

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

LINA LEPARSKIENĖ
TRAKŲ LOKALINIO PASAULIO REFLEKSIJOS ŽMONIŲ
PASAKOJIMUOSE

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Vilnius, 2016 metai

Disertacija rengta 2010 – 2015 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Moksliniai vadovai:

dr. Daiva Vaitkevičienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija – 07 H). Nuo 2010-09-30 iki 2014-10-21.

dr. Lina Būgienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas humanitariniai mokslai, filologija – 04 H). Nuo 2014-10-22 iki 2015-09-13.

Mokslinė konsultantė – dr. Daiva Vaitkevičienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija – 07 H). Nuo 2014-10-22–2015-09-13.

TURINYS

1. ĮVADAS.....	4
2. TEORINĖS IR METODOLOGINĖS TYRIMO GAIRĖS.....	25
2.1. Subjektyvusis lokalumo matmuo.....	25
2.2. Erdvinis lokalumo matmuo.....	29
2.3. Hermeneutiniai metodologijos principai: subjektyvumo prioritetai.....	33
2.4. Tyrimo etika ir dialogiškumo principas.....	38
3. TRAKAI: ŽVILGSNIS IŠ ŠALIES.....	42
3.1. Trakai – Lietuvos <i>lieu de mémoire</i> : dominuojančio įvaizdžio ribos ir poveikumas.....	42
3.2. Geografinė vietos charakteristika.....	49
3.3. Miesto raida.....	53
3.4. Vietos bendruomenės bruožai.....	63
4. TRAKŲ MIESTO ERDVĖS SAMPRATA VIETOS GYVENTOJŲ PASAKOJIMUOSE.....	75
4.1. Penkios Trakų dalys.....	75
4.2. <i>Rogatka</i> : vartai į miestą.....	84
4.3. <i>Miasto</i> : Trakų centras.....	93
4.4. <i>Jursdyka</i> : bažnyčios erdvė.....	102
4.5. <i>Karaimščyzna</i> : karaimų miestas.....	113
4.6. <i>Zamostė</i> : Trakų tęsinys už pusiasalio ribų.....	129
5. TRAKAI – EŽERŲ PASAULIS	148
5.1. Ežerų vardų įvairovė ir tradicija.....	148
5.2. Dialogas tarp miesto ir gamtos.....	158
5.3. Ežeras vs. miestas: valdovų ir krikščionybės ženklai.....	170
5.4. Žmonių veikla ežeruose: pragmatinis aspektas.....	182
5.5. Žmonių santykis su ežeru: intymus lokalumas.....	200
6. KAITA IR TĘSTINUMAS	215
6.1. Trakai – žmonių miestas.....	215
6.2. Besikeičianti bendruomenė.....	224
6.3. Vietos gyventojų požiūris į miesto kaitą.....	239
7. IŠVADOS	251
Santrumpos.....	258
Literatūros sąrašas.....	259
Šaltinių sąrašas.....	276
Iliustracijų sąrašas	277

1. ĮVADAS

Trakai yra viena tų vietų, kurią atpažįsta daugelis Lietuvoje gyvenančių žmonių. Pirmiausia dėl to, kad čia, ežero saloje, stovi viduramžių laikus menanti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių pilis. Kaip išskirtinis Trakų bruožas gali būti nurodomas ir miesto bendruomenės daugiakultūriškumas, labiausiai akcentuojant karaimų tautą. Ežerai, pilis ir karaimai yra tapę pagrindiniais Trakų reprezentantais, tačiau, žvelgiant iš trakiečių perspektyvos, jie netenka dominuojančios pozicijos, bet yra įpinami į sudėtingą kolektyvinių ir asmeninių patirčių lauką, kuris steigia tik vietos gyventojams suvokiamą *lokalinį pasaulį*.

Šiandien einant centrine Trakų gatve nuo vieno miesto galo iki kito ir kultūros antropologo žvilgsniu stebint žmonių elgesį, visų pirma pastebima savita *kalbos vartojimo kultūra*. Vietinių žmonių šnekoje išgirsime slaviškų (rusų, lenkų, baltarusių) ir lietuviškų žodžių, frazių ir įvairiausių naujadarų. Šis pastebėjimas primins, kad Trakai – daugiatautis miestas, ir kad esame Rytų Lietuvos regione, o tiksliau – *Vilnijos*, arba *Wileńszczyznos*, krašte, kur kalbų maišymas ir ryški slavų kalbų ar tarmių įtaka yra įprastas kultūros reiškiny. Tuomet galima atkreipti dėmesį į *bendravimo kultūrą*: pastebėti, kaip sveikinamasi, kokiomis temomis pradedama kalbėtis, kaip žiūrima į pokalbininką. Žmonės Trakuose labina vienas kitą itin dažnai, o stoviniuojančių, kažką tarpusavyje aptarinėjančių ir tuo pat metu į šalis besižvalgančių trakiečių grupelių vaizdas yra gana įprastas. Užkalbinus kelis atsitiktinai sutiktus trakiečius ir paprašius papasakoti apie save ir Trakus, atsivers *naratyvinė vietos kultūra*, atskleidžianti, kas visus šiuos pagrindine Trakų gatve vaikštinėjančius žmones vienija, o kas skiria. Pagrindinis visus gyventojus vienijantis dalykas – tai patys Trakai. Nepaisant to, kad šiame mieste gyvena įvairių tapatybių žmonės ir ne visi jie čia gimę, t.y. yra „tikri trakiečiai“, gyvenimas Trakuose padaro juos vienos bendruomenės nariais.

Tyrimo problema

Trakai turi tarytum du veidus: vieną jų formuoja Trakų, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) atminties vietos (*lieu de mémoire*) vaizdiniai, o kitą – kasdienis žmonių pasaulis. Pastarasis egzistuoja pagal savo

vidinius dėsnius, kuriuos lemia žmonių veikla, buitis, etninė ir religinė tapatybė, komunikuojami pasakojimai. Vis dėlto ir jam turi įtakos kai kurie Trakų, kaip LDK atminties vietos, vaizdinio elementai: istoriškai sąlygota lokacija pusiasalyje, ežerų apsuptis, kunigaikščių veiklą primenančios pilys ir vietos bendruomenės daugiatautiškumas. Tai tarytum užtikrina dalies kultūrinių vietos ypatybių stabilumą ir tęstinumą. Tačiau XX a. antrojoje pusėje, kaip ir daugelis mažųjų Lietuvos miestų, Trakai patyrė daug urbanistinių, socialinių, demografinių ir kultūrinių pokyčių, kurie tapo iššūkiu vietos kultūros tradicijų tęstinumui.

Disertacijoje siekiama įvertinti, kaip XXI a. Trakuose gyvenančių vyresnės kartos žmonių pasakojimuose atsiskleidžia erdvinis šio miesto suvokimas, kaip vietos bendruomenė vertina permainas. Kitas svarbus pasakojimų analizės tikslas – nagrinėti, kaip naratyvuose perteikiamos sąsajos tarp objektų ir asmenų, gamtos ir miesto, praeities ir dabarties, savo ir svetimo. Dydžiu ir gyventojų skaičiumi Trakai yra veikiau miestelis, nei miestas¹, todėl visi čia gyvenantys žmonės anksčiau ar vėliau susitinka. Šie susitikimai kuria bendrą sociokultūrinę erdvę, bendravimo tradicijas, kolektyviai atpažįstamą pasaulį, kurį galima analizuoti pasitelkiant sakinės kultūros šaltinius.

Trakų daugiakultūriškumas provokuoja tirti šio miesto kultūrinį heterogeniškumą. Lokalumas disertacijoje *a priori* vertinamas kaip subjektyvusis matmuo ir tik po to – kaip socialinis ir geografinis. Kiekvieno žmogaus pasakojimas, kuriame skleidžiasi ir jo patirtis, veikla, būdas, vietos jausmas bei atmintis tampa svarbiu argumentu analizuojant Trakus ne tik kaip istorinę ar geografinę, bet ir kaip mentalinę (dvasinę) erdvę.

Disertacijos pavadinime nurodoma, kad tiriamos Trakų lokalinio pasaulio *refleksijos*. Ši sąvoka pasirinkta neatsitiktinai. Tyrime ypatingas dėmesys skiriamas gyvenimo pasakojimams, kurie paprastai būna sudaryti iš daugelio naratyvų, apimančių daug įvairių temų. Tyrėjui, siekiančiam išgryninti esminius tiriamojo objekto bruožus, svarbu sugebėti atpažinti, bendrąsias šių pasakojimų vietas ir jas interpretuoti. Tai buvo vienas didesnių šio darbo iššūkių.

¹ Toliau disertacijoje Trakams įvardinti bus vartojama *miesto* sąvoka, kadangi Trakai turi miesto statusą. Apibūdinimas „miestelis“ paliekamas ten, kur jis vartojamas kitų autorių ir pateikėjų citatose.

Tyrimo objektas

Disertacijoje siekiama suprasti vietos žmonių požiūrį į Trakus, todėl nagrinėjami sakytinės kultūros tekstai – vietos gyventojų pasakojimai. Analizuojama, kaip pasakojimuose perteikiamas lokalinis *žinojimas* apie vietas, vietovardžius, gamtos ir miesto objektus, žmones, istorinius įvykius ir istorines asmenybes, laiką. Remiantis lauko tyrimų rezultatais išskirti trys Trakų mentalinę erdvę kuriantys faktoriai: miesto teritorija, ežerynas ir bendruomenė.

Tyrimo metodai ir šaltiniai

Empiriniuose lauko tyrimuose taikytas folkloristų praktikoje įprastas pusiau struktūruoto giluminio interviu metodas, kuris derintas su antropologinio stebėjimo metodu. Tiriant vadovautasi hermeneutinio dialoginio metodo principais, tad prioritetas teikiamas ne išankstinėms mokslininko nuostatoms ir prielaidoms, bet tai informacijai, kurią pateikia kalbinami žmonės. Todėl tyrimo metu neieškota „objektyvios tiesos“, o siekta atrasti subjektyvius kalbintų asmenų pasaulėžiūros ir ryšio su Trakais motyvus. Kiekvienas pasakojimas pirmiausia vertintas kaip individualus konkretaus žmogaus kūrinys ir tik po to kaip kolektyvinis reiškinys. Remiantis šiuo principu, giluminio interviu metu buvo stengiamasi skatinti pokalbininką dalintis atsiminimais, svarbiausiais jo gyvenimo įvykiais, ir tik tuomet užduoti konkrečiai su Trakais susijusius klausimus. Šie klausimai būdavo parenkami pagal kitų pokalbininkų anksčiau plėtotas temas, tokiu būdu tikrinant, kokius naratyvus atpažįsta ir kiti bendruomenės nariai.

Tyrimo metu taip pat naudotasi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakos rankraštyno rinkiniais, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomais rankraščiais, Lietuvos centrinio valstybės archyvo bei Lietuvos valstybės istorijos archyvo dokumentais, Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijos fotografijų archyvu, Simono Firkovičiaus užrašytais padavimais.

Iš visų tyrime dalyvavusių žmonių buvo atrinkti keli pagrindiniai pasakotojai, kurių naratyvų pagrindu suformuoti svarbiausi interviu klausimai bei disertacijos teminė struktūra. Tokių pateikėjų buvo 5. Jų tekstai disertacijoje cituojami dažniausiai. Iš viso disertacijoje cituoti 43 asmenys, o viso tyrimo metu kalbinta apie 60 asmenų, kurių pateikta informacija buvo svarbi vertinant kolektyvinius lokalinės

kultūros reiškinius. Ne visi interviu buvo užfiksuoti garso įrašymo priemonėmis, nes ne kiekvienas tyrimo dalyvis su tuo sutikdavo, be to, dalis pokalbių vyko neformaliai bendraujant. Interviu medžiaga pateikta saugoti į Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto lietuvių Lietuvių tautosakos archyvą.

Disertacija rašyta derinant aprašomąjį, analizės ir interpretacijos metodus. Gyventojų skaičiaus ir tautinės-religinės sudėties nustatymui taikytas statistikos metodas, analizuojant skirtingas istorines epochas atspindinčią medžiagą – lyginamasis metodas.

Tyrimo chronologines ribas lemia kalbintų žmonių amžius bei jų pasakojimuose reflektuojamas laikas. Sąlygiškai galima teigti, jos apima XX a. pirmą pusę – XXI a. pradžią. Taip pat galima sukongretinti, kad tyrime aprėpiamos šios istorinės epochos – tarpukaris, Antrojo pasaulinio karo laikotarpis, sovietmetis bei Lietuvos nepriklausomybės laikotarpis. Daugiausia dėmesio skiriama tarpukariui ir sovietmečiui – periodams, apie kuriuos kalbinti Trakų gyventojai šnekėjo daugiausiai. Kartais tyrimo dalyviai, pateikdami iš savo senelių girdėtus atsiminimus, pasakodavo ir apie Pirmojo pasaulinio karo bei carinės Rusijos laikų įvykius.

Tyrimo naujumas ir aktualumas

Trakų daugiakultūriškumas ir jo nulemtas daugiakalbiškumas tapo ne tik praktine, bet ir ideologine kliūtimi vykdyti šiame krašte lituanistinius humanitarinės pakraipos tyrimus. Visų pirma dėl lenkiškos kultūros reikšmės šiai vietai. Tai – ne tik Trakų, bet ir viso *Pietryčių Lietuvos* (taip pat vadinamos *Rytų Lietuva*, *Vilniaus kraštu*, *Vilnija*, *Wileńszczyzna*) regiono, kuriam priklauso ir Trakai, problema. Istorikas Virginijus Savukynas lietuviškojo mokslo santykį su šiuo kraštu apibūdino taip: „Lietuvių nacionalizmui Pietryčių Lietuva yra bene problematiškiausias regionas: jo pateikti identiteto apibrėžimai čia negalioja [...]. Čia juk gyvena žmonės, kurių identitetas „neaiškus“. Visi šie nepatogumai ir neaiškumai atkreipė ir mokslininkų dėmesį, kurie siekė išsiaiškinti, kaip yra „iš tikrųjų“. Tačiau įvairiuose moksliniuose darbuose daugeliu atvejų pagrindinis keliamas klausimas yra lietuvių kalbos likimas. Būtent todėl, t.y. klaidingai formuojant problemą, kalbą aprioriškai padarant identiteto kriterijumi, atsiranda įvairių demaskacinių teorijų (kad tai nėra

lenkai, o tik polonizuoti lietuviai)“ (Savukynas 2003: 80-81). Šį kraštą daugiausiai tyrė rusistai (A. Lichačiova, J. Brazauskienė, V. Čekmonas, G. Potašenko, N. Kasatkina, J. Novikovas ir kt.) ir polonistai (M. Dwilewicz, I. Masojć, H. Karaś, K. Geben, H. Sokołowska, E. Sękowska ir kt.). Lituaništinų tyrimų lauke vis dar dominuoja kalbininkų suformuotas antagonistinis požiūris į šiose vietose gyvenančių bendruomenių tapatybę (Z. Zinkevičius, P. Gaučas, A. Budreckis ir kt.), tačiau pastaraisiais metais situacija kinta, ir šis tyrimas priskirtinas jau pasikeitusio požiūrio diskursui.

Naują žvilgsnį ir kompleksinių tyrimų tradiciją formuoja nuo 2007 m. vykdomi sociolingvistiniai Lietuvos didžiųjų miestų tyrimai (Ramonienė 2010; 2013), taip pat – Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto mokslininkų atliekami kompleksiniai identitetų sąveikos, etninių procesų tyrimai. Svarbus 2013 m. šio instituto paengtas mokslinio leidinio „Etniškumo studijos“ antrasis numeris „Etniškumas Lietuvoje: tarp istorinės atminties ir šiuolaikinių procesų“, kuris primena apie Pietryčių Lietuvos regiono etninę ir kultūrinę išskirtinumą ir atsisako lietuviško tautinio diskurso šio regiono akademinuose tyrimuose (Marcinkevičius, Petrušauskaitė 2013; taip pat Daukšas 2008; 2011; 2012). Dialektologinius, sociolingvistinius ir istorinius tyrimus, remdamiesi sakytiniais šaltiniais, vykdė lenkų kilmės mokslininkai iš Lietuvos ir Lenkijos. Pavyzdžiui, Katarzyna Korzeniewska nagrinėjo „vietinio“ (*tuteišo*) tapatybės klausimus Kernavės, Dieveniškų ir Turgelių apylinkėse (Korzeniewska 2013).

Folklorą, sakinę tradiciją Pietryčių Lietuvoje tyrinėjo archeologas Vykintas Vaitkevičius. Jo knygoje, ypač skirtose Neris tyrimams, pasitelktas gausus įvairios etninės kilmės ir tapatybės žmonių folkloras. Šį darbą derėtų skirti paribių kultūros tyrimams. Neris yra jungiamoji grandis tarp kultūrinių regionų, kalbų, folkloro, tapatybių (Vaitkevičius 2012a). Paribių diskursą plėtoja ir folkloristė Aušra Žičkienė, tyrinėdama lietuvių, lenkų ir baltarusių apeiginių dainų melodiką (Žičkienė 2011). Lietuvių folkloristai jau nuo 2010 m. vykdo tyrimus Pietryčių Lietuvoje. Juose siekiama ne tiek atskleisti regiono kultūrinę įvairovę, kiek išryškinti įvairius folklore atsiskleidžiančius subjektyvumo aspektus (Stundžienė 2012). Tai yra pakankamai nauja, tačiau didesnę pagreitį lietuvių tautosakos tyrimuose įgaunanti

tendencija, kuriai atstovauja ir ši disertacija. Požiūriu į tyrimo objektą, metodiką, tradiciją artimiausia šiam tyrimui yra filosofės Jurgos Jonutytės, folkloristės Linos Būgienės ir literatūrologo Aleksandro Krasnovo kolektyvinė monografija „Lietuvos pasienio miestelių atmintis ir tapatybė: Valkininkai, Vilkyškiai, Žeimelis“ (Jonutytė, Būgienė, Krasnovas 2013). Joje atkreiptas dėmesys į tapatybės aspektą ir gyvenimo pasakojimų svarbą lokaliniam tyrimams.

Pastaruoju metu *paribių* diskursas akademiniam lauke sulaukia vis daugiau dėmesio. Ne tik Valkininkai, Trakai ir daugelis kitų ne tik Pietryčių Lietuvos miestelių, bet ir kitos Lietuvos vietovės gali būti įvardijamos kaip kultūrinių paribių vietos dėl ten gyvenančios daugiakultūrės bendruomenės ar gyvenimo kelių kultūrinių regionų paribių zonose. Gyvenant paribyje nuolatos kyla nesusipratimų ar netgi konfliktų dėl skirtingos atminties, įsisenėjusių stereotipų, pernelyg tiesmuko savo etninės ar religinės tapatybės pozicionavimo grėsmės. Kita vertus, skirtingoms kultūroms priklausančių žmonių sambūvis gali išugdyti tokius taikaus sugyvenimo modelius, kurie užkerta kelią nesantaikai. Tokie kasdienybės kultūroje egzistuojantys modeliai vėliau gali būti taikomi žmogaus teisių srityje ar netgi valstybės politikoje.

Iki šiol Trakų kultūra nagrinėta selektyviai, pasirenkant kurią nors vieną čia gyvenančią etninę (pavyzdžiui, karaimų: Firkavičiūtė 1992; Kobeckaitė 1997) ar socialinę (pavyzdžiui, žvejų: Znamierowska-Prüfferowa 1930) grupę. Šiame tyrime pirmą kartą taikomas kompleksinis požiūris į Trakų daugiakultūriškumą. Interviu ir pokalbiai vyko su įvairių mieste gyvenančių tautybių atstovais, tad šiame darbe įtvirtinama besiformuojanti kompleksinių Pietryčių Lietuvos tyrimų tradicija.

Tyrime aprėpiama visa nedidelė Trakų erdvė ir šio miestelio gyventojai – tai įgalina suvokti visumą, sykiu atskleidžiama, kokia kompleksiška ir sudėtinga yra lokalumo samprata. Vieta gali transformotis į erdvę ir atvirkščiai. Taip pat viena erdvė gali būti suskaidyta į mažesnes erdves. Vieno žiūros taško nebūna, tačiau visuomet egzistuoja prielaidos, leidžiančios atpažinti bendrą kultūrinę erdvę steigiančius elementus. Atidi lokaliųjų kontekstų analizė bei dėmesys socialiniam folkloro atsiradimo ir sklaidos aspektui yra vienas iš šiuolaikinės folkloristikos prioritetų. Jį aiškiausiai suformulavo suomių mokslininkas Lauris Honko,

nurodydamas, jog būtina kuo daugiau dėmesio skirti vienos bendruomenės ar regiono tyrimams, renkant „tankaus“ repertuaro bazę (Honko 2000). „Tankaus rinkinio“ (*thick corpus*) metodologija pagrįsta praktika – tai pakartotinis tų pačių asmenų lankymas klausinėjant tų pačių dalykų ir stebint, kaip žmogaus repertuare ta pati tema įgyja įvairiausių naratyvinių formų ir interpretacijų, kaip kaskart randasi naujų siužetų variacijų (plg. Kaivola-Bregenhøj 1996, Siikala 1990). Toks požiūris į tyrimo objektą yra toliaregiškas, nes suteikia galimybę kitiems mokslininkams susipažinti su įvairiapusiškesniu sakinės kultūros kontekstu ir platesniu lokalinės informacijos spektru. Kultūros reiškinių vertinimas per lokalumo prizmę yra moderni šiuolaikinės humanistikos tendencija. Tokia kryptimi plėtojamas ir šis tyrimas.

Empirinių lauko tyrimų metu surinkti gyvenimo pasakojimai gali būti analizuojami ir kaip žodinės istorijos šaltiniai, kaip amžininkų liudijimai apie Antrąjį pasaulinį karą, holokaustą, sovietizaciją, repatriaciją ir pan. Empirinė medžiaga vertinga ir dialektologiniu bei sociolingvistiniu požiūriu.

Tyrimo tikslas – remiantis trakiečių pasakojimais ištirti subjektyviusius ir bendruomeninius jų santykio su Trakais aspektus, atskleisti, kaip skirtingai gali būti suvokiama ta pati kultūrinė erdvė. Kultūrinius erdvės suvokimo ypatumus siekta parodyti analizuojant pasakojimus apie miestą, gamtą, žmones ir jų veiklą, išryškinant vaizduotės, atminties vaidmenį.

Šiam tikslui pasiekti iškeliami tokie **uždaviniai**:

Tyrimo uždaviniai:

1. Pristatyti teorines ir metodologines darbo gaires, nagrinėjant tyrimui aktualias subjektyvumo, dialogiškumo, reflektyvumo, lokalumo, erdviškumo ir naratyvumo sampratas.
2. Aptarti geografinius, urbanistinius, istorinius, socialinius ir demografinius Trakų erdvės suvokimo ypatumus.
3. Pasitelkus skirtingas perspektyvas: subjektyviają (individualią), istorinę, etninę, religinę, urbanistinę, – aprašyti trakiečių pasakojimais perteikiamą vidinę miesto erdvės struktūrą ir aptarti penkias trakiečių įvardijamas miesto zonas.

4. Analizuoti ir interpretuoti atminties, kilmės, gyvenimo patirties, tikėjimų ir vaizduotės poveikį Trakų gyventojų santykiui su Trakais ir juos supančia gamta.
5. Analizuoti Trakų gyventojų požiūrį ir reakcijas į XX a. antrojoje pusėje įvykusius urbanistinius, ekologinius, demografinius ir gyvenamosios pokyčius.

Tyrimų apžvalga

Pristatydami folkloristinius, etnologinius ar antropologinius Trakų gyventojų kultūros tyrimus, pirmiausia turime kalbėti apie tarpukaryje aktyviai veikusios Vilniaus mokslo bičiulių draugijos narių Jano Jerzy Tochemanno darbą „Antropogeografinis pjūvis“ (*Zarys antropogeograficzny*, 1935) ir Marijos Znamierowskos-Prüfferowos etnografinę studiją „Žvejyba Trakų ežeruose“ (*Rybolówstwo jezior Trockich*, 1930). Pirmasis darbas svarbus kaip statistinių, antropologinių ir geografinių duomenų apie tarpukario Trakus šaltinis. O M. Znamierowska-Prüfferowa itin detaliai aprašė Trakų žvejų materialinę kultūrą ir šiek tiek dėmesio skyrė dvasinės kultūros apraiškoms: vietovardžiams, tikėjimams, prietarams, žvejų ir trakiečių bendruomenės tapatybei. Čia paskelbta žvejų tikėjimų apie įvairius žvejybos sėkmę lemiančius ar jai kliudančius dalykus. Šis veikalas svarbus ir kaip šaltinis, iliustruojantis žvejų erdvinę veiklą ir jų kompetenciją, apimančią žinias apie smulkius Trakų ežeryno vietovardžius. 2010 m. ši žinija buvo koreliuojama ir tikslinama Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijos parengtoje šaltinių publikacijoje „Trakų didžiųjų ežerų vardynas“ (toliau TDEV). Ją rengiant buvo naudojama ir XXI a. gyvenusio žvejo Priotro Karpovičiaus pateikta informacija.

Trakų tyrimui svarbus 2006 m. publikuotas japono Koji Morita darbas „Sociolingvistinės transformacijos Lietuvos (Trakų kraštas) ir Baltarusijos (Iveneco kraštas) lenkų bendruomenėse: lyginamoji studija“ (*Przemiany socjolingwistyczne w polskich społecznościach na Litwie (region Trocki) i Białorusi (region Iwieniecki): studium porównawcze*). Studija publikuota žurnale *Prace Slawistyczne*, Nr. 117. Remdamasi savo atliktais lauko tyrimais, autorius nagrinėjo Trakų ir Iveneco krašte prie Minsko gyvenančių lenkakalbių vietos gyventojų tapatybę, dialektą, jų požiūrį į

kalbinę aplinką. Savo publikacijoje jis paskelbė ir keletą gyvosios kalbos tekstų, kurie vertingi ne vien kalbotyrai, bet ir sociologijai, antropologijai, folkloristikai. Juose žmonės pasakoja apie savo kalbą, apie lietuvius, lenkus, žydus, karaimus. Iš Trakų apylinkėse vykdytų dialektologinių tyrimų svarbios buvo Nepriklausomybės laikotarpio pradžioje profesoriaus Valerijaus Čekmono organizuotos ekspedicijos. Dalį ekspedicijose surinktos medžiagos paskelbė slavistė Jelena Konickaja: 1999 m. straipsnyje „Skoliniai iš rusų kalbos Trakų rajone, Lietuvoje esančio Bražuolės kaimo gyventojų lenkiškoje šnekoje“ (*Заимствования из русского языка в польской речи жителей д. Бражуоле Тракайского района*) bei 2014 m. straipsnyje „Iš dialektologinio archyvo: Bražuolės apylinkės gyventojų lenkų tarminė šneka (Trakų raj. 1992 m.)“ (*Из диалектологического архива: польская диалектная речь жителей окрестностей Бражуоле (Тракайский район, 1992 г.)*) (Коницкая 1999; 2014).

1995 m. Trakai buvo tiriami sociologiniu aspektu. Šie tyrimai pristatyti nedidelėje kolektyvinėje monografijoje „Trakai: dabartis ir perspektyvos (sociologinis aspektas)“. Čia publikuotas dr. Adelės Vosyliūtės esė apie Trakus kaip kultūrinių reiškinių visumą. Į miesto fenomeną ji bandė pažvelgti per jo gyventojų įsivaizdavimų, įvairių erdvės pajautimų ir suvokimų visumą, išskirdama charakteringiausias istorijos tėkmėje susiformavusius Trakų erdvės kultūros ženklus. Tačiau empiriškai savo išvalgų tyrinėtoja nepagrindė (Vosyliūtė 1995). Vertinga monografijoje pateikta kiekybinių tyrimų medžiaga, atskleidžianti gyventojų požiūrį į sovietmečiu mieste atsiradusius naujus objektus bei pakitusią demografinę miesto situaciją (TDP 1995).

Atskirai galima paminėti Trakų kultūriniam kraštovaizdžiui skirtas studijas, kuriose taip pat užsiminta apie humanistinius geografijos aspektus, žmogaus ir jį supančios aplinkos santykius. 2003 m. buvo išleista kolektyvinė studija „Trakų istorinis nacionalinis parkas *Unesco* pasaulio paveldo sąrašuose. Poreikis ir galimybės“. Joje publikuoti geografų ir istorikų straipsniai pasitelkti ir šioje disertacijoje aprašant geografines, istorines ir urbanistines Trakų erdvės charakteristikas (2003). Mokslinę studiją primenantį leidinį, skirtą Trakų istoriniam nacionaliniam parkui, yra išleidęs profesorius Jurgis Bučas (2015). Trakų urbanistiką

ir kraštovaizdžio perspektyvas analizavo Marija Purvinienė (2003). Istorikas Algimantas Miškinis straipsnyje „Kai kurios XIX–XX a. Trakų miesto architektūrinio formavimo koncepcijos“ pristatė XX a. vykusius urbanistinius pokyčius ir jų įtaką bendram kraštovaizdžiui bei Trakų tapatybei (Miškinis 1987).

Meno istorikės Giedrės Mickūnaitės žodžiais tariant, rašyti apie Trakus – tai remtis, pildyti ir tikslinti 1991 m. publikuotą Algirdo Baliulio, Stanislovo Mikulionio ir A. Miškinio studiją „Trakų miestas ir pilys“ (Mickūnaitė 2012: 93). Mokslininkė turėjo omeny visų pirma viduramžių Trakų tyrimus, tačiau jis aktualus ir šiam tyrimui. Disertacijoje nagrinėjamas XX a., tad šiam tyrimui buvo naudingos paskutinės minėtosios studijos dalys, kuriose pristatoma miesto raida tarpukariu bei sovietmečiu. Taip pat svarbi informacija, skirta ankstesnių epochų analizei. Studijos autoriai pateikė daug duomenų iš pirminių šaltinių (teismai, skundai ar žemės ribų nustatymai), kurie vertingi ir folkloristikos bei antropologijos tyrimams, nes tokiuose dokumentuose atsispindi kasdienės kultūros elementai, žmonių tarpusavio santykiai, skirtingų etninių bendruomenių gyvenimo. Kitaip tariant, knygoje pristatoma ne tik istorinė Trakų raida, bet ir bendruomenės gyvenimas (Baliulis, Mikulionis, Miškinis 1991). 2008 m. A. Baliulis nemažai šaltinių publikavo ir sąvado „Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai“ VI tome. Tai suteikia galimybę išsamiau pažinti XV a.–XVIII a. pabaigos trakiečių gyvenimą, išsiaiškinti, kaip jie vadino savo kultūrinėje erdvėje esančius objektus (LMT 2008).

Monografija „Trakų miestas ir pilys“ – tai kelių dešimtmečių darbo rezultatas. Jos autoriai ieškojo pirminių rašytinių šaltinių įvairiuose Lietuvos archyvuose, rengė studijas, publikavo mokslinius straipsnius. Aštuntajame praeito šimtmečio dešimtmetyje, sustiprėjus paminklo saugos bei restauracijos sąjūdžiui, buvo parengtas Trakų senamiesčio regeneracijos projektas (toliau – TSRP 1972). A. Baliulis šiam projektui parengė istorinę apybraižą, kurioje pateiktos įvairios citatos iš archyvuose esančių rankraščių šios disertacijos autorei padėjo atrasti naudingus šaltinius apie XIX a.–XX a. Trakų būklę ir inteligentų bei mokslininkų požiūrį į ją.

Nemažai Trakams skirtų straipsnių publikuota 1977 m. žurnalo „Lietuvos TSR architektūros klausimai“ 5 tomo 4 sąsiuvinyje, 1979 m. moksliniame žurnale „Architektūros paminklai“ bei 1987 m. straipsnių rinkinyje „Trakų miesto ir

apylinkių urbanistinis formavimasis“. Pastarajame leidinyje išspausdintas A. Baliulio straipsnis „Trakų miesto jurisdikos ir plano raida“ suteikė galimybę sakytinę XX a.–XXI a. medžiagą nagrinėti lyginamuoju aspektu – lyginant nuo XV a. egzistavusią jurisdikomis pagrįstą miesto struktūrą su dabar Trakuose gyvenančių žmonių sąmonėje egzistuojančiu mentaliniu Trakų žemėlapiu (Baliulis 1987). Tuo tarpu S. Mikulionio straipsniai „Trakų įkūrimo ir urbanistinės raidos klausimu“ (1977), „XIX amžiaus Trakų perplanavimo projektai“ (1979), „Trakų miesto silueto formavimasis ir vaizdavimas ikonografijoje“ (1987) bei žurnale „Statyba ir architektūra“ publikuotas esė „Sokrato Vorobjovo Trakų miesto piešiniai“ (1977) buvo naudingi dviem aspektais. Pirmiausia, S. Mikulionis visuose savo darbuose itin daug dėmesio skyrė kraštovaizdžiui, stengdamasis sudaryti retrospektyvinį vaizdą, kokioje geografinėje erdvėje kūrėsi Trakai ir kaip besikuriantis miestas keitė kraštovaizdį, formavo pusiasalį, galų gale – kaip pats miestas nuolat keitėsi. Antra, jis neretai perteikdavo ir savo asmenines išvalgas, kurios, spėtina, buvo paremtos empiriniu Trakų kraštovaizdžio ir miestovaizdžio stebėjimu, vaikstant, įsižiūrint į miesto erdvę, domintis jos geografine, architektūrine ir istorine raida. Šiuo aspektu svarbūs ir kai kurių geografų mokslo populiarinimo straipsniai – pavyzdžiui, Česlovo Kudabos, gebėjusio perteikti geografines Trakų kraštovaizdžio savybes taip, tarsi tai būtų gyva pulsuojanči erdvė (Kudaba 1986; 1992).

Trakų tautinių grupių sakinės kultūros tyrimų būta nedaug. 1993 m. Bronislava Kerbelytė ir Jurijus Novikovas užrašė kelis karaimų padavimus ir tikėjimus, tačiau plačiau jie neanalizuoti (Kerbelytė, Novikovas 1993: 208–211). Šiam darbui vertingas etnologų Žilvyčio Šaknio ir Daivos Lapinskaitės 1998–2008 m. vykdytų lauko tyrimų pagrindu parengtas straipsnis „Lietuvos karaimai: etnis ir konfesinis tapatumas XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje“ (2008). Interviu atlikti Vilniuje, Panevėžyje, Naujamiestyje ir Trakuose. Tekstuose atsiskleidžia sudėtingi karaimų tapatybės klausimai, tradicijų perdavimo ir tarpusavio bendravimo strategijos sovietmečiu ir nepriklausomybės laikotarpiu. Straipsnyje ryškus lyginamasis aspektas: aptariami karaimų santykiai su kitų tautybių žmonėmis, išryškėjantys renkantis šeimos partnerį, draugus, kalbą ar netgi tikėjimą (Šaknis, Lapinskaitė 2008). 2014 m. disertaciją karaimų tautinės tapatybės tema parašiusi

Dovilė Troskovaitė daugiau dėmesio skyrė XIX a.–XX a. pradžios procesams ir analizavo rašytinius šaltinius. Tiek vienas, tiek kitas tyrimas reikšmingi karaimikos tyrimams, nes juose atsiribojama nuo klišių, kurias yra įtvirtinę pačių karaimų atstovų išleisti bendresnio pobūdžio leidiniai apie karaimų istoriją, kalbą, religiją ir papročius (plg. Kobeckaitė 1997).

Trūksta duomenų apie žydų, totorių ir rusų gyvenimą Trakuose, o dar mažiau žinome apie šias tautybes kaip vienos miesto bendruomenės atstovus, o ne atskirus kultūrinius subjektus.

Domėtis Trakų gyventojų sakytiniu paveldu pradėta jau XIX a. pradžioje. Bene pirmasis – dailininko Wincento Smokowskio liudijimas. Jis lankėsi Trakuose 1822 m., perpiešė ir publikavo salos pilyje išlikusias freska. Kelionės metu pakalbino ir vietos gyventojus apie kunigaikščius ir salos pilį. Dideliam jo nusivylimui, pokalbininkai galėjo prisiminti tik penkiasdešimt metų siekiančią istoriją (Smokowski 1841). Vėlesni keliautojai jau fiksavo tradicinių žanrų trakiečių tautosaką. Ji buvo skelbta populiariuose tekstuose (kelionių vadovuose, kelionių prisiminimuose, istoriniuose, straipsniuose). Archeologas Eustachijus Tyszkiewiczzius publikavo padavimą apie tunelį, jungiantį Kernavę, Trakus ir Vilnių (Tyszkiewicz 1840). Tai pirmasis publikuotas Trakų tautosakos pavyzdys. Netrukus įvairiuose istoriniuose veikaluose ir kelionių esė pradėtas skelbti, matyt, plačiausiai Trakuose žinomas padavimas apie tai, kad *Galvės* ežere kasmet turįs paskęsti žmogus. 1846 m. jį paskelbė istorikas Michałas Baliński „Senovės Lenkijos istorijoje“ (*Starożytna Polska*) (Baliński 1846: 299), o 1847 m. savo kelionių esė padavimą paminėjo ir Janas Kurtzas (Kurtz 1847: 434). Vėliau šis padavimas publikuotas rusų istorikų Aleksandro Turcėvičiaus, Piotro Korenevskio, karaimų religijotyryninko Abrahamo Szyszmano, etnografės Marijos Znamierowskos-Prüfferowos darbuose (Турцевич 1901: 5; Корневский 1912: 258; Znamierowska-Prüfferowa 1930: 75; Szyszman 1936: 26).

Plačiau apie Trakų tautosakos motyvus yra rašęs archeologas Wandalinas Szukiewiczzius. Jis mini *Galvės* ežero salų pavadinimus, aprašo Rakalnio (Arakalnio) kalno padavimą apie čia vykdytas bausmes, mini Pirties salą (Szukiewicz 1908: 204–205). 1910 m. W. Szukiewiczzius taip pat publikavo legendą apie plėšiką

Čerepovičių, kuris užsitarnavo salos pilies lobį (Szukiewicz 1910: 90). Apie Trakų padavimus ir ežerų salų pavadinimus rašyta lenkų ir lietuvių kelionių vadovuose, juose panaudota istorijos šaltinių bei vietos pasakojimų medžiaga (Kulwieć 1939; Kraujalis 1924: 20–21). Populiariausi leidiniai, kuriuose publikuota Trakų tautosaka – tai Galinos Bogdel parengtos „Trakų ežerų legendos“ (1994) ir „Trakų krašto legendos ir pasakos“ (1996). Remtasi daugiausiai vyresniojo karaimų hazzano² (dvasininko) Simono Firkovičiaus parengtu padavimų mašinraščiu. Dalį šio rinkinio padavimų S. Firkovičius užrašė pats ir juos suliteratūrino. Daugiausia padavimų apie Trakų ežerų kilmę. Kiti tekstai nurašyti iš A. Šišmano rankraščio ir priklauso karaimų tradicijai (Шишман 1937–1944; Firkovičius 1992). Dalį jų 1993 m. Trakuose užrašė B. Kerbelytė ir J. Novikovas (1993: 208–211).

Konceptualiausiai į Trakų tautosaką ir jos santykį su trakiečių tapatybe kol kas yra pažvelgusi jau minėta G. Mickūnaitė Vytauto Didžiojo įvaizdžiui skirtoje studijoje. Ji analizavo karaimų žodinėje tradicijoje Vytauto įgyjamą „pasakų princo“ įvaizdį, pasitelkdama šios tautos atstovams gerai žinomą ir neretai skelbiamą sakmę apie ežero potvynio vandenį išgėrusį ir karaimus nuo bado išgelbėjusį stebuklingą kunigaikščio žirgą (Mickūnaitė 2008: 284–287).

Empiriniai šaltiniai: lauko tyrimų praktiniai aspektai

Pagrindinę disertacijos šaltinių bazę sudaro nuo 2007 m. iki 2015 m. rinkta lauko tyrimų medžiaga, tad ir šio darbo rezultatams didžiausią įtaką turėjo būtent lauko tyrimo metu įgyta patirtis. Metodologinį ir teorinį vadovą lauko tyrimams parašęs Amerikos folkloristas Bruce’as Jacksonas tvirtino, kas tiek patyrusiam folkloro rinkėjui, tiek šios srities naujokui sudėtingiausias klausimas yra ne „kokį folklorą aš noriu rinkti?“, bet „kokios yra mano prielaidos ir nuomonė apie folkloro prigimtį, ir ką aš ketinu daryti su surinkta medžiaga?“ (Jackson 1987: 53–59). Pasak šio mokslininko, lauko tyrimas niekada nebūna neutralus ar objektyvus. Interviu rezultatai lemia daugelis dalykų: unikalūs, tam tikrą akimirką tarp žmonių

² Karaimų bažnyčios galva yra *hachanas*. Anksčiau buvo religiniu ir pasaulietiniu bendruomenės vadovu. Jo pavaduotojas yra vyresnysis dvasininkas *ullu hazzanas*. Dvasininkas, atitinkantis katalikų klebono rangą yra *hazzanas*. Šiame darbe naudosime karaimams priimtina ir jų darbuose naudojamą sąvoką *ullu hazzan* (Kobeckaitė 1997: 21). Tik tose vietose, kur reikalinga pateikti originalų hidronimų užrašymą, rašysime – *Chazan, Na Chazana* (5.4. skyrius).

(mokslininko ir pateikėjo) užsimezges bendrystės jausmas, tos dienos nuotaika, savijauta, atmintyje kilusios asociacijos. Visada reikia būti pasirengus atidėti savo pirminius tikslus ir idėjas į šalį, jei netikėtai atsiskleidžia labiau dėmesio vertų dalykų (ten pat). Taip ir atsitiko šio tyrimo metu, bendraujant su vienu pirmųjų pateikėjų M.Z. (pateikėjų sąrašą žr. p. 16). Jis kalbėjo apie tokius Trakus, kokių anksčiau nepažinojau, būtent jis pirmasis man pristatė Trakus kaip erdvę, sudarytą iš penkių dalių (plačiau žr. skyriuje 4.1.), suformavo Trakų įvaizdį, padėjusį geriau suprasti XX a. vykusius procesus ir žmonių reakcijas į juos. Atsiminimai apie pirmąsias lauko tyrimų patirtis, anot Amandos Coffey, yra be galo svarbūs. Juos galima traktuoti kaip *rites de passage*. Tada užmezgame ryšį su tyrimo objektu ir nesąmoningai prisiimame įsipareigojimus (Coffey 2012: 102). Bendravimas su M.Z. šią mintį patvirtino.

Kadangi M.Z. buvo pirmasis informantas, vėliau, bendraujant su kitais pokalbininkais, buvo remiamasi ta patirtimi ir žinojimu, kuris buvo įgytas iš jo, tikrinama M.Z. pateikta informaciją ir savi pastebėjimai jau kolektyvinio žinojimo kontekste. Šiaurės Airijos pasakojimus tiriantis Ray'us Cashmanas tokią taktiką taiko sąmoningai, skirdamas ją stebėjimo dalyvaujant metodikai, kai siekiama pastebėti ir suprasti konkrečioje bendruomenėje ir tarp konkrečių žmonių tam tikrose situacijose vykstančių pokalbių temų, naratyvinių žanrų, bendravimo niuansus. Pirmųjų susitikimų metu, neskubėdamas traukti diktofono, jis siekia išsiugdyti bendravimo su vietos bendruomene kompetenciją ir įveikti psichologinius barjerus. Tai būtina sąlyga tolesniam natūraliam bendravimui. Tokia lauko tyrimų preliudija išplečia mokslininko akiratį, užpildo jo žinių apie vietos bendruomenę spragas, padeda pajusti pasakojimą kaip socialinį įvykį, o jame atsirandančias temas ir motyvus – tarytum grandis, siejančias asmenis, kartas, vietas, įvykius kultūriniais ryšiais (Cashman 2012: 185–187).

Asmeninės patirtys, su kuriomis susiduriama taikant giluminio interviu metodą, yra neatsiejamoms nuo lietuvių folkloristikoje vis dažniau tyrinėjamų gyvenimo istorijų arba autobiografinių pasakojimų (Būgienė 2008; 2012a; 2012b; Daugirdaitė 2006; 2010; 2012; Rasa Račiūnaitė–Paužuolienė 2011; Vaitkevičienė 2013). Rinkti gyvenimo istorijas ar gyvenimo pasakojimus nebuvo savaiminis šio

tyrimo tikslas, o veikiau priemonė, leidžianti geriau suprasti pasakojantį žmogų. Tokie pasakojimai leidžia pastebėti asmens vertybes ir patirčių hierarchiją. Paprastai tie epizodai, apie kuriuos pradeda kalbėti spontaniškai interviu pradžioje, nurodo tuos dalykus, kurie turi didžiausią reikšmę asmens pasaulėvaizdžiui (plg. Kaivola-Bregenhøj 2009). Gyvenimo istorijos taipogi svarbios atminties ir laiko analizei. Biografiniuose pasakojimuose praeities, dabarties ir ateities modalumai yra glaudžiai tarpusavyje susiję. Mes visuomet perkuriame savo praeitį, įprasmindami ją dabarties įvykių šviesoje (Andrews 2008).

Lauko tyrimų metu stengtasi skatinti natūralią atminties raišką, pirmiausiai leidžiant žmogui kalbėti apie tai, kas jam atrodo svarbiausia, ir tik po to užduodant tikslinius klausimus apie Trakus. Tokia strategija susiformavo natūraliai, suvokus, kad pokalbininkai net į iš anksto apgalvotus klausimus labai dažnai pateikia netikėtus atsakymus. Natūralios atminties tėkmės skatinimas įpareigojo išklaudyti pasakojimų, kurie kartais labai nutoldavo nuo tyrimo temos ir tikslų, atimdavo daug laiko. Kadangi tyrimo metu rūpėjo surinkti kuo daugiau pasakojimų apie Trakus, taikant tokią strategiją kartais paaiškėdavo, jog kai kurie žmonės apie trakus neturėjo ką papasakoti. Tai dažniausiai būdavo ne vietiniai (t.y. ne Trakuose gimę) asmenys, ir būtent jų gyvenimo pasakojimai padėjo suprasti, kodėl taip yra. Kita vertus, ne visuomet ši taktika pasiteisindavo. Tai priklausė ir nuo emocinės interviu atmosferos, nuo pokalbio vietos. Kartais tai būdavo suplanuoti susitikimai tyrimo dalyvių namuose, kitąkart – atsitiktiniai susidūrimai gatvėje, įvairiose įstaigose ar ant ežero ledo. Pradėti pokalbį, pagrįsti jo tikslą ir stimuliuoti atmintį dažnai gelbėdavo klausimas: „Kokie Trakai buvo anksčiau?“. Atsakymas į jį visuomet būdavo išplėtotas ir neretai virsdavo asmeninės patirties pasakojimu.

Daugeliu atvejų kalbinami žmonės buvo pasirenkami taikant „sniego gniūžtės“ metodą. Vienas informantas nurodydavo kitą, o šis – dar ką nors. Neretai pokalbininkai buvo pasirenkami tiesiog gatvėje užkalbinus žmogų. Dažnai talkininkaudavo asmenys, kurie, žinodami, kad vyksta toks tyrimas, patardavo, pas ką dar galima būtų nueiti. Pokalbininkų amžius svyravo nuo 50 iki 90 metų. Vieni jų buvo vietiniai, gimę ir augę Trakuose, kiti – atvykėliai, daugiau ar mažiau susigyvenę su šia vieta.

Gyvenimo istorijų tyrimai neleidžia vyresnio amžiaus pokalbininkų pasakojimų traktuoti vien tik kaip liudijimų apie praeitį. Kiekvieną bendruomenę sudaro įvairaus amžiaus žmonės, bet tik ilgą gyvenimą nugyvenusių žmonių patirtis ir jos komunikavimas aktualizuoja praeitį dabartyje bei įprasmina laiką. Bene svarbiausia sąlyga tradiciniam žinojimui perduoti – tai skirtingų kartų bendravimas. Tos pačios kartos žmonės dažniau tarpusavyje dalinasi pasakojimais, kurių turinį jie atpažįsta kaip savą. Susitikus skirtingoms kartoms, praeitis aktualizuojama dabartyje ir tampa naujos kartos tradicijos dalimi. Interviu metu pastebėta, kaip dažnai pašnekovai savo žinojimą supina su senelių ir tėvų žinojimu. Kadangi dauguma tyrimo dalyvių buvo gimę tarpukariu, tai suteikė galimybę įvertinti, kokią įtaką pasakojimų naratyvumui turi amžiaus kriterijus. Amžius didina atsiminimų svarbą, o suvokimas, kad „aš esu tas, kas buvau“, tampa vis labiau dominuojančiu kasdienio mąstymo moduliu. Toks kognityvinis mnemoninis procesas padeda žmogaus sąmonėje susiformuoti išbaigtiems siužetiniams naratyvams, kurie atrodo tarytum iš anksto kruopščiai apgalvoti ir paruošti. Tuo tarpu bendravimas su jaunesniais žmonėmis yra kitoks. Į interviu situaciją jie reaguoja atsakingiau ir nervingiau, o kartais – įtariau, dėl to jų pasakojimai ir laikysena yra santūresnė ir atsargesnė, o retrospektyva, praeities refleksija – seklesnė. Interviu su jaunesniais pateikėjais reikalavo iš anksto apgalvotos jų struktūros, aiškių klausimų ir loginės jų sekos.

Kadangi Trakai yra daugiatautis miestas, stengtasi kalbinti skirtingų tautybių asmenis. Interviu vykdavo jiems priimtina kalba – lietuvių, rusų arba lenkų. Darbe cituojamos pasakojimų ištraukos originalo kalba, o išnašose pateikiamas jų vertimas į lietuvių kalbą. Lietuviški ežerų vietų pavadinimų vertimai pateikiami iš Valstybinės lietuvių kalbos komisijos patvirtinto sąrašo, kuris publikuotas TDEV. Pasakojimai neredaguoti, atspindintys vietos kalbinę situaciją, todėl juose dažnai yra netaisyklingų linksnių, giminių, intarpų kita kalba, žargono. Tekstai lenkų kalba pateikti pusiau fonetine rašyba (parengė Agata Adamaitytė). Išversti ir užrašyti karaimiškus žodžius padėjo Gabrieliūs Juzefovičius. Tekstai rusų kalba pateikti kirilica. Citatose pasitaikantys intarpai kita kalba užrašyti nekeičiant rašmenų, kursyvu. Laužtiniuose skliaustuose nurodomi mano klausimai ir patikslinimai.

Kaip jau minėta, šiam tyrimui, interviu klausimams, net disertacijos temos pasirinkimui didelę įtaką turėjo pirmieji, dar 2007 m. įvykę susitikimai su keliais senbuviais karaimų kilmės trakiečiais. Išskirtiniu pokalbininku tapo darbe dažniausiai cituojamas **M.Z.**. Šio žmogaus pasakojimuose itin daug dėmesio skiriama pavieniams Trakų gyventojams, jų tarpusavio santykiams, tėvų ir senelių atsiminimams, kasdieniams darbams. M.Z. turiningai papildė jo dukra **R.K.**, kuri perteikė vidurinėsios kartos požiūrį bei patirtis ir dažnai padėdavo suprasti, kodėl jos tėvas atsiminė vienokius ar kitokius dalykus. Jos pasakojimai išsiskyrė kritiniu požiūriu į miesto kaitą. M.Z. bendraamžė **L.M.** pateikė labai išsamių prisiminimų apie savo šeimos ir karaimų kasdienybę ir miesto apstatymą iki Antrojo pasaulinio karo pradžios. Be to, ji itin vaizdžiai apibūdino įvairių valdžios įstaigų darbą.

Lenku arba „tuteišu“ (t.y. vietiniu) save laikantis žvejys **P.K.** įkvėpė analizuoti Trakų ežerų erdvę. Jis žinojo itin daug su ežerais susijusių vietovardžių ir galėjo pateikti jų liaudiškas etimologijas, įvairius padavimus. Kurį laiką maniau, kad jis bus paskutinis taip gerai pažįstantis ežerus Trakų žvejys, tačiau tyrimo pabaigoje susipažinau su jaunesnės kartos žveju **I.P.**, kuris ne tik papildė jau turimus duomenis apie ežerus ir žvejybą, bet ir papasakojo apie Trakų miestą ir bendruomenės gyvenimą pokario metais.

Išskirtieji penki pateikėjai ir jų pasakojimai laikytini svarbiausiais šio darbo medžiagos šaltiniais. Toliau trumpai pristatysiu kitus šiame darbe cituotus trakiečius. Dalis jų – gimę ir augę Trakuose, kiti gimė kuriame nors šalia Trakų esančiame kaime, bet jau daug metų gyvena mieste, treči čia atsikraustė iš tolimesnių Lietuvos ar buvusios Sovietų Sąjungos vietų. Etiniais sumetimais apsispręsta disertacijoje nurodyti tik pateikėjų inicialus. Kad skaitytojui būtų lengviau orientuotis, kokio amžiaus ir tautybės yra disertacijoje cituojamas asmuo, toliau abėcėlės tvarka pateikiamas jų sąrašas:

A.B. – g. 1942 m. lenkė, vietinė. Pasakojimų temos: miesto centras, pokaris, gyventojų etninė sudėtis ir kultūra, gaisras, repatriacija, holokaustas.

A.K. – g. 1969 m. lietuvė, vietinė. Pasakojimų temos: gamta, tarpusavio santykiai, ryšys su vieta.

A.M. – g. 1935 m. ukrainietė, iš Lvovo apylinkių. Pasakojimų temos: karas, badas, religija, Trakų vietos, pritaipimas Trakuose.

B.K. – g. 1935 m. lietuvė, iš Semeliškių apylinkių. Pasakojimų temos: ežerai, tarpusavio santykiai, kasdienybė, miesto kaita, padavimai,

Č.Č – g. 1950 m. lenkė, vietinė. Pasakojimų temos: Trakų vietos, *Zamostė*, gyventojų etninė sudėtis ir kultūra, holokaustas.

D.M. – g. 1960 m. lietuvė, nevietinė. Pasakojimų temos: gyventojų etninė sudėtis ir kultūra, pritaipimas Trakuose .

G.B. – g. ~ 1950 m. lenkė, iš Rūdiškių apylinkių. Pasakojimų temos: religija, sapnai, regėjimai, bažnyčia.

I.I. – g. 1947 m. lietuvė, nevietinė. Pasakojimų temos: miesto kaita, tarpusavio santykiai, gyventojų etninė sudėtis ir kultūra.

I.R. – g. 1932 m. baltarusė, iš Gardino. Pasakojimų temos: Trakų vietos, miesto ir bendruomenės kaita, tarpusavio santykiai, holokaustas.

I.Š. – g. 1948 m. lenkė, vietinė. Pasakojimų temos: miesto ir bendruomenės kaita, ežeras, tarpusavio santykiai.

J.B. – g. 1930 m. lenkė, iš Glitų kaimo. Pasakojimų temos: kaimo butis, atlaidai ir sekmadienio mišios Trakuose.

J.F. – g. 1925 m. karaimas, vietinis. Pasakojimų temos: Trakų vietos, Karaimščyzna, ežerai, padavimai.

J.L. – g. 1945 m. karaimė, vietinė. Pasakojimų temos: Trakų vietos, miesto kaita, tarpusavio santykiai.

J.M. – g. 1935 m. lietuvė, iš Bražuolės gyvenvietės. Pasakojimų temos: kaimo butis, padavimai, tarpusavio santykiai, papročiai.

K.K. – g. 1936 m. rusas, iš Akmenos vienkiemio. Pasakojimų temos: kaimo butis, susisiekimas su Trakais, Akmenos ežeras.

K.V. – g. 1925 m. lietuvis, nevietinis. Pasakojimų temos: bažnyčia, tarpusavio santykiai, papročiai.

M.B. – g. 1922 m. lenkė, iš Varnikų kaimo. Pasakojimų temos: bažnyčia, tarpusavio santykiai, holokaustas, vietovardžiai, butis.

M.F. – g. 1939 m. lenkas, vietinis. Pasakojimų temos: Plomėnų ežeras, gyvūnija, tarpusavio santykiai, muštynės, karaimai, gyvenimo ir kraštovaizdžio pokyčiai.

M.N. – g. 1919 m. rusas, nevietinis. Pasakojimų temos: karas, kovos su partizanais, pritapimas Trakuose.

N.N. – g. 1930 m. lenkas, vietinis. Pasakojimų temos: Trakų vietos, *Rogatka*, ežerai, gyventojų etninė sudėtis ir kultūra, padavimai.

O.B. – g. 1926 m. lietuvė. Pasakojimų temos: Trakų vietos, *Karaimščyzna*, Rogatka, mokyklos, gyventojų etninė sudėtis ir kultūra, pritapimas Trakuose,.

P.D. – g. 1941 m. lietuvis. Pasakojimų temos: Trakų vietos, gyventojų etninė sudėtis ir kultūra, miesto kaita.

P.T. – g. 1934 m. baltarusė, iš Smolensko. Pasakojimų temos: karas, badas, tarpusavio santykiai, pritapimas Trakuose, ežerai.

S.L. – g. 1935 m. lenkas, vietinis. Pasakojimų temos: miesto ir bendruomenės kaita, kasdienybė, kolūkiai, pilies statyba.

S.P. – g. 1925 m. karaimas, vietinis. Pasakojimų temos: Trakų vietos, miesto kaita, tarpusavio santykiai, karas, repatriacija.

S.S. – g. 1934 m. lenkas, gimęs kaime. Pasakojimų temos: Trakų vietos, Rogatka, ežerai, gyventojų etninė sudėtis ir kultūra, padavimai.

T.M. – g. 1952 m. sentikė, iš Ignalinos apylinkių. Pasakojimų temos: ežerai, padavimai, kasdienybė, miesto kaita, tarpusavio santykiai.

T.V. – g. 1962 m. lenkė, iš Bražuolės apylinkių. Pasakojimų temos: kaimo butis, atlaidai Trakuose.

V.Č. – g. 1935 m. lenkas, vietinis. Pasakojimų temos: Trakų vietos, kasdienė butis, šventės, karas, gyventojų etninė sudėtis ir kultūra, bendruomenės ir miesto kaita, holokaustas, *Rogatka*, *Karaimščyzna*.

V.B. – g. 1927 m. lenkas, iš kaimo. Pasakojimų temos: ežerai, žvejyba, kaimo butis, papročiai, padavimai.

V.K. – g. 1930 m. lietuvė, iš Lietuvos. Pasakojimų temos: Trakų vietos ir vietos, mokyklos, gyventojų etninė sudėtis ir kultūra, pritapimas Trakuose

V.P. – g. 1934 m. sentikė, iš Narėzkų kaimo. Pasakojimų temos: buitės, tarpusavio santykiai, gyventojų etninė sudėtis ir kultūra, holokaustas.

V.R. - g. 1938 m. lenkas, vietinis. Pasakojimų temos: Trakų vietos, tarpusavio santykiai, muštynės, gyventojų etninė sudėtis ir kultūra, holokaustas, *Rogatka*

V.S. – g. 1960 m. rusas, vietinis. Pasakojimų temos: Trakų vietos, miesto kaita, tarpusavio santykiai, gyventojų etninė sudėtis ir kultūra, padavimai.

V.V. – g. 1922 m. lenkas, gimė Bražuolės kaime. Pasakojimų temos: buitės, tarpusavio santykiai, ežerai.

Z.K. – g. 1928 m. baltarusė, gimė Vitebske, gyveno Kaune ir Trakuose. Pasakojimų temos: karas, religija, tarpusavio santykiai, pritaipimas Trakuose.

R.L. – g. 1946 m. karaimas, vietinis. Pasakojimų temos: miesto kaita, miesto vietos, pokario Trakai, miestiečių darbai, ežerai, agurkų auginimas, senelės pasakojimai, *Karaimščyzna, Zamostė*.

Z.R. – g. 1942 m. karaimas, vietinis. Pasakojimų temos: agurkų auginimas, plėšikavimai, muštynės, naujakuriai, Trakų vietos, *Karaimščyzna*.

Z.D. – g. 1940 m. karaimė, vietinė. Pasakojimų tema: Trakų miesto erdvės, apkalbos, *Jursdyka*.

Disertaciją sudaro įvadas, teorinė dalis, kurioje pristatyta tyrimo metodologija, empirinė dalis, išvados, literatūros ir iliustracijų sąrašas. Empirinę dalį sudaro keturi skyriai, kurių kiekvienas suskaidytas į smulkesnius teminius skyrius. Skyriuje „Trakai: žvilgsnis iš šalies“ aprašoma geografinė Trakų aplinka, urbanistinė miesto raida ir XX a. pokyčiai, pristatoma Trakų bendruomenė, pateikiami statistiniai duomenys. Pagrindžiama empirinių tyrimų analizei skirtų skyrių logika. Skyriuje „Trakų miesto erdvės samprata vietos gyventojų pasakojimuose“ aprašytos penkios seniesiems trakiečiams žinomos Trakų miesto erdvės – *Rogatka, Miasto, Jursdyka, Karaimščyzna ir Zamostė*. Nagrinėjami jų urbanistiniai, kraštovaizdžio, etniniai, religiniai, mikrolokalumo ypatumai. Skyriuje *Trakai – ežerų pasaulis* analizuojama, kokią įtaką žmonių santykiui su gamtine aplinka turi gyvenamoji vieta, tautybė, gyvenimo patirtis, veikla ir lytis. Nagrinėjami mitologiniai, istoriniai, pragmatiniai dialogo tarp žmogaus ir gamtos aspektai. Skyriuje *Kaita ir tęstinumas*

Trakai nagrinėjami iš bendruomenės perspektyvos, analizuojami Trakų gyventojų tarpusavio santykiai, kalbos, komunikacija.

Ginamieji teiginiai

1. Trakai yra heterogeniška vieta. Ji turi ir kultūros centro, ir provincijos bruožų, ryškiai kontrastuoja senas ir naujas miestas. Trakų bendruomenę sudaro įvairių tautybių, konfesijų ir kilmės žmonės. Būtent daugialypumas laikytinas bendruomenę vienijančiu ir erdvę steigiančiu kriterijumi.
2. XX a – tai urbanistinių, socialinių, demografinių pokyčių Trakuose laikas, keitęs ir gyvenimo būdą. Kita vertus, tai tyrimo dalyvių gyvenimo laikas. Vietiniai žmonės, žvelgdami per savo patirties prizmę, pokyčius vertina kaip skirtį tarp praeities ir dabarties. Tačiau jie patys nevalingai tampa ir jungiamąja grandimi, savo gyvenimu, atmintimi bei naratyvais susiedami šiuos du laiko matmenis.
3. Vyresniosios Trakų gyventojų kartos kognityvinis miesto erdvės suvokimas yra sąlygotas urbanistinės jo raidos, iki XVIII a. egzistavusių jurisdikų, istorinės žemėvaldos, ūkinės gyventojų veiklos, etninio gyventojų susiskirstymo. Net ir XXI a. šis istorinis paveldas daro įtaką Trakų erdvės ir vietų sampratai.
4. Seniausi miestiečiai skiria penkias Trakų dalis. Tai *Rogatka, Miasto, Jursdyka, Karaimščyzna ir Zamostė*. Iš pavadinimų matyti, kad jos yra istoriškai susiklosčiusios buvusių jurisdikų pagrindu ir išsaugoję miestui kuriantis susiformavusias urbanistines–administracines ribas, kurios fragmentiškai išliko iki šių dienų.
5. Trakus supantys ežerai vertintini ne tik kaip erdvę steigiantis geografinis kraštovaizdžio elementas, bet ir kaip sudvasintas gamtos gaivalas, kurio nepajėgė užgožti miesto kultūra. Daryti tokias prielaidas skatina iki šiol paplitęs tikėjimas apie ežeruose skęstančius žmones ir kitokie su vandens keliamomis grėsmėmis susiję pasakojimai.
6. Vietos gyventojai į Trakus žiūri kaip į savo nuosavybę, savo kiemą. Tokia nuostata lemia kritišką miesto raidos, naujovių vertinimą.

2. TEORINĖS IR METODOLOGINĖS TYRIMO GAIRĖS

2.1. Subjektyvusis lokalumo matmuo

Lokalumo fenomenas yra tiesiogiai susijęs su subjektyvia realybės patirtimi. Ją lemia įvairūs faktoriai: socialinis (santykiai su žmonėmis), kultūrinis (savo istorinių šaknų žinojimas, tradicijos tęsimas), ekologinis (tapatinimasis su tam tikra geografinė vieta) ir individualusis (šeima, estetiniai, pragmatiniai, dvasiniai poreikiai). Disertacijos struktūra remiasi trim lokalumo kriterijais – urbanistiniu, geografiniu ir socialiniu. Visus juos jungia svarbiausias – individualusis lokalumo kriterijus, kurį dabar aptarsime plačiau.

Sociologai Olegas Breskis bei Živilė Advilonienė monografijos „Lokalumas. Normatyviniai socialinės vietos ir tvarkos pagrindai“ (*Локальность. К нормативным основаниям социального места и порядка*) įvade priminė vieną svarbiausių žmonių istoriją suformulavusių siužetų. Tai Mesopotamijos gyventojų Abraomo ir Saros išėjimo iš Uro miesto istorija. Šis siužetas pristato lokaliųjų pasaulių egzistavimo modelį. Abraomas ir Sara nekūrė paralelinio pasaulio ir nesipriešino aplinkai, jie tiesiog gyveno ir priėmė sprendimus nepriklausomai nuo jos. Tačiau pateikdami save ne kaip pasyvius, o kaip absoliučius istorijos subjektus, jie atsiskyrė nuo aplinkos, sukurdami savo pasaulį (Бреский, Адвилониене 2011: 4–5). Šiuo pavyzdžiu norime atkreipti dėmesį į tai, kad lokalumo samprata negali būti kategorizuojama pagal tikslas geografinės vietos apibrėžtis. Vieno žmogaus, taip pat vienos šeimos, kartos ar bendruomenės pasaulėžiūros perspektyvoje gali iškilti skirtingi vietos suvokimo modeliai. Trakų bendruomenė etniniu, religiniu ir kilmės vietos požiūriu yra daugialypė (plačiau skyriuje 3.4), todėl vienaip apie šį miestą būtų galima pasakoti remiantis, tarkime, karaimų kultūros istorija, kitaip – tiriant po Antro pasaulinio karo į Trakus gyventi atvykusių lietuvių ar rusų kilmės naujakurių naratyvais.

Vienaip Trakai atsiskleidžia, nagrinėjant juos kaip atminties kraštovaizdį, kitaip – tiriant juos iš dabarties perspektyvos. Pasak antropologės Margaret Paxson, kultūros sistema ir tvarka atsiskleidžia tik tada, kai antropologas suvokia, kad žmonių

pasaulis neišvengiamai yra daugialypis. Atskiras vietas antropologai tiria ilgai ir įdėmiai, tai leidžia chaotiškoje įvairovėje išskirti giluminius vietos kultūros tapatumo pavidalus. Pati M. Paxson 1994 m. atliko tyrimus viename Rusijos kaime³. Savo knygą ji pavadino „Solovyovo. Pasakojimas apie vieno Rusijos kaimo atmintį“ (*Solovyovo. The Story of Memory in a Russian Village*) ir pradėjo kaimo istoriją nuo Julijos, vienos savo pateikėjos, biografijos. Panašiai, kaip Abraomo ir Saros išėjimo istorija padeda suprasti žydų kultūrą, taip ir M. Paxson parodė, kad Solovjovo kaimas gali būti papasakotas ir atpažintas per Julijos gyvenimą (Paxson 2005: 1–8).

Mūsų tyrime dalyvavusių trakiečių likimai yra labai įvairūs. Skiriasi ir kiekvieno iš jų santykis su Trakais. Įvertinti jų vietą šiame mieste padėjo būtent gyvenimo, kaip tam tikros „kelionės“ suvokimas. Kelionės motyvas tiesiogine prasme yra itin dažnas ir labai svarbus gyvenimo pasakojimo siužetinis elementas. Kelionė – tai ribinė patirtis, ji susijusi su svarbiais pokyčiais, kuriuos reflektuodamas žmogus pasako svarbių dalykų apie ryšį su vietomis, kuriose jam teko būti. Trakai šiame kontekste gali iškilti kaip gimtinė, į kurią norima sugrįžti arba iš kurios nenorima išvykti. Taip pat jie gali įgyti tremties vietos bruožų. Vietos, į kurią nubloškė atsitiktinumas, nepalankios situacijos, karas, badas ar kitokios negandos.

Anot Kento C. Rydeno, stipriausiai vietos yra lokalizuojamos ir įprasminamos mūsų pasakojimuose (Ryden 1993: 25). Kiekvienas tyrėjas pasirenka, koku aspektu nagrinės tuos pasakojimus, ką norės sužinoti, ir kas bus informatorius – pateikėjas, bendruomenė, mokslininkas ar kt. Vienas iš būdų, kaip folkloristinių lauko tyrimų metu pradėti interviu – prašyti žmogaus papasakoti apie savo gyvenimą (Kaivola Brehengøj 1999: 48–60). Gyvenimo pasakojimus tirianti Merili Metsvahi įspėja, kad tokie pasakojimai nebūtinai bus logiški, išdėstyti pagal chronologinę įvykių seką (Metsvahi 2004: 138). Atmintis juos pateikia sava tvarka, kuri argumentuojama konkrečiomis pasakojančio žmogaus patirtimis ir atspindi pasakojančio žmogaus individualų būdą. Tiriant vietą iš gyvenimo istorijų perspektyvos būtina suprasti, kad svarbiausias yra ne mokslininko klausimas, o pasakotojo dedami akcentai, nes kiekvienas pasakojantis asmuo yra pasaulio centras

³ Mokslininkė išgalvojo kaimo Vologdos apskrityje pavadinimą – Solovjovo. Knygoje taip pat vartojami išgalvoti vietovardžiai ir žmonių vardai. Tuo autorė siekė apsaugoti savo pateikėjus.

ir absoliutus subjektas. Folkloristo akyse gimstantis pasakojimas kuria santykį tarp praeities ir dabarties, konstruoja ir įprasmina bendruomenę, jos tapatybę, „lokalizuoja“ pasakojantį ir klausantį diachroniniame kontekste (Jonutyte 2008: 23). Tą akimirką visa pasakojimo situacija virsta tekstu – pasakojimas, kalba, paralingvistiniai aspektai, jausmai, potekstės, nepasakyti dalykai ir t. t. Reikšmingiausias tas viso naratyvinio proceso momentas, kai iš pasakojančiojo intonacijų, emocinių akcentų ir neverbalinių išraiškų mokslininkas sugeba pajusti visiško atsivėrimo akimirką, kurios metu paprastai kalbama apie svarbiausius žmogaus gyvenimo dalykus. Jei pasiseka, ir visas interviu gali būti toks.

Pasak Jeffo Toddo Titono, „mes bandome suprasti žmones per procesą, kurio metu generuojamas tekstas, o jų gyvenimui suteikiamos reikšmės“ (Titon 2003: 79). Klausant pasakojimo svarbu įvertinti, kad naratyvas yra daugiasluoksnis reiškiny, susidedantis iš mikrokonteksto, kuris yra susijęs su pasakojimu kaip tekstu ir pasakojimu kaip veiksmu, ir makrokontekstu, apimančiu geografinę aplinką, vietos istoriją, pateikėjo statusą bendruomenėje⁴. Pokalbio metu šie veiksniai gali būti pasyvūs, tačiau jų įtaka teksto santykiui su lokale kultūra yra itin reikšminga. Kaip nurodo Päivikki Suojanen, tradicija (kuri visuomet dalyvauja naratyvo kūrimo procese) niekada neturi būti nagrinėjama vien kaip rašytinis ar sakytinis produktas arba vien struktūros, kalbos ir teksto turinio požiūriu. Priešingai, mes privalome matyti jos vidų ir tai, kas slypi už jo. Būtina pastebėti tekste atskleidžiamą tradicijos reikšmę: kaip pasakojimu generuojama pasaulėžiūra, kultūra, pati atlikimo situacija, socialiniai procesai; įvertinti individualias atlikėjų (pasakotojų) ir klausytojų savybes, kiekvieno jų intencijas (Suojanen 1989: 96).

Anot suomių mokslininkės Annikki Kaivola–Bregenhøj, „folkloristas turi unikalią galimybę stebėti, kas nutinka, kai sąmonėje sukaupia informacija kalbėjimo metu yra perkuriama į naratyvą“ (Kaivola-Bregenhøj 1996: 39; 2005: 180).

⁴ Žodis „naratyvas“ kildinamas iš lotyniško „gnorus“ – „žinoti“. Žinojimas yra komunikuojamas ir artikuliuojamas visuomenėje naratyvų forma. Kitaip tariant, naratyvas yra žinojimo forma. Naratyvai perteikia žinių ir veiksmo galimybes konkrečioje bendruomenėje, juose esanti informacija leidžia atskirti vietinį nuo prašalaičio (Loytard 1984: 823; McQuillan 2000: 323). Disertacijoje dažnai taikoma naratyvo sąvoka siauriausia prasme reiškia tiesiog žmogaus pasakojimą, platesne prasme – temas, siužetus ir motyvus, kurie kartojasi vietos gyventojų pasakojimuose ir leidžia atpažinti jų bendruomeninius saitų santykį su Trakais ir laiku.

Norbertas Vėlius šią unikalią galimybę pavadino didele privilegija girdėti žmogų kalbant rūpima tema, kai čia pat, vietoje gali tikslingai pagilinti ir patikslinti jo paliudijimus (Stundžienė 2008: 17; Šmitienė 2009: 56). Teksto ir juo perduodamos informacijos atžvilgiu svarbu ne tik tai, kas pasakoma, bet ir kaip pasakoma. Islandų mokslininkas Terry Gunnellis atkreipia dėmesį į tai, kad hermeneutiniu principu kuriamos lauko tyrimų metodologijos pakeitė akademinį santykį su vis daugiau erdvės įgyjančiu tekstu. Pasak šio tyrėjo, pastaruoju metu pasakojimas mokslininkų akyse „tankėja“, apaugdamas asmeniniais ir socialiniais kontekstais, atverdamas įvairialypes bei kompleksines teksto gimimo ir funkcionavimo aplinkybes. Tyrėjai žvelgia į naratyvą iš įvairiausių pozicijų. Jie regi jį kaip socialinį reiškinį, turintį istorinį, antropologinį bei folkloristinį kontekstą; naratyvas išreiškiamas ir priimamas, perteikiamas, perkuriamas, plėtojamas per žodžius, simbolius, garsus, asociacijas ir tekstūras (Gunnell 2006: 7).

Naratyvo atsiradimas neatsiejamas nuo atminties procesų. Filosofo Paulo Ricoeuro nuomone, siekiant išsiaiškinti, kas yra pirminis atsiminimo agentas – individas ar kolektyvas, reikia turėti omeny juos abu (Ricoeur 2004: 147). Atmintį galima vertinti kaip vieną svarbiausių atskiro žmogaus ir bendruomenės tapatybės formavimosi mechanizmų. Savo klasikinėje studijoje „Žodinio pasakojimo interpretavimas“ Anna-Leena Siikala vadovavosi dar 1932 Frederico Charleso Bartletto suformuota atminties schemų koncepcija. Pagal šią teoriją, atmintis yra organizuota linijiškai ir hierarchiškai, todėl pasakojimo metu atsiskleidžia įvykių reikšmės, o tai padeda kurti ir suprasti pasakojimą. Žmonės suvokia skirtingus pasakojimo tipus. Tai leidžia jiems interpretuoti, atsiminti ir pateikti naujus variantus. Klausytojas, perprasdamas šias schemas, sugeba suabstraktinti esminius struktūrinius elementus, sukurti savo atmintyje santrauką ir vėliau reprodukuoti savo žinojimą, pateikdamas siauresnę ar platesnę naujo pasakojimo versiją (Siikala 1990: 18-19). Pasakojimo galutinis variantas ir kūrybinis procesas priklauso nuo *įsiminimo*, *kaupimo* ir *prisiminimo* fazių (Kaivola-Bregenhøj 1996: 37; 2005: 180). Šių fazių egzistavimas lemia variantų atsiradimą, nes *atlikėjas* nei kuria, nei atsimena, tačiau *patiria* perteikiamą tekstą tiek kaip savo paties, tiek kaip kolektyvo savastį, nesigilindamas į atskirų žanrų perteikimo subtilybes (Harvilahti 2000: 68).

Kadangi „veikiančios atminties“ galimybės yra ribotos, asmuo turi pasitelkti intelektualines strategijas, kurios padeda įveikti šias ribas. Viena iš teorijų, bandančių paaiškinti, kaip tai vyksta, yra suformuota atminties tyrėjo Endelio Tulvingo. Jis išskiria penkias *atminties sistemas*: epizodinę, semantinę, procedūrinę, suvokimo ir trumpalaikę. Folkloristikai svarbi dialektika tarp semantinės ir epizodinės atminčių sistemų. Pirmoji įgalina galvoti apie tiesiogiai nepatirtus ir šalia nesančius dalykus, nes ji apima joje kaupiamas žinias apie pasaulį plačiąja prasme. Antroje kaupiama informacija, kuri paremta patirtimi subjektyviai suvokiamame laike ir vietoje. Ji suteikia galimybę keliauti laiku ir susieti nieko bendro neturinčius įvykius (Tulving 1993: 67). Tačiau būtent semantinės atminties dėka individuali epizodinė atmintis gali tapti kultūriniu tekstu, kuriame vieno žmogaus gyvenimo patirtis virsta visos bendruomenės ar epochos patirtimi.

Iki šiol aptariau asmeninį bei intersubjektyvųjį lokalumo matmenį, kuris tiesiogiai susijęs su disertacijoje taikoma tradicijos, kaip kūrybingumo terpės, samprata. Šis matmuo tapo analizės ir interpretacijų pamatu, kadangi būtent intersubjektyvumo ir empatijos dėka patirtas kiekvieno konkretaus asmens santykis su pasauliu bei naratyvuose atsispindinčios erdvės suvokimo kriterijai ir ribos padėjo suprasti priežastis, kurios lemia to asmens santykį su Trakais.

2.2. Erdvinis lokalumo matmuo

Humanistinės geografijos atstovas Yi Fu Tuanas regimojo pasaulio suvokimo atskaitos tašku laiko žmogaus *vietos pojūtį (sense of place)* ir su juo betarpiškai susijusią *savižiną (self-knowledge)* (Tuan 2003). Sociologas Pierre Bourdieu „savo vietos suvokimui“, ar „savo vietos jausmui“ apibrėžti suformulavo *habitus* sąvoką. Anot jo, žmogus dažnai suvokia savo erdvę kaip savaimę suprantamą ir neretai brėžia savo kasdienės veiklos trajektorijas nesąmoningai, nekvestionuodamas savo elgesio priežasčių ir įpročių, kuriuos nulėmė jo gyvenamoji vieta. Tuo tarpu šis elgesys gali būti visiškai nesuprantamas vos už kelių kilometrų kitokioje *habitus* gyvenančiam asmeniui (Bourdieu 1989: 5). Ši mintis padeda paaiškinti, kodėl kai kurie Trakuose gyvenantys, tačiau ne čia gimę žmonės apie šį miestą galėjo papasakoti gana

skurdžiai, o jų erdvinė Trakų samprata neretai apsiribodavo savo namais ir vienu kitu jų gyvenime svarbesniu objektu. Kita vertus, pasitaikydavo, kad iš kitur atvykę asmenys puikiai adaptuodavosi Trakuose, perimdami „trakietiškus“ bendravimo ir požiūrio į šį miestą modelius. Viena iš *habitus* reikšmių – tai praktiškai įkūnyta istorija, kuri komunikuojama kasdieniu elgesiu. Ją įkūnijantys individas ar visuomenė (bendruomenė, tauta, klasė, rasė, lytis, karta ir t.t.) dalyvauja gyvame dialoge, kurio metu asmuo, pats to nesuvokdamas, įsisavina kolektyvines patirtis. *Habitus* – tai polinkiai, žinija, išankstinės nuostatos, kurios gyvenimo tėkmėje formuojamos ir performuojamos įgyjant naujus socialinius potyrius (Bourdieu, Wacquant 2003: 164).

Pasak sociologų Peterio Ludwigo Bergerio ir Thomaso Luckmanno, pasaulis susideda iš daugelio tikrovių, tačiau privilegijuota yra kasdienio gyvenimo tikrovė. Ji sąlygoja didžiausią sąmonės įtampą, įsiverždama į ją sunkiausiai, primygtiniausiai ir stipriausiai. Kasdienio gyvenimo zona – tai aprėpiamas pasaulis (Berger, Luckmann 1999: 35). Analizuojant, su kokiomis Trakų erdvėmis susijęs kiekvienas tyrimo dalyvis, paaiškėjo, kad patiriamas Trakų erdvės ribas formuoja kasdienė jų veikla. Pirmą kartą tai supratau, bendraudama su karaimu J.F., kuris, pasakodamas apie tai, kur vaikystėje žaisdavo, kaip galutinį savo judėjimo trajektorijos tašką nurodydavo miesto centre esantį parką. Tad šis parkas vertintinas kaip vienas iš mentalinių karaimiškų Trakų riboženklių, arba kaip bendroji miestiečių susitikimų vieta (plačiau skyriuje 4.5.). Apie toliau į pietus esančias vietas jis negalėjo nieko konkretaus pasakyti, o teiraujantis, kodėl taip yra, atsakė, kad ties parku „baigiasi jo pasaulis“. Tai, kad Trakus sudaro daug pasaulių, arba *habitus*, bus aptariama kituose dėstymo skyriuose. Šių pasaulių apimtys varijuoja nuo jaukios namų aplinkos ar bendruomenės teritorijos iki viso Trakų ežeryno apimčių.

Taip pat galime sakyti, kad kasdienio gyvenimo tikrovė turi nepaprastai didelę įtaką atminčiai, kuri kaip kempinė sugeria nuolat besikartojančių veiksmų vaizdinius. Jie tampa neatsiejama gyvenimo pasakojimų dalimi, motyvais. Kurie įgyja didesnę naratyvinę prasmę tuomet, kai riba tarp praeities ir dabarties yra paryškinama svarbiomis asmeninėmis patirtimis.

Tiriant Trakus ypatingas dėmesys buvo skiriamas dialogo tarp žmogaus ir jį supančios aplinkos analizei. Vienas parankiausių būdų paaiškinti, kaip vyksta asmens dialogas su kitais žmonėmis ir jį supančiu pasauliu – tai *semiozės* (ženklų kūrimo) procesas. Matuojant fizinę erdvę vietos bendruomenės pateikiamais moduliais, ji atsiskleidžia kaip kultūrinis subjektas, autonomiškas lokalinis pasaulis, turintis savo vardą (ar vardus), išorinius atpažįstamumo ženklus ir vidinę logiką. Į žmogų ar bendruomenę, kaip vieną svarbiausių kraštovaizdžio formavimo veiksnių, atsižvelgia humanistinės geografijos atstovai. Aplinka, kurioje gyvena žmogus, nėra vien fizinė-geografinė-ekologinė – ji taip pat yra ir konceptuali (dvasinė). Joje vienas prie kito šliejasi informacinės, socialinės ir psichologinės sferų komponentai (Naveh, Liebermann 1990, pagal Veteikis 2002: 23). Konceptualios erdvės teorijos apologetas Peteris Gärdenforsas šią sąvoką taiko kognityvinių mokslų kontekste ir pabrėžia jos parankumą, aiškinantis žinojimo perteikimo būdus. Anot jo, konceptuali erdvė susideda iš „kokybinių dimensijų“, kurios atspindi konkrečių dalykų – ilgio, svorio, spalvos, garso, laiko ir pan. – kokybines savybes. Šios dimensijos yra nepriklausomos nuo simbolinių reikšmių ta prasme, kad jos visų pirma atskleidžia konkretaus individo santykio su pasauliu prigimtiniškumą ir instinktyvumą. Pavyzdžiui, žmogui planuojant savo veiksmus tam tikroje erdvėje, sąmonė akimirksniu pateikia žemėlapių vietų, pagal kurias jis toje erdvėje orientuosis (pagal Gärdenfors 2004: 17).

Tiriant, kaip trakiečiai atskiria skirtingas Trakų teritorijas, pastebėta, kokią svarbią reikšmę turi konkretūs regimieji riboženkliai, kaip antai – šv. Jono Nepomuko koplytstulpis, cerkvė, autobusų ar traukinių stotis, kapinės, transporto žiedas ir kt. Visi šie objektai būna susiję su tam tikrais žmogaus gyvenimo įvykiais, kuriuos papasakojus paaiškėdavo, kodėl tos vietos svarbios, ir kas joms suteikia ribos reikšmę. Pavyzdžiui, disertacijoje yra itin dažnai minimas miesto centre stovintis šv. Jono Nepomuko koplytstulpis. Žmonės paprastai nurodo, kad jis skiria Trakų krikščionių ir karaimų bendruomenes, taip pat jis dažnai apibūdinamas kaip vienas iš miesto centro ženklų. Po Antrojo pasaulinio karo tame centre įvykęs didelis gaisras tapo laiko perskyra, padalijusia Trakus į tuos, kurie „buvo“ ir tuos, kurie yra dabar. Nagrinėjant ežero sakmes, o ypač ežere paskęstančių aukų naratyvą, šv. Jonas

Nepomukas iškyla kaip riba tarp gamtos ir miesto pasaulių. Nors šiam objektui teikiama išties daug simbolinių reikšmių, tačiau sakytinė medžiaga rodo, kad jis glaudžiai susijęs su aukščiau aptartu prigimtiniškumu. Siekiant suprasti, iš kur tas prigimtiniškumas atsiranda, turi būti įvertinti tarp asmens ir erdvės egzistuojantys priešastingumo ryšiai.

Straipsnio „Topologinės semiotikos linkui“ įvade Algirdas Julius Greimas atkreipė dėmesį, kad toji jau anksčiau įvardinta konceptuali erdvė yra artikuliuojama tokia forma, kuri padeda atsirasti reikšmei. Erdvė kaip forma yra konstrukcija, kurioje pasirinktinai įprasminamos tam tikros „realių“ objektų savybės (kabutės autoriaus – *L.L.*). Erdvės kūrimo procesas vyksta naudojant prigimtinius ir pamatinius jos prasmių resursus, eikvojant substanciją – juslėmis patiriamą natūralių ir dirbtinų objektų kupiną erdvės visumą, jos pilnatvę. Kiekviena nauja epocha ir karta kuria naują konstrukcinę erdvę. Tame pačiame laike gali koegzistuoti kelios konstrukcinės reikšminės erdvės, lygiai kaip jame drauge gyvena kelios žmonių kartos. Suvokiama kaip forma, erdvė gali virsti kalba, pranešančia ne apie erdvinius dalykus, o tokia, kuria visuomenė kažką sako pati sau (Greimas 2011: 144). Nijolė Keršytė, plėtodama šias A. Greimo mintis, teigia, kad „erdvė yra tokia juslinė išraiška, kuri žymi kažką kita nei ji pati, t. y. kažką kita nei erdvę. Ji žymi signifikantą, t. y. protu suvokiamą turinį, kuris bendriausia prasme yra žmogiškas pasaulis. Tad erdvė, kaip reikšminė forma, savo išraiškomis priklauso fiziniam, gamtiniam, jusliniam pasauliui, o savo turiniais – dvasiniam, kultūriniam, protu suvokiam, socialiniam pasauliui. Galimybė erdvę skaidyti į išraišką ir turinį (signifikantą ir signifikatą) leidžia ją suvokti kaip kalbą. Lygindamas žodinę kalbą [langue] su erdvės kalba [langage], Greimas daro prielaidą, kad kaip žodinė kalba leidžia kalbėti apie ką kita nei garsus, taip ir erdvės kalba leidžia kalbėti apie ką kita nei erdves. Apie ką gi kalba erdvinės kalbos? Ogi apie žmogiškos patirties pasaulį, apie žmogiškus santykius“ (Keršytė 2009: 47).

Tiek konceptualiosios erdvės teorija, tiek A. J. Greimo įžvalgos dėl prasmių artikuliacijos erdvėje kaip prasminėje formoje akcentuoja žinojimą kaip reiškinių, kuris gimsta per žmogaus santykį su pasauliu, kuriame jis gyvena. Prasmių artikuliacijos neatsiejamos nuo naratyvo. Pierre'o Nora akcentuotą ritualinį atminties

aspektą, susietą su kolektyviniu noru nepamiršti, Eerika Koskinen-Koivisto yra pritaikiusi ir gyvenimo pasakojimams. Anot jos, būtent pasakojant išsaugomos vietų prasmės pokyčių akivaizdoje, todėl pasakojimas įgyja ritualinių bruožų. Nors pačios vietos gali būti fiziškai išnykusios, tačiau jos gali būti atsimenamos ir papasakotos, tokiu būdu pratęsiant jų mentalinę egzistenciją dabartyje (Koskinen-Koivisto 2011: 28).

Lokalumas yra glaudžiai susijęs ir su laiko samprata. Praeitis, su kuria teko susidurti tyrimo metu, stebint jos ženklus Trakų kraštovaizdyje ir miestovaizdyje, taip pat klausantis žmonių gyvenimo pasakojimų, dažnai atrodė turinti didesnę galią nei dabartis. Interviu metu buvo galima pajusti, kaip pasakojimas, kuriame reflektuojama praeitis, transformuoja kalbantįjį, tarytum perkelia į tuos laikus, kuriems jis jaučiasi priklausąs. Būtent atmintis lemia tokius jausmus ir tokią būseną. Kuo mažiau žmogus dėl biologinio amžiaus ar kitų priežasčių atsimena, tuo menkesnis atrodo jo vidinis ryšys su praeities laikais. Netgi tuo atveju, kai paaiškėdavo, kad temos, kurios aptariamos interviu metu, nėra pašnekovo dažnai reflektuojamos, tai skatindavo prisiminti kadaise egzistavusius dalykus, sukeldavo pozityvią reakciją. Kalbantysis nustebdavo, kiek daug jis dar galįs atsiminti ir kaip visa tai įdomu. Tokiose situacijose pasakojimo rituališkumas tapdavo akivaizdus. Pasakojimas suteikia praeičiai aktualumo ir perkelia ją į dabartį. Klausytojas tuo metu patiria, kaip toji praeitis yra artimai susijusi su esamuoju laiku.

2.3. Hermeneutiniai metodologijos principai: subjektyvumo prioritetai

Tyrimė taikytas giluminio interviu ir antropologinis dalyvavimo metodas priverčia mokslininką susidurti su kultūros reiškinių reliatyvumu bei duomenų subjektyvumu. Žvelgiant iš pozityvistinių pozicijų, objektyvumas yra vertinamas kaip pagrindinis kriterijus moksliniame tyrime, o subjektyvumas traktuojamas kaip pastarojo priešprieša ir klaida (Vasenkari 1999: 55). Tačiau vadinamasis hermeneutinis metodas subjektyvumą ne tik pateisina, bet ir juo remiasi. Jis pasitelkia subjektyvumą kaip esminę priemonę pažinti žmogaus mastymą, tradicijas, ryšius su jį supančiu pasauliu.

Objektyvumo sampratos metamorfozės humanitarinių tyrimų sferose būdingos postmodernizmo epochai. Ji paliko savo istorinius ženklus akademiniam mąstyme, išprovokavo daug produktyvių ir iki šiol aktualumo neprarandančių diskusijų apie mokslinį *žinojimą* ir iš normatyvinių rėmų nuolat ištrūkstantį žmonių *žinojimą* apie save ir pasaulį. Kalbant iš antropologijos, etnologijos ar folkloristikos perspektyvos, nepaisant to, kas atsivežama iš lauko tyrimų (gyvenimo istorijos, legendos, etnografiniai užrašai ir kt.), arba, kas paskelbiama viešai (liaudies kūrybos rinkiniai, straipsniai, monografijos, interviu tekstai etc.), – esminiu šių disciplinų produktu turėtų būti laikomas *žinojimas*. *Žinojimas* turi galią keisti, tad mokslininkas pateikia naują pasaulio vertinimo perspektyvą. To siekta ir šiame tyrime – ne ką nors įrodyti (ar paneigti), bet paskatinti pasižiūrėti į Trakus kitu rakursu, pasitelkiant tas žinias ir tuos šaltinius, kurie buvo surinkti tyrimo metu.

Dėl stebėjimo dalyvaujant ir giluminio interviu empirinių metodų derinimo informacijos šaltiniu laikytini tiek informatoriai, tiek tyrimą vykdantis mokslininkas. Tą itin svarbu įvertinti, kadangi, kaip ir dauguma tyrimo dalyvių, esu Trakų bendruomenės narė. Tyrimai savo kultūrinėje arba namų aplinkoje į subjektyvių patirčių lauką mokslininką įtraukia labiau, nei tolimųjų kultūrų studijos. Pagrindinis darbo tarp savųjų privalumas, anot suomių etnologės Helenos Ruotsalos, – tai *kompetencija*. Bendru žinojimu paremta vietinio žmogaus empatija yra pajėgesnė įvertinti tyrimo metu gautos informacijos nehomogeniškumą, polisemiškumą, atskirti jautrią ar net pavojingą informaciją nuo neutralios ir t.t. (Ruotsala 2001: 119). Bendra patirtis suteikia daug privalumų. Tačiau ji reikalauja ypatingos etinės ir moralinės atsakomybės. Empatiją čia derėtų laikyti ne tik asmenine savybe ar išmokta laikysena, bet ir sąmoningumu, primenančiu mokslininkui apie tai, kad jo neutralitetas neegzistuoja, kaip kad neegzistuoja ir mokslo autoritetas vietinio žinojimo atžvilgiu.

Tiriamajai kultūrai perprasti būtinas ir žmogiškasis faktorius – asmeninis suartėjimas su ja. Šį suartėjimą apibūdina vadinamoji etnografinio autoriteto samprata. Joje mokslininko patirtys vertinamos kaip mediumas, galintis pateikti vietinių žmonių pasaulį taip, kaip jie patys jį regi. Antropologijoje abipusis subjektyvumas vertinamas kaip galimybė perimti svarbią informaciją bei giliau

suvokti tiriamą objektą (Bryceson 2007: 9). Anot Jameso Cliffordo, kalbėdami apie mokslininko patyrimą, turime turėti omenyje tiesioginį dalyvavimą, glaudų kontaktą su pasauliu, kurį ketiname suprasti, santykius su žmonėmis, suvokimo konkretumą, žinojimo gilumą. Visų jausmų įtempimas įgalina etnografą pajusti, nujausti, perprasti žmones (Clifford 2006: 62–63). Cliffordas Geertzas tokį empatijos galios pervertinimą, tyrinėtojų tikslą perprasti tiriamus žmones ir kultūrą vertino skeptiškai. Jo nuomone, metodologinis manevras, kurį galima moksliskai įvardinti „emine analize“ arba pernelyg atsainiai – žvilgsniu į dalykus veikėjo akimis“, – turėtų būti taikomas su didžiausiu atsargumu (kabutės autoriaus – *L.L.*) (Geertz 2005: 15-19). Tuo tarpu kiti mokslininkai atkreipia dėmesį į tai, kad įsijausti ir perprasti asmens pasaulėžiūrą nėra sunku. Gerokai sudėtingiau yra išsivaduoti iš jos (Alver 1990, Sepp 2014).

Žiūrint iš folkloristikos empirinių lauko tyrimų praktikos pozicijų, „žvilgsnis iš vidaus“ neturi nieko bendro su etnografinio autoriteto klausimu. Tai yra ne siekiamybė perprasti tiriamą kultūrą, o neišvengiamybė, kurią pirmiausia lemia visuomet intersubjektyvi interviu situacija. Pasakojimo klausymasis nėra vien tradicijos fiksavimas – dalinimasis žinojimu, paverčiantis mokslininką eksperimentine laboratorija, kurioje atsiskleidžia tradicijos tapsmo procesai. Mokslininkas taip pat tampa dar vienu „balsu“ vietos istorijos daugiabalsiškume. Jo tikslas yra ne užgožti kitus balsus, bet stengtis juos visus išgirsti.

Antropologinio stebėjimo metodas mano tyrime susietas ne tik su noru geriau suprasti Trakus, bet ir su siekiu „objektyvizuoti“ savo subjektyvumą, savo balsą, stebėti save pačią ir tyrimo procesą iš šono, kad nepervertinčiau informacijos, kuri man asmeniškai atrodytų patrauklesnė ar priimtinesnė. Kai kurie interviu palikdavo itin didelį įspūdį, kuris neišvengiamai darydavo įtaką kai kuriems mano sąmonėje besikuriančio Trakų įvaizdžio elementams. Pavyzdžiui, dažnai pateikėjų „kaip geresni“ nurodomi praeities laikai, o ypač tarpukario periodas, ir mane įtraukė į nostalgijos lauką, kuris suformavo tam tikrą „aukso amžiaus“ koncepciją miesto istorinės ir socialinės raidos atžvilgiu. Tam, kad galėčiau išsivaduoti iš tokio mąstymo ir nepervertinti jokio konkreto periodo ir su juo susijusių Trakų

bendruomenės kultūrinės raiškos bruožų, sąmoningai taikydavau kuo mažiau struktūruotą interviu metodą, kad galėčiau išgirsti kuo įvairesnę patirčių paletę.

Helsinkio centro gyventojų pasakojimus tyrinėjusi Anna-Maria Åström pastebėjo, kad balsų polifoniją leidžia atskleisti interviu metu taikomi bendro pobūdžio klausimai. Nors įvairioms socialinėms, kalbinėms ar kultūrinėms grupėms priklausančių asmenų miesto centro patirtys buvo skirtingos, jas vienijo tai, kad žmonės buvo linkę pastebėti tam tikrus bendruosius bruožus (Åström 2004: 20). Kalbinant trakiečius, apčiuopti bendrumus labiausiai padėjo klausimų tikslingumas. Tačiau tai nereiškia, kad atsakymai pateikdavo kokią nors vieningą vieno ar kito reiškinio vertinimą. Pavyzdžiui, klausinėjant apie tai, kaip vadinosi skirtingos Trakų dalys, buvo galima atpažinti pašnekovus vienijančią kolektyvinę žinią, bet dar daugiau sužinota apie individualias jos variacijas, kurios skatindavo permąstyti išankstines idėjas ar anksčiau padarytas išvadas.

Kiekvieno asmens individuali patirtis, jo pasaulėžiūra papildo, o ne iškreipia žinojimą. Anot filosofo Mindaugo Gutausko, „dalyko esmė nėra iki galo apibrėžta ar net artikuliuota, ji reikalauja, kad kitas papildytų ir užbaigtų“. Ten, kur vienas nutyli arba tik užsimena, kitas asmuo išplėtoja, užbaigia ar apibendrina (Gutauskas 2010: 165). Būtent iš tokios perspektyvos galima vertinti ir tradicijos fenomeną. Disertacijoje taikoma filosofės Jurgos Jonutytės suformuluota tradicijos samprata. Pagal ją, tradicija yra tarsi veiklos motyvų ir būdų tinklas, dinamiška kūrybingumo terpė. Tai persipynęs prasmų, motyvų ir kūrybos modelių audinys, kuriame atpažįstame darnos principus (Jonutytė 2011: 47–48). Toji darna reiškiasi tiek vieno žmogaus gyvenimo pasakojimuose, tiek daugiakultūrinėje bendruomenės gyvenimo įvairovėje, tiek žmogaus santykiuose su gamtine aplinka. A.- L. Siikala tradicijos dinamiškumo dėsnius ir dimensijas nustato analizuodama skirtingų pasakotojų repertuarą, interesus, jų naratyvines tendencijas, asmenines savybes, santykį su savo pasakojimais ir jų turiniu. Ji išskiria keletą pasakotojų tipų, kurių kiekvienas atspindi vis kitokį santykį su tradicija. Unikalioms asmeninėms savybėms bei gyvenimo patirtims, kurios atsiskleidžia pasakojimo metu, leidžia apčiuopti kultūros pažinimo galimybių įvairovę. Tokie vertinimai, kaip geras ar blogas pateikėjas, puikiai ar prastą atmintį turintis pasakotojas, pagal tokį požiūrį netenka svarumo. Jei, tarkim, duomenys

renkami tik iš aplinkinių tyrėjui rekomenduotų arba mėgstančių ir mokančių savo istorijas pasakoti asmenų, tai tikėtina, kad liks nepastebėta labai didelė dalis informacijos. Kiekvienas žmogus kaupia, susidėlioja ir atsimena informaciją apie jį supantį pasaulį, ir kiekvienas bendruomenės narys yra joje tarpstančios tradicijos kūrėjas ir perteikėjas (Siikala 1990).

Norėdamas paaiškinti, kaip vyksta socialinė sąveika tarp žmonių, ir kaip kuriamos bendros semantinės reikšmės, P. Gärdenforsas drauge su Massimo Warglienu sukūrė „protų susitikimų“ (*meeting of minds*) teoriją. Joje teigiama, kad komunikuodami žmonės neišvengiamai veikia vienas kito mąstymą. Todėl erdvė kaip mentalinis reiškinytis turėtų būti suvokiama kaip individo asmeninio santykio su pasauliu, jo santykio su kitais asmenimis ir jo santykio su pačiu savimi apibrėžta tikrovė (Warglien, Gärdenfors 2013). Tiriant Trakus teko patirti, kaip skirtingų žmonių žinojimas tarytum papildė vienas kitą. Tai padėdavo atpažinti, kaip kuriamas bendras vietos naratyvas, erdvė bei laikas, tai yra – lokalinis pasaulis. Mano atmintyje daugybė skirtingų pasakojimų sugulė į Trakų laiko ir erdvės žemėlapi vienas šalia kito, suteikdami prasmę iki tol nereikšmingoms vietoms. Tokiu būdu pasitvirtino vieno informanto išarta atsiminimo formulė: „Aš atsimenu iš pasakojimų“, – bei aukščiau pateiktos įžvalgos apie individualius ir socialinius atminties procesus.

Iki šio tyrimo mano Trakų erdvės suvokimas buvo kitoks, paremtas tik asmenine atmintimi, o po daugybės išgirstų pasakojimų matau miestą ne tik savo, bet ir kitų žmonių akimis. Čia iškyla vadinamojo ribiškumo klausimas. Piligrimų kultūrą tyrinėjanti estų folkloristė Tiina Sepp uždavė sau klausimą, ar norėdama analizuoti antgamtinius kitų žmonių potyrius, ji pati turėtų patirti kažką panašaus (Sepp 2014: 47). Pratęsiant jos mintį šiam darbui naudinga linkme, taip pat prasminga suabejoti, ar įmanoma suprasti ir tinkamai analizuoti kito žmogaus gyvenimo pasakojimą, bent iš dalies nepatyrus to, ką jis išgyveno? Kadangi dauguma mano pokalbininkų buvo garbaus amžiaus žmonės, savaiame suprantama, kad didžioji dalis jų patirčių man nepasiekiami vien dėl istorinio laiko pasikeitimo. Tačiau mus vienijo gyvenimas Trakuose, priverčiantis susidurti su tais pačiais objektais, gamtine aplinka. Dažnai pasakotojų kartojamas nepritekliaus ir sunkių lauko darbų naratyvas skatino įvertinti

ir savo kuklią patirtį darbuojantis daržuose. Tai buvo svarbu ne vien todėl, kad galėčiau geriau įsijausti į kitą žmogų, jo patirtį, tai padėjo suprasti, kodėl šie atsiminimai yra svarbūs mano pateikėjams ir ką jie pasako apie Trakų kultūrą.

2.4. Tyrimo etika ir dialogiškumo principas

Papasakotų patirčių įvairovėje buvo galima apčiuopti tuos bendrumus, kurie suteikė galimybę vertinti Trakus, kaip savitus bruožus turinčią sociokultūrinę lokalinę realiją. Kita vertus, daugiabalsiškumas, kurį sąlygojo ne tik asmeninės kiekvieno pasakotojo savybės, bet ir etniškumo, religiniai, kilmės vietos, veiklos, lyties ar amžiaus aspektai, skatino kiekvieną tyrimo išvadą, o juo labiau interpretacijas, vertinti atsargiai. Tokiam nusiteikimui didelę įtaką darė ir pačių trakiečių komentarai. Pavyzdžiui, neretai buvo galima išgirsti – esą *ne vietinis* niekuomet nesugebės parašyti apie Trakus. Aš pati esu vietinė, bet priėjau išvadą, kad *vietiniui* rašyti apie šį miestą yra dar kebliau. Trakiečių nuomonių įvairovė klesti netgi pačiais elementariausiais klausimais. Tuo tarpu iš mokslo tikimasi adekvatumo, objektyvumo ir „tiesos“ sakymo. Tai verčia nuogąstauti dėl to, ar atliktas tyrimas tenkins vietos bendruomenės narius, ar nesulauksiu priekaištų dėl kai kurių išvadų bei medžiagos interpretacijų.

Anne Heimo, tyrusi pasakojimus apie pilietinį karą Sammati kaime Suomijoje, rašo, kad istorija nėra tik istorikų prerogatyva ar jų išradimas. Žmonės domisi įvairiais praeities aspektais iš smalsumo, pareigos ar žinių troškimo. Taigi mes visi nuolat ką nors interpretuojame: pirmiausia – istorijos politiką, atmintį, pasakojimus (Heimo 2006: 52). Folklorinė (arba sakytinė) kultūra savitai, galbūt – iracionaliai į bendruomenės ir asmens atmintį įpina istoriškumą, paneigdamą chronologinius dėsnius ir įvykių faktologiją. Dėl to, kaip įspėja C. Geertzas, negalima tikėtis, kad moksliniai aprašymai atitiks tiriamą kultūrą, nes tai bet kuriuo atveju bus interpretacija, o ne tikrovės atspindys. Gera interpretacija turi susitaikyti su tuo, kad įmanomas tik dalies tikrovės perteikimas, todėl svarbiausia stengtis perteikti skaitytojui interpretuojamo dalyko esmę (Geertz 2005: 15–19). Žinoma, toks teorinis pasiteisinimas nebūtinai garantuoja supratingumą iš vietos gyventojų pusės, tačiau juo norima pasakyti, kad tos išvados, kurių prieita mano tyrimo metu,

jokiu būdu neturėtų būti vertinamos kaip baigtinės arba neginčijamos. Daugelis paliestų temų galėtų ir turėtų būti tiriamos ir analizuojamos dar detaliau, pritraukti kitų sričių mokslininkus.

Viena iš priemonių išvengti nesusipratimų ar pernelyg nuo vietinės kultūros tikrovės atitolusių interpretacijų – savirefleksijos taikymas. Aštuntajame praeito šimtmečio dešimtmetyje atsiradęs *refleksyvumo diskursas* įpratino mokslininkus sąmoningai ir kritiškai vertinti savo įtaką tyrimo eigai, rezultatams ir humanitarinei žinijai apskritai. Anot antropologo Paulo Rabinowo, lauko tyrimo metu nuolat susiduriama su iki tol nepažintais reiškiniiais, kurie mažina betarpiškumą ir didina dialogo dalyvių savirefleksiją, skatinančią išsiaiškinti tuos nežinomuosius, kurie skiria bendraujančias puses. Tyrinėtojas turi peržvelgti mokslines kategorijas, darančias įtaką išankstiniams vertinimams, verifikuoti jas arba atmesti naujos patirties akivaizdoje. Tuo tarpu kultūros veikėjas, įtrauktas į situaciją, kuomet jam įprasti ir savaime suprantami dalykai tampa padidinto susidomėjimo objektu, yra priverstas objektyvizuoti savo patirtį, pažvelgti į ją iš šono (Rabinow 1977: 38–39). Siekdama, kad empirinių šaltinių interpretacijos pernelyg nenutoltų nuo to, kaip tyrimo dalyviai suvokia Trakus, kai kurias savo idėjas, išankstines hipotezes tikrindavau papildomų susitikimų metu. Kartais rūpimus klausimus aptardavau neformaliai bendraudama su įvairiais pažįstamais, draugais ar net šeimos nariais.

Refleksyvumas yra glaudžiai susijęs su vadinama *dialogine metodologija*. Iš folkloristų plačiausiai ją yra aptarusios suomių mokslininkės Marija Vasenkari ir Armi Pekkala. Remdamosi antropologo Vincento Crapanzano įžvalga, jog dialogas gali būti suvokiamas kaip *trilypis (triadic)*, jos atkreipia dėmesį į tai, kad tyrimas yra tarytum iš trijų etapų susidedantis vyksmas. Tai yra, tyrimų lauke vykstantis pirminis dialogas yra susijęs su antriniu dialogu, kuris reiškiasi analizės ir rašymo metu, nuolat grąžindamas mokslininko mintis į pirminio dialogo situaciją. Tokiu būdu, be sakytinės ir rašytinės dialoginių teksto dimensijų, atsiranda dar ir trečioji, kuri visą dialogo procesą įpina į akademinį tyrimų rezultatų komunikavimo mechanizmą, įtraukdama į jo verpetą įvairius skaitytojus bei tiesiogiai veikdama pirminę dialoginę situaciją per interviu – akistatoje su pateikėju (Vasenkari, Pekkala 2000: 249–253, Crapanzano 1992: 213–215). Iš to seka, kad tyrimo procesas yra tarytum kūryba,

kurioje dalyvauja ir kultūros veikėjai (mūsų atveju – kalbinti asmenys), ir mokslininkas. Tačiau mokslininkas viso šio proceso metu turi jausti etinę atsakomybę.

Reikia turėti omenyje, kad giluminis interviu nėra tik nuoširdus dalinimasis autentišku žinojimu. Tai yra daugiau nei mokslas ir daugiau nei kasdienio bendravimo komunikacinė forma – tai išprovokuota, sukurta situacija, kurios metu kalbantysis koncentruoja savo žinias labiau nei įprastais kasdieniais atvejais, o klausantysis stengiasi įsisavinti daugiau informacijos nei eilinio bendravimo metu. Dėl to dialoginis budrumas turėtų būti privaloma sąlyga vertinant patį tyrimą ir jo rezultatus.

Dialogo procese labai svarbus yra ne tik mokslininko kaip vertintojo, bet ir mokslininko kaip klausytojo vaidmuo. Juk be adresato nėra komunikacijos ir atmintyje sukaupta informacija nevirsta naratyvu, o be naratyvo negalima perimti ir perduoti tradicijos. Per interviu tuo klausytoju, taigi ir tradicijos perėmėju, tampa pats mokslininkas, todėl jo vaidmuo, o drauge – ir etinė, mokslinė ir moralinė atsakomybė, išauga keleriopai. Tačiau visa tai atperka privilegija ne dirbtinai eksperimentuojant, o tiesiogiai bendraujant su kalbančiuoju pačiam patirti tradicijos pulsą, „jos prasmės pratęsimą dabarties situacijoje“ (Jonutytė 2008: 20). Tai patiriama stebint kognityvinius procesus ir išorinį jų kontekstą, taip pat tiesiogiai dalyvaujant teksto kūrime klausinėjant, įsiklausant, atliepant. Žinoma, tai sukuria ypatingus artimus santykius tarp tyrėjo ir pateikėjo, kurie įpareigoja į tekstus reaguoti ne tik kaip į mokslinį produktą, bet ir kaip į autorinės nuosavybės objektą (plg. Ytrehus 2002: 195). Tai lėmė sprendimą cituojamus žmones pažymėti ne pilnais vardais, bet inicialais (plg. Jonutytė, Būgienė, Krasnovas 2013: 18). Dažnai tyrimo dalyviai labai nuoširdžiai ar net sąmoningai dalindavosi savo žiniomis. Ne tik dėl to, kad jautė malonumą pasakoti, bet suvokdami tyrimo prasmingumą. Pasitaikydavo, kad žmonės kviesdavosi mane į svečius vien norėdami išsikalbėti apie tai, kas juos neramina gyvenime. Tai leisdavo man suprasti, kad tyrimas man suteikia tam tikrą vaidmenį bendruomenėje, atpažįstamumą.

Tyrimas yra tarytum nuolatinis mokymasis, kurio metu giliau pažįstamas tyrimo objektas ir tikrinamos mokslinės interpretacijos. Nors Trakai yra mano

gimtasias miestas ir gana išsamiai istoriškai ištyrinėta vieta, tyrimo metu šią vietą teko pažinti iš naujo. Šis pažinimo procesas jokiu būdu nėra baigtinis. Tie patys tyrimo metu rinkti pirminiai šaltiniai kitų tyrėjų galėtų būti vertinami ir interpretuojami skirtingai. Kadangi man rūpėjo atskleisti tai, kas visus tyrimo dalyvius vienija, pasirinktas erdvinis aspektas, kuris turėjo didelę įtaką šiame darbe taikomai lokalumo sampratai. Jis skatino sakytinę medžiagą analizuoti istorinių ir geografinių Trakų miesto savybių kontekste.

3. TRAKAI: ŽVILGSNIS IŠ ŠALIES

Didelę įtaką Trakų įvaizdžiui turi istorinė ir kultūrinė atmintys⁵. Jų dėka, turime išankstinę nuomonę apie šio miesto tapatumą, visų pirma jį siejame Lietuvos istorijai svarbiu viduramžių paveldu. Tai akivaizdu, skaitant XIX a. intelektualų eseistinius tekstus (kelionių aprašymus, atsiminimus), jos nemaža dalimi lėmė mokslinį domėjimąsi Trakais, formavo supratimą, ką derėtų saugoti.

Norint suprasti, kaip vietos gyventojai suvokia Trakus, būtina aprašyti jų santykį su gamta, miestu ir vietos bendruomene. Tai padeda identifikuoti Trakus kaip vietą pasaulyje ir kaip unikalų vietos (lokalinį) pasaulį. Ežerai, istoriniai paminklai, ir bendruomenė, atstovaujanti skirtingas kultūrinės tradicijas, – tai ne vien Trakų paveldas, bet ir dabartis, kasdienybė. Šioje disertacijos dalyje dėmesys telkiamas į geografinius, istorinius ir sociokultūrinius vietos gyventojų pasakojimų kontekstus. Rūpės XX a. antroje pusėje vykę kraštovaizdžio ir demografiniai pokyčiai, dažnai minimi ir reflektuojami vietos gyventojų pasakojimuose.

3.1. Trakai – Lietuvos *lieu de mémoire*: dominuojančio įvaizdžio ribos ir paveikumas

1960 m. Trakų apylinkės paskelbtos landšaftiniu draustiniu, o nuo 1991 m. čia įsteigtas istorinis nacionalinis parkas, kurį 2003 m. siekta įtraukti į UNESCO pasaulio vertybių sąrašą. Akcentuota, kad ši erdvė išsiskiria „unikaliu kultūros ir gamtos paveldo vertybių kompleksu, aukštos ergonominės, ekologinės, estetinės ir semantinės kokybės organiškai susiklosčiusiu, tikslingai suformuotu ir asociatyviu

⁵ *Istorinė atmintimi* laikytina individuali ar kolektyvinė atmintis, nukreipta į praeities istorinių įvykių prisiminimą ir paaiškinimą. Tai stereotipai, įvykiai, herojai ir praeities interpretacijos, kurias puoselėja didžioji bendruomenės dalis. Nacionaliniu lygiu tai kolektyvinės praeities reprezentacijos apie tautą ir valstybę, bendri istoriniai vaizdiniai, simboliai, praeities sampratos. dirbtinai kuriama, reprodukuojama ir saugoma profesionalių atminties sergėtojų ir institucijų (plg. Istorinės atminties akademijos iškelti tikslai <http://www.iaa.lt/lt>) (t.p. plg. Aleksandravičius 2015; Błaszczak 2015: 243). *Kultūrinė atmintis* glaudžiai susijusi su istorine. Kultūrinė atmintis dažniausiai apibrėžiama kaip ilgalaikių kultūrinių prasmų, simbolių ir santykių visuma, kuri reiškiasi įvairiais materialiais pavidalais: atvaizdais, geografinėmis vietomis, simboliniais objektais ir kt. Ji yra sustingusi tekstuose, ritualuose ir institucionalizuotoje komunikacijoje, kurioje naudojamos simbolinės figūros, ideologiškai pritaikoma protėvių veikla. Šio tipo atmintis palaikoma ir puoselėjama per įvairius renginius. Ji orientuoja tam tikrą žmonių grupę praeities link – ten, kur glūdi tapatybės šaknys (Асман 2004: 54–55; Kõresaar 2004: 38–40; Gaižutytė-Filipavičienė 2015: 45–46).

kultūrinio kraštovaizdžiu, liudijančiu darnaus žmogaus ir gamtos sambūvio istoriją ir tautos išmintingą sugebėjimą rūpestingai pritaikyti unikalią gamtinę aplinką valstybės gynybai ir savigynei“ (Bučas 2003: 163). Kaip matyti iš šio aprašymo, Trakų vertinimas, miesto ir kraštovaizdžio suvokimas neatsiejamas nuo įvaizdžio, kuris egzistuoja jau ne vieną šimtmetį. Praeitis, aktualizuojama dabartyje, tampa *atminties kultūros* dalimi.

Tokios Trakų kultūrinio kraštovaizdžio koncepcijos trūkumas – jo baigtinumo nuostata. Tai skatina užduoti klausimą, ar Trakų istorija išties baigėsi, ar apie juos tegalime kalbėti tik kaip apie atminties vietą? Prancūzų istorikas Pierre'as Nora, apibrėždamas sąvoka *lieux de mémoire* (angl. *realms of memory*, liet. *atminties vietos*), tikslingai naudojo sąvoką „memorialinis paveldas“. Pasak jo, *lieux de mémoire* yra materialinė arba nematerialinė reikšminga esatis (personalija, reikšmingo įvykio vieta, istoriškai svarbi teritorija ar laikas etc.), kuri žmonių valia arba laiko tėkmėje tapo tam tikros bendruomenės simboliu memorialinio paveldo elementu. Jis taip pat pabrėžė skirtumus tarp natūralios aplinkos, palankios atminčiai tarpti (*milieux*) ir *lieux de mémoire* – vietų, kuriose atmintis yra apgyvendinama dirbtinai, taip kompensuojant jos stygių šiandieninėje visuomenėje (Nora 1997: 14–15; Nora 2005: 10, 15, 17). Nors ši sąvoka yra kritikuojama dėl pernelyg dirbtinio istorijos ir atminties, natūralios ir dirbtinės atminties supriešinimo, ji paskatino kultūros ir istorijos tyrėjus naujai pažvelgti į tuos reiškinius, vietas ar elgesį, kurie anksčiau atrodė savaime suprantami.

Lieux de mémoire nėra baigtinė koncepcija, atskirose šalyse ji gali reikšti šiek tiek kitokius dalykus. Lietuvoje ji tiriama *atminties kultūros* ir *kultūrinės atminties*⁶ kontekstuose, analizuojant atskiras vietas, erdves, teritorijas, objektus, reiškinius, kaip antai – archyvai, folkloras, Mažoji Lietuva, XIX a. sukilimai, Holokaustas, Lietuvos Didžioji Kunigaikštija (toliau – LDK) (Staliūnas 2008; Manžuch 2008; Vitkus 2011; Nikžentaitis 2011; Stundžienė 2012; Bumblauskas 2013; Gaižutytė–Filipavičienė 2015). Šiam tyrimui aktualus Vilniaus universiteto projektas „Lietuvos

⁶ Jau išplitę įvairūs teoriniai kultūros sistemos vaizdiniai bei modeliai, kurie pretenduoja į universalumą ir niekaip nėra susiję su konkrečiomis kultūrinėmis šaknimis bei gyvenimo būdais. O juk kultūra neatsiejama nei nuo gyvenimo būdų, nei nuo kultūrinės atminties, nei nuo konkrečių bendruomenių išsiugdomo savumo jausenos ir bendresnio bendruomeninio pasaulėvaizdžio.

Didžiosios Kunigaikštijos tradicija, vaizdinys ir modernūs tapatumai⁷. Jį vykdant sudarytas modernių tautų (lietuvių, lenkų, gudų, ukrainiečių) LDK atminties vietų sąrašas, kuriame yra ir Trakai. Miestui skiriamos šios simbolinės kolektyvinės reikšmės: antroji Lietuvos sostinė, antrasis LDK miestas, Vytauto pilis, karaimų kibinai (Bumblauskas 2013: 47). Autoriai paskelbtąjį sąrašą vadina „idėjomis“, todėl išvardintas reikšmių sąrašas neturėtų būti laikomas baigtiniu, jį turi skatinti tolesnes diskusijas ir tyrimus. Pavyzdžiui, atskirai būtų galima analizuoti, kokias simbolines atminties reikšmes Trakams suteikė XIX a. lenkų arba XX a. pradžios lietuvių inteligentija, arba kaip Trakus suvokia čia pailsėti atvykstantis Vilniaus ar kurio kito Lietuvos miesto gyventojas.

Tokių atminties vietų kaip Trakai vertinimas glaudžiai susijęs su vadinamuoju didžiuoju istorijos pasakojimu (tautiniu naratyvu), kuris neatsiejamas nuo kultūrinės atminties sampratos. Didysis istorijos pasakojimas šiandien dažniausiai suprantamas kaip į nacionalinę valstybę orientuotas istorijos pateikimas, sujungiantis mokslinius tyrinėjimus su visuomenės istorinės sąmonės vaizdiniais ir tarnaujantis kolektyvinio (drauge ir asmeninio) tapatumo kūrimui (Bumblauskas 2009; Aleksandravičius 2015; Bonda 2015). Anot istoriko Egidijaus Aleksandravičiaus, lietuviškojo istorijos pasakojimo pradžios reikėtų ieškoti XIX a., kuri galima laikyti tiltu tarp senosios (LDK) ir naujosios Lietuvos. 1918 m. vasario 16 d. istorinio pasakojimo išgryninimas buvo reikalingas lietuvių tautos tęstinumui pagrįsti. 1990 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę istorinio pasakojimo formos pakito, nes po ilgo okupacinės cenzūros laiko į kultūrinę atmintį įsiveržė nauji pasakojimai, kurie ėmė tarpusavyje konkuruoti. Akademinių istorikų liberalėjimas prasilenkė su platesnių masių ir politinio sluoksnio nacionalizmo interesais. Kultūrinės atminties slinktį ėmė kontroliuoti politinė valdžia (Aleksandravičius 2014; 2015). Anot Grigorijaus Potašenkos, „ideologizuotą sovietinį Lietuvos istorijos modelį gana greitai ir nesunkiai pakeitė etnocentristinė Lietuvos istorijos versija ir su ja susijusi etninės tautos samprata ir naujas didysis naratyvas: lietuviai (kaip, beje, ir lenkai, latviai bei

⁷ Plačiau apie projektą žr. adresu: <http://www.mdl.projektas.vu.lt/wp-content/uploads/2011/11/ldk-atminties-vietu-tyrimu-krypciu-metmenys.pdf>

estai) savo nacionalinę savimonę ėmė puoselėti per savo kančių istoriją. Tuo pat metu lėtai ir nelengvai skinasi kelią naujas didysis pasakojimas apie vėluojantį Lietuvos prisijungimą prie Vakarų modernėjančios istorijos, kuris grindžiamas europocentristiniu arba civilizaciniu požiūriu“ Pastarojo naratyvo rėmuose susiformavo istorinis diskursas apie daugiakultūrinį LDK paveldą, kuris šiuolaikinėje istorijos politikoje ir istorinėje kultūroje yra viena svarbiausių idėjų, padedančių atgaivinti prarastą LDK kaip daugiatautės ir įvairialypės visuomenės įvaizdį (Potašenko 2009: 288–290).

Istorikas Moreno Bonda nurodo, kad akademinė istorinė atmintis daro tiesioginę įtaką populiariai ir vadovėlinei tautinei atminčiai. Šių dienų Lietuvos historiografijoje kur kas labiau domimasi LDK ir modernios Lietuvos laikotarpiais Pasak M. Bondos, „skirdami daugiau dėmesio tam tikram laikotarpiui, parodome, jog kai kurie to laikotarpio bruožai yra būdingi šių dienų kultūrai ir yra esamo tapatumo atspirtis“ (Bonda 2015: 127–130). Šią išvalgą patvirtina ir Irenos Šutinienės atliktas empirinis tyrimas, kurio metu skirtingų kartų ir tautybių Lietuvos gyventojai atsakinėjo į klausimus apie Lietuvos istorijos herojų ir laikotarpių svarbą. Apklausos duomenys rodo, kad stiprėja pilietinė lietuvių nacionalizmo dimensija, kuri tiesiogiai susijusi su populiariose tautos istorijos interpretacijose didėjančia LDK lietuviškumui atstovaujančių įvaizdžių svarba (turimas omenyje daugiatautės šalies įvaizdis, kuris artimas modernios demokratinės valstybės idealams). Taip pat pastebimas įdomus dalykas – nors Vytautas Didysis išlieka svarbiausiu ir nuolat suaktualinamu istoriniu simboliu, tačiau jo valdymo laiko, vadinamojo „aukso amžius“, reikšmė mažėja. LDK ir jos paveldo asmenybių įvaizdžiai suvokiami kaip „pasyvesnį tautinio bendrumo įsivaizdavimo pobūdį atspindintys simboliai, traktuojami su didesne distancija“. Tuo tarpu XIX a. pabaigos–XX a. pradžios tautinio atgimimo herojų ir iš dalies tarpukario Lietuvos asmenybių įvaizdžiai žmonėms yra artimi ir emociškai paveikiausi (Šutinienė 2011: 306–325).

Išdėstyti dalykai svarbūs vertinant, koks Trakų vaidmuo Lietuvos tautinės istorijos pasakojime. Su Vytauto laikais siejami Trakų, kaip LDK atminties vietos, ženklai vertintini kaip svarbūs, tačiau jau stokojantys emocinio poveikio. Taip yra todėl, kad Trakai iš esmės nėra svarbūs XX a. lietuvių tautos istorijai, čia nevyko

lietuvybei svarbių dalykų. XX a. pirmojoje pusėje Trakuose dominavo lenkiška kultūra. Su lietuvišku tautiniu naratyvu ši miestą sieja nebent tarpukaryje prie Lenkijos prijungto Vilniaus krašto tema. Tiesa, Vytautas Didysis, kaip rašo Alvydas Nikžentaitis, atgimimo laikotarpiu suaktualinamas kaip lietuvių tautos pasipriešinimo Sovietų Sąjungai simbolis (Nikžentaitis 2015). Galbūt analizuodami to meto Trakų vietinę ir respublikinę spaudą, aptiktume medžiagos, parodančios, kad ir Trakai siejami su pasipriešinimu okupacijai. Tačiau prireiktų atskiro tyrimo, kuriame ypatingas dėmesys būtų skiriamas Trakų pilies atstatymo vertinimams.

Su Trakais istorikų atsainiai siejami „karaimų kibinai“ priklausytų ne mokslo, o populiariosios kultūros diskursui. Trakų kaip daugiataučio miesto samprata XXI a. akademiniame kontekste nėra pakankamai artikuluojama. Lyginant su XX a. septintojo–devintojo dešimtmečio istorikų, architektų, geografo ir kultūrinės inteligentijos dėmesiu Trakų istorijai (plačiau žr. tyrimų apžvalgoje), pastarieji pora dešimtmečių historiografiniu požiūriu atrodo gana kukliai. Galima paminėti nebent istoriką Stepheną Christopherį Rowelą, kuris Trakus konceptualizavo kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos mikrokosmosą, turėdamas omenyje miesto daugiakultūriškumą ir LDK valdovų veiklą (Rowel 2003: 38). Po Nepriklausomybės atgavimo daugiausiai dėmesio skiriama Vytauto funduotai Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo ir Šv. Jono Krikštytojo vardo Trakų parapinei bažnyčiai – mokslininkų ir visuomenės dėmesio sulaukė jos restauracija⁸. Išskirtinas menotyrininkų ir istorikų domėjimasis Trakų Dievo Motinos paveikslo ir jo kulto istorija, įpareigojantis šiuo dėmeniu papildyti Trakų kaip LDK atminties vietos koncepciją (plg. Kasperavičienė 1994; Vitkauskienė 2001; Šinkūnaitė 2002; Mickūnaitė 2008; Račiūnaitė 2011).

Apie Trakus kaip *lieu de mémoire*, nors to ir nekonceptualizuodama, rašė sociologė A. Vosyliūtė straipsnyje „*Trakai: miestas kaip kultūrinių reikšmių visuma*“ (TDP 1995). Trakus ji apibūdina kaip susitikimo su Dievu patyrimo vietą. Paminėdama ir pagonybės laikus, daugiausia ji kalba apie stebuklingąjį Trakų Dievo Motinos paveikslą, kuris visuotinai gerbiamas, gausiai lankomas piligrimų nuo XVI a.. 1718 m. jis vainikuojamas popiežiaus atsiųstomis karūnomis ir tampa miesto

⁸ Plačiau skaityti Giedrės Mickūnaitės straipsnyje „Trakų parapinės bažnyčios restauravimas: atradimai, praradimai, vertinimai“ (2010).

šventumo kvintesencija. Nėra pagrindo abejoti šiuo teiginiu, tačiau žiūrint į straipsnį kaip į idėjų istorijos šaltinį, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad jame daug kartų pabrėžiamas *lankymas*, kaip sakralus ir bendruomeniškas veiksmas. Toliau kalbama apie Lietuvos valdovų subkultūrą (tai straipsnio autorės vartojama sąvoka – *L.L.*) ir miesto simboliką, kuri nepaprastai stipriai veikė ir tebeveikia visuomenės istorinę atmintį, saugo „tautos dievų amžinos buveinės idėją“.

Nors straipsnio įvade A. Vosyliūtė pabrėžė, kad „miesto fenomeno supratimas – tai jo gyventojų įsivaizdavimų bei suvokimų visuma, įvairių erdvės vertinimų ir pajautimo, visos miesto realybės pergyvenimo aprašymas“ (Vosyliūtė 1995: 92–95), iš tiesų jos tekstas perteikia lankytojo, atminties vietų piligrimo ar net poeto suvokimą. Apie tai dar plačiau kalbėsime 3.3. skyriuje, kur apžvelgsime kai kuriuos XIX a. bei XX a. mokslininkų ir kultūros veikėjų tekstus ir paanalizuosime jų santykį su Trakais. Čia norime atkreipti dėmesį į tai, kad kelionė (*lankymas*) yra svarbus su šia vieta susijęs atminties kultūros reiškinys, jos metu patiriamas ryšys su praeitimi, istorine ir etnine tapatybe. Ši kelionė – tai memorialinis aktas, apie kurį kalbėjo P. Nora. Kadangi *lieux de mémoire* koncepcija pirmiausia apima apčiuopiamus, materialius reiškinius, prie jų turime skirti ir kultūrinį kraštovaizdį. XIX a. antroje pusėje paplito Trakų peizažai, kurių dažnas siužetas – pilies griuvėsiai ir pasikartojantys kasdieniai žmogaus darbai ežerų apsuptyje. Šie vaizdai kuria laiko nenutrūkstamumo įspūdį (plg. Pav.1). Tuo pat metu tai – romantinio ilgesio kupinas kraštovaizdis. Toks, kokį jį matė lietuvių poetas Maironis, kurio garsųjį eilėraščių „Trakų pilis“ projekto „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija, vaizdinys ir modernūs tapatumai“ autoriai priskyrė didžiajam tautos naratyvui (Bumblauskas 2013: 47).

Suomių folkloristas Seppo Knuuttila atkreipia dėmesį, kad praeitis yra tarytum kita šalis. Todėl jai apibūdinti dažnai taikome tokius apibendrintus konceptus, kaip etosas, pasaulėžiūra, kolektyvinė sąmonė, mentalitetas (Knuuttila 2001: 17). Šiuo požiūriu Trakai, o tiksliau – jų įvaizdis, taip pat gali būti vertinami kaip „kita šalis“ arba atminties vieta.

Pav.1. XIX a. vidurio salos pilies vaizdas pavasarį. Karolio Raczyńskiego piešinys

Šiame tyrime plačiau aptarti Trakus kaip atminties vietą buvo svarbu dėl dviejų priežasčių. Pirmoji susijusi su dialogine metodologija, kuri reikalauja įvertinti epistemologinį kontekstą ir galimas išankstines nuostatas tiriamo objekto atžvilgiu. Antroji priežastis susijusi su apsibrėžta disertacijos problema, nurodančia, kad Trakai kaip žmonių gyvenamas pasaulis nėra pakankamai pažinti. Galima daryti prielaidą, kad tokio pobūdžio tyrimų trūksta ir dėl esamo simbolinio vietos įvaizdžio.

Toliau apžvelgsiu šaltinius, kuriuose Trakams apibūdinti pasitelkiami išankstiniai kultūrinės atminties diktuojami įsivaizdavimai. Aptarsiu, kaip jie dera su Trakų kraštovaizdžiu, urbanistika ir vietos bendruomene. Tai svarbu, siekiant suprasti Trakų tapatumą, kuris tiesiogiai susijęs su išoriniais vietą steigiančiais kriterijais bei laiko tęstinumo paradigma.

3.2. Geografinė vietos charakteristika

Geografiškai Trakus geriausiai charakterizuoja ežerai, kurie supa miestelį iš visų pusių. Tie ežerai susisiečia per sąsiaurius, sudarydami vientisą vandens substanciją, kuri lyg lėliukę apsupa koncentruotą kultūrinę urbanistinę žmonių gyvenamąją erdvę. Tai *Galvės (Galvio) Skaisčio, Totoriškių, Bernardinų (Lukos, Lankos), Nerespinkos (Narakampio)*⁹ sistema, kuri hidrografijoje ir hidrologijoje įvardinama *Trakų ežeryno* terminu ir užima 8,4 km² plotą. Trakų ežerynui priskiriamas ir šalia esantis didelis *Akmenos* ežeras (2,76 km²) (Kilkus 2003: 22). Istorinis Trakų miestas yra įsispraudęs tarp *Galvės, Totoriškių* ir *Bernardinų* ežerų. Šis vandens plotas formuoja *Trakų pusiasalio* ribas.

Pagal dabartinį Trakų miesto išplanavimą administracinės ir gamtinės jo ribos nesutampa, tačiau Trakų pusiasalio terminą paranku taikyti tuomet, kai norima apibrėžti geografiškai tikslią erdvę, kurioje koncentruojasi didžioji dalis semantinę miesto tapatybę steigiančių vietų. Kalbėdami apie Trakų miesto kūrimosi pradžią XIV–XV amžiuje, mokslininkai teigia, kad miestas kūrėsi salose ar salų grupėse (Mikulionis 1987: 34; Lisauskaitė 2003: 60; TLD 1974/1975: 179). Istoriniuose Lietuvos valstybės žemėlapiuose Trakai taip pat vaizduojami kaip vienokios ar kitokios formos sala, į kurią buvo galima patekti pietinėje ir šiaurinėje dalyse įrengtais tiltais (TSRP 1972: 8). Mieste vandens artumas labiau buvo jaučiamas iki XX a. antrojoje pusėje vykusių kraštovaizdžio keitimo darbų, kurių metu buvo sausinamos pelkėtos vietos ir ties abiem įvažiavimais į pusiasalį pakeltas žemės lygis.. Šiaurinėje miesto dalyje išliko nors vadinamasis *Karaimų* arba *Geležinis tiltas* (jo išvaizda keitėsi), o pietinėje dalyje, kur buvo miesto užkarda, iš ežero atkovotas sausumos plotas buvo urbanizuotas.

Tiesa, kontrastingas miesto reljefas ir dabar išduoda, kur anksčiau būta sausumos, o kur vandens. Išraiškinga yra pusiasalio viduryje esanti žemuma, kur vos prieš kelis dešimtmečius buvo tikra bala. Istoriniuose šaltiniuose ji vadinama

⁹ Patogumo dėlei toliau bus naudojami tik pagrindiniai ežerų vardai, nepateikiant skliausteliuose papildomų jų variantų. Pasirenkant pagrindinį pavadinimą remiamasi 2010 m. Lietuvių kalbos komisijos patvirtintu Trakų ežerų vardynu, kuris publikuotas knygoje „Trakų didžiųjų ežerų vardynas“ (toliau – TDEV).

*Ponežerio pelke*¹⁰. Sovietiniais laikais ji buvo sausinama, čia įrengti teniso kortai, tačiau netrukus jie įsmego, ir vėl atsirado šlapuma. Dabar šioje vietoje yra futbolo stadionas. Istorikas Stasys Mikulionis priėjo išvados, kad viduramžiais nuo šios vietos gilyn į pusiasalį tęsėsi ištisa grandinė pelkių, nedidelių ežeriukų bei į sausumą įsiskverbusių ežeryno įlankų, kurios dalino miestą į dvi pagrindines dalis – pietinę ir šiaurinę. Pietinėje dalyje dominavo kelių kalvų grupė, kuri aukščiausiam taške siekė (ir tebesiekia) 25,5 m virš ežero lygio (Mikulionis 1977b: 48). Ši vieta tiek pačių miestiečių, tiek istorikų vadinama *Bernardinų kalnu* arba *Vienuolyno kalnu*, nes čia nuo XVII a. pabaigos iki XIX a. vidurio stovėjo Bernardinų vienuolynas. Jam priklausė ir gabalas ežero, kuriam ilgainiui prigijo *Bernardinų* ežero vardas (toliau šiame darbe jis bus vadinamas būtent taip). Dabar atvirą panoramą nuo šios kalvos gožia XX a. antroje pusėje pastatytų daugiaaukščių namų kvartalas, tačiau iš kai kurių vietų atsiveria charakteringos kraštovaizdžio erdvės, kurios leidžia ir dabar patirti tokius Trakus, kokius matydavo ankstesnių epochų žmonės. Šiaurinėje dalyje koncentruojasi kelios kalvos, ant kurių tebestovi ar stovėjo svarbiausi viduramžių miesto statiniai. Nuo kiekvienos šių kalvų regėti vis kitoks peizažas. Bendras, visoms panoramoms būdingas geografinis bruožas, – gamtinio reljefo įvairovė.

Ežerynas formuoja vieningą fizinę erdvę. Jis įrėmina miestelį pusiasalio sausumoje, kita vertus, išplečia erdvę iki tolimų krantų. Žvelgiant nuo apylinkių aukštumų miestas atrodo tarytum *išneriantis* iš gelmių. Anot geografo Č. Kudabos, Trakų ežerynas yra „tarsi ant kalno“. Iš visų pusių jį supantys kalvagūbriai laiko vandenį „susemtus“ ežerų guoliais tapusiuose aukštumos duburiuose (Kudaba 1986:39; 1992). *Galvės* ežero salos, kaip ir Trakų pusiasalio kalvos – tai įvairaus aukščio kalvagūbrių viršūnės, daugiau ar mažiau *išnyrančios* iš vandens. Miestas atsiduria jų viduryje. Žiūrint iš centro, optinis žemės ir vandens santykis pasikeičia – miestas atrodo ne kaip *išnyrantis* iš ežero, o veikiau kaip *panyrantis* į jį. Šį skirtumą galima paaiškinti tuo, kad į šiaurę nuo ežeryno esančios aukštumos yra didesnės, nei miesto ozai. Todėl, žvalgant po apylinkes iš Trakų pusiasalio, atrodo, kad drauge su kylančiu reljefu kyla ir vanduo. Kitaip tariant, vandens stichija iš miesto

¹⁰ Lenkų k. *bloto Ponažera*. 1754 m. Trakų magistrato raštas (LVIA, SA 5913, l.158-199)

perspektyvos kuria vizualiai ir emociškai paveikų dinamiško ir galią *apsemti* turinčio prado vaizdinį. Tai, kad ežeras Trakų gyventojams atrodo gyvas ir netgi grėsmingas, liudija užfiksuoti folkloriniai pasakojimai apie tai, kad *Galvė* kasmet prašo žmonių aukų ir kada nors Trakai bus apsemti (plačiau 5.4. skyriuje). Tokio pobūdžio tikėjimai informuoja ne vien apie mitinio mąstymo archetipus, bet ir apie žmogaus ir gamtos santykį, gamtos poveikį žmonių sąmonei – ilgalaikius kultūrinius įspaudus.

Kita įsimintina ir Trakams būdinga kraštovaizdžio ypatybe laikytina *estetika*. Išankstinį žinojimą, kad Trakai yra „gražūs“, įdiegia Lietuvos Metraščių žinia apie Trakų įkūrimą. Pasakojama, kaip kunigaikštis Gediminas medžioklės metu aptiko „*gražų kalną, apsuptą ąžuolynų ir lygumų*“ ir nusprendė ten įkurti savo sostinę (LM 1971: 71-72). Nors metraščiuose taip apibūdinami Senieji Trakai, estetinis akcentas, įtvirtintas paprastu, iš liaudies kalbos į metraščius patekusių epitetu „gražus“ (Jučas 2002: 67), tapo Trakų kultūrine savastimi. Geografiniai ypatumai (ąžuolynai ar ežerai) arba istorinis tikslumas – kur buvusi tikroji Gedimino sostinės vieta (Senuosiuose ar Naujuosiuose Trakuose) – čia netenka prasmės. Trakų grožio išaukštinimui pasitarnavo romantizmo dvasios kupinas XIX a. ir XX a. pirmosios pusės laikotarpis, paveikęs tiek meno, tiek mokslo žmonių vertinimus. Pavyzdžiui, XX a. pradžioje Trakuose archeologinius tyrimus ir salos pilies restauravimo darbus atlikęs archeologas W. Szukieviczius 1908 m. išleistame iliustruotame Vilniaus kalendoriuje atspausdino esė, kur, norėdamas supažindinti skaitytoją su *Trakų ežerais*, leido sau mokslinius duomenis pajvairinti grožiniais intarpais, kurie tyrimui vertingi dėl dviejų dalykų – empiriškumo ir intymumo. Be to, kad *Trakų ežerų* vanduo yra ypač švarus, autorius atkreipia dėmesį ir į tai, kad jis dažnai mainosi dėl aplinkos poveikio:

Woda jezior trockich odznacza się przedziwną czystością [...], lecz owszem bardzo szepto zmienia się ona, stosowanie do warunków, jak np. pory roku, rozdaju i kierunku oświetlenia, stanu atmosfery [...].¹¹

¹¹ Trakų ežerų vanduo išsiskiria nuostabiu tyrumu [...], tačiau jis labai dažnai keičiasi dėl tokių dalykų kaip, pavyzdžiui, metų laikai, šviesos pasiskirstymo ir apšvietimo kampo, oro [...].

Palaipsniui nuo spalvų aprašymo pereinama prie muzikinių efektų, kuriuos sukelia skirtinga ežero būseną (audra, ramus bangavimas, štilis ir t.t.): girdimos fanfaros, arfos, lopšinės, baladės (Szukiewicz 1908: 203). Vietos gyventojas, kasdien patirdamas tuos pačius gamtos efektus, galbūt priima juos kaip natūralią duotybę, tačiau ir tai, kas neišsakoma sparnuotais žodžiais, vienaip ar kitaip veikia santykį su vieta.

Meninėmis priemonėmis perteikti pastebėjimai yra labai artimi etnografiniams užrašams dėl skvarbumo ir atidumo detalėms ar bendriems dėsniams. Fotografas Janas Bulhakas paliko bene gražiausius kelionių užrašus, kuriuose kalbama apie Trakų vaizdingumą ir ežeryno morfologines ypatybes:

Ežerai išsiraito kaprizingomis arabeskomis, rangosi gyvatiškomis spiralėmis, krantą iškarpo ramiais užutekais ir pusiasaliais. Viskas čia sodriai žaliuoja galingu ir laisvu laukinio grožio išsikerojimu... (Bulhakas 2006: 93).

Tolesnis įkvėpimo padiktuotas dėstymas vaizdžiai iliustruoja jau aukščiau išsakytą mintį apie tai, kad Trakų reljefas kraštovaizdį padalina į daug mažesnių erdvių, kurios tampa savarankiškais pilnaverčiais pasauliais:

Ežerus siejančios protakos tokios vingiuotos, gausiai išraižytos užutekais ir nerijomis, kad ištisomis dienomis galima plaukioti viename ežere, nieko nežinant apie kitą, pasislėpusį čia pat už miško sienos. Pavyzdžiui, galima manyti, kad Užutrakio dvaras ir rūmai yra *Galvės* krante, o po ilgų klajonių paaiškėja – tai trikampis pusiasalis, už kurio telkšo kitas didelis ežeras – *Skaistis* (ten pat).

Meninėje kūryboje atsiskleidžiantis jausmingumas padeda perteikti dialogišką gamtos ir žmogaus santykį. Asmuo gamtą patiria visomis fizinėmis jausmėmis – rega, klausia, uosle, skoniu, lytėjimu; taip pat kultūros formuojamais bei subjektyviais pojūčiais, kurių dėka užmezgamas gilus prasminis ryšys su vieta. Pavyzdžiui, persikėlus gyventi kitur, gali trūkti ežero kvapo ar jo sukuriamos erdvės pojūčio, garsų, spalvų. Žinoma, reikia turėti omenyje pragmatiškumo aspektą, kuris skatina naudotis gamtos suteikiamais resursais. Tai formuoja atitinkamą gyvenimo

būdą ir poreikius: turėti savo valtį, tinklą, tiltelį, krantą ar tiesiog mėgstamą pasivaikščiavimo vietą. Tyrime dalyvavusių žmonių pasakojimai rodo, kad Trakų gamta, santykis su ja yra labai svarbus daugeliui naujakurių įsigyvenant naujoje terpėje. Nesutapus su senąja vietos bendruomene dažnai būtent gamta lemia ontologinės pritaipimo-nepritaipimo dilemos sprendimą. Gamtos vaizdiniai ar reiškiniai ilgainiui tampa folklorine formule, kartojama sau ir kitiems (plačiau 5.2 skyriuje).

3.3. Miesto raida

Trakų pusiasalis kaip geografinis reiškinys susiformavo dėl čia besikuriančio miesto, tačiau urbanistiniai procesai vyko paklūstant landšafto diktuojamoms taisyklėms, kurios visų pirma lėmė tai, kad Trakai tapo miestu be plano. Besikeičiant istorinėms aplinkybėms miestas nuolat keitėsi: augo, plėtėsi, didėjo arba mažėjo, nyko (Maceika 1940:13). Nepaisant to, Trakai išlaikė nuo pat savo kūrimosi pradžios būdingą charakteristiką, kurią tiksliausiai įvardino J. J. Tochtermannas. Tai pirmasis mokslininkas, pažvelgęs į šį miestelį iš humanistinės geografijos (tarpukaryje vadintos antropogeografija) pozicijos. Anot jo, Trakai yra genetiškai išaugę iš tereno, o urbanistinis faktorius miesto kompozicijoje praktiškai neegzistuoja (Tochtermann 1935: 6). Šią mintį toliau plėtojo ir garsiausi XX a. Trakų tyrinėtojai – istorikai A. Baliulis, A. Miškinis ir S. Mikulionis (Baliulis 2008; Mikulionis 1977b: 47; Miškinis 1987: 3). Gatvių linijos paklūsta topografijai, vingiuoja atkartodamos įnoringą reljefą. Žemiausios vietos iki pat XX a. vidurio buvo neužstatytos, o ant aukščiausių kalvų buvo sakraliniai objektai: bažnyčios, vienuolynai. Šventovių bokštai ir mūrai matydavosi iš labai toli, kadangi, kaip minėta ankstesniame skyrelyje, Trakų ežerynas ir miestas yra aukštumoje.

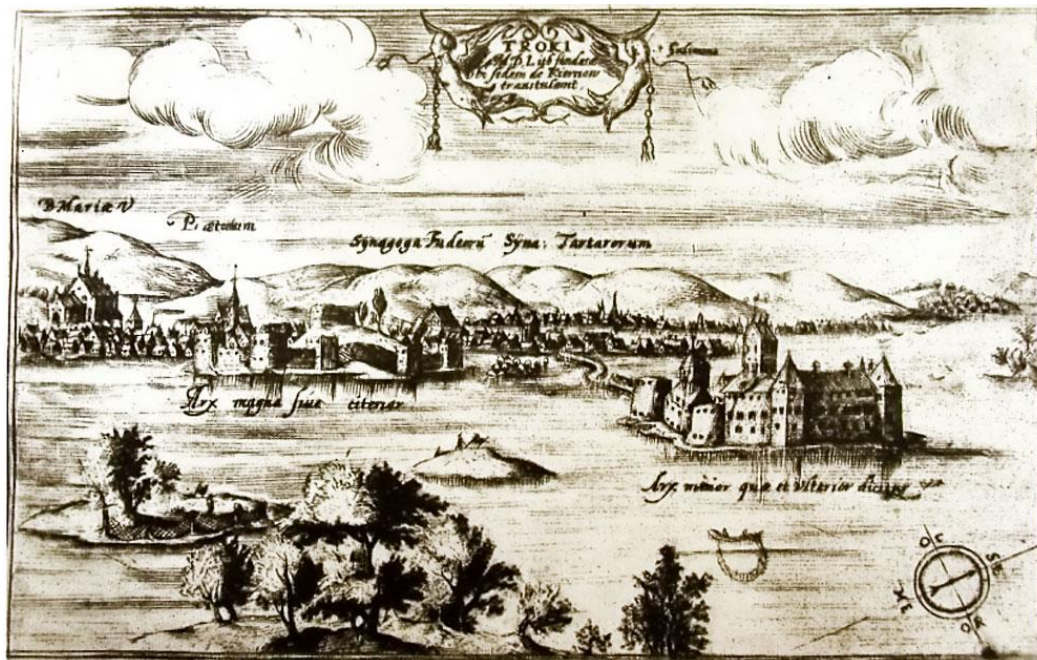
Trakams kuriantis tai buvo veikiau ne miestas, o karinė citadelė, o gamta buvo ypač svarbi gynybinės sistemos dalis. Kęstutis Kilkus, nagrinėdamas Trakų didžiųjų ežerų hidrologijos ypatumus, priėjo išvadą, kad salos pilies statytojai šiuos ypatumus

suvokė *intuityviai*, o suvokę, *transformavo* pagal savo poreikius (Kilkus 2003: 26)¹². Taip pat galima manyti, kad ir kiti morfologiniai kraštovaizdžio bruožai buvo „įdarbinti“ gynybos tikslais. Vanduo supo Trakus iš visų pusių kaip siena, ir galbūt todėl nereikėjo statyti atskiros gynybinės sienos, kurios nebuvimą savo atsiminimuose paminėjo ir XV a. čia apsilankęs flamandų riteris Žiliberas de Lanua (KŽ 49–53). Aukštos kalvos leido stebėti labai platų apylinkių horizontą, o pelkėtos ežerų prieigos buvo neparankios norintiems miestą pulti. Miesto ir pilių gyventojai turėjo puikiai pažinti ir apylinkes – statybinių medžiagų karjerai, plytinės, žvėrynas, miesto ar vietinėms bendruomenėms priklausiusios valdos – visa tai buvo už pusiasalio ribų. Vadinasi, geografinių ir praktiškai egzistuojančių ribų nesutapimas yra paveldėta Trakų erdviškumo ypatybė, nulemta tų ežero sukurtų „sienų“, kurios ūkine prasme varžė miesto poreikius. Tačiau, kaip matysime vėliau iš dėstymo medžiagos, čia gyvenančiam žmogui pusiasalyje telpantis pasaulis būdavo (ir tebėra) net per didelis. Šiuo aspektu įdomios apgyvendintos pusiasalio prieigos, esančios iškart už pietinio ir šiaurinio įvažiavimų į Trakus, ir jų statuso suvokimas vertinant miesto *vs.* užmiesčio kriterijais (plačiau 4.1 ir 4.6 skyriuose). Tai susiję su Trakų tapatybe. Čia verta pasitelkti ilgamečio Trakų tyrinėtojo ir pilių atstatymo vadovo S. Mikulionio įžvalgą. Jis išskiria XIX a. vidurį kaip ribinį laikotarpį, kuomet šio miesto kraštovaizdyje dominavo praeities paminklai:

Trakų miesto siluetas, panoramos, architektūros ansamblių ar atskirų pastatų grupių vaizdas buvo labai raiškus. Pirmiausia, visame miestelyje dominavo ant vienos iš aukščiausių pietinės dalies kalvų stovėjęs Bernardinų vienuolynas su Šv. Mykolo vyskupo bažnyčia. Kitas svarbus silueto akcentas buvo jau pačiame miesto centre stovėjusios Šv. Mergelės Marijos parapijinės bažnyčios stambus tūris. Tuomet žymiai didesniu aukščiu buvo iškilę pusiasalio pilies griuvėsiai. Juose kartu su bokštais ir gynybinių sienų atkarpomis nemažą vaidmenį vaidino pilies priekinėje

¹² Pavyzdžiui, *Galvės* ežerų sistemai būdinga tai, kad ji galėjo labai nuslūgti sausesnio ir šiltesnio klimato laikotarpiais, ir labai greitai atkurti savo vandens lygį perteklinio drėkinimo laikotarpiais. Trakų pilių statybos metas sutapo su vadinamoju „mažuoju ledynmečiu“, nulėmusiu vandens lygio pakilimą. Statant pilis buvo siekta pažeminti *Galvės sistemos* vandens lygį, perkasant aukštą pertvarą tarp *Skaisčio* ir *Balčio* ežerų bei gilinant natūralią protaką tarp *Akmenos* ir *Galvės* ežerų. Šie kanalai išliko iki šių dienų, tačiau nebeatlieka inžinerinių funkcijų (Kilkus 2003:26).

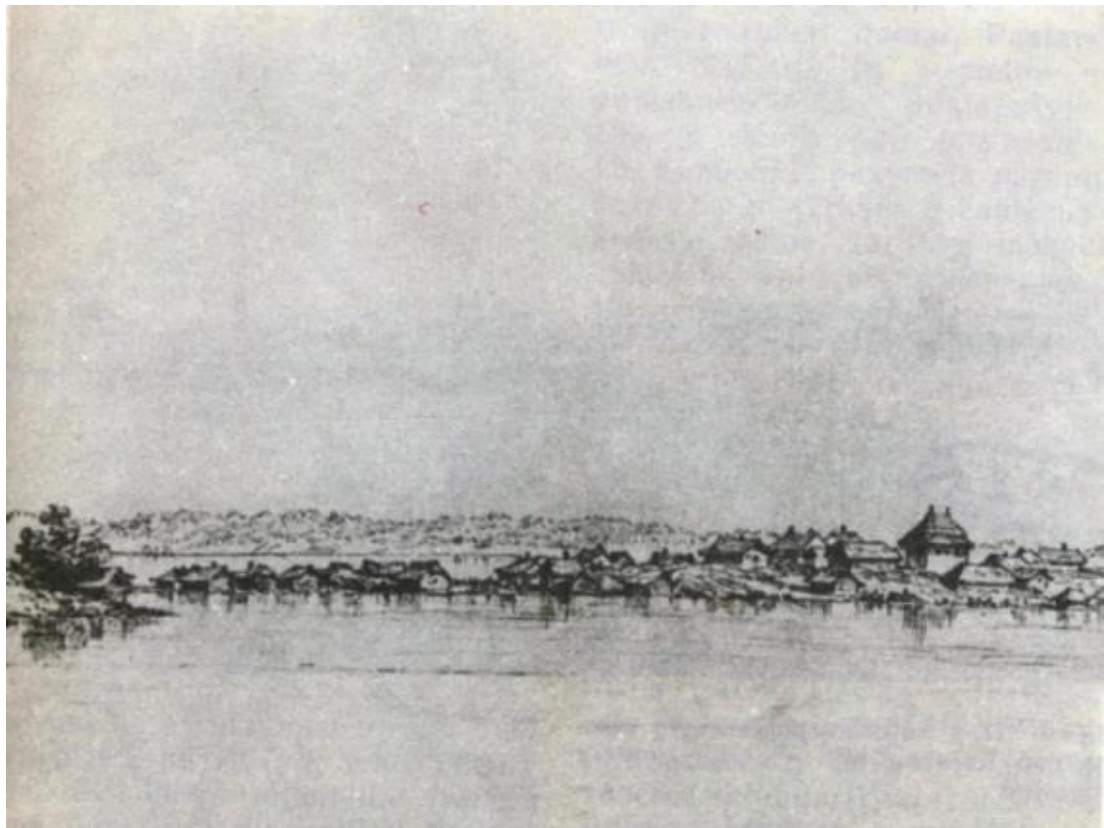
dalyje stovėję Dominikonų vienuolyno statiniai. [...] Karaimų gatvėje šiek tiek kyšojo karaimų kenesa. O *Galvės* ežere visų dėmesį traukė didingi salos pilies griuvėsiai (LLMA, 445-1-64, L. 4).

Pav. 2. XVII a. T. Makovskio graviūra

Lyginant su Tomo Makovskio XVII a. pradžios graviūra (Pav. 2), tai jau nutolęs nuo viduramžių epochos vaizdas. Nėra nei totorių mečetės, kuri iki XVII a. pradžios stovėjo ant vienos iš didesnių pusiasalio kalvų Totoriškių ežero pakrantėje, nei rotušės. Taip pat nepaminėta 1863 m. miesto viduryje pastatyta stačiatikių Švč. *Mergelės Marijos gimimo vardo cerkvė*, dabar jau laikytina sudėtine istorinio silueto dalimi. S. Mikulionis aprašė tai, ką pamatė 1855 m. į Trakus vasaros piešimo praktikai iš St. Peterburgo atvykęs žymaus rusų peizažisto Maksimo Vorobjovo sūnus Sokratas Vorobjovas. Jaunam menininkui pavyko labai taikliai atskleisti miesto urbanistinių sandų kompoziciją. Jo piešiniuose mediniai gyventojų namukai pavaizduoti kaip organišką gamtinio kraštovaizdžio elementą. Pav. 3 nupieštas šiaurinės Trakų dalies vaizdas, kuriame karaimų namai ir daržai bemaž (pa)nirę į ežero vandenį. Vienas prie kito besiglaudžiančių trobesių stogai susilieja į bendrą tapybinę liniją, kuri atkartoja banguotų apylinkės kalvų vaizdą. S. Vorobjovo

piešiniuose, kuriuose matyti S. Mikulionio aprašyti pastatai, – akivaizdus skirtumas tarp to, ką galima vadinti „mediniais Trakais“ ir „mūrinių Trakų“. Su gamtiniu reljefu susiliejęs medinis miestas nekonkuravo su architektūrinėms istorinių pastatų dominantėms, suteikė galimybę joms kurti pagrindinį miesto panoraminį vaizdą. Kita vertus, mediniai Trakai oponentavo tai istorinei didybei, kurią simbolizavo pilys, vienuolynai ir bažnyčios, nes jie liudijo apie skurdžią kasdienybę, kurioje tūnojo miestas ir jo gyventojai. Neatsitiktinai J. J. Tochtermannas, neatsitiktinai konstatavo, kad Trakuose galima išskirti du miestus: pirmasis – tai griuvėsių ir praeities miestas, kuris dominuoja kraštovaizdyje, o kitas – tai šalia tų griuvėsių besiglaudžiantis menkas, bespalvis ir išsibarstęs miestelis (1935: 6). Tad šį miestą galima vertinti keliais aspektais: kultūrinio kraštovaizdžio, istorinės vertės ir buitiniu.

Pav. 3. XIX a. vid. S. Vorobjovo piešinys

Kultūriniame kraštovaizdyje šis miestelis atrodė ne kaip išaugęs iš gamtos kūno (perfrazuojant anksčiau cituotą J. J. Tochtermanno mintį), bet veikiau susiliejęs su juo. 1970 m. steigiant Trakų landšaftinį draustinį, o 1991 m. – Trakų

istorinį nacionalinį parką, gamtos ir miesto ansambliskumas tapo pagrindiniu estetiniu ir vertybiniu kriterijumi, lėmusiu tokio statuso suteikimą. Pateiktame S. Vorobjovo piešinyje kaip sykis pavaizduota reikšminga dabartinio Trakų senamiesčio dalis – vadinamasis *Karaimų galas*. Iki pat ežero nusileidžiantys namai ir sklypai – būdingas ne tik karaimų, bet ir kitų tautybių žmonių, gyvenusių centrinėje miesto dalyje, gyvenamosios bruožas. Buvo stengiamasi išnaudoti kiekvieną žemės plotelį. Pietinėje Trakų dalyje dominavo kitoks kraštovaizdis, ten vėlgi pasitelkiant J. J. Tochtermanno įžvalgas, sodybos buvo išsimėčiusios kaip *salos* tarp pelkių, laukų, ganyklų. Kitaip tariant, užstatymas buvo atsitiktinis, dominavo neurbanizuotos erdvės.

Mediniai Trakai, jų istorinė vertė, dažniausiai nesulaukia tokio dėmesio, kaip „griuvėsių Trakai“. Nors didžioji dalis senamiesčio teritorijoje esančių medinių pastatų yra įtraukti į kultūros paveldo vertybių registrą, jų vertė iki šiol nėra suvokta. Trakų miesto tarybos užsakymu sociologinės apklausas Trakuose atlikę Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto mokslininkai išsiaiškino, kad medinis paveldas pagal savo reikšmę buvo vertinamas žemiausiais balais. Vietos gyventojai taip jį vertino dėl buitinių nepatogumų, o specialistai prioritetą teikė istoriniam, o ne etnografiniam paveldui (TDP 1995: 10). Galima sakyti, kad pastarasis požiūris yra paveldėtas. Žymus lenkų poetas Wladislavas Syrokomlė¹³ 1860 m. savo knygoje „Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą“, neturėdamas išankstinių nuostatų, bet nuoširdžiai dalindamasis savo įspūdžiais, pateikė du visiškai skirtingus Trakų veidus. Pirmasis reginys panašus į S. Mikulionio rekonstrukciją:

Akimi neapbrėpiamoje lankoje mėlynuoja didžiulis ežeras. Iš už jo išnyra didelis, daug gyventojų turintis miestas. Švyti balti mūrai, parapinės ir buvusios Bernardinų bažnyčių bokštai, dunkso juodi Dominikonų bažnyčios stogai ir raudoni pilies griuvėsiai, prie mėlyno vandens paviršiaus atrodantys nuostabiai tapybiškai (Sirokomlė 1989: 39).

¹³ Tekste šio autoriaus pavardė bus pateikiama originalia rašysena lenkiškai su lietuviškom galūnėm (Wladislawas Syrokomlė), o literatūros išnašose ir nuorodose, cituojant į lietuvių kalbą išverstą šio autoriaus tekstą, bus rašoma taip, kaip naudojame leidinyje (Vladislovas Sirokomlė).

Šiame tekste istorinis Trakų siluetas aprašomas ne vien per architektūrinę prizmę. Miestas patiriamas ir per spalvų, šviesos žaismą. Autoriaus išvardinti pastatai nurodo jo kelionės tikslą (vėliau jie yra detalčiai aprašomi), o dabartiniam skaitytojui praneša, kaip XIX a. išsilavinęs žmogus suvokė Trakus, kas jį domino šiame mieste, koks buvo šios vietos *genius loci*. W. Syrokomlė yra jautrus vietos dvasią atskleidžiančioms detalėms (pavyzdžiui, ūksmingiems kaštonams prie įvažiavimo vartų, ant kalvos švytintiems linams ar jaukiai karčiamėlei), tačiau Trakų skurdumo ir provincialumo ženklai jį erzina: privažiavus prie miesto piktna vaizdą užstojanti pušinė trobelė, vėliau bjaurimasi prastu grindiniu, stebimasi tingiais vietos gyventojais. Miesto vertinimas iš vidaus gerokai skiriasi nuo ankstesnio vaizdinio. Ši perspektyva priverčia atsisakyti patetiško tropų, o patirtas reginys apibūdinamas taip:

...yra viena gatvė, viena aikštė, viena graikų ir rusų cerkvė, dvi bažnyčios, karaimų sinagoga ir 108 namai, iš kurių du mūriniai. O tie namai beveik visi seni ir blogi. Teismo valdininkų šeimos gyvena mažuose pusiau sugriuvusiuose pušiniuose nameliuose. Neturtingi karaimai gyvena tokiose senose trobose, taip sukrypusiose, jog baisu, kad jos visai nesugriūtų [...]. Trūksta beveik visų pragyvenimo dalykų (Sirokomlė 1989: 39).

Panašias įžvalgas pateikia ir 1912 m. Trakuose apsilankęs rusų eseistas Piotras Korenevskis¹⁴. Savo įspūdžius jis aprašo, priešindamas dabartį ir praeitį: dėl pirmosios apgailėstaudamas, o antrąją išaukštindamas. Žinoma, pastaroji siejasi su griuvėsiais ir mūrinio miesto likučiais. Savo dėstymą jis pradeda ne nuo paminklų ir istorijos aprašymų, o nuo etnografinio pobūdžio etiudo, tai yra nuo to, kas tuo metu buvo „dabartis“:

[...] на длинномъ и узкомъ полуострове большого и красиваго озера расположенъ крошечный уездный городокъ. Он состоитъ всего из одной

¹⁴ Parinkti tik keli panašių tekstų pavyzdžiai, autorės nuomone geriausiai tinkantys norimai minčiai perteikti. Liudijimų apie skurdžią Trakų buitį yra daugiau, tačiau jų visų pateikimas nėra šio darbo tikslas.

улицы и двух – трех небольших переулков. Нет там ни фабрик, ни заводов, библиотек, клубов, театров; не видно сносных лавок, магазинов, столовых, чайных, ресторанов. Приезжий человек рискует умереть с голоду, если не имеет там знакомых [...]. Церковь, костель, городское училище, тюрьма, два-три плохоньких заезжих дома, захудалый кобачок – вот и все, чем можно похвалиться теперь этот забытый городок.

В прозрачные воды озера глядятся скромные деревянные домики, огороды и сады. По утрам на улице раздается пастушеский рожок, и неторопливо проходят стада коров, коз, овец и свиней. По дворам и на улице хозяйственный сор, а во время дождя и грязь по колена (Кореневский 1912: 247–248)¹⁵.

P. Korenevskio tekstas susieja S. Vorobjovo pastabumą kraštovaizdžio detalėms (pvz., ežere atsispindintys mediniai namukai), W. Syrokomlės lakoniškumą (pvz., kaip vardijamos miestelio urbanistines ypatybes ir pabrėžiamas elementariausių dalykų trūkumas). O aprašant kasdienį gyvenimą Trakai pasirodo tarsi kaimas. Tai akivaizdu antrojoje pastraipoje. Paminėtos buities, t. y. kasdienio gyvenimo detalės, kurios, anot tarpukaryje profesinės mokyklos steigimu Trakuose besirūpinusios H. Romer-Ostwertinskos, Trakus pavertė nuo pasaulio „lentomis atitverta skylė“. Savo nuomonę ji grindžia liūdnamis pastebėjimais: „[...] Nėra viešbučio, privatūs namai nešvarūs [...], ežerų pakrantės užimtos išviečių ir šiukšlynų, kad tik nebūtų matyti nuo gatvės (99, 1–19, pagal TSRP 1972: 69) (Pav. 4).

Tarpukaryje miestas nepasižymėjo augimo tempais. Tiesa, 1924 m. buvo įsteigta mokytojų seminarija, kuri pritraukė gabių inteligentiškų jaunų žmonių iš

¹⁵ Ilgame ir siaurame didelio ir gražaus ežero pusiasalyje yra mažutėlis apskrities miestelis. Jame yra vos viena gatvė ir du – trys skersgatviai. Nėra ten nei fabriko, nei gamyklų, bibliotekų, klubų, teatrų; nematyti kilnojamų prekystalių, parduotuvių, valgyklų, arbatinių, restoranų. Atvykęs žmogus rizikuoja numirti iš bado, jei neturi čia pažįstamų [...]. Cerkvė, bažnyčia, mokytojų seminarija, kalėjimas, du – trys nekokie užvažiuojamieji namai, varginga smuklė – štai ir viskas, kuo dabar pasigirs šis užmirštas miestelis.

Permatomuose ežero vandenyse atsispindi kuklūs mediniai namukai, daržai ir sodai. Rytai gatvėje pasigirsta kerdžiaus ragas, ir neskubėdamos praeina karvių, ožkų, avių ir kiaulių bandos. Kiemuose ir gatvėje šiukšlynai, o lyjant ir purvo iki kelių (Кореневский 1912: 247–248)

įvairių Vilniaus krašto vietų¹⁶. Trakai pagyvėdavo vasaros metu, kai suvažiuodavo poilsiautojai, turistai. 1934 m. Vilniaus Jūrų ir kolonijinės lygos apygarda (*Liga Morska i Kolonialna. Okręg w Wilnie*) jauniems irkluotojams pastatė sporto bazę „*Liga morska i rzeczna*“, tad Trakų ežeruose buvo aktyviai diegiamos irklavimo ir buriavimo sporto šakos (Baliulis, Mikulionis, Miškinis 1991: 209)¹⁷. Vis dėlto miestas atrodė gana kukliai.

Pav. 4. Viename Trakų miesto kiemų. XX a. vidurys

Jonas Maceika, 1940 m. parašęs kelionės vadovą į Trakus, dėl varganos miesto padėties kaltino „okupacinę lenkų valdžią“. Iš tiesų Trakų provincialėjimas prasidėjo jau XVI a., kuomet pilyse nustojo reziduoti šalies valdovai. Prasti keliai ir Vilniaus artumas nustūmė Trakus į gilią periferiją. Tarpukaryje, kaip pastebėjo ir J. Maceika, miestui atsigauti trukdė šalia geležinkelio mazgo augantis Lentvario miestas, kontroliavęs prekybą ir judėjimą (Maceika 1940: 38). Galima sakyti, kad gamta tarytum nugalėjo Trakus, atitverdama juos nuo aktyvaus šalies gyvenimo, o

¹⁶ Viena seminarijos absolvenčių Ona Bražiūnienė išleido knygą „Trakų motytojų seminarija“. Joje remtasi ne tik istoriniais šaltiniais, supažindinančiais su mokyklos švietimo programomis, bet ir atsiminimais, kurie padeda susidaryti įspūdį apie mokinių užklasinę veiklą ir jų dalyvavimą Trakų kultūriniame gyvenime (Bražiūnienė 2009).

¹⁷ Plačiau žr. Jūrų ir kolonijinės lygos Vilniaus apygardos fondą LCVA F. 1187.

miestiečius pavertusi daržininkais ir gyvulių augintojais. Išlaikyti miesto statusą ir netapti paprastu provincijos bažnytkaimiu vis dėlto neleido šios vietos reikšmė šalies istorijai. Įvairių privilegijų suteikimas tapo tam tikra LDK ir Lenkijos karalystės Respublikos valdovų tradicija, kurią, besikeičiant valdžioms, vis primindavo miestiečiai¹⁸. Be to, Trakai buvo vaivadijos centras, čia buvo įsikūrę apskrities žemės ir pilies teismai. Miestas reguliavo ekonominį aplinkinių vietovių gyvenimą (Vosyliūtė 1995: 93). Trakai svarbūs išliko ir bajorams, kuriems tai buvo Vytauto laikų atminties vieta. Skambant bažnyčių varpams, skelbiantiems seimelio pradžia, jie reguliariai rinkdavosi pusiasalio pilyje spręsti savo reikalų (Baliulis 2008: 24). Taip būdavo netgi tuomet, kai miestas išgyveno sunkiausius laikus.

Vienas tragiškiausių laikotarpių Trakų istorijoje – XVII a. vidurys. Vykstant visa niokojančiam karui su maskvėnais ir švedais, 1655 m. į Maskvą pas carą diplomatiniais tikslais vykęs Jono Kazimiero sekretorius Stefanas Franciszkas Medeksza savo kelionės dienoraštyje raportavo: „Jechaliśmy mimo Troki, kościoły oba spalone, także zamek i wszystko miasto“¹⁹ (Medeksza 1875: 18). Toks lakoniškumas yra labai iškalbingas, nes leidžia suprasti, kad situacija buvo išties prasta. Po šio įvykio Trakai jau nebeatgavo ankstesnės būklės. Pusiasalio pilis taip ir nebuvo atstatyta, tačiau bajorai ir toliau rinkdavosi čia į pavieta seimelius. Didelis traukos centras buvo ir Trakų parapijinė bažnyčia, kuri po minėtos negandos netrukus atstatyta baroko stiliumi, taip sukuriant deramą erdvę jau seniai stebuklais garsėjusiam Trakų Dievo Motinos paveikslui pašlovinti. 1718 m. šiam atvaizdui suteiktas *LDK globėjos* ir *Ligonių užtarėjos* titulas, o Romos popiežius atsiuntė aukso karūnas. Aštuonias dienas truko šventė, kuri davė pradžia vadinamiems Trakinių atleidams, daugeliui amžių tapusiems pagrindiniu metų įvykiu ne tik Trakų parapijoje, bet ir šalies mastu²⁰. Tuo tarpu miestas vis labiau provincialėjo. Prisidėjo ir karai: 1795 m. visiškai sudeginti Trakai pateko į Rusijos imperijos sudėtį, degė ir

¹⁸ Keičiantis Abiejų Tautų Respublikos valdovams tiek karaimai, tiek magdeburginio miesto gyventojai nedelsdavo priminti apie XV a. privilegijas, išprašydavo mokesčių lengvatų bei įsakymų pirkliais į Vilnių pro Trakus, kur turėdavo susimokėti muitus.

¹⁹ Važiavome pro Trakus, abi bažnyčios sudegusios, taip pat pilis ir visas miestas.

²⁰ Paprastai Trakinių atleidams priskiriamos dvi Marijai skirtos šventinės dienos: rugpjūčio 15 d. Švč. Mergelės Marijos Ėmimo dangun šventė ir rugsėjo 8 d. minima Švč. Mergelės Marijos Gimimo iškilmė. Tik Nepriklausomybės laikais pradėta akcentuoti rugsėjo 4 d., karūnavimo įvykiui atminti.

po Napoleono kariuomenės antplūdžio, didelių nuostolių patirta po 1863 m. sukilimo bei Pirmojo pasaulinio karo. Pateikta istorinė retrospektyva atkreipiamas dėmesį į tai, kad nepaisant daugybės negandų, kurios urbanistine ir ekonomine prasme marino miestą, Trakai įgijo svarbią simbolinę reikšmę, tapo dvasinės ir istorinės atminties, piligrimystės centru. Bažnyčia, atlaikiusi daugelį išbandymų, išsaugojo savo pirminę funkciją ir reikšmę nuo Vytauto laikų iki šių dienų, o pilys traukė lankytojus ir tuomet, kai jos buvo griuvėsiai ir (at)statytos, kaip dabar.

Bendras miesto siluetas gerokai pasikeitė XX amžiaus antroje pusėje, kuomet buvo iš dalies realizuoti 1956 m. 1971 m. ir 1985 m. generaliniai miesto planavimo projektai. 1971 m. buvo plėtojama „Didžiųjų Trakų“ koncepcija, pagal kurią Trakai turėjo būti plečiami už dabartinio pusiasalio ribų, siekiant paversti varganą provincijos miestelį pavyzdiniu tarybiniu miestu. Įgyvendinus dalį suplanuotų darbų buvo nugriauta daug tradicinės architektūros medinių namų, o jų vietoje bei anksčiau tuščiose teritorijose pastatyti nauji mūriniai pastatai: mokykla, internatas, daugiaaukščiai gyvenamieji pastatai, kultūros namai, universalinė parduotuvė, „Dinamo“ vandens sporto bazė, šildymo katilinė ir kiti. Anot urbanisto A. Miškinio, tuomet buvo suniveliuotos ir užgožtos trapios, miniatiūrinės pusiasalio gamtos formos ir iš esmės pažeistas tradicinis pusiasalio elementų (gamtos ir pastatų) mastelis: „Buvo pakeista tradicinė miesto panorama, sumažėjo istorinių jos akcentų poveikis. Susidarė gana ryškus kontrastas, drauge ir disonansas, tarp pietinės ir šiaurinės miesto dalių“ (Miškinis 1987: 14). Šiauriniai ir pietiniai Trakai skyrėsi visais miesto raidos etapais, tačiau niekuomet tie skirtumai nebuvo tokie žymūs, kaip dabar. Pietinė dalis tapo naujuoju miestu, o šiaurinė – senamiesčiu. Kultūrinio kraštovaizdžio tyrinėtojai Marija ir Martynas Purvinai pasikeitusį Trakų siluetą įvertino labai kritiškai. Anot jų, didieji „gremėzdai“ nustelbė vaizdingą reljefą, unikalias istorijos bei kultūros paveldo liekanas (Purvinas, Purvinienė 1987: 70; Purvinienė 2003: 154). Verta atkreipti dėmesį į tai, kad iki pokyčių pietinė Trakų dalis, pagal J. J. Tochtermanno pastebėjimus tarpukaryje, atrodė kaip senoji miesto dalis, esanti atokiau nuo svarbiausių kelių ir pilių. Tuo tarpu šiaurinė dalis (dabartinė Karaimų gatvė) tyrinėtojo buvo įvardinta kaip naujesnė, kadangi ji buvo suplanuota ir pastatyta XIX a. carinės valdžios iniciatyva, siekiant sukurti tvarkingesnio miesto

įvaizdį. Tokiu būdu tai, kas XX a. antroje pusėje buvo įvardinama kaip *nauja*, – tapo *senumo* ženklu, o kas buvo sena ir apleista – virto, galima sakyti, Naujais Trakais, arba netgi „anti-Trakais“. Taip pat reikia nepamiršti, kad drauge su pietine miesto dalimi, tuomet buvo (at)statytas dar vienas naujas objektas – daug šimtmečių griuvėsiais buvusi Trakų salos pilis.

Aptartieji dalykai tolesniam dėstymui yra svarbūs keliais aspektais. Visų pirma, norėta atkreipti dėmesį į miesto *dvilypumą*. Trakai pagal tradiciją su trumpomis išimtimis visuomet buvo administracinis centras (kunigaikštystės, vaivadijos, apskrities, rajono) ir išlaikė miesto statusą netgi tuomet, kai dėl savo varganos būklės galėjo šios teisės netekti (Baliulis 2008: 18). Tuo tarpu pagal savo ekonominę veiklą, kuri daugiausia apsiribojo natūriniu ūkiu, kukliomis gyvenimo sąlygomis, ir bendrą antropologinį įspūdį – ši vieta labiau priminė kaimą. XIX–XX a. pradžios liudininkai neatsitiktinai vienaip rašė apie istorinius (mūrinius) Trakus ir kitaip apie medinius (kasdienius, „kaimiškus“) Trakus. Tai, kas disonavo su garbinga istorine praeitimi, su aukštąja kultūra, nebuvo vertinama, netgi pašiepiama. XX a. antroje pusėje, užstačius miestą naujais mūriniais daugiaaukščiais pastatais, o likusiai medinei Trakų daliai suteikus kultūros paveldo statusą, vertybinė hierarchija pasikeitė. Naujieji statiniai pradėti traktuoti kaip opozicija istoriniam miestui, tuo tarpu anksčiau nevertinti mediniai Trakai priskirti jo kontekstui.

3.4. Vietos bendruomenės bruožai

Socialinis ir antropologinis Trakų veidas yra mažiausiai pažintas. XIX a. į Trakus važiuovęs W. Syrokomlė apie vietos gyventojus turėjo panašią nuomonę kaip ir apie medinį miestą. Kiek daugiau jį domino karaimai, tačiau tik patrauklioji jų kultūros pusė – karaimų kilmės mokslininkai (tuo metu Trakuose gyveno Abraomas Firkovičius, archeologas ir gerbiamas mokslo žmogus), religija, egzotiška jų kilmės istorija. Tačiau, įvertinęs karaimų kasdienybę, pasitenkino trumpu šios tautos apibūdinimu – „nerangūs karaimai“. Profesionalus žvilgsnis į miesto antropologinę kultūrą radosi Vilniaus mokslo bičiulių draugijos dėka. Išsamiausius statistinius duomenis pateikia jau nesyk minėtas J. J. Tochtremanno veikalas. Iš jo žemėlapių

galima susidaryti tikslų vaizdą, kokių tikybių ir tautybių žmonės gyveno ir dirbo tarpukario Trakuose. Tačiau šie duomenys yra gauti vien išorinio stebėjimo ir aprašymo metodu ir neatspindi vietos gyventojų sakinės kultūros. M. Znamierowska-Prüfferowa knygoje apie žvejybą Trakų ežeruose be specifinių žinių apie žvejybos tradicijas, pateikė duomenų ir apie vietos gyventojų kalbos, kultūros ypatumus, lankstų bendruomenės požiūrį į tapatybę. Ji pakalbino keletą vietinių gyventojų, užfiksavo jų tikėjimų ir savitą humoro jausmą. Štai Janas Parszukowas, paklaustas, kokios jis tautybės, sudavęs kumščiu krūtinėn, atšovė, kad esąs tikras *romėnas (rzymlianin)* (Znamierowska-Prüfferowa 1930: 4). J. Maceika 1940 m. šį pasakymą įvertino kaip būdingą Trakams, kurių gyventojai savo tautybę keičia pagal reikalą (Maceika 1940: 24). Dėl to apgailestavo lietuvių kalbininkas Zigmas Zinkevičius ir savo lingvistiniais tyrimais siekė, kad *Pietryčių Lietuvos* (regionas taip pat vadinamas *Rytų Lietuva, Vilnija, Wileńszczyzna*) gyventojai atpažintų savo lietuviškas šaknis (plg. Zinkevičius 1993, 2012). Ir Trakai priklauso šiam regionui, kurio etnokultūrinė specifika viešumoje ir akademinuose tyrimuose iki šiol mažai teaptarta. Bet kokie tyrimai šiame regione visų pirma susiduria su problema, kuri kyla ne iš šio arealo vidaus, o susijusi su išankstinėmis nuostatomis²¹.

Keičiantis amžiams, vietos bendruomenė – gyventojų skaičius, etninė bei konfesinė jų tapatybė – keitėsi panašiai, kaip ir miestas. Norint tyrinėti dabartinius trakiečius kaip socialinį ir kultūrinį subjektą, svarbu įvertinti, kokia jų kilmė, koks jų lokalumo lygmuo, dabartinių miestiečių tapatybių įvairovė susijusi ne vien su jų etnine kilme, tikyba ar kalba, bet ir su tėvonija. Kitaip tariant, trakiečius galima

²¹ Tautiniame diskurse Pietryčių Lietuvos regionas suvokiamas kaip nuo seno etninių Lietuvos žemių dalis (Rakauskienė et al.: 2013: 16). Pirmieji moksliniai nagrinėti lietuviško kaimo polonizaciją pradėjo lenkų kalbininkė Halina Turska, 1939 m. parašiusi darbą „*O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*“. Pasak jos, šio regiono lenkinimas turėtų būti vertinamas kaip šimtmečius trunkančio slavų kalbų plitimo į lietuvių kalbos arealą proceso dalis. Tačiau lietuviškas kaimas lenkišku tapo be tarpinės gudakalbės stadijos. Tai įvyko per tris kartas nuo XIX a. pabaigos (Turska 1995:119). Mintis apie gana vėlyvą krašto polonizaciją ir jo gyventojų baltišką šaknis skatino lietuvių mokslininkus pabrėžti būtinybę „grąžinti“ šiems žmonėms lietuvišką tapatybę. V. Čekmonas atkreipia dėmesį, kad po Antrojo pasaulinio karo dėl lenkų repatriacijos ir naujų gyventojų atsikėlimo prasidėjo krašto rusifikacija. Naujakuriai įtvirtino neigiamą požiūrį į krašto tradicijas ir vietos lenkų dialektą „paprastą kalbą“. Trakai tapo vienu šio proceso centrų (Čekmonas 1995: 96). Tai tik periodo, kad kalbiniai procesai Vilniuje yra dinamiški ir ne baigtiniai, kas būdinga paribio regionams (Korzeniewska 2013: 169). Pamažu gausėja studijų, kurie Vilniją tiria įvairesniais aspektais: sociolingvistiniu, sociologiniu, dialektologiniu, politizacijos, iš etninės, religinės ir pilietinės tapatybės pozicijų. Tai keičia tautiniame diskurse dominavusią paradigmą, kurią V. Savukynas įvardina kaip „kito tapatybės kvestionavimą“. Kitaip tariant, vis daugiau domimasi, ką patys žmonės apie save galvoja (Savukynas 2012: 62).

skirtyti į *vietinius* (t.y. čia gimusius) ir *nevietinius* (iš kitur atvykusius čia gyventi). Šiame darbe laikomasi nuostatos, kad XX a. antros pusės–XXI a. pradžios lokalinė Trakų bendruomenė – tai socialinis konglomeratas, kur jau daugiau kaip pusšimtį metų bendro sambūvio kultūrą kuria daugiatautė senoji vietos bendruomenė ir ne mažiau daugiatautis naujakurių būrys. Minėto socialinio tyrimo vykdytojai atkreipė dėmesį į tai, kad dauguma tarybiniais laikais į Trakus atsikėlusią žmonių gyvena čia jau ilgai ir yra pakankamai susigyvenę su šia vieta (TDP 1995: 13). Per tą laiką gimė kelios naujos trakiečių kartos, kuriuos jau reikėtų vertinti kaip vietinius.

Kultūrinis daugialypumas ir sudėtingumas yra tarytum fatalinė duotybė, su kuria Trakai vis iš naujo susiduria. Todėl ir į XX a. antrosios pusės socialinius pokyčius galima vertinti ne kaip pasikėsimą į paveldą, bet kaip „užkoduotą“ atsikartojimą. Ši kartotė vyksta ne tuščioje erdvėje, o jau susiklosčiusioje socialinėje terpėje ir ryškių savitų bruožų turinčiame kraštovaizdyje. Visus trakiečius vienija tai, kad: 1) jie gyvena gamtos apribotoje erdvėje – pusiasalyje tarp ežerų; 2) praeities paveldas jiems yra veikiau kasdienybės, o ne praeities reiškinys; 3) susitikimai su kita kultūra yra kasdienis reiškinys, nes vietos bendruomenė yra nevienalytė tautine, kalbine, religine ir kilmės vietos prasme.

S. Ch. Rowelas, į pokyčius bendruomenėje žiūrėdamas labiau iš paveldosauginio taško, nurodė, kad iki 1941 m. Trakų bendruomenė dar atspindėjo daugiatautę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrą (Rowel 2003: 38). Mokslininkas nesukonkretino, kodėl naują lokalinės bendruomenės istorijos atskaitos tašką reikėtų sieti su įvardinta data. Akivaizdu, kad didžiausia to meto netektis buvo susijusi su 1941 m. rugsėjo 30 d. žydų žudynėmis. Manoma, kad tądien Varnikų miške buvo sušaudyta 400 Trakų miesto žydų (Milda Jakulytė–Vasil)²². Kitą didelį pasikeitimą lėmė po Antrojo pasaulinio karo dviem bangom vykusią repatriaciją į Lenkiją. Jos metu Trakus paliko daug lenkų tautybės žmonių, taip pat dalis rusų²³. Į ištuštėjusius būstus kėlėsi gyventi karo pabėgėliai iš Baltarusijos, žmonės iš įvairių Sovietų Sąjungos teritorijų ir aplinkinių kaimų. Naujuosiuose daugiaaukščiuose ir

²² Plačiau apie Trakų žydus M. Jakulytės–Vasil parengtoje informacijoje žr. adresu: <http://www.zydai.lt/lt/content/viewitem/724/>

²³ Plačiau apie repatriaciją žr straipsnyje: Kairiukštytė 1992; V. Stravinskienė: 2007, 2008; M. Buchovskij 2004, 2005; Statistika LCVA 841-10-27.

komunaliniais būstais paverstuose mediniuose namuose buvo apgyvendinti Trakuose ir Vilniuje įdarbinti specialistai iš etninės Lietuvos žemių.

Pasikeitusį vietos bendruomenės pobūdį patikimai aprašė ir kiekybinių tyrimų duomenimis parėmė Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto mokslininkai. Remdamiesi surinktais duomenimis, jie priėjo išvados, kad *Trakai – tai imigrantų miestas*. Apklausus 347 asmenis paaiškėjo, kad tik 22 % respondentai buvo čia gimę, 36 % – atsikėlę iš kitų Lietuvos vietų, 35 % – iš rajono miestų ir kaimų, o 6 % - iš buvusios Sovietų Sąjungos teritorijos (TDP 1995: 13). Šią informaciją papildė visuotinių surašymų rodikliai, paaiškinantys, kokių bendruomenių sąskaita sumažėjo vietinių gyventojų, ir kokios tautybės žmonės sudarė didžiąją dalį naujakurių. Lyginant 1931 m. Antrosios Lenkijos Respublikos surašymo duomenis (Tochtermann 1936: 8) ir 2011 m. visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo statistiką²⁴, matyti šie esminiai faktai: nebeliko žydų bendruomenės, sumažėjo karaimų bendruomenė (nuo 7,6 % iki 1,6 %), gerokai sumenko iki tol daugumą sudariusi lenkų bendruomenė (nuo 72,3 % iki 19,0 %), o dominuojančią padėtį perėmė lietuvių tautybės gyventojai (nuo 0,2 % iki 66,5 %).

Miestiečių skaičius per aštuoniasdešimt metų (1931–2011) išaugo beveik dvigubai (nuo 2805 iki 4933 gyventojų). Tai taip pat svarbus sociologinis faktas, leidžiantis įvertinti miestiečių *glaudumo lygį*, kuris galėtų būti matuojamas vienas kito (at)pažinimo kriterijumi. M. Purvinienė teigia, kad pastačius naujų gyvenamųjų namų kvartalą, pietinė miesto dalis buvo paversta Vilniaus miegamuoju rajonu (2003: 155). Kitaip tariant, mokslininkė pastebi analogiją: svetimkūnis miesto kraštovaizdyje susijęs ir su naujaisiais gyventojais, kurių nemaža dalis Trakuose beveik nebūna ir dėl to praranda galimybę socializuotis, sutapti su vietos bendruomene. Atsižvelgus į pateiktą statistiką galima būtų spėti, kad dauguma šių žmonių pagal etninę kilmę yra lietuviai. Samprotauti šiuo klausimu galima tik teoriškai, kadangi tikslių duomenų apie daugiaaukščiuose gyvenančių žmonių kilmę nėra rinkta. Šio darbo medžiaga ir asmeninė tyrėjos patirtis leido padaryti išvadą, kad naujuose kvartaluose ir senuose mediniuose namuose gyvenantys žmonės nesudaro

²⁴ Plačiau apie statistinius 2011 m. visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenis žr. adresu: <http://osp.stat.gov.lt/2011-m.-surasymas>

atskirų bendruomenių kilmės vietos atžvilgiu. Gauti butą su patogumais siekė ir dauguma senbuvių. Todėl naujieji daugiaaukščiai tapo vidinės ir išorinės migracijos stimulu, socialinės ir kultūrinės erdvės perorganizavimo priemone, ugdžiusia naujas kaimynystės formas bei keitusia tradicinės ūkinės veiklos pobūdį. Žiūrint iš šalies, drastiški išoriniai pasikeitimai neturėtų būti vertinami kaip adekvatūs vidiniams procesams. Pastarieji priklauso ne vien nuo istorinių aplinkybių, bet ir nuo žmonių kultūros ir kūrybiškumo, kurie padeda adaptuotis naujomis sąlygomis.

Istorija atskleidžia, kad praradimų ir naujų demografinių injekcijų miestas periodiškai patirdavo nuo pat savo atsiradimo XV a. Taigi tam tikros kūrybinės adaptacijos reikėjo nuolat. Tačiau, žvelgdami retrospektyviai, galime išskirti keturis pagrindinius Trakų bendruomenės raidos etapus. Tai padės geriau suprasti dabartinę bendruomenę ir konkrečiai tyrimo dalyvius, kurie laikytini dviejų paskutinių raidos etapų liudininkais.

Pirmuoju etapu lokalinė realybė buvo steigiama kunigaikščio Vytauto Didžiojo valia. Tuomet nedideliame geografiniame plote jis tarytum rezervate (Rowel 2003: 41) apgyvendino įvairių tapatybių gyventojus iš plačios LDK teritorijos. Kiekviena jų grupė atliko savo funkciją, tarnavo dvaro ir miesto saugumui (pvz., rusėnai, karaimai ir totoriai), ūkio gerovei (pvz., žydai, vokiečiai, rusėnai), politiniam ir kultūriniam stabilumui (pvz., lietuviai, rusėnai, lenkai), krikščioniškos kultūros plėtrai (pvz., lenkai, vokiečiai) užtikrinti. Tuo metu Trakai tapo socialine laboratorija, kur sugyvenimo meno turėjo išmokti religija, papročiais ir kalba besiskiriantys žmonės. 1413 m. čia apsilankęs Žiliberas de Lanua, stebėdamasis, kiek daug pačiame mieste ir apylinkėse gyvena totorių, įvardino juos egzonomu *saracėnai* – tai yra krikščioniško tikėjimo nežinančia tauta (KŽ 49–53). Po 1387 m. oficialaus Lietuvos krikšto katalikai turėjo vaidinti svarbiausią politinį ir socialinį vaidmenį, tad riteriui, kuris, manoma, buvo ir žvalgas, rūpėjo, kaip naujakrikštų valstybėje, pačioje jos širdyje, gali būti šitiek pagonių. Flamandą taip pat stebino kitų nekrikščionių kitataučių gausa – žydai²⁵.

²⁵ Moksliniame diskurse kartais kyla diskusijos dėl to, ar žydų čia būta anksčiau (Baliulis 2008: 25; Šiaučiūnaitė–Vebickienė 1999). Masalas šioms diskusijoms yra dvilypis istoriniuose šaltiniuose naudojamo termino „Trakų žydai“ pobūdis. Jis atsirado todėl, kad karaimus priskirdavo žydams dėl religijos panašumo (tikėjimo pagrindas – Senasis Testamentas). Po Abiejų tautų respublikos padalijimų XVIII a. pabaigoje

Šiuo laikotarpiu Trakai tapo dirbtine paribio zona, kur susitikimas su „kitu“, su „svetimu“ tapo kasdieniu iššūkiu. Situaciją lengvino tai, kad kiekviena tautinė-konfesinė grupė turėjo savo aiškų statusą ir pareigas. Vytauto dvare ir mieste visoms bendruomenėms buvo suteiktos lygios teisės išpažinti savo tikėjimą, laikytis savų papročių. Be to, kiekviena jų turėjo savo dalį miesto teritorijoje. Pirmiausia reikia paminėti, kad pusiasalio teritorijoje buvo du Magdeburgo privilegijas turintys miestai – Didysis ir Mažasis (Karaimų) miestas. Didžiajam miestui Magdeburgo teisės suteiktos 1409 m., čia gyveno daugiausia krikščionių. Karaimai savivaldos teises gavo vėliau – 1441 m., ir jas labai uoliai gynė. Nuo XIX a. Trakų viduryje stovinti kolona su šv. Nepomuko skulptūra šiandien simboliškai žymi anksčiau teisiniais aktais nustatytą ribą tarp šių dviejų miestų. Totoriai atskirą jurisdiką (vadintą *Totorių galu*) turėjo vakariniame pusiasalio kyšulyje. Ją ženklino iki XVII a. ten (ant *Dūdakalniū* vadintos kalvos) stovėjusi mečetė. Pietinėje pusiasalio dalyje buvo pravoslavų (vėliau bazilijonų) jurisdika, o pačiame centre savo jurisdiką turėjo katalikų parapijos bažnyčia. Didelę miesto teritoriją užėmė Bernardinų vienuolynas²⁶. Išsamiausiai Trakų jurisdikas tyrinėjęs A. Baliulis teigia, kad miesto urbanistinei struktūrai susiskirstymas jurisdikomis didelės įtakos neturėjo (Baliulis 1987: 19–31), tačiau akivaizdu, kad kultūrinei erdvės struktūrai ši įtaka buvo neabejotina, ypač tais atvejais, kai vienai ar kitai teritorijai (jurisdikai) pavyko ilgus amžius išlaikyti tęstinumą – architektūrą, funkcijas ar gyventojus su sava tapatybe.

Visų pirma derėtų išskirti Karaimų miestą („karaimų galą“), kuris dabar vadinamas *Karaimščyzna* ar Karaimų gatve (plačiau 4.5. skyriuje). Iki pat Antrojo pasaulinio karo čia gyveno beveik vien šios tautos atstovai. Dabar situacija gerokai

karaimai neteko savo turėtų privilegijų bei išskirtinumo. Siekdami iškovoti aukštesnį socialinį statusą ir palaikyti tapatumą, karaimai kelis dešimtmečius vystė dialogą su Rusijos imperijos valdžia. Šio dialogo metu karaimai dėjo dideles pastangas įrodyti, kad jie neturėtų būti prilyginami žydams. Tą pavyko pasiekti tiek įstatyminėje, tiek kultūrinėje plotmėje (plačiau žr. Bairašauskaitė 2006). Pastanga atriboti save nuo žydų yra neatsiejama ir šiandieninės karaimų tapatybės diskurso dalis.

²⁶ Magdeburgo privilegijos buvo suteikiamos teritoriškai. Jos nelietė ne miestiečiams priklausančių bažnyčios, didžiojo kunigaikščio, didikų žemių. Nuo XV a. Trakų miestas buvo skirstomas į kelias savarankiškas dalis, kurios tarpusavyje buvo glaudžiai susijusios. Pirmiausia minėtina pilių jurisdika, kuri vėliau tapo vaivados arba Trakų ekonomijos jurisdika. Atskirą miesto dalį užėmė magdeburginis arba krikščionių miestas. Jame egzistavo savarankiškai besitvarkančios katalikų bažnyčios, stačiatikių (nuo XVII a. pradžios – unitų), bernardinų ir dominikonų vienuolynų jurisdikos. Trečioji miesto dalis – karaimų jurisdika. Trakų magdeburginio miesto teritorija siejama su krikščioniškąja miesto dalimi (Mikulionis 1977b; Baliulis 1977; Baliulis 2008).

pasikeitė, tačiau vis tiek caro laikų architektūros mediniai nameliai su trimis langais į gatvę yra skiriami karaimų kultūrinei tradicijai, o tebestovinti XIX a. kenesa (karaimų maldos namai) visuomet buvo svarbiausias traukos centras (plačiau 4.5. skyriuje). Nors pusiasalio teritorijoje ir neliko totorių, juos įamžino prigijęs Totoriškių ežero pavadinimas. Charakteringa išliko ir buvusios parapijinės bažnyčios jurisdikos teritorija (dabar ten Birutės gatvė), kurios centre stovi bažnyčia, o ją supa tradicinės architektūros mediniai namukai. Iki šiol senųjų vietos gyventojų ji vadinama *Jursdyka* (plačiau 4.4. skyriuje). Miesto centras taip pat paveldėjo istorinio Magdeburginio miesto bruožus – čia iki šiol įsikūrusios svarbiausios su savivalda ir administracine paskirtimi susijusios įstaigos (rajonų savivaldybė, bankai, mokesčių inspekcija etc.) Senbuviai šią miesto dalį vadina tiesiog *Miasto* arba *Centru* (plačiau 4.3. skyriuje).

Vizualiai erdvinį Trakų susiskirstymą pagal gyventojų etninę-religinę tapatybę iki XVIII a. pabaigos buvo galima atpažinti pagal šventovių bokštus. Pilys, šiaurinis priemiestis *Užtiltė* ir įvairios teritorijos už miesto ir jo ribose priklausė vaivadoms (arba Trakų ekonomijai). Teisę į pusiasalio pilies teritoriją XVII a. gavo čia įkurdinti dominikonai. Etniniu, religiniu ir administraciniu požiūriu vientisų, bet nevienodo dydžio teritorijų ir jurisdikų pagrindu susiklosčiusi sudėtinga miesto struktūra buvo sujaukta XVII a. viduryje. Tuomet ne tik sudegė miestas, bet ir gerokai sumažėjo gyventojų, nyko jų pasiskirstymas tautiniu ir religiniu principu (Baliulis, Mikulionis, Miškinis 1991: 109). Štai 1667 m. Trakų pilies teismui karaimų dvasininkas prisiekė, kad mieste tebuvo likę tik 7 karaimų dūmai (LMT 2008: 320). Kitas 1718 m. dokumentas, kuriuo miestas yra trims metams atleidžiamas nuo kariuomenės apsistojimo ir mokesčių dėl ypač sunkios ūkinės ir demografinės situacijos, liudija, kad magdeburginio miesto teritorijoje neliko nė vieno gyventojų (LMT 2008: 389). Tai tik pora pavyzdžių, kurie iliustruoja, iš kokių demografinių duobių miestas turėjo keltis. Todėl lokalinės bendruomenės genetinio tęstinumo klausimas nuo XV a. iki XX a. yra sunkiai pagrindžiamas. Tuo tarpu juridiniais dokumentais reguliuotas teritorinis susiskirstymas galėjo kultūrinį tęstinumą užtikrinti ilgam. Bent jau iki 1791 m., kai šalyje, išleidus naują miestų

įstatymą, jurisdikos buvo panaikintos, o visų miestiečių teisės buvo sulygintos²⁷. Iš tiesų nurodymai „iš viršaus“ negalėjo būti taip greitai įgyvendinti, juo labiau, kad 1795 m., įvykus trečiajam Abiejų tautų Respublikos padalinimui ir didžiajai LDK teritorijos daliai patekus į Rusijos imperijos sudėtį, miestiečiams teko taikstytis su visų anksčiau turėtų privilegijų praradimu. Chronologinėje skalėje nuo XVII a. vidurio iki XIX a. vidurio galima kalbėti apie *antrąjį bendruomenės* vystymosi etapą, išsiskiriantį tuo, kad dėl karų ir kitų negandų miestą ištikdavo nuolatiniai demografiniai nuosmukiai, įsigaliodavo vis naujas teisinis savivaldos reguliavimas, tad nyko senaisiais principais grindžiamas miesto skirstymas į atskiras zonas pagal gyventojų luomą, etninę ar religinę priklausomybę. Trakai provincialėjo, naujoji socialinė aplinka veikė ir skirtingų tapatybių gyventojų santykius, jie tapo mažiau angažuoti.

Trečiuoju bendruomenės vystymosi etapu būtų galima laikyti šimtmetį nuo XIX a. iki XX a. antrosios pusės. Oficialiame 1861 m. Rusijos Imperijos statistiniame dokumente apie ekonominę miestų būklę Trakai buvo įvardinti kaip neturtingiausias Vilniaus gubernijos miestas. Ten pat rašoma, kad mieste gyvena beveik vien karaimai (ESGP 1861: 19–20). Tais pačiais metais A. Koreva išsamiai aprašė Trakų miesto demografinę, statistinę, ekonominę ir kultūrinę situaciją. Jis tiksliai nurodė, kad mieste gyveno 1232 asmenys, iš kurių 219 buvo karaimų tautybės. Lygindamas Trakus su kitais Vilniaus gubernijos miestais, A. Koreva atkreipė dėmesį, kad dėl čia nėra žydų (Koreva 1861a: 317, 398; Koreva 1861b: 123). Iki 1863 m. karaimai siekė, kad mieste būtų draudžiama gyventi žydams, su kuriais konkuravo ekonominėje ir religinėje sferose. Todėl Trakuose būtent karaimai vertėsi tais darbais, kurie daugiau būdingi žydams: muitai, prekyba, karčiamų išlaikymas ir kt. Anot W. Syrokoslės, šias veiklas karaimai vykdė nerangiai ir tingiai, todėl miestas negalėjo išbristi iš skurdo (Sirokoslė 1989: 39).

²⁷ Šis įstatymas buvo sudėtinė tais metais prasidėjusių krašto reformų, kurias patvirtino 1791 m. gegužės trečiosios konstitucija, dalis. Tai buvo pažangios reformos, kurios būtų atnešusios naudos, jei nebūtų įvykę Abiejų tautų Respublikos padalinimas. Miestiečių teisių sulyginimas kėlė jų statusą, todėl daugelis reformas palaikė, o bajorams, kurie turėjo savo valdų kiekviename mieste ir miestelyje, taip pat ir Trakuose, tai buvo jų laisvių sumenkinimas. Vienas paskutinių Trakų miesto magistrato dokumentų rodo, kaip drąsiai miestiečiai gynė savo naujas ir senas privilegijas. Tai 1793 m. miesto vaito šaukimas į teismą, kuriame Trakų magistratas kaltino jį ir kitus asmenis savavališkais veiksmais (LMT 554).

Gavę teisę čia gyventi ir užsiimti verslu, žydai tarpukariu sudarė jau 20 % visų gyventojų. Tačiau Trakai, kaip jau aptarėme 3.2. skyriuje, ir toliau buvo vertinami kaip skurdus miestas, todėl sunku pasakyti, ar atsikėlus žydams ūkio padėtis pagerėjo. Šiame darbe žydų bendruomenė yra gyvosios atminties subjektas, kadangi prieškario Trakai be jos jau neišsivaizduojami. J. J. Tochtermanno duomenimis, daugiausiai žydų gyveno miesto centre ties šv. Nepomuko koplytstulpiu, kur dabar retais medžiais apšodintame skverelyje tankiai stovėję vienas prie kito prisiglaudę mediniai namukai. 1947 m. šią vietą nusiaubė gaisras, savitai paženklindamas jau ištuštėjusią miesto dalį. Toliau žydų namai driekėsi išilgai centrinės gatvės – dabar Vytauto g., tuo metu vadintos Didžiąja Vilniaus (*Wielka Wilenska*) – ten, kur buvo parankiausia verstis prekyba (plačiau skyriuje 4.3).

Kaip ir kituose to meto Pietryčių Lietuvos miestuose, čia plito lenkų kultūra ir radosi atitinkamos tapatybės formos (Turska 1995; Zinkevičius 1993; Gaučas 2004). Trakuose iki 1939 m. lietuviais save laikė vos keli asmenys, ir beveik niekas nemokėjo šia kalba šnekėti. Antrosios Lenkijos Respublikos valdymo metais (1922–1939) lenkų kalba turėjo oficialios valstybinės kalbos statusą, ji plito per mokyklas, bažnyčią ir tapo bendrine viso miesto susišnekėjimo kalba (Morita 2006: 45).

P. Korenevskis, aprašydamas trakiečių tarpusavio santykius, pateikia etnografiškai iškalbingus empirinius argumentus, kurie XX a. pirmos pusės lokalinę miesto bendruomenę leidžia vertinti kaip socialiai homogenišką.

Жители, – из там четыре с половиною тысячи²⁸, – знают друг друга в лицо, скажу больше – всю подноготную даже интимной жизни: кто на комъ женать или к кому сватается, кое кто промолвить словечко, что ел вчера за обедом, – обо всемъ самая точная осведомленность. Занимаются сельскимъ хозяйствомъ и огородничествомъ, ловятъ рыбу, торгуют понемножку, рано ложатся спать, рано поднимаются²⁹ (Корневский 1912: 247–248).

²⁸ P. Korenevskis pateikė gyventojų skaičių, kuris labai artimas dabartiniam, nors pagal carinius surašymo duomenis tiek jų būti negalėjo (1897 m. surašyta 3240 asmenų).

²⁹ Gyventojai, – kurių ten keturi su puse tūkstančio, – pažįsta vienas kitą iš veido, ir, pasakysiu dar daugiau – žino visą tiesą netgi apie intymų gyvenimą: kas su kuo susituokęs, kas kam peršasi, kas nors išsitaręs žodelį, ką vakar valgė per pietus, – apie viską kuo tiksliausiai informuoti. Verčiasi žemės ūkiu ir daržininkyste, gaudo žuvį, truputėlį prekiauja, anksti eina gulti, anksti keliasi (Корневский 1912: 247–248).

Domėjimasis „intymiomis“ vienas kito gyvenimo detalėmis yra būdingas Trakams ir šiomis dienomis. Tiek senbuvius, tiek naujakurius sieja lokalinis žinojimas apie kurį nors asmenį, kuriam sklisti (ar skleisti) nėra būtina tiesiogiai jį pažinti. Šiuo aspektu, pasitelkus gandų analizę, galima atskirai nagrinėti kaimo ir miestiečių bendruomenes (plačiau 6.3. skyriuje). Apie Trakus, kurie dabar akivaizdžiai yra artimesni miestui, nei kaimui, galima pasakyti, kad jų bendruomenės narių tarpusavio santykiuose yra ir *svetimumo*, ir *glaudumo*. Glaudumas randasi gyvenant tuo pat metu toj pačioj vietoj, kita vertus, jo formos gali būti ir paveldimos. Vyresnės kartos žmonių atmintyje „kaimiškieji“ Trakai ir atitinkamos bendravimo formos užima pamatinę vietą. Šiandien tai nebėra daržininkų miestas, o turistinė vietovė. Bet ankstesnės gyvensenos požymiai išliko kaip sudėtinė kraštovaizdžio dalis, ypač tose vietose, kurios nepatyrė naujų statybų bumo. Vis dėlto daržininkystė ar žemės ūkis dabar tėra papildoma, o ne šeimos išgyvenimą užtikrinanti veikla. Savaime suprantama, dėl to mieste gerokai sumažėjo kaimiškujų akcentų (turima omeny ir veiklos formos, ir mentalitetas).

XX a. antroji pusė – XXI a. pradžia – tai *ketvirtasis etapas* Trakų bendruomenės raidos istorijoje. Jau aptarta, kaip, keičiantis miestui, pasikeitė tradicinės gyvensenos formos, buvo išstumtas natūrinis ūkis, keitėsi gyvenimo ritmas ir tarpusavio santykiai. Labiausiai vietos bendruomenę pakeitė vietinio vs. nevietinio ir lenkų vs. lietuvių santykių dialektika. Tiek lenkų, tiek lietuvių tautybės naujakuriai *a priori* nesudarė vieningų bendruomenių. Socializuotis su „saviškiais“ tautiniu pagrindu visų pirma padėjo gimtoji kalba, nes kitų kalbų paprasčiausiai nemokėta arba jos mokėtos prastai. Šioje situacijoje išsiskiria karaimai, kurie kaip lakmuso popierėlis sugėrė, įsisavino ir kūrybingai adaptavo permainingo XX a. kultūrinės įtakos ir sykiu išliko ištikimi savo tapatybei. Drauge su senbuviais lenkais, negausiais totoriais jie tapo jungiamąja grandimi tarp praeities ir dabarties, tarp trečiojo ir ketvirtojo bendruomenės raidos etapų. Todėl ir šiame darbe jų naratyvai pasitelkiami kaip pagrindinis atspirties taškas tiek laiko, tiek erdvės, tiek tapatybės klausimais, kurie bus nagrinėjami tolesniuose skyriuose.

Antropologas Marcinas Brockis, remdamasis Lenkijos valstiečių pasakojimais, išskiria du jų sąmonėje egzistuojančius kraštovaizdžio ir gyvenamojo pasaulio modelius: vidinį pasaulį (*orbis interior*), kuris yra gražus, prijaukintas, pažįstamas ir naudingas, ir išorinį (*orbis exterior*), kuris yra bjaurus, laukinis, nepažįstamas ir bevertis. Kiekvienas toks *orbis exterior* erdvėje egzistuojantis reiškinys automatiškai tampa nevertas dėmesio (Brocki 2008: 222–223). Lygiai taip pat galima vertinti žmonių santykį su atminties vietomis. Viešajame diskurse ar netgi akademinėje srityje dominuojantis tėvynės, tautos ar istorijos modelis taip pat suskirsto pasaulį pagal įvairias savo *vs.* svetimo principu pagrįstas kategorijas. Tą rodo 3.3. skyriuje cituojami W. Syrokmlės tekstai. Juose savo santykį su miestu jis perteikė binariškai – vienus dalykus išaukštindamas, o kitais bodėdamasis. Žavėjosi tuo, kas atitiko jo lankymosi Trakuose tikslą ir mūsų jau aptartą įvaizdį, o piktinosi buitimi, žmonėmis, prastu grindiniu, kasdienio gyvenimo elementais (3.3. skyriuje). Kitaip sakant – visu tuo, kas svarbu šiame tyrime.

Pasak istoriko A. Nikžentaičio, analizuojant atminties kultūros³⁰ problemas be galo svarbus yra klausimas, koks kolektyvinių vaizdinių santykis su praeitimi (Nikžentaitis 2011: 9). Moksliniai tyrimai taip pat gali būti vertinami iš atminties kultūros perspektyvos, nes jie neišvengiamai susiduria su epistemologiniu paveldu, mąstymo tradicija bei klišėmis. Trumpai aptarta Trakų kaip atminties vietos problematika skatina atidžiau vertinti tiek kitus šaltinius, tiek savąjį tyrimą, numatant galimą simbolinių reikšmių įtaką ir poveikį, renkantis tyrimo kryptis ir darant išvadas. Nuolatinei savistabai įpareigoja ir pasirinkta dialoginė metodologija.

Pristatydama svarbiausias geografines, istorines ir sociokultūrinės miesto ypatybes, išskyriau tuos miesto raidos aspektus bei kraštovaizdžio objektus, apie kuriuos pasakojo ir šio tyrimo dalyviai. Atkreiptas dėmesys, kad analizuojant Trakų erdvę, atskirai reiktų kalbėti apie Trakų pusiasalį, ežerus ir bendruomenę. Sudėtinga vietos bendruomenės genezė perteikta išskiriant keturias jos raidos etapus.

³⁰ *Atminties arba atminimo kultūra* suvoktina pagal Vasilijaus Safronovo pasiūlytą apibūdinimą: tai „reikšmių sistema, kuri formuojasi įvairiomis praeities reprezentavimo formomis aktualizuojant praeitį ir stimuliuojant kolektyvinę atmintį“ (Safronovas 2011: 60).

Daugiakultūriškumas laikytinas vienu svarbiausių Trakų tapatumo bruožų. Kita vertus, dėl įvairių istorinių aplinkybių bendruomenės sudėtis, kultūrinės tapatumo tendencijos nuolat keitėsi. Du pasauliniai karai, holokaustas, lenkų repatriacija, lietuvių, rusų gudų ir lenkų tautybės žmonių migracija į Trakus įnešė itin ženklių pokyčių. Naujakuriai tapo dominuojančia trakiečių bendruomenės dalimi. Tačiau mažo miestelio erdvė ir nuolatinė akistata su kitokios tapatybės žmonėmis suteikia sąlygas tarpti panašiams tarpusavio santykiams į tuos, kuriuos fiksavo XIX a. ar XX a. pradžioje Trakuose lankęsi amžininkai. Tai, kokia bendruomenė yra šiandien, ir koks yra jos narių santykis su miestu ir gamta, praeitimi ir dabartimi lėmė šio tyrimo pobūdį bei temas.

4. TRAKŲ MIESTO ERDVĖS SAMPRATA VIETOS GYVENTOJŲ PASAKOJIMUOSE

Tiriant Trakus kaip lokalinę realiją, svarbu įvardinti daugiau ar mažiau apčiuopiamus jos lokalumo kriterijus. Tai padeda matyti, kokiame regimaisiais parametrais suvokiamame žemėlapyje veikia mus dominanti bendruomenė ir atskiri jos nariai (Бреский, Адвилониене 2011: 138). Pirmasis žingsnis žengtas trečiame disertacijos skyriuje „Žvilgsnis iš šalies“. Ten atkreiptas dėmesys, kad Trakus sudaro ne tik tai, kas regima, girdima, paliečiama, bet ir tai, ko nebėra: kunigaikščiai, Bernardinų vienuolynas, ganyklos pietinėje miesto dalyje ir senosios juridikų ribos, kurios seniai nustojo galiojusios, arba išnaikintoji žydų bendruomenė. Neregimieji dalykai yra lygiavertė tikrovės esatis. Ji egzistuoja žmonių sąmonėje, darydama tiesioginę įtaką mąstymo ir elgesio motyvams, formuojantiems sociokultūriškai sąryšingą gyvenamo pasaulio atmosferą. Didele gyventojų tapatybių įvairove pasižyminčiuose Trakuose toji ne taip akivaizdžiai pastebima realybė atlieka homogenizuojančią funkciją. Norint ją suprasti, svarbu pastebėti ir fiksuoti sakytiniu būdu reiškiamus folklorinius miesto erdviškumo parametrus.

Kaip pastebėjo H. F. Tuanas, vietų tyrimai pasižymi paradoksu – kuo labiau prie jų artėjama, tuo daugiau naujų klausimų jos iškelia, ir tuo sudėtingiau jų tyrimus apibendrinti. Jis pataria nepasiduoti objektyvios realybės įvardijimo vilionėms, nes gautas atsakymas bus negalimas arba beprasmis. Norint suprasti, kokį vis dėlto sandorį sudaro žmogus su savo erdve ir prigimtu pasauliu, teks susitaikyti su abstrakčiomis apibrėžtimis, arba pasiryžti pasinerti į išpuoštą ir išpuoselėtą asmeninį ir kultūrinį pasaulius (Tuan 1979). Tokios užduoties imsiuosi kituose trijuose skyriuose.

4.1. Penkios Trakų dalys

Trakų pusiasalis, vietinio žmogaus akimis, taip pat formuoja miesto apimtis ir ribas, tačiau tai nėra ne absoliutus faktorius. Rašydamas apie Trakus J. J.

Tochtermannas pastebėjo, kad nesutampa faktinės ir gamtinės miesto ribos³¹. Sakytinė medžiaga rodo, kad mentalinis miesto žemėlapis formuoja dar kitokias ribas. Šis žemėlapis yra ne statiškas, o gyvas ir nuolat besikeičiantis reiškinys, priklausantis ne tik nuo laiko, bet ir nuo asmens gyvenimo patirties, nuo socialinių ir kultūrinių veiksnių. Vis dėlto egzistuoja „vietinė logika“, kuri suteikia bendrą vardiklį daugeliui skirtingų pasakojimų ir rodo, kad net ir vienas kito nepažįstantys asmenys Trakų erdvės temą plėtoja, atsiremami į tuos pačius kertinius dalykus.

Į miestą patenkama ne tada, kai pravažiuojamas oficialią miesto pradžia nurodantis ženklas, o kai atpažįstami Trakų pasaulį liudijantys elementai. Pusiasalis yra paveikus riboženklis, tačiau už jo esantys objektai, ten gyvenantys žmonės bei kraštovaizdžio kompozicija taip pat turi didelę įtaką miesto suvokimui. Artėjant prie Trakų iš anksto regimi dalykai suaktyvina žinojimą, jį lydinčias emocijas bei vaizduotę. Jų dėka Trakai patiriami dar iki atsiduriant pusiasalyje. Pavyzdžiui, Trakų pilis ir bažnyčia matosi iš tolo, važiuojant visais į Trakus vedančiais keliais (Vilniaus, Aukštadvario, Semeliškių, Vievio, Rykantų). Didelę įtaką pojūčiui, kad patenkama į Trakų erdvę, turi ežerai, kurie taip pat pamatomi dar prieš įvažiuojant į pusiasalį. Tuo tarpu išvažiuojant galima pastebėti atvirkštinį efektą – dar tebesant administracinio miesto teritorijoje pasijunti taip, tarytum jau nebebūtum joje. Vienu atveju Trakams priskiriama erdvė plėtėja, kitu atveju – siaurėja.

Iš vietinio žmogaus perspektyvos galima kalbėti apie nevienareikšmį miesto prieigų statusą: yra „jau Trakai“, „beveik Trakai“, arba „vis dar Trakai“ ir „nebe Trakai“. Ir pusiasalyje esančios erdvės nėra lygiavertės – gali būti „labiau Trakai“, „mažiau Trakai“, „tikri Trakai“ ir netgi „ne Trakai“. Trakų dydis tokiems vertinimams yra svarbus faktorius. Miestas yra per mažas, kad nebūtų įmanoma aprėpti jo viso. Kita vertus, jis yra per didelis, kad visas jo vietas ir erdves pavyktų pažinti vienodai gerai.

Kiekvienas žmogus, priklausomai nuo gyvenamosios vietos, tautybės, kartos, išsilavinimo, gyvenimo patirties, turi savus lokalumo kriterijus ir nuostatas Trakų tapatumo klausimu. Viena miesto dalis jam asocijuojasi su „tikrais Trakais“, o į kitą

³¹ J.J. Tochtermannas gamtine riba laikė Trakų pusiasalį, tačiau faktiškai miestas jau tarpukaryje buvo išsiplėtęs už pusiasalio šiaurės ir pietų kryptimis (Tochtermann 1936).

einama tik retais atvejais, todėl pastaroji atrodo lyg nebe savas miestas. Individualus suvokimas persipynęs ir su kolektyvine topologine sistema. Ją galima laikyti kultūrinės atminties paveldu, tačiau tiksliau būtų sakyti, kad tai yra ir kasdienybės realija, kuri įtaigiai veikia dalies trakiečių mąstymą apie savo miestą. Šiuo atveju turimi omenyje vyriausios kartos miestiečiai bei jų vaikai. Tai – atstovai tų „autentiškųjų“ Trakų, kurių pabaigą istorikas Ch. Rowelas įžvelgė dar 1941 m. Vis dėlto apie pabaigą dar anksti kalbėti, nes XXI a. pradžioje tebegyvena su ta epocha susiję žmonės. Kasdieniame gyvenime jie komunikuoja savo žinojimą, įpindami jį į naujausių laikų kultūrinės tikrovės audinį. Lygindami ir permąstydami būtus ir esamus dalykus, jie kuria naratyvinę sintezę, kurią perpratus galima geriau suprasti ir šiuolaikinius Trakus.

Seniausi miestiečiai Trakuose išskiria penkias dalis. Tai **Rogatka** (*Rogatkė*), **Miasto** (*Miestas, Centras*), **Jursdyka** (*Bažnyčios rajonas*), **Karaimščyzna** (*Karimų gatvė, Karimų galas*) ir **Zamostė** (*Zamosce, Užtiltė, Už tilto, Bonkovščyzna*)³². Galima prielaida, kad dalis šių teritorijų yra istoriškai susiklosčiusios buvusių jurisdikų pagrindu. Jos visos atspindi tas urbanistines–administracines charakteristikas, kurios formavosi dar miesto kūrimosi pradžioje ir fragmentiškai išliko iki šių dienų. Karaimas M.Z. pirmasis atkreipė dėmesį į tai, kad Trakai suvoktini *būtent* kaip penkianaris kūnas, ir nuosekliai išvardino šias erdves (Pav. 5)

Čia ištiesai yra ta viena gatvė *Karimų* iki *Nepomuko stulpo*. [...] Čia caro laikais buvo *Kovenskaja*, o ten – *Vilenskaja*. Bet mano laikais tai pavadindavo taip: kada įvažiuoji iš ten, iš Vilniaus, tai iki cerkvės šitas gabalas buvo *Rogatka*, toliau [...] nuo cerkvės iki *Nepomuko* buvo – *Miestas*. *Miasto* vadindavom. Nuo *Nepomuko stulpo* iki čia, iki tilto – čia yra *Karaimščyzna*. O ten, kur *bažnyčia* toje pusėje, ten buvo *Jursdyka*. [...] A už tilto – *Zamostė*. Anksčiau tie ežerai buvo sujungti. Tai vot, toks mažas miestelis – penki mikrorajonai. [M.Z. 2012]

³² Paryškinti tie variantai, kurie atspindi tarpukario sakinę tradiciją. Skliaustuose nurodyti papildomi variantai, liudijantys lietuvių kalbos įtaką (*Užtiltė, Zamostė*), tradicijos nykimą (pamiršami pavadinimai *Jursdyka, Miasto*), socialiai ir etiškai išskirtinius variantus (*Bonkovščyzna*). Toliau darbe bus naudojami paryškinti variantai, o skliaustuose nurodyti variantai bus naudojami tada, kai norėsime išskirti konkretaus tyrimo dalyvio vartoseną.

Pav. 5. Penkios Trakų miesto dalys. Panaudotas 1936 m. J. J. Tochtermanno planas. Jame taip pat nurodytos skirtingų tautų gyvenamos vietos: lenkų (*polacy*), žydų (*żydzi*) ir karaimų (*karaimi*)

Kalbantis su kitais žmonėmis, dažnai tekdavo papildomai klausti, ar jie atsimena tokius pavadinimus, ką jie reiškia, kur taip vadinamos vietos buvo ar yra. Paprastai visus penkis vardus žino tarpukaryje gimę asmenys, į savo žodyną perėmę tuo metu dominavusios lenkų kultūros veikiamas dialektines formas. Todėl toliau

toponimai bus pateikiami ne lietuvinant, bet taip, kaip jie vartojami, kaip juos atsimena žmonės. Tarties variacijų, tiesa, pasitaiko ir kitokių: kartais vienas pasakotojas pateikia net kelis variantus, tarp jų ir lietuviškus. Visa tai vertintina kaip Trakams būdingos lingvistinės laisvės išraiška bei informacijos šaltinis apie pašnekovo namų ir bendruomenės kalbą bei kultūrinę aplinką, kurios kontekste buvo įgytos žinios.

Neretai vyresnės kartos pašnekovai nustebdavo, iš kur tokius pavadinimus gali žinoti jaunas žmogus, leisdami suprasti, kad, jų nuomone, tai yra nebe šių dienų reiškiny. M.Z. dar vartoja ir veiksmažodį „buvo“, nurodydamas, kad kalbama apie praeitį. Toliau jis ją konkretizuoja per asmeninį laiko matmenį, paaiškindamas, kad visa tai priklauso „mano laikams“. Paprastai atkurdamas atmintyje praeitį, žmogus susieja įvykius su tam tikru laiku ir vieta. Vis dėlto, norint apibūdinti tą laiką ir vietą, būtina susieti aibę elementų. Tiek pasakojančio asmens veiklos sferą, tiek individualias bei kolektyvines prasmes, kurios suteikiamos tai vietai, tiek istorinį ir socialinį kontekstą. Atmintis ir įvaizdžiai, kurie priskiriami vietai, vertintini kaip asmenį lokalizuojantys aspektai (Åström, Korkiakangas 2004: 11).

M.Z. Trakuose gyveno iki Antrojo pasaulinio karo ir šiek tiek pokariu, todėl jo žinias ir „jo laiką“ reikia sieti būtent su šiuo periodu. Didžiąją savo brandaus gyvenimo dalį jis praleido Vilniuje ir tik senatvėje vėl persikėlė į Trakus. Nejučia lygindamas šiuos du miestus, jis ir Trakams pritaiko didmiesčiui tinkančią sąvoką, pajuokaudamas, esą miestas buvo „padalintas į penkis *mikrorajonus*“ [M.Z. 2008]. Tokia analogija buvo akcentuojama kiekvieną kartą prakalbus šia tema, iš klausytojo tikintis adekvačios reakcijos į humorą ir netiesiogiai siekiant palikti jo atmintyje tokį įspūdį apie vietą, kuris atitinka jo subjektyviai suvokiamą tikrovę.

Išvardinti „mikrorajonai“ tarytum skaido Trakus, bet miestas juos ir jungia. Konsoliduojančią funkciją atlieka „ištisai viena gatvė“ bei kraštovaizdyje atpažįstamos vietos. Pirmoji susijusi su įvažiavimu į Trakus iš Vilniaus pusės, po to vardinami tokie būdingi objektai, kaip stačiatikių cerkvė, šv. Jono Nepomuko koplytstulpis, katalikų bažnyčia ir tiltas. Vis dėlto M.Z. vartojamas žodis „gabalas“ rodo, kad net ir šios ribos gali būti paslankios. Kaip jis ir sako: „Rubežių tai tokių nebuvo, bet žmonių sąmonėje“ [M.Z. 2008].

M.Z. tautietė ir bendraamžė L.M. atmintyje rekonstruoja panašų miestą. Tačiau ji, kitaip nei M.Z., šias erdves pradeda vardinti ne nuosekliai vesdama nuo vieno miesto galo į kitą, bet nuo ten, kur ji lokalizuoja pati save – nuo namų, tai yra, nuo *Karaimščyznos*.

Čia mūsų *Karaimščyzna*. Buvo taip – pradedant nuo *nacionalinio parko*³³, kur buvo paštas. Visada centras – kur paštas. Nuo *stulpo*, reiškia. Čia viduj buvo, reiškia, krikščionys. [...] Kur bažnyčia, šita pusė, kur Birutės dabar gatvė, tai ten vadindavo... [...]. O taip miesto ypatingai nevadindavom kažkaip. *Rogatka*. Rogatka, kur avtostotis dabar. [O kodėl?] Gal *Rogatka*, gal čia galas miesto ar kaip? Net ir nežinau. *Na Rogatce*. Paskui vadindavo dar – *Za mostem*. Už šito vot [tilto]. Kito tilto nebuvo. *Za mostem. Jursdyka*. Ot – *Jursdyka* vadindavo vo šitą vietą nuo bažnyčios. Vo taip, Birutės gatvė – *na Jursdyce*. Ten gi nebuvo namų vo taip. Ten gi daržai visur buvo dauguma. [M.Z. 2011]

Šiame tekste išskirtini keli svarbūs dalykai. Iš pradžių verta atkreipti dėmesį į tai, kad nėra tokio pavadinimo, kaip *Miasto*. Vietoj jo kalbama apie *centrą*, kuris identifikuojamas su paštu ir skiriamas tai pačiai *Karaimščyznai* (žr. skyrių 4.5). Taip pat įvardinamas „vidus“ (matyt, turimas omenyje vidurys), kuris lokalizuojamas šv. Jono Nepomuko koplytstulpio zonoje. Šis objektas, karaimų įvardinamas tiesiog „stulpu“, vėl iškyla kaip pagrindinis skiriamasis orientyras, tačiau šįkart jo reikšmė atitinka istoriškai susiklosčiusią sociokultūrinę erdvinę schemą. Visai šalia pietinio *Karaimščyznos* krašto nurodoma gyvenus krikščionis, tai yra tuos „kitus“, su kuriais anksčiau tekdavo aiškintis dėl karaimų ir magdeburginio miesto ribos. Kitaip tariant, tokia naratyvo logika šiuo atveju gali būti istoriškai pagrindžiama. Nepaisant to, kad vėliau L.M. toje erdvėje minės ir kitų tautybių ir konfesijų žmones, dėsninga, kad pirmiausiai nurodomi būtent krikščionys. Sociokultūrinė erdvinė schema apibūdina penkias Trakų dalis etniniu ir religiniu aspektais. Pagal ją ikikariniuose Trakuose

³³ Turimas omenyje pastatas, kurio adresas Karaimų g. 5. Tyrimo metu čia buvo įsikūrusi Trakų istorinio nacionalinio parko direkcija. Toliau disertacijoje tos pačios pateikėjos šis pastatas bus vadinamas „paštu“, kadangi nuo XIX a. iki XX a. vidurio čia veikė paštas.

Karaimščyzna siejama su karaimais, *Rogatka* – su totoriais, *Zamostė* – su lenkais ir karaimais, miesto centras – su krikščionimis (lenkais, rusais, gudais) ir žydais.

Žydai, tiesa, labiau sieti ne su konkrečia erdve, bet su centrine gatve, kur buvo išsidėsčiusios jų parduotuvės. Dažnai minima, kad jie gyveno *visur*, tačiau visuomet akcentuojamos vietos, susijusios su verslu, bei sinagogos teritorija vakarinėje miesto centro dalyje. Prisimenant istorines aplinkybes, kurios lėmė, kad žydų bendruomenė Trakuose pagausėjo tik nuo XIX šimtmečio vidurio, nestebina, kad jų gyvenamosios erdvės pasirinkimo strategija yra kitokia. Nors duomenų apie sistemingas pastangas sakininėje medžiagoje nėra, tačiau, palyginus žydų telkimosi tankį *Karaimščyznos* teritorijoje ir kitose Trakų vietose, matyti, kad karaimų bendruomenės gyvenamoje aplinkoje jų buvo gerokai mažiau (plg. J. J. Tochtermano žemėlapis, 1936). Apskritai žydai kūrėsi ne pagal ligtolines trakietiškas normas, o pagal savo poreikius. Komerciniai interesai, žinoma, skatino įsikurti judriausiose miesto vietose – arčiau centro ir pagrindinės gatvės.

Galima teigti, kad XIX a. žydai buvo pirmieji naujakuriai, keitę etninę sanklodą ir ją pagrįstas zonas. Po Antrojo pasaulinio karo iš Sovietų Sąjungos užplūdę rusų, iš aplinkinių kaimų atvažiavę lenkų, gudų ir iš atokesnių Lietuvos regionų (pvz., Žemaitijos) atvykę lietuvių tautybės naujakuriai ją pakeitė dar labiau. Tas procesas nėra nutrūkęs iki šiol. Šiuo metu *Karaimščyznoje* karaimai tesudaro mažumą, o ne daugumą, kaip buvo vos prieš pusšimtį metų. Analogiškai pasikeitė ir kitų miesto dalių etninė sudėtis. Vis dėlto įprotis skirtingas Trakų vietas apibūdinti pagal tautinę ir religinę sanklodą neišnyko.

Kitas tautiniu pagrindu susiformavęs mentalinis žemėlapis paremtas žinojimu apie tai, kur gyvena bendrataučiai. Tai labiau būdinga karaimams, kurie gali išvardinti visus savus, atsidūrusius už *Karaimščyznos* ribų.

O tai jau *Rogatka*. Ten irgi karaimai – Biziukovičiai ten gyveno, Mickėvičiai, mano senelio pusbroliai, Navickai. Ten daug buvo karaimų irgi namų. Ir ant *Rogatos*. Ir jie visada ten, o mes čia – karaimai. Šeštadieniais kai ateina į pamaldas į kenesą, tai jau visi susirenka. [L.M. 2011]

Šis tekstas kalba apie erdvės skirstymą į *savą* ir *nesavą*. Nepaisant to, kad kitame miesto gale taip pat gyvena karaimai, tai teritorijos nepadaro savės ir artimesnės. L.M., pasirinkdamas vietos prieveiksmius, leidžia aiškiai suprasti, kad žmogaus sąmonėje miestas yra padalintas į „čia“ ir „ten“. Tautiečiai arba net giminaičiai, gyvenantys kitose miesto dalyse, nesukuria prielaidos karaimų kultūrinės erdvės išplėtimui. Tiesiog suvokiama, kad jie atsiduria kitoje zonoje. „Jie ten, o mes čia“ – sako L.M., ir šią formulę savo pasakojimuose nevalingai kartoja dar daug kartų. Iš užribio ateinama į „čia“, į „centrą“, kur yra maldos namai, kur vyksta bendruomenei svarbūs religiniai ir šeimyniniai įvykiai. Judėjimas savoje *Karaimščyznos* erdvėje nesukelia atstumo potyrio. Net ir toji miesto dalis prie „stulpo“, kur jau gyvena kitos tautybės asmenys, gali būti įvardinama kaip „čia“ – dėl artumo, dėl to, kad centras tarytum dar suvokiamas kaip karaimų pasaulio dalis. Tuo tarpu tolimesnis išėjimas už *Karaimščyznos* jau vertinamas kaip kelionė. Štai netgi *Zamostės* pavadinimo reikšmę L.M. paaikškina, pateikdama menamo dialogo situaciją tarp dviejų asmenų, iš kurių vienas turi patikslinti savo kelionės tikslą.

„Gdzie idziesz?“ – „Za mostem, za mostem“. Tai reiškia „za mostem“, tai nuo tilto. Čia *Karaimščyzna*, o ten – *Za mostem*. Ten parduotuvė. [L.M. 2008]

Jei *Zamostė* dar tiesiogiai ribojasi su *Karaimščyzna*, jas jungia tiltas, tai *Rogatka* buvo laikoma ypatingai tolima vieta, iki kurios tekdavo įveikti ilgą kelią. Tam reikėjo turėti svarią ir pateisinamą ar neišvengiamą priežastį. Tai galėjo būti susiję su kelione į Vilnių ar giminaičių lankymu. Kai kas prisimena, kad čia atveždavo malkas iš aplinkinių kaimų.

L.M. atkreipia dėmesį į tai, kad toliau nuo bažnyčios anksčiau visur būta daržų ir laukų. Pastaruosius galima interpretuoti kaip kasdienybės poreikių atžvilgiu nereikšmingas erdves, kuriose nėra ką veikti, nėra ką planuoti. Jos „nebylios“ ir kultūriniu požiūriu.

Ten nieko nebuvo – įsivaizduokit, pliki laukai. Tai mes ten dažniau su mama vaikščiojom [į pirtį]. [L.M. 2011]

Dabar tuose laukuose stūkso tarybinių daugiaaukščių kvartalai, kurie dalies vietinių interpretuojami kaip svetima ir vertybiškai „tuščia“ erdvė. Jos norisi išvengti. Jaunesnės kartos karaimė R.K. šią teritoriją vadina „sovietine šiukšle“: anot jos, tai nėra Trakai. Keliaujant tokia plyna erdve darosi nuobodu, todėl sąmonėje kelias dar pailgėja. Tai, kad ir L.M., ir M.Z. *Rogatkos* pradžia įvardina nuo pat cerkvės, patvirtina kelionės įtaką erdvės suvokimui. Būtent nuo cerkvės iki įvažiavimo į Trakus prasideda aptariamoji „nuobodulio zona“. *Rogatkos* pavadinimas jai pritaikomas labiau dėl *krypties* ir apima visus pakeliui atsirandančius kraštovaizdžio ir urbanistinius objektus.

Aptariama teritorija tiesiogiai siejasi su anksčiau nurodytu skirtumu tarp šiaurinės ir pietinės miesto dalių. Kai kurių vietinių žmonių sąmonėje jis taip pat egzistuoja. Karaimų vertinimas yra išskirtinis, čia galima įžvelgti gyvenimo „centre“ taką savimonei. Savo kategoriškumu jis primena lankytojų ir paveldosaugininkų nuostatas bendro Trakų kraštovaizdžio atžvilgiu. Tačiau tai tik viena pozicija. Penkių miesto dalių egzistavimas suponuoja, kad kiekvienoje jų gyvenantis vietinis žmogus gali turėti skirtingą erdvės suvokimą ir nuostatas. Tarkime, *Rogatkos* gyventojai gali mėgautis pro daugiaaukščio langą atsiveriančiais vaizdais, turėti visus komunalinius patogumus, o sykiu – ežero pakrantę, savo mėgstamą krantą, gerai pažįstamus kaimynus. Šalia yra mokykla, geras susisiekimas su Vilniumi, didžiosios parduotuvės, turgus. Keliauti į kitą miesto galą, tarkime, į *Zamostę* ar net į pilį, čia gyvenančiam žmogui nereikia, nebent jis ten dirbtų, ar turėtų ką aplankyti iš giminių, draugų. Gyvenant vienoje vietoje Trakai nuolat yra dalinami į „čia“ ir į „ten“, į namus ir kažkiokias kitas vietas. Todėl tikslinga pateiktas miesto dalis vertinti kaip mikrolokalinius pasaulius, kas leidžia tikėtis, kad gyvenimas kiekviename iš jų tiesiogiai veikia ir miesto sampratą, ir konkretaus asmens pasaulėjautą.

Nors šios penkios Trakų zonos visų pirma priklauso prieškarinio laiko realijoms, kiekviena iš jų tinka ir „mūsų laikų“ Trakams apibūdinti. Kalbėdami žmonės dažnai nurodo ir tuos dalykus, kurie egzistuoja ir šiuo metu, tokiu būdu integruodami į senąją erdvės struktūrą tiek praėjusių, tiek naujų laikų paveldą. Išvardinti penki „mikrorajonai“ bus aptarti kiekvienas atskirai, atkreipiant dėmesį į urbanistinius elementus, kraštovaizdžio ypatumus, esamus ir išnykusius objektus,

tautinius ir socialinius aspektus. Judėsime iš pietų į šiaurę, tai yra, pradėsime nuo Vilniaus pusės, kur vietiniai žmonės nurodo esant „įvažiavimą į Trakus“.

4.2. *Rogatka*: vartai į miestą

Jau anksčiau sakyta, kad *Rogatka* vadinamą erdvę reikia analizuoti *šiaurinės ir pietinės* miesto dalių ir *Trakų – ne Trakų* kontekste. Ji yra tiesiogiai susijusi su pietine miesto riba, pakankamai sudėtinga jos interpretacija. Problemiška ir vadinamosios *Zamostės* teritorija, kuri savo ruožtu atskleidžia šiaurinės ribos dinamiškumą (žr. skyrių 4.6).

Rogatos vardo kilmė istoriškai susijusi su miesto vartais, pro kuriuos važiuojantys pirkliai turėjo susimokėti muito mokestį. Lenkų kalba *rogatka* tą ir reiškia – miesto vartus arba užkardą. XIX a. istoriniuose dokumentuose vartai dar minimi, tačiau XX a. jų jau nebuvo. Išnykus iš akiračio konkrečiam objektui ir pamiršus pirminę lenkišką žodžio reikšmę, žmonių atmintyje išliko vietovardžio sąsaja su Trakų pradžia (arba galu).

„Kur gyveni? – *Rogatkoj*“. *Rogatka*, tai nežinau nuo kokio čia žodžio. Nuo lenkiško? Roga, rogai [...]. Kaip tik į Trakus atvažiuoji. Čia nebuvo tiek namų, kaip dabar. [L.M. 2011]

1970 m. aptariamoje vietoje buvo įrengtas eismo žiedas. Statybų metu buvo pakeistas landšaftas, pajvairinta infrastruktūra, pastatyta autobusų stotis. Abu šie objektai – žiedas ir autobusų stotis – taip pat dažnai nurodomi kaip *Rogatką* lokalizuojantys kriterijai arba vartojami ta pačia prasme, kaip sinonimai, dar neretai paminimas šalia esantis turgelis. Vis dėlto pavadinimo išlikimui iki XXI a. didesnę reikšmę turėjo jo sąsaja su kelių išsišakojimu. Jis priminė vaikišką šaunamąją žaislą – timpą, rusiškai vadinamą *rogatka (pogamka)*. Iki minėtų landšafto keitimo darbų, žvelgiant iš miesto pusės, kelių išsišakojimas iš tiesų atrodė kaip „Y“ raidė ir priminė vaikišką šaudyklę. Šiuo panašumu ir grindžiama liaudiškoji vietos pavadinimo etimologija, žinoma XX a. pirmoje pusėje ir viduryje. Z.M., paprašytas paaiškinti,

ką reiškia žodis „rogatka“, prisiminė, kad ir kituose miestuose ties išvažiavimu būna „rogatkės“, tačiau argumentavo trakietiška logika:

Keliai eina į visas puses. Vaikai kai žaidžia su tokiom *rogatkom*, gumytėm tokiom.
[M.Z. 2008]

Pav. 6. *Rogatka*. Trakų miesto žiedas ir autobusų stotis apie 1970 m.

Iš tiesų ne du, o net trys keliai šakojosi iš aptartos vietos. Dešinėn, į kalną vedė kelias Aukštadvario kryptimi, tiesiai reikėjo kilti į kalną tiems, kurie traukė Rūdiškių kryptimi, o iš dešinės, palei *Bernardinų* ežerą, kelias vedė į Vilnių (dabar Vilniaus Mažoji gatvė). Panašūs į „rogatką“ didesnieji Vilniaus ir Aukštadvario keliai. Sovietmečiu įrenginėjant transporto eismo žiedą dalis kalno, anksčiau akivaizdžiau skyrusio šiuos kelius, buvo nukasta. Tačiau kelių išsišakojimas liko išskirtine vietos savybe. Pastebėtina, kad nauji urbanistiniai akcentai – traukinių ir autobusų stotys – atitiko istorinį atvažiavimo vs. išvažiavimo kodą. Ypač autobusų stoties vieta (iš miesto pusės žvelgiant – kairėje), tarsi vartų į miestą pakaitalas, tik be muitininkų ir patikros (plg. W. Syrokomlės įspūdžiai).

Humoristinis vietovardžio interpretavimas yra patrauklus, jis skatina interpretacijas ir iš dalies leidžia paaiškina vietovardžio gyvybingumą. Tačiau iš kai kurių atsiminimų matyti, kad jis gali būti aiškinamas ir kitaip, siejamas ir su konkrečiu įvykiu. Jau pokaryje gimęs karaimas Z.R. pasakoja:

Rogatka čia jau kur autobusų stotis, vadinasi *Rogatka* ten. Anksčiau, pasakojo man tėvai, kai buvo *pacanai*³⁴ ir mušosi su *rogatka*. Žinot su akmeniu? Su guma ir *rogatka*, tai vadinosi *Rogatka*. „Žuliki z *Rogatki*“ – taip ir vadino. [Z.R. 2013]

Šiuo atveju kalbama apie santykius ir konfliktą. Muštynės trakiečių atsiminimuose yra gana dažnas pasakojimo motyvas. Penkiasdešimtmečiai dažniau atsimena konfliktus su Lentvario miestu. Susistumdymai dažnai kildavo šokių metu. Tuo tarpu vyresnės kartos atstovai dažniau liudija apie susidūrimus, kurie kildavo tarp jaunimo, gyvenančio skirtingose miesto dalyse (taip pat žr. 4.6. skyriuje). Žodis „*rogatka*“ Z.R. iškart prikelia atsiminimus apie kažkokius „žulikus“. Paprašius patikslinti, kas jie tokie, atsakoma:

Pačiam ten gale, prie kapinių, gyveno tokie rusai Medvedevai – *žulikai* tokie. Nu, banditai. *Russkije bandity*³⁵. Vienas viena ranka duos kai – tai neišlaikysi. [Z.R. 2013].

Z.R. savo pasakojimuose dažnai mini būtent pokario rusų tautybės banditus, turėdamas omenyje ūmų ir nuožmų tų žmonių charakterį. Prie šios temos dar bus sugrįžta, aptariant *Zamostės* erdvę, kur akcentuojama, kad rusų tautybės asmenys, su kuriais Z.R. tekdavo konfrontuoti, buvo atvykėliai. Tuo tarpu *Rogatkoje* rusų tautybės mušeikas mini čia augęs lenkas V.Č. Jis nežino, ar tai buvę rusai, ar sentikiai, tad turi omeny nebe atvykėlius, o nuo seno Trakų apylinkėse (Daniliškės, Salkininkai, Kudrionys) gyvenančius rusus. Jis atsiminė kelias siautėjimo scenas iš tarpukario. Muštynių metu kildavo didelis riksmas, skambėdavo keiksmi, būdavo kurioziškų situacijų. V.Č. žodžiais, vaikams tai atrodė kaip koks „koncertas“ ir suteikdavo daug

³⁴ vaikinai

³⁵ rusų plėšikai

smagumo. Vienas tokių etatinių mušeikų buvo rusas Novickis. Jis nuolat ieškojo priekabių, turėdavo didelį pagalį, o įsiutęs vydavosi aukas net už Trakų. Kitas minimas triukšmadarys buvo totorius Bronka – mažo ūgio, bet su garsia kakarine ir labai norėdavo muštis, o tai visiems kėlė tik juoką. Juo labiau, kad grįžęs namo, gaudavo barti nuo savos žmonos. Pasakojime atkreipiamas dėmesys, kad jis buvo totorius, kalbėdavo lenkiškai, o keikdavosi rusiškai. Taigi vėl iškyla kalbos kriterijus, kuris gali klaidinti nustatant asmens tautybę.

Tam Rosjanie, no oni starowiery, ale oni takie.. Rosjanie – chłopcy zdrowi, [...] tak oni przychodzo tutaj – „Co to ja!“ Wo takie. A drugim to nie bardzo podoba sie [...] Taki Nowicki [...] to też on taki zdrowy mészczynna, pałka taka, kalaska miał dobra... [...] Drugi raz to on zbierzy kompanja i pendzi ich tam aż za Troki, na Aukštadwaris uciekajo. [...] Tatar taki Lasiewicz Brońka. To też jak wyjdzie o tak i zaczyna krzyczeć, gadać. Jak tak niby mówi po polsku, a tak lajić sie to po rosyjsku. I mat, i co... [...]. Nam to było jak koncert. [V.Č. 2012]³⁶

Galbūt pokaryje *Rogatka* buvo tokia nerami todėl, kad toje vietoje, kur dabar yra žiedas, buvo valgykla. Lenkas V.R. prisimena tos valgyklos („pivnucha“) pavadinimą „Koldunja“. Tai tikriausiai folklorinis pavadinimas, nes kildinamas iš patiekalo pavadinimo – „koldūnai“. Pasak jo, anksčiau toje vietoje nebuvo nieko, tik bala, žvyrkelis ir „Koldunja“. Karaimė J.L. *Rogatkos* pavadinimą sieja būtent su aptariama valgykla (ją įvardindama *baru*), kuri jai užgožė visus kitus kraštovaizdžio ypatumus ir net kelių išsišakojimą.

Rogatka, nes stovėjo toksai bufetas ten. Tokio kelio nebuvo, kaip dabar, tokio rato. Buvo tik vienas kelias, ir tas mažiukas. [J.L. 2014]

Erdvė, kuri neturi semantiškai stiprių požymių, būna įtraukiama į dominuojančio vietovardžio lauką. J.L., susiejusi *Rogatką* su labai tumpai

³⁶ Ten rusai, bet jie sentikiai, tik jie tokie... rusai – stiprūs vaikinai, [...] tai jie ateina čia – „Štai kokie mes!“. Va tokie. O kitiems tai nelabai patiko [...]. Toks Novickis, jis taip pat tvirtas vyras, turėjo tokią lazda, [...] Tai kitą sykį surenka kompaniją ir veja juos ten net už Trakų, į Aukštadvarį bėgo. Kitas buvo toks totorius Liesėvičius Bronka. Taip pat kaip išeina, tai pradeda rėkti, bartis. Taip jis kalba lenkiškai, bet barasi tai rusiškai. Ir keiksmožodžiai, ir kas... [...]. Mums tai buvo kaip koncertas. [V.Č. 2012]

egzistavusiu bariuku, pateikia vieną iš galimų šio vietovardžio interpretacijų. Ją lemia atsiminimų, sąsajų ir žinių stoka. XX a. *Rogatkoje* (turiu omenyje visą pietinę miesto dalį) atsirado daugiau svarbių objektų, kurie galėjo perimti dominavimą, steigti savo reikšminį lauką, savo erdvę. Pavyzdžiui, mokyklos. Tarpukaryje Trakų pusiasalio teritorijoje buvo pastatyta lenkų vidurinė mokykla (1939), o vėliau netoliese pradėjo viena po kitos dygti mūrinės mokyklos³⁷. Dabar norint sukonkretinti susitikimo arba gyvenamąją vietą, dažnai sakoma: „prie gimnazijos“. Kita vertus, kaip liudija vietinių pasakojimai, vyresnių asmenų sąmonėje net ir svarbūs nauji objektai gali tapti senojo *Rogatkos* turinio dalimi.

Kalbėdamas apie barą ir muštynes, Z.R. nejučiomis išplečia *Rogatkos* teritoriją. Nusakydamas, iš kur buvo jo priešininkai, jis kalba apie prie kapinių esantį „patį galą“. Kapinės yra dvejios – arčiau miesto, netoli geležinkelio stoties, yra stačiatikių arba rusų kapai, o kiek toliau – didelės katalikų kapinės. Pastarosios priartėja prie dabartinės administracinės miesto pradžios. Mentaliniame žemėlapyje tai yra bene tolimiausias (piečiausias) su *Rogatka* siejamas taškas. Tai patvirtina ir M.Z. teigdamas, kad „žydų kapinės *Rogatkoj* buvo. Netoli katalikų“ [M.Z. 2008]. O pasakojimas apie barą nurodo kraštinį šiame naratyve atsirandantį tašką jau Trakų pusiasalio teritorijoje. Tai netoli dabartinės „Maximos“ parduotuvės esantis senas pastatas su mūriniu fasadu, kuriame dabar įsikūrusi vaistinė, o Z.R. prisimena laiką, kai čia veikė baras. Nors šis objektas yra arčiau, nei giliau pusiasalyje esanti cerkvė, kur *Rogatkos* pradžią nurodė vyresnio amžiaus pokalbininkai. Tai atskleidžia polinkį gana laisvai interpretuoti erdves ir jų ribas.

Didžiausia *Rogatkos* teritoriją įvardija čia gimęs lenkas V.R. Pokalbio metu stengiantis išsiaiškinti, kaip vadinamos skirtingos Trakų dalys. ir kokios yra jų apimtys, *Rogatkai* jis skyrė net miesto centro objektus. Kalbėdamas apie tautybių pasiskirstymą mieste ir konkrečius objektus, jis vis dėlto pateikė panašų paveikslą, kaip vyriausiųjų trakiečių, tačiau pasakodamas apie muštynes (kuriose dalyvaudavo

³⁷ XX a. antroje pusėje prie dabartinės Birutės gatvės pastatytos net trys mokyklos. 1957 m. įkurta mokykla internatas (dabar Trakų pradinė mokykla);, 1974 įkurta Trakų antroji vidurinė mokykla (čia buvo mokoma lenkų ir rusų kalbomis, dabar tik lenkų), perorganizuota į gimnaziją, nuo 1990 veikia Trakų pirmoji vidurinė, nuo 1995 Vytauto Didžiojo gimnazija. Su *Rogatka* labiausiai sietina arčiausiai autobusų stoties esanti Vytauto Didžiojo gimnazija.

ir pats), jis miestą padalino į dvi dalis – *Rogatką* ir *Zamostę*. Būtent šių miesto dalių vaikinai dažniausiai įsiveldavo į tarpusavio kovas. Jos tapo pretekstu Trakus simboliškai pasidalinti į dvi oponuojančias zonas. Riba tarp jų – šv. Jono Nepomuko koplytstulpis. Jis, kaip matysime 4.3. ir 4.4. skyriuose, minimas ir kaip simbolinis riboženklis tarp *Karaimščyznos* ir *Miasto*.

[А дрались только *Замостье* с *Рогаткой*?] [Да]... А *Центр* тоже был... До Святого Яна считался *Замостья*, а от Святого Яна там уже больше *Рогатка* считалась. [2014 V.R.]³⁸

V.R., kaip ir cituotas V.Č. yra gimę ir augę *Rogatkoje*. Šią vietą jie suvokia kaip savo gimtinę, todėl apie šią miesto dalį pasako daugiau, nei kiti. Jiems tai nėra „tuščia“ erdvė, kaip, tarkime, kai kuriems karaimams (plg. 4.1. skyriuje). *Rogatka* jų atsiminimuose yra ne mažiau vertinga ir įdomi Trakų dalis (taip pat žr. skyrių 4.4.) kaip ir kitos dalys. Čia taip pat gyveno skirtingų tautybių žmonės, buvo auginami gyvuliai, žmonės dirbo daržuose, žvejojo, degė kalkes, veikė kalvė, užvažiuojamieji namai, prekiaavo žydai.

Etniniu požiūriu visiems trakiečiams ši vieta išskirtinė dėl totorių. Kadangi jie gyveno (kelios šeimos tebegyvena) iškart už kelių išsišakojimo, jau už pusiasalio ribų, imta abejoti, ar jų gyvenamoji erdvė priskirtina miesto teritorijai. Būtina prisiminti, kad XVII a. totorius išvijus iš jiems priklausiusios jurisdikos prie *Totoriškių* ežero, buvo manoma, kad jie persikėlė į užmiestį. Tačiau pasakojimuose apie tai, kokių tautybių žmonės gyvena Trakuose, totoriai visuomet įvardijami vienio iš pirmųjų. Tai suteikia galimybę išplėsti nors socialines miesto ribas iki tų vietų, kur būta totorių.

Z.R., dar kartą paklaustas, iki kur tęsiasi *Rogatka*, vėl kalba apie „patį galą“, tačiau šįsyk atsimindamas ne „žulikus“, o būtent totorius. Kur stovėjo pirmas totorių šeimos namas nuo Vilniaus pusės – ten ir buvo *Rogatkos* „galas“, kurį taip pat galima interpretuoti kaip Trakų pabaigą.

³⁸ [O mušėsi tik *Zamostė* ir *Rogatka*?] [Taip]... A, *Centras* irgi buvo... Iki Švento Jono buvo laikoma, kad ten *Zamoscia*, o nuo Švento Jono ten jau buvo *Rogatka*.

Rogatka yra iki pat galo, kur totoriai yra, skaitėsi *Rogatka*. Anksčiau buvo, o dabar nežinau. Kur geležinkelio stotis, pirmas namas, ten totoriai gyveno. Paskui po kairę prie ežero gyveno Bogdanovičius. Paskui eina namas – gyvena Gimbickiai. [...] Lisevičiai. Prie autobusų stoties, kur kalnas – Lisėvičiai, Bogdanovičiai... [Z.R. 2008]

Totoriškoji miesto dalis siejama su iš karto už žiedo prasidedančiu kalnu. Geografinis kontrastas tarp žemai esančios pietinės pusiasalio dalies ir iškart už jos prasidedančio kalvyno yra svarbus apibūdinant totorius ir jų gyvenamą vietą. Kalnas gali skirti, bet gali ir išplėsti reikšmingą Trakų erdvę:

Kur eina dabar kelias į, šitą, į Naujasodį³⁹. Taip? Ir šitas kalnas... Taip? Tai tas kalnas buvo dar daugiau, šito kelio nebuvo ir kalnas buvo ten, kur tas kelias [...] Tai viršuj ten gyveno totoriai. Ant šito kalno gyveno totoriai. Ir iš vienos pusės, ir iš kitos pusės. [L.M. 2011]

Rogatka netgi turėjo atskirą pavadinimą – „Dzielnica tatarska“, kas, išvertus iš lenkų kalbos, reikštų: „Totorių dalis“. Visi trakiečiai žinojo, kad pas totorius galima užsakyti išdirbti odą. Šis verslas neatsiejamas nuo kvapų. Todėl išdirbamos odos tvaikas taip pat buvo išskirtinė šios miesto dalies ypatybė.

Gimbickai ir Bogdanovičių šeima išdirbinėjo, šita, kailius. Visokių ten – avies kailių, šunių visokius kailius išdirbinėjo. Su miltais, anksčiau nebuvo rūgšties, nieko. Miltai ten, kaip čia sako – užmarinuos, užkvasins, o paskui nuimdinėdavo. [Smirdėdavo?] Nu aišku, ten kvapas negražus... Neskanus kvapas, ooo... [Z.R. 2014]

Prieškariu, kai Trakų ūkinis gyvenimas labiau priminė kaimą, šis totorių verslas buvo sudedamoji dienos ir metų darbų ciklo dalis. Tai puikiai atsiskleidžia žemiau cituojamame M.Z. etnografiniame pasakojime, kuriame primenama, kad XVII a. totoriai buvo išvyti iš miesto. Tokiu būdu leidžiama suprasti, kad nors dabar

³⁹ Naujasodis – buvęs kaimas, dar sovietmečiu priskirtas Trakų miesto teritorijai. Važiuoti į jį reikia Aukštadvario kryptimi.

Rogatkoje gyvenantys totoriai istoriškai nėra susiję su tais išvytaisiais, vis dėlto jie tarsį atsiduria už miesto ribos. Bet jų vaidmuo neatsiejamas nuo kasdienio miesto bendruomenės gyvenimo.

[Ar teko reikalų su totoriais turėti?]. Nu, kokių reikalų? Atiduodavom kailinius, kailius išdirbti. Tai jie specialistai buvo kailius išdirbti. Mano tėvas jau paskutiniaisiais metais karvės neturėjo. Čia karvių beveik kiekvienas turėjo. Ėjo skerdžius nuo *Rogatkės* su tokia trūba – tū tu tu tu tu tū. Visi išvarydavo tas karves ir jis varydavo į ganyklą ir ganydavo visą dieną ir vakarais parvesdavo namo. Kiekviena karvė žinojo kur jai užeiti, į kokį kiemą. Bet mano tėvas karvės neturėjo. Ten jis sunkiai su bankais atsiskaitydavo, labai daug skolų turėjo ir karvės neturėjo. Laikė rudenį kažkur tai dvylika, pankiolika avių turėjo. Tik kokia nauda iš jų? Kerpa vilnas, atiduodavo mums... Mes pirktinės medžiagos drabužių nenešiojom su broliu. Atiduodavo, kaip čia lietuviškai, siūlus padaryti. Pirkdavo dar medvilninius siūlus ir duodavo padaryti medžiagą, išausti. Taip? [...] reiškia, paskiau duodavo nudažyti ir gaudavos medžiaga tokia. Pasiūdavo mum kelnes iki čia vo. Vaikštinėdavo toks siuvėjas iš kiemo į kiemą, iš gryčios į gryčią – Kazačiok. Vadindavo jį Kazačiok. Kodėl Kazačiok? Kažkada jis kazokas buvo caro laiku ir čia liko, po karo liko čia Trakuose. Bet jis siuvėjas buvo. Ir vaikštinėdavo. Kada ateina pas tave, apsiūti tavo šeimą, tai valgyt jam privalai duoti. Tai jis pasiūdavo ir kailinius, ir šiaip drabužius. Tai totoriams atiduodavom tuos išdirbti kailinius. Jie specialistai buvo. Mirkydavo tuos kailinius, ir kvapas nuo jų buvo labai toks *kislyj*⁴⁰. Ir kada, būdavo, nuvažiuoji į Vilnių, važiuoji autobusu, tai – “Mmm – *derevnia*⁴¹” [sakydavo]. Bet tas kvapas išgaruodavo po kiek laiko. Tai vat totoriai ten gyveno, reiškia, įvažiuojant į Trakus, ir užsiiminėjo kailių išdirbimu [...] Jie buvo išvaryti. Kai totoriai apsupo Vieną... Tai Vilniaus vyskupas organizavo pogromą *na musulman*⁴². Ir atvedė čia fanatikus tuos, [kurie išnaikino totorius]. Išvaikė čia, čia likvidavo totorių bendruomenę. [...] Jie gyveno čia, kur tas liežuvis, maždaug čia, kur ta pirtis, kur dabar viešbutis padarytas. Mečetė buvo išnaikinta. [Dabar liko ne vietiniai totoriai]. Butrimonyse jų daugiau yra [...] [M.Z. 2008]

⁴⁰ Rūgštus

⁴¹ Kaimas

⁴² Prieš musulmonus

Lietuvė O.B., apsigyvenusi Trakuose tik 1939 m., dalijasi savo kaip stebėtojos išvada, kurią galima laikyti tam tikru aukščiau pateiktų minčių apibendrinimu. Jos pasakojimas leidžia susidaryti įspūdį apie tos vietos statusą, čia gyvenančių žmonių buitį skurdumą, infrastruktūros kuklumą. Ir dabar jau gana prastai atrodanti autobusų stotis bei šalia jos prieš kelis metus gūžėsis purvinas turgelis⁴³ tarytum atitiko „skurdumo“ kodą XXI a. pirmame dešimtmetyje. Kai kurie nameliai iki šiol atrodo labai kukliai, tačiau vyksta žymūs pokyčiai, apie ką kalba ir O.B. *Rogatkė* (tokią formą dažniau vartoja lietuviakalbiai asmenys) apibūdinama kaip atskiras pasaulis, dar „ne Trakai“, tačiau dar ir ne užmiestis. *Rogatkė* jos pasakojime – nevienalytė. Toliau į pietus esanti dalis vadinama *Rogatkės uodega*. Tokio vietovardžio daugiau girdėti neteko, bet jis labai informatyvus, norint suprasti Trakus kaip tam tikrą kūną. Anot O.B., Trakais vadinama erdvė prasideda vos už kelių namų, bet jau pusiasalio teritorijoje, ne ties įvažiavimu.

Čia ta *Rogatkė* vadinama buvo, tokia jau biednų labai žmonių ir, žodžiu, tik pirkaitės tokios stovėjo. Paskui jau [trisdešimt metų praėjus], jau pradėjo atsirasti ir tie remontai atsirasti, ir tuos namus atnaujino. Mažiukas medinis baltarusio namelis buvo, kur dabar didelis namas. Gerai nemenu, kaip stotis atrodė. Kapinės buvo, nameliai šalia buvo, rusų kapinės buvo. Bet jau čia skaitėsi užmiestis. [O *Rogatkė* nuo kur?] Nuo žiedo, toks tiesus pravažiavimas. [O *Rogatkė* nuo kur?] Nuo šito žiedo. Čia tie nameliai dar skaitėsi *Rogatkės*, bet jau labiau *Rogatkės uodega* vadino. [*Rogatkėje* retai lankėtės?] Labai retai. Tik tada, kai į mokyklą važiuoju, tai pro čia pravažiavom. Čia buvo tuščia, čia nieko nebuvo tada. Vienas namelis gal stovėjo tik tada. Vilniaus kelias ėjo tiesiai. Ateidavom čia malkų laukti. Ūkininkai atveždavo, tai va čia vat eidavom, naktį tiesiog laukdavom, ir eilė būdavo, kas prie vežimo gali priėti pirmas ir nusipirkti šitų malkų. [...] Tai čia buvo pokaris. Keturiasdešimtais metais tai dar į namus atveždavo. Susitardavo, ir tom šeiminykėm atveždavo. O čia įsiliedavo tas kelias. Čia nuo Rūdiškių ateidavo dar va. Tiesiog įsiliedavo, ir nuo Aukštadvario ateidavo dar. Buvo lyg ir mazgas koks, tik gal platesnis. Bet nebuvo jokio žiedo, tiesiog kelias į kelią įsiliedavo. Va šičia va prasidėdavo vadinamas brukas. [O į Vilniaus pusę?] Ne, ten tik vieškelis toks. Į Vilnių geras kelias jau buvo.

⁴³ 2013 m. suremontuotas

Nemenu, ar iš akmenų. Mano atmintis taip rodo. *Rogatkė* baigiasi už kelių namų. [O toliau kaip vadinosi?] Toliau tiesiog Trakai. [O.B. 2013]

Vietos, jų pavadinimai ir su jomis susiję pasakojimai iliustruoja daugelio kartų patirties suformuotą vietinės kultūros tapatybę. Dažnai pasakojimo veiksmas susiejamas su konkrečia vieta, tokiu būdu jai suteikiama kultūrinė reikšmė. Vietos atmintis, anot humanistinio geografo Timo Cresswello, aktualizuoja praeitį dabartyje ir dalyvauja socialinės atminties kūrimo ir palaikymo procese, per ją suvokiamas ir įprasminamas pasaulis. Vardo suteikimas abstrakčią erdvę paverčia vieta, o pasakojami tekstai suteikia jai prasmę (Cresswell 2004). *Rogatkos* pavyzdys rodo, kad trakiečių atmintyje išlikę atskiras erdves apibūdinantys vietovardžiai turi naratyvinį pagrindimą, o jų prasmės miesto pokyčių akivaizdoje yra iš naujo aktualizuojamos ir įtraukiamos į vietos tradicinės kultūros lauką. Tai patvirtins ir kitų erdvių analizė. Tačiau kiekviena jų siejama su kitokiais prasminiais akcentais, ir tai turi įtakos jų išlikimui.

4.3. *Miasto*: Trakų centras

Miasto arba *Miestas* (toliau *Miasto*), anot M.Z., – tai Trakų dalis, apimanti teritoriją nuo šv. Jono Nepomuko koplytstulpio iki Švč. Mergelės Marijos gimimo vardo cerkvės. Tokį vietovardį tyrimo metu teko išgirsti dar iš trijų asmenų. Kiti miestiečiai tą pačią teritoriją dažniausiai įvardina *miesto centru*, arba tiesiog – *Centru*. Pastarasis vardas laikytinas *Miasto* sinonimu.

Rogatka косається очень близко – до церкви. [А за церковью?]. Центральный город, *Място*, город центральный. По польску – *Място*. [...] [А до куда?] До парка. Там уже Караимская улица, там караимы. [N.N. 2008]⁴⁴

Iš šios citatos matome, kad aptariamoms erdvėms ribos gali būti skirtingos. Kalbėdami apie *Rogatkos* apimtis pastebėjome, kad daliai žmonių jos siaurinė ribą

⁴⁴ *Rogatka* čia labai arti – iki cerkvės. [O už cerkvės?] Centrinis miestas. *Miasto*, centrinis miestas. Lenkiškai – *Miasto*. [...] [O iki kur?] Iki parko. Ten jau Karaimų gatvė, ten karaimai. [N.N. 2008].

yra įvažiavimas į pusiasalį, o kiti nukelia ją net iki cerkvės (žr. skyrių 1.2.). Atitinkamai mentaliniame miesto žemėlapyje kinta pietinė *Miasto* riba. Pavyzdžiui, I.P. centras yra nuo netoli šv. Jono Nepomuko koplytsulpio buvusio senojo pašto iki pat autobusų stoties [I.P. 2015], o V.R., J.F. ir M.F. net ir cerkvę priskiria *Rogatkai* [V.R. 2014; J.F. 2008].

Žiūrint iš kultūrinio kraštovaizdžio perspektyvos, cerkvės vieta ir dabar išlieka svarbiu pietiniu *Miasto* riboženkliu, skiriančiu jį nuo likusios miesto dalies. Nuo cerkvės prasideda „mediniai“ Trakai, dabar siejami su senamiesčiu, o pastarasis asocijuojasi su centru. Ši miesto dalis atsiduria tarytum duburyje, į kurią nusileidžiama, einant ar važiuojant nuo aukštumos, ant kurios krašto stovi ortodoksų šventovė. Panašiai galima vertinti ir šiaurinį *Miasto* pakraštį. Juo reiktų laikyti XIX a. statytą senąjį pašto pastatą, kur dabar yra įsikūrusi Trakų istorinio nacionalinio parko direkcija. Žmonės dažnai jį pavadina trumpiau – *nacionaliniu parku*, arba *nacparku*. Tai caro laikų pastatas, kaip būdinga to meto pašto įstaigoms, jis buvo ir tebėra mėlynos spalvos. Įėjimą įrėmina baltos kolonos. Jis išsiskiria kitos medinės architektūros fone. Įsimintini išoriniai bruožai turi didelę reikšmę gyvenamos erdvės apibūdinimui, tačiau iš pasakojimų matyti, kad dar svarbesni socialiniai motyvai ir pastatų funkcijos.

Miasto ar centro teritorija susijusi su tais urbanistiniais elementais, kurie sudaro Trakų, kaip miesto ir administracinio centro, esmę. Būtent čia koncentruojasi dauguma valdžios ir teisėtvarkos įstaigų, kurios suteikia teisę kokiai nors gyvenvietei vadintis miestu. Ankstesnis *paštas*, o dabar *nacparkas* atitinka šiuos kriterijus, todėl ši įstaiga visuomet priklausė aptariamai teritorijai. Anot J.F., visos kitos Trakų dalys, lyginant su *Miasto*, yra pakraščiai (*okraina*). *Rogatkos* gyventojas V.Č., nors ir jaučiasi gyvenantis Trakuose, paaiškina, kad centrinė gatvė veda į miestą (*do miasta*), taip tarytum patvirtindamas J.F. pastebėjimą.

Puznej rynek byl v samej miescie, tutaj g dzie muzykalna teraz szkola jest. [V.Č. 2012]⁴⁵

⁴⁵ Vėliau turgelis buvo pačiame mieste, čia, kur dabar yra muzikos mokykla.

Tai buvo kažkaip taip pripratimas – „*Ide do Miasta*“. Tai reiškia, *Miasto* – centras, kur jūs dabar, paštas buvo, tai centrinis jau. Nuo pašto, iki ten vo banko maždaug buvo centras. *Miasto*. „*Ide do Miasta*“. A čia jau skaitėsi kaip *okraina*. [J.F. 2007]

Tai, kad iš būtent ši erdvė buvo siejama su miestu tikrąja prasme, liudija ir kiti vietovardžiai. Pavyzdžiui, žvejys P.K. patvirtino, kad *Totoriškių* ežero rytinėje dalyje esančios įlankos pavadinimas yra *Zatoka Miastowa* (liet. *Miesto įlanka*). Jis buvo paminėtas ir XIX a. nežinomo autoriaus Trakų ežerų plano nuoraše (LCVA 739-12-152). Krantas, kurį skalauja taip vadinamos ežero dalies vandenys, priklauso teritorijai, istoriškai susijusiai su Trakų savivalda. Tai ir apibūdina *Miasto*: kaip *Rogatka* pirmiausia asocijuojasi su įvažiavimu, taip šioji erdvė tapatinama su savivaldos įstaigomis.

Miasto vadinamos miesto dalies išskyrimas leidžia kalbėti apie Trakus siaurąja ir plačiąja prasmėmis ir dar kartą atkreipti dėmesį į hierarchinę erdvės sampratą, skirtingas istorines, kultūrinės ir pragmatines gyvenamo pasaulio interpretacijas. Kai Trakams XV a. buvo suteikta savivaldos teisė, miesto vidaus gyvenimą, amatus, prekybą ir kasdienius miestiečių rūpesčius kuravo magistratas (Lisauskaitė 2000: 69). Magistrato būstinė buvo rotušė. Šis pastatas iki XVII a. buvo miesto savivaldos simbolis. Jis stovėjo turgaus aikštėje – taip, kaip reikalavo Magdeburgo teisė (Baliulis 1987: 24). Tai buvo erdvė, kur visuomet būdavo daug žmonių, stovėjo pirklių namai, buvo organizuojami prekymečiai, kirtosi žiemos ir vasaros keliai. Iki pat XX a. antrosios pusės savivaldos ir valstybinės valdžios įstaigos telkėsi būtent šioje teritorijoje. Ji viliojo ir žydus, kurie XIX a.–XX a. prie centrinės gatvės tankiai sustatytuose mediniuose nameliuose įsirengdavo parduotuves. Čia daugiau, nei kitose Trakų dalyse, buvo statoma mūrinių visuomeninės paskirties namų, kuriais ši vieta išsiskyrė iš bendro medinio miesto peizažo. Viename iš šių namų tarpukariu dirbo miesto magistratas, kurį atsiminė ir šio tyrimo dalyviai.

Dažniausiai savo gyvenimo pasakojimuose miesto centrą minėjo karaimė L.M. Jos tėvas buvo tarnautojas, o dėdė – karaimų šventikas (*hazzanas*), todėl miesto reikalai jai nebuvo tolima sfera. Kai Vilniaus kraštas 1939 m. buvo prijungtas prie

Lietuvos, ir Trakai tapo apskrities centru, jos dėdė buvo paskirtas miesto burmistru, o ji pati įsidarbino magistratė, kur turėjo tvarkyti žmonių dokumentus. Tuo metu, kaip ir daugelis Trakų gyventojų, ji dar nemokėjo lietuvių kalbos. Jos pasakojime pateikiama daug kontekstinių su magistratu susijusių faktų – minima pastato išvaizda, aplinka, gretimi pastatai ir gatvės, socialinės ir emocinės sąsajos.

Pav. 7. Trakų miesto centras nuo parapijinės bažnyčios varpinės. Tarpukariu daryta nuotrauka. Matyti šv. Jono Nepomuko koplytstulpis, jam iš dešinės stovi magistrato pastatas, toliau yra pusiasalio pilies griuvėsiai ir *Karaimščyzna*.

Pastatė jį burmistru miesto. Jis buvo Trakų miesto burmistras, kunigas – dėdė Simonas Firkovičius. Nu ir jisai tada [sako]: „Ateik pas mane, aš tave įdarbinsiu“. Aš taip bijojau, man kažkaip gėda, žinot kaip. Dabar septyniolika metų ir tada – tai labai didelis skirtumas. Na ir teta tada man sako: „Žinai, nunešk dėdei šitų [papirosų]“. [...]. Aš atėjau, jisai pasižiūrėjo į mane... Ten buvo labai simpatiška moteriškė, jinai lietuvė buvo, jos vyras buvo policininkas. A jinai buvo sekretorė, bet gerai mokėjo lenkiškai [...], ir vot jinai [...] man viską parodė, kaip registruot laiškus, kaip ką, [...] biškį jau mašinėle pradėjau spausdint [...]. Dainelės visos ir

dabar yra atspausdintos. Ir taip prisilaikiau tada ir, kaip žinot, tada prasidėjo tie visi lenkiškai – tai tą reikia pasižiūrėt, tai tą reikia pasižiūrėt. [...]. Ir vat tas buvo *magistrat* vadinosi. [...] Jis buvo didelis namas toks – toj vietoj, kur dabar maždaug seniūnija [...], tai mano vyro senelių namai buvo. [...]. Ir šalia [...]stovėjo tas aukštas mūrinis namas. Ir jis buvo mūrinis, ir jis taip sudegė – kaip degtukas. Tai reiškia, apačioj buvo tokia, žinot, kaip areštuotas ar ką, tokia buvo *atsietka*, taip vadindavo. Ten, pirmam aukšte, buvo parduotuvė didelė, o antram aukšte buvo magistratas. Magistratas viską tvarkė. Ten ir registracija žmonių, pavyzdžiui. Nebuvo pasų skyriaus ar ką – viskas buvo magistrate. [...]. Ir ten dar buvo tokia gatvelė, ant kampo buvo didelė parduotuvė, žydų parduotuvė duonos. Tai ten visada *kaizerkos*, *bulkutės* labai skanios buvo. Mes einam į mokyklą, perkam ir bėgam. Ir paskui, biški toliau dar buvo Kobeckių, Ženios vyro tėvelių, du namai buvo, ir paskui gatvė tokia, nedidelė [...], ir vadindavos *Zimova droga*. Todėl, kad, reiškia, nebuvo kaip važiuoti, į Lentvarį važiavo arkliais per ežerą. [...]. Suprantat? Tai *Zimova Droga*. Ten, šitoj *v Zimovej Droge* irgi gyveno viena karaimų šeima, jinai viena buvo tokia. [...]. Ir ten viskas sudegė. [L.M. 2012].

Anot L.M., Trakų magistrate buvo daroma *viskas*. Taip pat ji apibūdina ir senąjį paštą, kuriam tarpukariu vadovavo jos tėvas, o ji turėjo progą įsitikinti, kiek daug funkcijų ši įstaiga atlikdavo, ir kokį aukštą visuomeninį statusą ši tėvo tarnyba suteikė jos šeimai.

Na, žinot, įstaigų Trakuose nebuvo taip daug. Paštas, viską paštas. Pavyzdžiui, laiškai, telefono taip nebuvo, reiškia telegrafas ir telefonai pašte. Mokėjimas visur už butą, už šviesą, elektrą. Visi finansai, vekseliai, pavyzdžiui. Nebuvo nė bankų, nieko. [...]. Viską paštas darė. [L.M. 2011]

Kaip vieną iš svarbių centro elementų turėtume įvardinti ir miesto parką, kuris tarpukariu buvo įrengtas Pusiasalio pilies teritorijoje, o sovietiniais laikais ten vykdavo mitingai, šokiai, žaisdavo futbolą. Tai buvo svarbus visų trakiečių traukos centras, tam tikra neutrali, bendra vieta ir tuo pat riba tarp *Karaimščyznos* ir kitų Trakų.

Daugelis trakiečių įvairioms miesto vietoms suteikia ir etninį atspalvį. Tai matyti ir iš L.M. pasakojimo apie darbą magistratė. Galima sakyti, kad ji miesto centrui suteikia karaimišką koloritą, parodo, kad karaimai tiesiogiai buvo susiję su miesto valdymu ir jiems miesto centras buvo kultūriškai ir etniškai sava erdve. Karaimų gyvenamos vietos turėjo įtakos ir *Miasto* paribių suvokimui. Kaip Z.R. *Rogatkės* pabaigą siejo su vieta, kur stovi paskutinis totorių namas (žr. skyrių 4.2), taip *Miasto* pabaiga, žvelgiant iš *Karaimščyznos*, buvo ten, kur stovėjo M.Z. namas. Jis buvo prie pat dabartinio Trakų rajono savivaldybės pastato, kur dabar apleistas kinoteatras.

Pro jį L.M. eidavo į mokyklą, kartais užsukdavo, grįždama namo, nes jų šeimos giminiavosi. M.Z. šeimos butis buvo labai paprasta: vaikai buvo našlaičiai, o ūkį tvarkė tėvas ir senelė. Jų skurdi kasdienybė buvo neįprasta merginai, augusiai gana pasiturinčioje šeimoje, mamos prižiūrimuose namuose [L.M. 2013]. Šis kontrastas paliko įspaudą asmeninėje atmintyje ir jos atminties Trakų žemėlapyje. Tai, kad M.Z. namas buvo suvokiamas kaip paribys, liudija J.F., kuris šią vietą sieja su *Rogatkos* pradžia [J.F. 2007]. O šalia Trakų (Pilialaukio kaime) gyvenusiam S.P. prie namų sėdintis M.Z. tėvas buvo pirmasis karaimas, su kuriuo jis pasisveikindavo, centrine miesto gatve iš Vilniaus pusės dviračiu važiuodamas pas senelius į *Karaimščyzną*. Šis pasisveikinimas buvo tarsi simboliniai „vartai“ į „tikruosius Trakus“. Taigi *Miasto* pradžia kai kuriais atvejais sutapdavo su subjektyviai suvokiama Trakų pradžia.

Pačiam M.Z. atrodė, kad jo namas stovėjo centre, o ne pakraštyje. Apskritai, ne *Karaimščyznoje* (tai yra už istorinės savo bendruomenės ribų) gyvenantis karaimas Trakus matė kitokiu rakursu negu jo tautietis, didžiąją dalį laiko pralesdavęs savoje, karaimiškoje erdvėje. Gyvenimas *Miasto* teritorijoje suteikė galimybę intensyviau patirti kultūrinę įvairovę. Lyginant su L.M. atsiminimais, M.Z. pasakojimuose gerokai dažniau minimi kitų tautybių ir tikėjimų asmenys ir labai dažnai pabrėžiamas kasdieniam bendravimui svarbus tolerancijos principas (plačiau 6.3 skyriuje).

Iš visų tautybių, kurios gyveno miesto centre iki Antrojo pasaulinio karo, dažniausiai minimi žydai, kurių buvę „labai daug“. Tankiausiai žydai gyveno tarp

magistrato ir senojo pašto pastatų, daug jų namų būta centre ir toliau, palei gatvę, iki pat *Rogatkos*. O.B. atsimena pažintį su vienu iš turtingiausių miesto žydų ir jo šeima, detaliai apibūdina jo namą, gana prabangią buitį ir netikėtą dosnumą, kaip padėką už tai, kad O.B. draugavo su jo dukterimis.

Kas geriausiai gyveno? Buvo pirkliai [...]. Vienas iš turtingiausių, tai vat tas, [...]. Viena iš gražiausių namų medinių buvo čia Trakuose. Visa apačia buvo manufaktūros parduotuvė, o viršų šeima gyveno. Žydų šeima. [...]. Ta parduotuvė tokia per visą visą tą namą. Tai tuo laiku tai buvo – oho! Manufaktūros parduotuvė. Vien medžiagos. [...]. O ta dukra jų [...] mokėsi tam pačiam kurse parengiamajam [...]. Tai va, tam parengiamajam aš su ja mokiausi... Jos dvi buvo. Dvi žydaitės buvo. Aš su jom... Aš mieste gyvenau, jos mieste gyveno, tai mes taip susidraugavom, ir vieną kartą mane taip primygtinai kviečia: „Čia, sako, pas mus Velykos, mes norim tave pavaišinti“. O man nedrąsu. Nežinau, nė kaip man elgtis [...]. Nu, taip aš nuėjau. Tiesa, jos mane parsivedė. Taip aš pamačiau, kad ir minkštų baldų, ir visas apstatymas, [...] kažkoks stolas, aš atsimenu, tokiom kojom išlankstytom, gražiom, ir kėdės tokios, atlošai tokie... Labai gražiai butis jų sutvarkyta buvo. Ir paskui man buvo be galo skaudu, kada žydus čia susėmė, ir čia už ežero, [...] čia buvo lenkų geležinkeliečių vilos [...]. Tai tuos žydus visus iš viso rajono susėmė ir į tas vilas tenai. Nu ir vieną kartą aš einu gatve – žiūriu, kad tas žydas, [...] pas kuriuos aš svečiavausi... Mane dar tais macais vaišino, man taip buvo įdomu... Dar man prisiminė jo kažkoks toks gerumas: „Kad jūs su mano dukra draugaujat, kad taip nuoširdžiai“. Tai jis mane nusivedė į tą parduotuvę savo, į apačią, ir liepė man išsirinkti kokią tik noriu medžiagą. Kostiumėliui ar suknelei. Tai aš išsirinkau, man atplovė, nu ir paskui aš nešiojau tą tokį kostiumėlį pasidarius. [...] Na tai va, pamačiau tada aš šitą žydą su ta žvaigžde čia ant pečių. Žiūriu – gatvę šluoja. [...] Jiem gi negalima buvo šaligatviu eiti, tik gatve [...]. Jis mane pažino [...], aš norėjau prie jo pribėgti, jis rodo, kad aš nesiartinčiau, nes iš kažkur pasimatė vokiečių kareiviai einant. Bet ašaros jam tik nubyrejo. [O.B. 2010]

Dažniausiai vietos žmonės prisimena žydų parduotuves, kepyklas, limonadą, miesto pirtį, sinagogą. Užfiksuota ir tikėjimų apie krikščionių kraują, dedamą į žydų Velykų macus (plačiau 6.2 skyriuje.), arba apie tai, kad žydai negali laidoti nekaltų

merginų [V.R. 2014] (plg. Daugirdaitė 2009; 2012: 96). Tuo tarpu jų buities ir net išvaizdos apibūdinimai yra labai reti. Tikriausiai todėl, kad didžioji dauguma trakiečių atrodė ir rengėsi gana panašiai, o turtingų žydų ar kitų tautybių miestiečių buvo vos vienas kitas (plačiau 6.2 skyriuje). Populiariausias su žydais susijęs naratyvas – jų sušaudymas nacių okupacijos laikotarpiu. Žmonės matė, kaip žydus vedė per grindinį, kaip plukdė per ežerą į likvidacijos vietą. Šaudymai girdėjosi mieste, bet buvo ir tokių žmonių, kurie viską stebėjo iš arčiau. Šių žmonių liudijimai yra tapę tradiciniais vietos pasakojimais. Dažniausias motyvas, kad kažkas viską stebėjo įsilipęs į ąžuolą arba nuo gretimo namo stoginės, – taip pagrindžias pasakojimų tikrumas [I.R. 2010; I.Š. 2013; I.P. 2015].

Pokalbininkai, gyvenantys arčiau centro, žydų netektį dažniausiai sieja su ta miesto vieta, kur jie gyveno tankiausiai, tai yra „pačiu centru“. Po žydų žūties 1947 m. šioje vietoje įvyksta kita nelaimė – didelis gaisras, kurį L.M. apibūdina tokiomis frazėmis: „sudegė kaip degtukas“ ir „ten viskas sudegė“.

Apžvelgiant miesto raidą (3.3. skyriuje) jau buvo minėta, kad Trakai dėl gaisrų yra patyrę nemažai nuostolių, jie darė įtaką demografinėi situacijai ir urbanistikai. Kiekvienas gaisras vienas vietas sunaikino, o kitas steigė. Ir XX a. viduryje miesto centrą nusiaubusi ugnis lėmė nemažus pokyčius. Judrus, gausiai apstatytas ir kiekvienam miesto gyventojui svarbus centras, L.M. žodžiais tariant, virto vieta, „kur medžių prisodinta“, arba „sodeliu“. Taip apibūdinamas skverelis, užimantis nedidelį plotą nuo šv. Jono Nepomuko koplytstulpio iki *Bernardinų* ežero, kuriam užšalus per ledą žmonės traukdavo į Lentvario traukinių stotį. Kadaisė pati judriausia erdvė tapo ramia ir tykia ežero prieiga, žaliąja miesto zona, kurią metaforiškai galima interpretuoti kaip po žydų netekties bendruomenėje atsiradusią tuštumą.

Po karo ir taip sunkiai besiverčiantiems miestiečiams gaisras atrodė kaip jų negandų tęsinys, o kai kuriems trakiečiams jis savotišku atskaitos tašku, riba, skiriančia praeities ir dabarties Trakus. Po šio įvykio tarpukario kartos žmonių santykis su vaikystės miestu pasikeitė. L.M. dažnai savo pasakojimuose kartojo, kad „viskas sudegė“, ir kad „viskas atstatyta“, o M.Z., paklaustas, kokius Trakus jis atsimeina, akcentavo, kad būtent „tuos, kurie dar prieš gaisrą buvo“ [Z.M. 2008]. Tuo

tarpu jau pokaryje gimusio I.P. atminties Trakais tapo po gaisro atsikuriantis miestas. Jis matė jau išdegusią vietą, ilgus metus netvarkomus griuvėsius. Ypač baugiai atrode raudonų plytų pastato griuvėsiai, kurie jam nebesisėjo su magistratu, nes nebuvo čia lankęsis, kol čia dar vykdavo su miesto valdymu susiję darbai. I.P. miesto centro vaizdinį formavo vėliau vykę urbanistiniai šios vietos pertvarkymai.

Gaisras žmonėms įsiminė dėl didelės baimės, kad gali sudegti ir likusioji Trakų dalis, kurios visi namai buvo mediniai, stogai dengti skiedromis, o nelaimė įvyko karštą vasaros dieną, pučiant stipriam vėjui. Per gaisrą savo namus praradusi A.B. pasakojo, kad ugnis pasiekė net kitame krante esančią pirtį [A.B. 2012]. Kiti atsimena, kaip viduryje ežero liepsnojo valtis, kurioje žmogus bandė gelbėti dalį savo daiktų. Gaisro priežastis apipinta įtarimais. Ji siejama su viename iš pastatų kareivių laikytais degalais [I.P. 2015], kiti pasakoja, kad kažkas tyčia Trakus padegęs [S.S. 2013]. Versijų įvairovė suteikia pasakojimui gyvumo, padaro jį vietos sakinės tradicijos dalimi.

Vertinant iš tolimesnės perspektyvos, iš kito Trakų galo, „pats centras“, kuriame vyko gaisras, nebūtinai tapatinamas su visa *Miasto* erdve, veikiau suvokiamas kaip jos dalis. Tuo tarpu žvelgiant iš centro, jo erdvė išsiplečia: L.M. 1947 m. gaisras paliko tokį įspūdį, kad bene kiekvieną kartą apie jį kalbėdama paminėdavo, esą išdegė „visas miestas“. Ši „viso miesto“ samprata primena skyriaus pradžioje M.Z. nusakytą teritoriją:

Kaip čia pas mus keturiasdešimt septintais, ir mūsų visas miestas sudegė. Čia dabar viskas atstatyta – nuo pašto, iki pat... vo čia, kur savivaldybė, čia visur stovėjo tokie namukai, parduotuvės. [L.M. 2011]

L.M. nurodo, kad tas „visas miestas“ tęsiasi nuo pašto iki pat dabartinės savivaldybės pastato. Pastarasis riboženklis įdomus tuo, kad jis priklauso esamajam laikui, gaisro metu jo dar nebuvo. Be to, ugnis šios vietos nepasiekė. Nepaisant to, naujasis pastatas skiriamas tam „pačiam centrui“, arba miestui siaurąja prasme. Tokį suvokimą galėjo nulemti įsigalėjusi kolektyvinė samprata, kad šiaurinė *Miasto* riba

yra ties cerkve, kita vertus, naujasis savivaldybės pastatas kultūriškai ir istoriškai atitiko pagrindinę šios erdvės paskirtį.

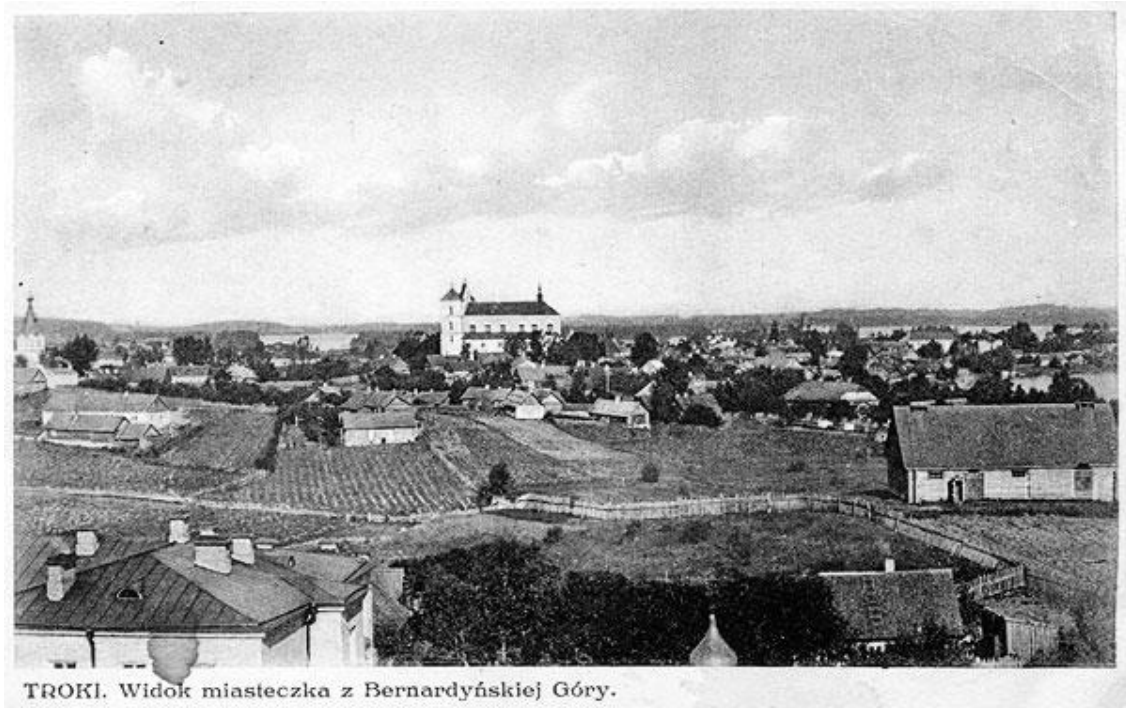
Miesto raidai svarbu tai, kad ir XX a. antrojoje pusėje pastatytos „viską darančios“ įstaigos atsirado ne kur kitur, o būtent senojo *Miasto* teritorijoje. Po gaisro beveik ten pat, kur stovėjo senasis magistrato pastatas, pastatytas rajono komunistų partijos vykdomasis komitetas. O 1980 m. kiek toliau į pietus pastatytas minėtasis savivaldybės pastatas. Galima teigti, kad funkcinė šios vietos paskirtis išliko nepakitusi nuo XV a. Vykstant urbanistinei miesto raidai, čia daugėjo miesto centro ženklų: atsirado metrikacijos biuras, mokesčių inspekcija, seniūnija ir paštas. Vėlesni miesto statytojai ne visai sąmoningai atkūrė išnykusį „patį centrą“, tik kiek kitoje tos pačios istorinės erdvės vietoje. Tuo tarpu išdegusioje vietoje ne tik įkurdintas parkas, paplatinta gatvė, bet atsirado ir naujas visuomenės traukos bei laisvalaikio centras – restoranas „Galvė“ (plačiau 6.3. skyriuje).

Aptarus Trakų miesto erdvės struktūrą galima pastebėti vieną dėsningumą: kiekviename pasakojime yra svarbus mentalinės kelionės aspektas. Kaip teigia sociologas Michelis de Carteau, pasakodami žmonės nuolat persikelia iš vienos vietos į kitą, nurodydami takus, kuriais judama, tikslus, vardan kurių keliaujama, žmonių vardus, kurie vietoms suteikia jaukumo ir užpildo jas kultūriniu turiniu. Kiekviena papasakojama istorija atrodo tarytum kelionės užrašai ir erdvinė patirtis (Carteau 1992: 118).

4.4. *Jursdyka*: bažnyčios erdvė

Svarbiausias *Jursdykos* objektas yra ant kalvos stovinti 1409 m. Vytauto funduota Mergelės Marijos aplankymo parapijinė bažnyčia. Jai buvo suteikta atskira jurisdika – žemės valda Trakų pusiasalio viduryje. Išskyrus bažnytinės paskirties pastatus – kleboniją, klebonijos ūkio pastatus, parapijinę mokyklą, špitolę ar vikarų namus – tai buvo mažai urbanizuota erdvė. Tiesa, išvardinti objektai ne visuomet čia buvo. Gaisrai, bendra parapijos padėtis, tam tikro laikotarpio politinė ir ekonominė situacija lemdavo, kiek vienu ar kitu metu čia stovėdavo ūkinių pastatų. Be to, dauguma jų buvo už bažnyčios, ir iš miesto centro jų net nesimatė. Dėl to *Jursdyka* buvo ne tik juridiškai savarankiška miesto dalis, turinti savo ūkį, bet išsiskyrė ir

vizualiai. Vaizdas, kurį prisimena vyriausieji pokalbininkai, nedaug skiriasi nuo dabartinio. Bažnyčia su klebonijos pastatais tebėra pagrindiniai šioje teritorijoje, o gyvenamieji ir nauji visuomeninės paskirties pastatai pabirę ant kalvos ir palei gatvę be ryškesnio plano.

Pav. 8. *Jursdyka* nuo Bernardinų kalvos. XX a. pradžios Trakų peizažas. Atvirukas.

Vietovardis *Jursdyka*⁴⁶ nėra įprastas, todėl jo vartojimas ir išlikimas tiesiogiai susijęs su kultūrine atmintimi, liaudiškomis interpretacijomis, kurios gali paaiškinti ir padėti prisijaukinti pačius keisčiausius dalykus. Karaimo M.Z. komentare pinasi sakinė istorija, grindžiama vietiniu žinojimu, ir interpretacija, paremta knyginiiais šaltiniais. Pastarieji šiuo atveju vertintini kaip terpė, kuri ne paneigia folklorinės interpretacijos, o tik ją papildo.

Šitas gabalas buvo *Jursdyka*. Vadindavo *Jursdyka*. Tas žodis nuo lotyniško „jurisdikcija“. Buvo kažkieno [M.Z. 2009]

Verta atkreipti dėmesį į tai, kad vieta įvardinama, kaip „kažkam“ priklausiusi. Kitų pokalbių metu M.Z. aiškiai pasakė, kad tai buvo bažnyčios valdos. Tačiau šiuo

⁴⁶ Plg. *Jursdiku* vadinama Anykščių miesto centrinė dalis.

atveju svarbus ne tekstų variantiškumas, bet priklausomybės akcentas. Tai galima plačiau panagrinėti, pasitelkus „karaimišką“ požiūrį. Tarpukario karaimui bažnyčia iš tikrųjų buvo „kažkas kita“, o ne „sava“, kultūrine, etnine ir religine prasmėmis. Jam čia tiesiog nebuvo ką veikti – nebent praeidavo pro šalį. L.M. atkreipia dėmesį, kad *Jursdykoje* negyveno karaimų ir nurodo, kad čia „*katoliku* buvo toks rajonas“ [L.M. 2011]. Iš tiesų jie čia pradėjo gyventi tik pokariu. Todėl ne tik etnokonfesinės, bet ir socialinės priežastys formavo tam tikrą karaimų atskirtį nuo *Jursdykos*. Kita vertus, būtent jie geriausiai išsaugojo šį pavadinimą. Galbūt tai lėmė istorinė atmintis, saugomas ir ugdomas žinojimas, kur Trakuose yra karaimų, o kur – kitatikių (ar kitataučių) pasaulis. Antroji prielaida susijusi su karaimų „trakietišku“. Lyginant su kitais miestiečiais, jie išsiskiria ypatingu Trakų suvokimu, kuris kyla tiek iš paveldėto žinojimo, tiek iš socialiai aktyvaus gyvenimo būdo, tiek iš tikslinio domėjimosi šiuo miestu. Karaimų pasakojimuose Trakai suvokiami kaip visuma, o kultūrinė ir kitokia jų diferenciacija – tai organiškasis ir istoriškai paveldėtas miesto bruožas.

Kalbėdamas apie tai, kas būdinga *Jursdykos* erdvei, L.M. ją tapatina ne tiek su gyvenama erdve, kiek su laukais, kurie prasideda už bažnyčios ir tęsiasi pietryčių kryptimi palei dabartinę *Birutės gatvę*. Ši gatvė – tai dar vienas aptariamų vietų tapatumo ženklas. Jos pavadinimas net pavartojamas kaip *Jursdykos* sinonimas, tačiau pastarosios lokalizavimas yra preciziškesnis. *Jursdyka* prasideda tik nuo bažnyčios, o ne nuo gatvės pradžios. Ji ir baigiasi ne ten, kur Birutės gatvė įsilieja į centrinę Vytauto gatvę, o ten, kur keičias kraštovaizdis, ir kur buvę klebonijos žemės.

Jursdyka. [Ką čia reiškia?]. Aš ir nežinau, bet „*Gdzie? – na Jursdykie*“. A, reiškia, pradėdant nuo bažnyčios, vo taip ant kampo, čia stovėjo, vo, kaip sakiau, namai, keturi namai iš tos pusės [...] kur parduotuvė, vo taip ir buvo, tiktai atnaujinta dabar, viską... Ir vo taip bažnyčia, o už bažnyčios jau laukai, ir čia vadindavosi *Jursdyka*. Ir, ir... aš nepamenu, ar ten būdavo toks kelias, [...] einant, pavyzdžiui, iki ligoninės, ir ten, man atrodo, nebuvo kelio, to praėjimo, todėl, kad čia laukai buvo. [...]. Birutės gatvėj karaimų namų nebuvo, tiktai šitas vot – ant kampo – Maškėvič, mano vyro, jie sudegė visi keturiasdešimt septintais. [...] Taip vo ten, kur dabar *Šokoladas*, tik jis ne taip stovėjo, o daugiau ant gatvės. Todėl, kad gatvė buvo daug siauresnė, ir vo

taip, ir į bažnyčią. Ir paskui iš gatvės čia, ir paskui dar kiemas, ir dar kieme du namai. [Čia jau *Jursdyka*?] Ne. *Jursdyka* prasideda nuo bažnyčios toliau [...] Birutės [gatvė] prasideda jau nuo kampo, o taip *Jursdyka* jau vadindavo, kur suki ten taip... [J.F. 2011]

Jursdyka prasideda nuo bažnyčios (jau anksčiau buvo minėta, kad visi ūkiniai ir gyvenamieji pastatai buvo už jos). Tad bažnyčia yra šios vietos teritorijos semantinis centras ir sykiu jos riba. Nepaisant to, *Jursdykos* naratyve L.M. kažkodėl pradeda kalbą nuo savo giminaičio namo „ant kampo“, pamini ir dar kelis namukus, kurie, kaip vėliau paaiškinama, dar nepatenka į aptariamą teritoriją. Apie tą patį giminaitį ji jau kalbėjo *Miasto* kontekste. Tokia pasakojimo logika parodo, kokią reikšmę tiems, M.Z. žodžiais tariant, „sąmonėje egzistuojantiems rubežiams“, turi paribio ženklų visuma. Jų vaidmenį gali atlikti ir asmuo, ir gatvelė, ir kiemas, ir pastatas, ir atviros erdvės. Apie *Jursdyką* pradedama kalbėti nuo tos vietos, kur žinoma, kad pasukus už kampo bus gatvelė, kuri nuves link bažnyčios. Toks yra šiaurritinis pakraštys, tuo tarpu apie pietrytinę ribą kalbėti yra daug sudėtingiau, nes ji siejama su atviromis erdvėmis – laukais ir daržais, kurie tęsiasi iki pat *Rogatkos*. Jie ir jungia, ir skiria, tuo pat metu formuodami savitą neįvardijamą erdvę, kuriai anksčiau šiame darbe buvo pritaikytas „nuobodulio zonos“ epitetas. Tačiau *Jursdyka* tapatinama ne su ta miesto dalimi, kurią kerta centrinė Vytauto gatvė, bet su rytiniu pusiasalio pakraščiu vingiuojančia Birutės gatve. Pokario kartos Z.R., *Jursdykos* pavadinimą tik girdėjęs, pirmiausia susieja jį su gatve.

Čia gatvė... *Jursdyka*... Trakuose čia turbūt... Mmm. Šita va, kur gatvė Birutės turbūt *Jurisdicka* vadinosi. Tai girdėjau šitą aš... [Z.R. 2013].

Birutės gatvė, kaip nurodo L.M., prasideda už kampo nuo miesto centro, suka pro kairę bažnyčios pusę, vesdama pro klebonijos pastatus į pakalnę. Ant kalvos išilgai gatvės iš abiejų pusių ir giliau stovi mediniai namukai. Anksčiau, iki pietinės miesto dalies užstatymo, tai buvo nors ir kukliai, bet labiausiai urbanizuota Birutės gatvės dalis, o *Jursdykos* apimamoje teritorijoje taip yra iki šiol.

Jursdyka ten, kur bažnyčia. Ten, kur bažnyčia. Tai bažnyčia, *plebanija*⁴⁷, ir paskui jau taip gal du ar trys namukai, o paskui daržai visur. [L.M. 2011]

Prie laukų ir daržų kategorijos reikėtų priskirti ir žemumą, kur anksčiau buvo ežeras, istoriniuose šaltiniuose vadinamas *Ponežeriu*, o iki sovietmečiu atliktų melioracijos darbų telkšojo bala. Ji, anot M.Z., taip pat buvo vadinama *Jursdykos* vardu.

[O ta pelkėta vieta?] Čia.. [...] *Jursdyka*. [O kaip tą pelkę vadint?] *Jursdyka*. Čia visa buvo *Jursdyka*, čia duota... Kažkoks tai buvo juridinis dokumentas ir ta vieta... Vo tą vietą vadindavo *Jursdyka*. Čia bažnyčiai priklausė [M.Z. 2008]

Dabartinė Birutės gatvė laikoma seniausia Trakų miesto gatve. Ji susiformavo patogiausiam ruože, kuriame buvo mažiau pelkėtų vietų. Prie jos viduramžiais buvo statomi svarbiausi objektai – katalikų parapijos bažnyčia, vėliau – dvi graikų apeigų bažnyčios, ji perėjo į pusiasalio pilį, o toliau – per du tiltus ir į salos pilį (Mikulionis 1977b: 48). XVII a. prie gatvės, ant aukščiausios kalvos, buvo pastatytas Bernardinų vienuolynas su Šv. Mikalojaus bažnyčia. Ši kalva M.Z. pripažįstama sąlyginiu *Jursdykos* riboženkliau pietrytinėje pusėje, o L.M. kaip vieną ribinių tos erdvės taškų toje pusėje nurodo ligoninę. Abiem atvejais kalva vertintina kaip vienas iš pietrytinio paribio ženklų, o gatvė laikytina pagrindiniu *Jursdykos* stuburu.

R.L. Birutės gatvės etnografinį vaizdą pateikia, remdamasis savo tėvų pasakojimais. Kalbama apie laikus, kai ši gatvė mieste dar turėjo dominuojančią funkciją. Arklių traukiamiems vežimams įveikti Bernardinų kalną buvo sudėtinga užduotis. Todėl žiemą dažniau buvo naudojama žiemos keliu per ledą (plačiau 5.2. skyriuje), o dabartinė Birutės gatvė funkcionavo kaip vasaros kelias. R. L. pasakojime rekonstruojama susisiekimo sistema, kurią iš rašytinių šaltinių stengėsi atkurti istorikai ir architektai (Mikulionis 1977b; Filipavičienė 2003). Turint omenyje, kad visi kalbinti žmonės yra raštingi, nėra galimybės nustatyti, ar jų pasakojimai grįsti tik vietos atmintimi, ar ją veikė ir skaityta literatūra. Tačiau mūsų atveju svarbesnis faktas, kad apie tai yra kalbama, mąstoma, tai atsiminama. R.L.

⁴⁷ Klebonija

naratyve nurodomas žinių šaltinis – tėvai, o jo tekstualumas pagrįstas vietinio žinojimo argumentais.

Nepamirškite, kad savo metu vienintelis kelias į Vilnių būdavo per ledą. Kodėl *monastyr*, vienuolynas būdavo, kodėl *bažnyčia*? Todėl, kad tas pagrindinis kelias vingiavo prie šitų dalykų. A tuo laiku reikėjo kitaip. Tuo laiku būdavo tokie dalykai, kaip veždavo mišką, veždavo kitus sunkius dalykus, tai be keturių, be dviejų arklių pakelt per tuos kalnus neįmanoma buvo. *Vytauto* kelio nebuvo, viskas ėjo per *Birutės*. A žiemą ėjo tik per ežerą. Per *Luko* ežerą iki... iki *Rajkomo*, to būdavo... palaukit, kas čia būdavo? A per vidurį gatvės stulpas stovi. Oj, ta vieta [...] Žiemą buvo galima papulti tik per ežerą. Čia nepapulsi kitaip. [...] *Zimova Droga* [...] ...todėl, kad čia buvo daug tiltų. *Birutės* gatvę galima buvo pravažiuoti tik vasarą ir tik su arkliais. Jeigu, šita, jeigu nelabai pakrauti... Žiūrėkit, kokie kalnai. Vienas *Birutės* gatvėj koks kalnas. Žiemą praktiškai, žiemą su arkliu nebuvo galima pasikelt į kalną, neįmanoma buvo. [R.L. 2013]

R.L. pasakojimo erdvė baigiasi ant kalno. Tarpukariu iki šios vietos dabartinė *Birutės* gatvė buvo vadinama *Wielka Koscielna* vardu, o tolesnei jos daliai, leidžiantis žemyn link *Rogatkos*, jau buvo suteiktas *Polska* pavadinimas. Ši skirtis nėra atsitiktinė. Galima manyti, kad *Wielka Koscielna* pavadinimas perėjo senajai *Jursdykos* gatvei, kuri minima XIX a. planuose. Be to, iš pietryčių pusės ja keliaujant link centro, nuo kalvos atsiverdavo peizažas, kuriame dominavo būtent *bažnyčia*. Jis ir dabar yra gana ryškus.

Tęsiant pietrytinio paribio klausimą, būtina paminėti ant kalno buvusias vienuolyno žemes, kurios skyrė *Rogatką* ir *Jursdyką*. XIX a. uždaryto vienuolyno žemės iki Antrojo pasaulinio karo priklausė *bažnyčiai*. V.Č. atsimena, kad *Opactwo* [liet. vienuolynas] vadinamose vietose ganydavosi klebono avys. Jis nurodė, kad kažkur ties šia vieta vaikystėje baigėsi jo individualiai suvokiamas *Rogatkos* pasaulis.

Jeszcze pamientam, kiedy jeszcze całkiem mały ja tak o był, to ksiendzowskie... Jeszcze nie było Rosijanów, tam nie było tego... To chyba za Niemcami... że

ksiondz miał owce. I tu mówili zawsze, wie jak, *Opactwo*. *Opactwo*, nazwa tego. To było jakby ziemia kościoła... [V.Č. 2013]⁴⁸

XIX a. viduryje uždarius vienuolyną buvusios jo žemės pradėtos naudoti kaip ganyklos. Kurį laiką ten veikęs kalėjimas neįsirėžė kolektyvinėje atmintyje, žmonės ir toliau tą teritoriją siejo su vienuolynu, o tarpukariu, kaip matome iš V.Č. liudijimo, – ir su bažnyčia. Dabar čia stovi trys mokyklos, kurios, kaip kadaise vienuolynas, sudaro išskirtinę erdvę. Ji nuo XX a. pabaigos jaunesnės kartos žmonėms asocijuojasi būtent su švietimo įstaigomis. Įsikūrusios paribio zonoje, dabartiniame miestovaizdyje jos tarytum dar ryškiau brėžia *Jursdykos* ribą ten, kur R.L. nurodo buvus stačią Birutės gatvės kalno keterą.

Iš aptartų tekstų matome, kad erdvės ribos liko mažai pakitusios net ir XXI a. Tuo tarpu pats vietovardis ir istorinis šios erdvės suvokimas šiandien yra mažai kam žinomas, paminimas beveik tik karaimų pasakojimuose. Neretai *Jursdykai* priklausanti erdvė priskiriama miestui siaurąja prasme, kadangi bažnyčia yra tapusi vienu svarbiausių senamiesčio atributų. Kita vertus, žvelgiant iš katalikų perspektyvos, bažnyčia visuomet buvo bene svarbiausia Trakų vieta. Pavyzdžiui, lenkas V.Č. tokio pavadinimo kaip *Jursdyka* nežinojo, tik minėjo, kad kažkur yra girdėjęs. Tačiau bažnyčią jis nurodo kaip svarbiausią Trakų objektą po savo šeimos namų. Tokią prasmę ji turėdavo ir tebeturi daugumai miesto bei apylinkių katalikų.

Vienas iš labiausiai įsimintinų pasakojimų motyvų apie prieškarį laikus – tai sekmadeniais ir per atlaidus iš kaimų į bažnyčią traukiančių kaimo žmonių vaizdas, kurį atpasakojo karaimai M.Z. ir L.M.

O žmonės eidavo į bažnyčią – batus nešdavo ant peties. Ateidavo ten ant tilto, išplauna kojas, užsimauna batus ir tada per miestą jau eina su batais. [...]. Tada žmonės buvo užgrūdinti, ne tokie kaip dabar. A į bažnyčią tai atvažiuodavo su

⁴⁸ Dar pamenu, kada dar visai mažas toks buvau, tai kunigo... dar nebuvo rusų, ten gal dar prie vokiečių buvo... Tai kunigas turėjo avių. Ir visada sakė taip, žinai kaip – *Opactvo* [liet. *vienuolynas*]. Pavadinimas [tos vietos] *Opactvo*. Ten buvo tarsi bažnyčios žemės...

arkliais. [Iš kur atvažiuodavo į bažnyčią?]. Iš visų aplinkinių kaimų. Ir gospadinė – *apkutana, zamatana, platok, tolko nos viden*⁴⁹. Vot. [M.Z. 2008]

Paskui kada tai, žinot, pas mus vat čia Trakuose tas tiltas mūsų, kur, nu, į tą pusę, ne tas kur į pilį, a tas tiltas. Taip? Tai jis buvo visai žemai, ten beveik nebuvo galima pravažiuot valtim net. Taip? [...] Ir lygiai taip pat, kur dabar yra „Karališkas sodas“ dabar. [...] Tai žinot, kaip jis jau baigiasi jau, tai ten vadindavo *Vodapoj*. Todėl, kad žmonės važiavo į šitą, į bažnyčią, arkliais iš kaimo, arba eidavo pėsti, basi, viską, o taip, batai ant šito [pečių]... Ateina prie to ežero, išplauna, ten turi su kuo, apsirengia ir ten per miestą eina į bažnyčią. [L.M. 2013]

Čia prisimenama šlapia vieta, kuri pagal aptariamą miesto suskirstymą priklausytų *Karaimščyznai*, prie jos dar grįšime 4.5 skyriuje. Svarbu atkreipti dėmesį, kad atvykstantieji į bažnyčią, esančią pusiasalio centre, turėjo pereiti didžiąją dalį Trakų. Mieste, kur dauguma vietinių gyveno gana sėsliai ir daugiausiai laiko praleisdavo savo asmeninėse namų erdvėse, toks sekmadieninis sujudimas gatvėje nebuvo kasdienis reiškinys. Vietos gyventojai jo netgi laukdavo, kadangi tai buvo proga iš kaimų gauti produktų, kurių mieste neturėdavo – mėsos, sviesto, rūkytų dešrų ir kitų. Tai būdinga tiek tarpukario, tiek pokario laikotarpiui.

Mėsos parduotuvėje nebūdavo, absoliučiai. Vištą va čia, kur vaikščiodavo pas kaimyną, pirkdavo, arba ir kaimo atveždavo žmonės vištas, sviestą. Sviestą tai pagrindinai tik iš kaimo. Su vežimais, prieidavo prie vežimo, paklausdavo. Visi veždavo į šitą, į turgų. O eidavo pagrindiniai iš tos pusės, iš Vievio pusės. O turgus būdavo skirtingose vietose. Va čia ant kampo prie gaisrinės būdavo turgus. Turgus buvo prie mokyklos internato. Turgus būdavo prie, šitos, prie... už karaimų kapinių, ten aikštelė buvo. Vo tas tris pagrindinė atsimentu, kas būdavo. Įvažiuodavo į čia, nu tai pakeliui sutikdavai visada. Nesutikdavai, tai vaikščiodavai į turgų, klausdavai, ką veža [R.L. 2013]

Gatvė buvo grįsta akmenimis, ir daugelis žmonių, pasakodami apie tuos laikus, pamėgdžiodavo į akmenis dundančių ratų garsą. Sekmadieniais, per šventes

⁴⁹ apsikutojusi, apvyniotota, skara, tik nosis matosi.

ir turgaus dienomis miestas prisipildydavo triukšmo ir sujudimo. Iš tolo išgirdus atriedantį vežimą galima būdavo išbėgti apsipirkti. Tokiu atveju nereikėdavo eiti į turgų. Kai bažnytinės šventės sutapdavo su turgumi, pavyzdžiui, per atlaidus (*Fest*) – prekių buvo daugiau.

Zjeżdżali sie ludzi ze wszystkich wsi. Zjeżdżali sie [...]. To [...] już zawsze musieli swoich wszystkich ludzi przyjechać. [...]. Lata sześćdziesiąte, nu, siedemdziesiąte [...]. No Fest to duży. Transport był to konie. I wozy. A u nas w Trokach, to było...teraz asfalt jest, a kiedyś to było takie kamieni wysłane. To huk, szum. Kamieniami wyłożone było. Tak zwane kocie łby.[...] Jak w jednym kierunku na Fest, najwiecej to przywozili chleb, bułeczki, kiełbasy, kindziuki, szynki. [...]. Różnych gatunków jabłek, worki. Nu i sprzedawali to tak [Z.Č ir V.Č. 2012]⁵⁰

Neasfaltuota, gi buvo, šitas, akmenys. Taigi, vežimas važiuoja: „Du du du du du“ ten.... Iš ten girdisi, kad važiuoja kažkas. [R.L. 2014]

Kaimo žmonės atrodė kitaip, nei miestiečiai. M.Z. atsimena, kad atvykusios moterys būdavo taip apskutojusios, kad vos nosys matėsi. Ir V.Č atkreipia dėmesį į aprangos skirtumus ir paaiškina, kad kaimiečiams rūpėjo, kad drabužiai būtų šilti, todėl jie vilkėjo storus grubaus vėlimo apsiaustus – „tulupus“ arba „burnosus“, segėjo plačius sijonus, suposi į skaras. Tuo tarpu miestiečiams drabužius siūdavo siuvėjai, jie buvo lengvesni ir patogesni.

Ir aplinkinių kaimų gyventojai atsimena sekmadienines keliones pėsčiomis į Trakų bažnyčią. Tai tęsėsi ir sovietiniais laikais, nes kaimuose žmonės buvo labai pamaldūs. Buitis tiek tarpukariu, tiek pokariu buvo labai varginga, todėl dar ilgai žmonės tausojė batus ir avėdavo juos tik bažnyčioje. Atėję į Trakus, apsiaudavo toje

⁵⁰ Suvažiuodavo žmonės iš visų kaimų. Suvažiuodavo [...]. Tai [...] jau visada turėjome visus savo žmones priimti. [...]. Tai buvo šešiasdešimt, na, septyniasdešimt metai. Na *Festas* [*liet.* atlaidai, šventė] tai buvo didelis. Transportas tai buvo arkliai. Ir vežimai. O pas mus Trakuose buvo... dabar yra asfaltas, o kažkada tai buvo tokiais akmenimis išklota. Tai gausmas, triukšmas! Akmenimis išdėta buvo. Taip vadinamu grindiniu. [...] *Festo* metu dažniausiai atveždavo duoną, bandeles, dešras, skilandžius, šoninės. [...] [vairių rūšių obuolių, [?]]. Na, ir pardavinėjo.

vietoje, kur L.M. nurodo buvus *Vodapoj*, kur galėjo patogiai nusiplauti kojas, arba jau prie bažnyčios.

Как жили на деревне – трудно было. Не с чего было жить. Одеться было не хорошо. Не то, что не хорошо, но и вообще босые ходили. Во, в костел приходили восемь километров босые. Несешь там какие босоножки или туфли, несешь в руках, потом под костел приходишь, тогда ноги всунешь... [J.B. 2012]⁵¹

Mes gyvenom sovietmečio laikais, bet mūsų tėvai buvo labai [pamaldūs]. Kiekvieną sekmadienį tai buvo šventa. Niekas nedirbo. Mama mus augino griežtai, kaip katalikus, nesvarbu, kad mes mokykloje, ėjom, ir mums mokykloje sakė, kad Dievo nėra. Bet kaimuose... Kaimuose buvo labai griežtai. [...] Ir mes ėjom, arba važiuom su... buvo arklys, arba ėjom į bažnyčią kiekvieną sekmadienį. Užtat mes gaudavom rublį, už rublį aš galėjau nupirkti po devynias kapeikas vienuolika ledų, o po vienuolika, žinai *na paločke*⁵², kaip sakydavo „Eskimo“ – devynis, atrodo [...]. Ėjom visą laiką, kaip maža atsimenu, ėjom basi, priedavom prie to *Galvės* ežero, kur čia Ravinskis toks gyveno. Dabar jau ten namai nameliai pristatyti ant to didelio kalno. Ten mama mums kojas nuplaudavo ir batelius [apaudavo], ir mes eidavom į bažnyčią. Vat bažnyčia tai būdavo šventa. [T.V. 2007]

Mišios jaunimui ir vaikams buvo ne tik šventa pareiga, bet ir proga susipažinti, pasivaikščioti, suvalgyti ledų. Tarpukariu Trakuose buvo dislokuota lenkų pasienio apsaugos įgula. Jie taip pat suteikė miesto gyvenimui įvairovės. Pavyzdžiui įspūdingai ir iškilmingai turėjo atrodyti sekmadieninės karių marširuotės į bažnyčią (plačiau 6.2. skyriuje).

A jaunimas tai po pamaldų išeidavo iš bažnyčios ir vaikštinėdavo *tuda siuda, tuda siuda*⁵³. Panom saldinius nupirkdavo, fundydavo. Čia dar įvairybę įnešė... garnizonas. Čia buvo lenkų... Rykantai – čia buvo rubežius. Lietuvos ir Lenkijos

⁵¹ Kaip gyvenome kaime, sunku buvo. Nebuvo iš ko gyventi. Nebuvo gerai apsirengti. Ne tik kad negerai, bet visai basi vaikščiojome. Va, į bažnyčią ateidavome basi aštuonis kilometrus. Neši ten kažkokias basutes arba batelius, neši rankose, tada prie bažnyčios prieini, tada kojas įkiši...

⁵² Ant pagaliuko.

⁵³ Pirmyn atgal, pirmyn atgal.

rubežius. Tai čia Trakuose buvo batalionas kareivių, pasieniečių. Tai vesdavo kareivius į bažnyčią. Po pamaldų jie vaikštinėdavo su panom, fundydavo limonadą, užfundydavo saldainį. Ir kai kurie pasilikdavo čia. Ženydavos ir pasilikdavo čia. O kai kurie išsiveždavo panas į Lenkiją [M.Z. 2011]

Kariškiai, kurie saugojo Lietuvos sieną. Kiekvieną sekmadienį juos vesdavo į bažnyčią. *Orkestr v peredi: tū tū tū tū tū*. Aš kai išgirstu – bėgu greičiau pasitikti juos. Ir kada su tais kareiviais, aš einu koja į koja – viens du, viens du. Jie ateidavo į bažnyčios aikštę, palikdavo savo ginklus, vieną kareivį palikdavo saugoti, a visi kiti eidavo į bažnyčią. [M.Z. 2012]

Dauguma šiuo metu *Jursdykoje* gyvenančių žmonių yra atvykę iš kitų vietų, ir jiems šis pavadinimas yra svetimas. Norėdami įvardinti savo gyvenamąją vietą, jie dažnai mini Birutės gatvę arba tiesiog nurodo, kad jų namai stovi „prie bažnyčios“. Tačiau nuo XX a. antros pusės čia gyvenanti karaimė Z.D. dar prisimena, kad toji teritorija vadinama būtent *Jursdyka*, nors tą žinojimą priskiria ir „ne savo laikams“. Paklausta, iš kur kilęs toks pavadinimas, pirmiausia ji mini rašytinius šaltinius, esą „visur apie tai yra parašyta“. Paprašius patikslinti, ar žmonės vis dar prisimena tą pavadinimą, ji papasakoja apie laiškus, kuriuos jos mama gaudavo iš Lenkijon išvykusių trakiečių. Vietoj adreso būdavo paprasčiausiai nurodoma: „Trakai, Jursdyka“, ir to užtekdavo, kad korespondencija pasiektų adresatą. Z.D. paaiškina, kad „čia rašė tie, kas pažinojo, ir čia gyveno kadaise“ [Z.D. 2012].

Kai gyventojai nebegali paaiškinti keistai skambančių pavadinimų, jų kasdienės vartosenos tęstinumui natūraliai išskyla grėsmė. Jei vyresnės kartos karaimai šį pavadinimą dar atsimena, tai jaunesni žmonės, taip pat toliau, *Rogatkoje* gyvenantys asmenys, jo jau nežino arba neprisimena, todėl jį galima laikyti nykstančiu. Taip vadinta teritorija suvokiama kaip miesto siaurąja prasme dalis. Kita vertus, bažnyčia ir aplink ją esanti erdvė su klebonija, parapijos namais, buvusios parapijinės mokyklos pastatu ir akmenimis grįstomis aikštėmis išsiskiria iš kitų vietų, sudaro atskirą pasaulį Trakų teritorijoje. Norint į jį patekti, reikia išsukti iš pagrindinės Vytauto gatvės į Birutės gatvę, kur patenki į kitokį miestą, nei

atsiveria einant centrine Vytauto gatve. Šią dalį, kurią anksčiau vadindavo *Jursdyka*, turbūt mažiausiai palietė XX a. urbanistiniai pokyčiai.

4.5. *Karaimščyzna*: karaimų miestas

Slaviška priesaga *-ščizna*, *-ščyzna* (*-czyzna*; *-щизна*) atitinka lietuviškas priesagas *-nė*, *-ija*. Tokios priesagos toponimai reiškia, kad vieta kažkam priklauso. Todėl *Karaimščyzną* visų pirma reikia suprasti kaip karaimų gyvenamą, jiems priklausančią teritoriją, arba „vietą, kur daug karaimų“. Sociokultūrinėje erdvinėje miesto schemoje tai yra ryškiausia etninį charakterį turinti erdvė. Karaimų tautos atstovai iki XX a. antros pusės čia sudarydavo beveik absoliučią daugumą. Dabar situacija yra pasikeitusi, tačiau ši Trakų dalis miestiečių atmintyje ir sąmonėje toliau yra siejama su karaimų bendruomene. Patys karaimai *Karaimščyzną* laiko savo gimtine ir „tikraisiais Trakais“.

Kaip ir *Jursdykos* atveju, *Karaimščyzna* yra neatsiejama nuo gatvės vaizdinio. Sovietmečiu palei *Totoriškių* ežero krantą ėjo dar viena, šalutinė gatvė, kuriai suteiktas oficialus *Trakų* gatvės vardas. Tačiau visi šioje teritorijoje esantys namai ir toliau yra registruojami *Karaimų gatvės* adresu. Anksčiau, keliaujant iš šiaurės pusės, nuo Kauno ar Semeliškių, tik ja buvo galima patekti į Trakų centrą. Antrosios Lenkijos Respublikos valdymo laikais ji vadinta *Kowenska*, sovietmečiu jai suteiktas *Marytės Melnikaitės* vardas. 1939 m. Vilniaus kraštą prijungus prie Lietuvos ir atkūrus nepriklausomybę buvo sugražintas iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos buvęs *Karaimų gatvės* pavadinimas.

Lenkų laikais buvo *Kowenska*, rusai kai atėjo, padarė *Melnikaitės*, Smetona padarė *Karaimų* [L.M. 2013]

Karaimų gatvė šnekamojoje tradicijoje dažnai suprantama kaip *Karaimščyznos* sinonimas. L.M. jį pavartoja net pasakodama su XV a. siejamą legendą apie stebuklingą Vytauto žirgą, išgelbėjusį karaimus nuo potvynio, kuris kėsinosi apsemti visą *Karaimų gatvę* (plačiau 5.4. skyriuje). Kaip ir vietovardis *Karaimščyzna*, *Karaimų gatvė* – tai nuoroda į šios erdvės šeiminius.

Pav. 9. 1930 m. vandens sporto centro „Liga Morska i Kolonjalna“ atidarymo ceremonija. Fone matyti rytinė *Karaimščyznos* pusė iš *Galvės* ežero pusės.

Karaimų gatvė ėjo aukščiausia kalvos ketera, per centrą. Abipus jos, viena šalia kitos, glaudžiai buvo išsidėsčiusios karaimų sodybos: šalia gatvės – gyvenamasis namas, už jo – ūkiniai trobesiai, už kurių iki pat ežero kranto leidosi daržai arba sodai. Toks kraštovaizdis gerai matyti tarpukaryje padarytoje nuotraukoje, kurioje užfiksuota rytinė *Karaimščyznos* pusė (Pav. 9). Dėl paežerėje esančių daržų kraštovaizdis kitapus ežero atrodo labai atviras ir tuščias, o gyvenamieji namai matomi tik aukščiausiam peizažo taške.

Karaimų valdos viena nuo kitos paprastai buvo atitvertos tvoromis, kurios skaidė *Karaimščyzną* siauromis juostomis. Kiekviena iš jų susijusi su kurios nors karaimų šeimos ar kelių šeimų istorija. Tai bendruomenės kolektyvinės atminties dalis.

Tėvas sako: „Tu žinai, – sako, – anksčiau gi visos žemės tai ateidavo iki pačio ežero. Iš ežero ir laistė, ir daržą. Jeigu kažkokio kaimyno vaikas arba kitas vaikas

užsinorėdavo pažuvauti būtent ant to kranto, kur išeina tavo [...] tvora, tai būtinai turėjo ateit paklaust, ar galima ant tavo kranto... Ne tavo krantas, bet toj vietoj, kur tas krantas, pažuvaut. [Tvora eidavo iki ežero?] Iki ežero. Kaimynas nuo kaimyno per tvorą. [Tai anksčiau daug tvorų buvo Trakuose?] Taip. Būtent taip. Buvo juostos. Čia nebuvo kelio. Čia gi kelio nebuvo, absoliučiai. Čia vienintelė, kiek mano atminty, tai aš [gimiau] už tilto, tenais, tai čia į kino teatrą tai dar prie pačio kranto eidavom. [...]. Takas ėjo prie pačio ežero. [R.L. 2014]

Pav. 10 Vakarinė *Karaimščyznos* pusė. Iš *Totoriškių* ežero pusės. Apie 1910

Namai, žemė, tikėjimas, savo šeimos ir bendruomenės istorijos žinojimas – tai esminiai saitai, susiejantys karaimus su savąja Trakų dalimi. Dažniausiai *Karaimščyznos* plotas nusakomas formule „nuo stulpo iki tilto“ – tai yra nuo šv. Jono Nepomuko koplytstulpio miesto viduryje iki vadinamojo *Karaimų* arba *Geležinio* tilto. Tačiau šioji formulė nėra tokia paprasta, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Didžiausią *Karaimščyznos* apimtį nurodęs karaimas aprėpė ir *Zamostę* iki pat vadinamosios *Rakalnės* (*Arakalnio*, *Rakalnio*). Ši vieta prasideda už žiedo, kurį, kaip šiaurinę Trakų miesto ribą, arba jo galą, buvo nurodęs R.L.

[Iki kur *Karaimščyzna* eina?]. Nuo galo, nuo *Rakalnės* iki stulpo čia jau skaitėsi. Daugiausiai skaitė, čia nuo tilto mūsų, reiškia, *Geležinio* [...]. Tai *Zamosce* vadinom šitą vietą.[...] Visa nuo *stulpo* iki galo, tai čia jau visa *Karaimščyzna* buvo. [O *Zamostė* priklausė *Karaimščyznai*?] Jo, priklausė. Tiesiog, kaip rajonukas toks atskirai. [J.F. 2007]

„Savintis“ *Zamostę* karaimams yra gana būdinga, nes ten gyveno karaimai, be to, ten buvo ir bendruomenės kapinės (plačiau 5.6. skyriuje). Tiltą galima laikyti ne tiek skiriančiu ar ribojančiu, kiek jungiančiu objektu. Juo labiau, kad jis suvokiamas kaip istoriškai savas – tai yra karaimų. Jungiamąją funkciją atlieka ir visuomeninės paskirties objektai. Tai ypač svarbu, aptariant pietinę *Karaimščyznos* ribą, kur buvo ir tebėra visam miestui svarbių pastatų ir erdvių. I.R. *Karaimščyznos* pradžia lokalizuoja ne tik nuo ten, kur prasideda karaimų namai, bet ir nuo *Raispalkomo* (Rajono komunistų partijos komiteto). Jis buvo arčiau centro, nei šv. Nepomuko koplytstulpis. Karaimai kaip vieną iš *Karaimščyznos* pradžios taškų dažnai nurodo *senojo pašto* ar *nacparko* pastatą, kuris susijęs ir su *Miasto* simbolika (plačiau 4.3. skyriuje).

Šv. Nepomuko koplytstulpis, kitaip nei visuomeniniai pastatai ar tiltas, būtent *skiria*, o ne jungia erdves. Tai lėmė jo religinis turinys – jis svetimas karaimams ir artimas katalikams. Todėl, jį įvardijant, atsiranda opozicija: stulpas vs. Šventas Jonas. Karaimams tai urbanistiškai ir istoriškai svarbi miestovaizdžio figūra, o katalikams – visų pirma gerbiamas ir garbinamas kultūros ir tikėjimo ženklas. Vyresnės kartos trakiečiai visuomet būtent nuo jo brėžia karaimų teritorijos pradžia. Praėjus koplytstulpį net ir visuomeniniai pastatai ar erdvės, kurie taip pat gali ženklinti vienas ar kitas ribas, trakiečio sąmonėje priklauso karaimų pasauliui.

A tam już od Świentego Jana zaczyniają sie Karaimi. Już tam Karaimi mieszkali i Polacy też było, mieszało sie tak, ale mało... u nich takie te miejsce aż do mostu. Tam o jak most jest dalej. A już za mostem, znowu Polacy. [V.Č. ir Z.Č. 2012]⁵⁴

Šis pasaulis pasibaigia ties tiltu, arba, kaip matėme iš ankstesnio teksto, gali persikelti ir už jo. Vienne pasakojime *Karaimščyznos* baigiasi dar neperžengus tilto. Jis suteikia pagrindą nagrinėti miesto raidos įtaką erdviškumo sampratoms.

⁵⁴ O ten jau nuo Švento Jono prasideda karaimai. Ten jau karaimai gyveno. Ir lenkų buvo, maišėsi, bet mažai. Vieta net iki tilto. Ten vat toliau yra tiltas. O nuo tilto jau vėl lenkai.

Taip, skaitosi, pats *Karaimščyzna* nuo šito vo, nuo hotelio, skaitosi, *Karaimščyzna* jau. Kur dabar ten... Kur į tiltą eit, kur į pilį. Aš prisimenu taip anksčiau. Čia skaitosi – ten *Marytės Melnikaitės gatvė*, o čia jau *Karaimščyzna*. Iki tilto skaitėsi jau *Karaimščyzna*. Už tilto jau *Marytės Melnikaitės gatvė*. [Z.R. 2014]

Jei J.F. *Karaimščyznq* pailgino bene dvigubai, tai Z.R. nurodo beveik perpus mažesnę, nei įprasta, jos teritoriją. *Stulpq* Z.R. taip pat laiko pietiniu riboženkliau, tačiau šiaurinė riba nurodoma ties kitu tiltu. Čia turimas omenyje artimesnis, dar Trakų pusiasalio teritorijoje esantis tiltas į *Karaimų salq*.

Toks erdvės suvokimas tiesiogiai susijęs su sovietmečiu vykusiais pokyčiais mieste. Anot L.M., kuri atsimena Trakus iki pokyčių, – įvyko „didelis remontas“. Jo metu buvo pakeistas kraštovaizdžio aukštingumas: aukštos vietos pažemintos, o žemos – užpiltos žemėmis. Pačiame *Karaimščyznos* gale esantis *Vodapoj* (plačiau 4.4. skyriuje) –vieta, kurią kartais netgi tekdavo perbristi, – buvo gerokai paaukštinta, taip pat perstatytas ir paaukštintas *Karaimų tiltas*, nugriauti avarinės būklės trobesiai, senasis grindinys padengtas asfaltu. Po salos pilies atstatymo nuo Z.R. minimo tilto pradėjo formotis turistams skirta erdvė su suvenyrų parduotuvėmis, kavinėmis ir restoranais. Kitaip tariant, anksčiau tik karaimams priklausiusi teritorija tapo bendra miesto zona. Todėl Z.R. jai taikomas *Marytės Melnikaitės gatvės* pavadinimas semantiškai prasmingas, susiejantis urbanistinius pokyčius su istoriniu laikotarpiu, kurį šis pavadinimas ir iliustruoja.

Visos miesto bendruomenės atžvilgiu karaimai turi tarytum dvigubą statusą: jie yra patys *tikriausi* trakiečiai, bet tuo pat metu – labiausiai išsiskiriantys ir mažiausiai pažinti. Kitų tautybių miestiečių pasakojimuose visuomet išnyra jų *kitoniškumą* nusakantys motyvai. Nors su karaimais drauge augama, mokomasi, dirbama, linksinamasi – jų dvasinė kultūra, gyvenimo būdas, temperamentas, bendravimas ir išvaizda atstovauja kitokiam pasauliui. Jį greta gyvenantys kitataučiai ir kitatikiai sugebėjo pažinti tik kaip stebėtojai. Tai suteikė pagrindą savitoms folklorinėms interpretacijoms, nulemtoms atsitiktinių pastebėjimų, pirmųjų pažinties

įspūdžių, asmeninės patirties, įgytos bendraujant su karaimais. Įtakos turėjo ir pasakotojo gyvenamoji vieta Trakuose, kilmė bei išsilavinimas.

Pavyzdžiui, I.R. į Trakus atvyko iš Gardino (Baltarusija) prieš Antrąjį pasaulinį karą, būdama maža mergaitė. Po karo ištekėjo, su vyru pasistatė namelį *Rogatkoje*. Ji sunkiai vertėsi iš savo nedidelio sklypelio, siuvimo, atsitiktinių darbų, ir neturėjo galimybės perimti vyraujančių, kolektyvinę sampratą atspindinčių karaimų vertinimų. Su šios tautos atstovais jai teko bendrauti mokykloje, kartu dirbti. Nors santykiai buvo geri, tačiau artimesni ryšiai neužsimezgė. Taip ir liko kažkoks vidinis *nuotolis*. Pasakodama apie karaimus, ji kalba kaip stebėtoja iš šalies: sako, kad juos *matydavusi vaikstant ir girdėdavusi kalbant*. Geriau pažinti karaimus trukdė ir tai, kad *Karaimščyzna* jai buvo per toli – kažkur kitame miesto gale, kur ji lankydavosi labai retai.

Kalbėdama apie Trakų daugiatautiškumą, karaimus I.R. atskirdavo nuo visų kitų kaip atskirą grupę. Ne ką mažiau egzotiškos kilmės ir Trakų bendruomenėje išsiskiriančius totorius ji laikė savesniais. Pirmiausia dėl to, kad su jais gyventa kaimynystėje – toje pačioje *Rogatkoje*. Antra – jie, kaip ir dauguma miestiečių, kalbėdavo visiems suprantama lenkų ar rusų kalba. Tuo tarpu karaimus ji dažnai girdėdavo tarpusavyje šnekant karaimiškai. Ši aplinkybė trukdė juos suprasti ir perprasti (plačiau 6.2 skyriuje).

Nors I.R. pastebi, kad jaunosios kartos karaimai nebekalba karaimiškai – dažniau lietuviškai arba visaip, tačiau ši aplinkybė nekeičia pirmųjų susitikimų su karaimais metu susiformavusių nuostatų.

Тут збёр народу было. Едны караимы говорили между собой по караимски. Мы не понимали. [I.R. 2012].

Ну они ходят, я вижу. Они по литовски говорят, другие по польску. Как кто. Уже старых мало. Ну, умирают. Там ихни дома. Там *Караимцизна* целая. По одной стороне, я думаю, что там все караимы. [А где начинается и где заканчивается *Караимцизна*?] Я не знаю, я там никогда не хожу. [Ну а где *Караимцизна*?]. *Караимцизна* где ихня эта синагога, як смеялиши наши. Але там, я как зошла, никого не было. Бо я... Вообще, то как чужое, как чужой

дом считается. [...] Ну есть есть. [...]. Ну тоже старых уже мало. То точно. А молодые – они по литовски большинство там [...]. А так, так там все было *Karaimицизна* – и с одной стороны, и с другой. Где вход был на эту [выспу] – то там *Karaimицизна*. [I.R. 2012]⁵⁵

Karaimšczyną I.R. nurodo esant ten, kur *sinagoga*. Taip karaimų maldos namus *kenesą* kartais (rimtai arba juokaudami) vadindavo ir kiti miestiečiai, kuriuos pasakotoja įvardina kaip „saviškius“ (*наши*) ir tikriausiai turi omenyje lenkus. Įvardinimas pagal panašumo principą rodo menkas žinias apie karaimų religiją. Tą žinių trūkumą paaiškina ir pateisina I.R. frazė „svetimi namai“ (*чужой дом*). Kenesos „svetimumas“ suponuoja ir visos šios miesto dalies „svetimumą“. Tokia pozicija neturėtų būti suvokiama kaip atmetimo reakcija, veikiau tam tikra etinė elgesio ir mąstymo norma. Peržengti svetimų namų slenkstį trukdo kultūrinis ir dvasinis barjeras, kurio egzistavimas priklauso nuo abiejų pusių: vieni nepakankamai atsiveria (karaimai), o kiti savavališkai nedrįsta tos ribos peržengti, toleruodami kitoniškumą kaip savaime suprantamą dalyką. Galų gale iš I.R. teksto matyti, kad *ne karaimams* toje erdvėje nelabai būta vietos, nes, anot jos, visuose nameliuose iš vienos ir kitos gatvės pusės gyveno tik karaimai. Verta atkreipti dėmesį į frazę *Karaimицизна целая*. Lietuviškai tai galėtų būti verčiama, kaip *ištisa* arba *visa Karaimšczyną*. Tokiu pasakymu perteikiama kokybinė vietovardžio reikšmė, akcentuojamas, kad šios teritorijos savininkų būta daug. Erdvė priklauso joje esančių *namų* šeiminiškams. Gatvė, abipus jos išsidėstę namai, visai šalia esantis ežeras ir kenesa – tai esminiai regimieji *Karaimšczynos* bruožai. Geografiniu požiūriu ji tarytum siauras kyšulys Trakų pusiasalyje. Urbanistiškai visa *Karaimšczyną* aprėpiama einant Karaimų gatve.

⁵⁵ Čia buvo tautų sambūris. Vieni karaimai kalbėjo tarp savęs karaimiškai. Mes nesupratome. Na, jie vaikšo, aš matau. Jie lietuviškai kalba, kiti – lenkiškai. Kas kaip. Jau senų mažai. Na, miršta. Ten jų namai. Ten visa *Karaimšczyną*. Aš galvoju, kad iš vienos pusės ten visi karaimai [O kur prasideda ir kur baigiasi *Karaimšczyną*?] Aš nežinau, aš ten niekada nevaikštau. [O kur *Karaimšczyną*?] *Karaimšczyną* kur jų ta sinagoga, kaip juokiasi mūsiškiai. Ale ten kai aš užėjau nieko nebuvo. Nes aš... Iš viso tai kaip svetimas, kaip svetimas namas ten. [...] Na yra yra. [...] Na jau mažai senų pasidarė. Tai tikrai. O jauni – jie lietuviškai kalba dauguma. [...] O taip ten buvo *Karaimšczyną* – ir iš vienos pusės, ir iš kitos. Kur buvo įėjimas į šitą [salą]. Tai ten *Karaimšczyną*.

V.Č., apibūdindamas pokaryje vykusių demografinius pokyčius, prisimena, kad daug lenkų ir rusų tautybės žmonių išvyko iš Trakų (repatrijavo), tuo tarpu karaimai liko savo vietose, savo namuose. Jo nuomone, ši Trakų dalis tautiniu atžvilgiu pasikeitė mažiausiai. Taigi, kiti trakiečiai karaimus suvokia kaip *sėsliausius*, prie savo žemės ir namų prisirišusius žmonės. Patys karaimai pokyčius savo *orbis interior* vertina kritiškiau. Prisimenama, kad ir anksčiau ne vien karaimų čia gyventa, o dabartinė situacija įvardijama kaip labai stipriai pasikeitusi. Paklaustas, ar *Karaimščyzna* vis dar yra karaimiška, pokario kartos karaimas R.L. pateikė gana pesimistinę, tačiau labiau tikrovę atitinkančią nuomonę:

Paskui jau specialiai darydavo, kad nebūtų... Pirmas dalykas – rusai nacionalizavo iš karto. Ten, kur būdavo keletą namų, palikdavo vieną, apgyvendavo šeimą, o kitus likviduodavo, atiduodavo kitiems. Paskui pasikeitė gyvenimas. Seni žmonės mirdavo, jauniems reikėdavo mokytis, ir kitos aplinkybės tada – paroduodavo tuos namus. Namai likdavo, o gyventojai pasikeitė. [R.L. 2014]

Sovietmečiu nemaža dalis karaimams priklausiusių namų buvo nacionalizuota. Daugelis karaimų šeimų buvo priverstos palikti savo namus arba turėjo dalintis gyvenamąją erdvę su atvykėliais – karo pabėgėliais, kareiviais, tarnautojais. Kaip nurodo R.L., „namai liko, tačiau savininkai pasikeitė“. Šie pokyčiai buvo priverstiniai: „specialiai daroma“, kad karaimai paliktų tai, kas nuo seno priklausė tik jiems. Pasikeitimus lėmė ir vidinės permainos: XX a. antrojoje pusėje sumažėjo gimstamumas, vis daugiau karaimų kūrė mišrias šeimas, pradėjo keltis į patogesnius butus daugiaaukščiuose namuose.

Nepaisant pokyčių išliko stiprus karaimų ryšys su šia Trakų dalimi. Didžiausią reikšmę turi religinis ir bendruomeninis traukos centras – kenesa, – ir jau kelis kartus neatsitiktinai akcentuoti *namai*. Jie yra tarytum socialinės atminties vietos, primenančios bendruomenei, atskirai šeimai ar asmeniui reikšmingus įvykius. Jei I.R., V.Č., ar kuriam kitam miestiečiui pakanka apibendrintai pasakyti, kad Karaimų gatvėje gyvena karaimai, tai pačių karaimų pasakojimai būna labai išplėtoti, detalizuoti, gausiai kontekstualizuoti. Žmogui iš šalies, t.y. karaimų bendruomenei nepriklausančiam asmeniui, tą žinojimą nėra lengva perprasti, juo labiau –

korektiškai interpretuoti. Pavardės, pravardės, šeimų istorijos, paveldėjimo situacijos, genealogijos, intymios tarpusavio santykių detalės, namų spalvos ir valstybiniai jų numeriai, istoriniai įvykiai – visa tai formuoja *karaimiškus Karaimščyznos* naratyvų motyvus. Tokį naratyvą galima išgirsti tik atviro pokalbio metu, kai pasakojantysis pasitiki klausančiuoju, arba tuomet, kai pasiseka pakliūti į karaimų būrį. Darbe tokio pasakojimo pavyzdys neskelbiamas dėl etinių priežasčių⁵⁶, tačiau glaudus karaimų santykis su aptariama erdve atsiskleidžia ir kitokio pobūdžio pasakojimuose.

Kartą, netikėtai atsidūrus trijų skirtingų kartų karaimų draugijoje, nuspręsta išnaudoti progą ir pasiteirauti, kaip jie vadina tą miesto dalį, kur gyvena karaimai. Vietoj vietovardžio, kurį buvo galima tikėtis išgirsti, buvo atsakyta, kad tai *Jenzyk* (liet. *Liežuvis*). Taip vadinamas kyšulys *Totoriškių* ežere, kuris nepriklauso karaimų miesto daliai. Suabejojus, ar teisingai buvo suformuluotas klausimas, sekė komentaras, kad iš tiesų neteisingai buvo suprastas atsakymas. Savo pasaulį karaimai pažįsta taip gerai, jog gali kalbėti apie jį metaforomis ir humoristiškai. Vietovardis *Jenzyk* buvo paaiškintas, pasitelkus gyvenimišką pavyzdį: eidamas per *Karaimščyzną* gali išgirsi už lango šiurenant užuolaidas; iš ko gali suprasti, kad esi stebimas ir būsi apšnekėtas, tad apie tai, kur ėjai ir ką darei, netrukus sužinos *visi*.

Tiek vietovardis, tiek jo paaiškinimas yra tiesioginė užuomina į liežuvavimą. *Liežuviu* gali būti vadinamas kraštovaizdžio objektas (pusiasalis, ragas, kyšulys). Kita vertus, liežuvis yra už verbalinį komunikavimą atsakinga kūno dalis. Tad gyventi *Jenzyk* – reiškia būti apkalbamu kitų bendruomenės, kurioje individo asmeninis gyvenimas yra ir kolektyvo reikalas, narių. Kitaip ir negali būti, todėl lieka su tuo susitaikyti ir gebėti iš to nuoširdžiai pasijuokti.

Atkreiptinas dėmesys, kad tie „apšnekantys“ bendruomenės atstovai yra anonimiški. Jus apibūdina tik judesys (uzuolaidos sujudėjimas) ir garsas (šiurenimas). Tačiau anonimiškumas reiškia ir visuotinumą. *Kiekvienas* yra apšnekamas ir *kiekvienas* apšneka. Tai būdinga mažoms bendruomenėms. Nors tą

⁵⁶ Šiame darbe cituojamuose pasakojimuose ši medžiaga panaudojama epizodiškai, o pilni tekstai, kuriuose gausiu pavardžių, tikslų lokacijų, pravardžių ir kitų žmonių gyvenimų komentavimo sąmoningai nepateikiami dėl etinių sumetimų.

patį galima pasakyti ir apie visą miestą [žr. skyrius 4.1.]. Tačiau karaimai taip apibūdina būtent savo Trakų miesto dalį. Puikus savo gatvės pažinimas urbanistine ir genealoginė prasmėmis, socialinis aktyvumas, išreiškiamas domėjimusi vienas kito veikla bei gyvenimu, – visa tai liudija intymumą, kuris jungia tiek bendruomenės narius tarpusavyje, tiek visą bendruomenę su *Karaimščyzna*.

Mes kaip čia gyvenom karaimų gatvėje, tai šeimos buvo didelės. Visi labai draugiškai, ir aišku visą laiką prie ežero. [L.M. 2007]

Toks glaudus ryšys neegzistuoja be labai svarbaus reiškinio – sėslumo. Netgi šiuo metu, kai dauguma *Karaimščyznos* gyventojų nėra karaimai, tai aktualu. Kaip mentalinė savybė sėslumas yra susijęs su vietos trauka, noru būti „savoje“ erdvėje ar bent arčiau jos. Atskiro tyrimo reikalautų pasakojimai žmonių, kuriems didžiąją dalį gyvenimo teko gyventi kitoje vietoje, tačiau jie visuomet norėdavo grįžti į Trakus. Sėslumas, namų jausmas, individuali, socialinė, kultūrinė ir istorinė atmintis, socialiniai ryšiai – visa tai karaimų sąmonėje formuoja Trakų *Karaimščyznos*.

Karaimų sėslumą galima vertinti kaip istoriškai susiklosčiusią tradiciją, kuri keturis šimtmečius (XV a.–XVIII a.) buvo palaikoma valstybinių privilegijų, o nuo XIX a. turėjo atsirasti papildomų jos išsaugojimo mechanizmų. Pastarieji neatsiejami nuo modernios karaimų etninės tapatybės formavimosi procesų. Jų dėka buvo stiprinamas liturginis, literatūrinis, kasdienis karaimų kalbos vartojimo statusas, akademiškai tiriama karaimų istorija, brėžiama aiški skirtis tarp karaimų ir žydų. Taip stiprėjo Trakų, kaip istorinės tėvynės (greta Krymo), samprata. Šiam procesui didelę įtaką turėjo bendruomenės lyderiai. Būtina išskirti iki Antrojo pasaulinio karo hachano (vyriausiojo karaimų dvasininko) pareigas ėjusį Seraja Chan Šapšalą ir jau minėtą, iki 1979 m. Trakų ulla hazzanu buvusį S. Firkovičių (plačiau žr. Troskovaitė 2013; 2014). Jų pastangas ugdyti karaimų sąmoningumą, puoselėti tautinį tapatumą, atsimens devintą dešimtmenį skaičiuojantis karaimas S.J. Iš jo pasakojimų akivaizdu, kokios šios pastangos buvo svarbios tarpukariu. Tuomet drauge su kitataučiais lankydami valstybines mokyklas karaimų vaikai įgudo bendrauti lenkų kalba. Kaip pripažįsta S.J., lenkiškai buvo net lengviau šnekėti, nei karaimiškai. Į

tokius kalbinio elgesio pokyčius reagavo vyresnės kartos bendruomenės nariai, drausdami *Karaimščyznos* teritorijoje kalbėti tarpusavyje ne karaimų kalba. Bendruomenės dvasinis autoritetas S. Firkovičius stengdavosi pedagogiškai pasiūlyti karaimiškų atitikmenų žaidimams ar jų pavadinimams. S.J. atmintyje tai paliko ryškų pėdsaką. Nors vėliau gyvenime jam teko dažnai vartoti rusų kalbą: rusiškai kalbėjosi su žmona ir vaikais, tačiau išėjęs į pensiją ir galėdamas daugiau laiko skirti savo tautos istorijai ir kultūrai, jis namuose studijuoja karaimų kalbą ir savo dabartinį domėjimąsi paaiškina būtent vaikystės atsiminimais.

До войны русского не знали, и литовского не знали. Мы знали караимский и польский. И, презнаться... ну в польской школе учились, я шесть классов закончил... И нам легче было говорить по польски, чем по караимски. Но на *Караимцизне* как жили, так если кто услышит, что мы говорим по польски – “Siózliajtie karajče”, “Говорите по караимски“. Любой, кто услышит. [S.J. 2012]⁵⁷

Tai liudijimas, kaip tarpukariu buvo bandoma sustabdyti kalbinės kaitos procesus, kurie pamažu įsigalėjo XX a. antrojoje pusėje, išstumdami karaimų kalbą iš namų erdvės ir iš kasdienio bendravimo. Tokiu būdu *Karaimščyzna* prarado savo lingvistinį išskirtinumą, o karaimai – vieną iš dvasinės ir kultūrinės savisaugos priemonių.

Sakytiniai duomenys nepateikia tiesioginės informacijos apie kalbos įtaką ryšiui su vieta. Nagrinėjant kiekvieno karaimo gyvenimo istoriją atskirai, matyti, kad troškimas būti Trakuose pirmiausia susijęs su šeima ir bendruomene, tai yra, su tarpusavio santykiais. Tačiau yra vienas dalykas, leidžiantis nustatyti ryšį tarp kalbos, bendruomenės ir vietos – karaimams taikoma pravardė „bundziuk“.

Žodis „bunda“ reiškia – „čia“. Taip vat ir vadindavo – *Bunda, bunda!* Reiškia – karaimai. Arba – *bundziuk*. [L.M. 2011]

⁵⁷ Iki karo rusų kalbos nemokėjome, ir lietuviškai nemokėjome. Mes mokėjome karaimų ir lenkų. Ir, reikia prisipažinti... na, lenkų mokykloje mokėmės, aš baigiau šešias klases... ir mums buvo lengviau kalbėti lenkiškai, nei karaimiškai. Bet *Karaimščyznoje* kai gyvenome, tai jeigu kas išgirdavo, kad mes kalbame lenkiškai, tai sakydavo – „Sezlaite karaice“, „Kalbėkite karaimiškai“. Kiekvienas, kas išgirdavo.

Išvertus iš karaimų kalbos, kaip aiškina L.M. ir daugelis kitų vyresnės kartos jos tautiečių, žodis „bunda“ reiškia – „čia“. Verta dar kartą prisiminti jau aptartą miesto skirstymą į „čia“ ir į „ten“ (plačiau 4.1. skyriuje), šįkart atkreipiant dėmesį į tapatybę kaip socialinę kategoriją. Apibūdinimą *bundziuk* pagal pirminę etimologiją, susiejančią tapatybę su gimtąja vieta, galima sieti su sąvoka „tuteišas“. Skirtingų kalbųrieveiksmiai: „čia“, „tutaj“, „bunda“ reiškia tą patį, o iš jų kylančios pravardės (žodis „tuteišas“ gali būti laikomas ir etnonimu) nurodo taip vadinamų asmenų sėslumą.

Pokario kartos karaimas Z.R. tiksliai „bundziuk“ reikšmės neatsimena. Jam tai smagus žodis, primenantis vaikystę. Tokios pravardės viešas ištarimas galėjo būti toleruojamas tik šiame amžiaus tarpsnyje, nors kita karaimė R.K. atsimena, kad net ir vaikystėje suaugusių kompanijoje pavartojusi šį žodį, ji buvo įvertinta labai neigiamai. Į jį sureaguota kaip į įžeidžiantį ir karaimams nepriimtina. Tačiau R.K. paaikškino, kad tokia pravardė tarp karaimų vaikų buvo vartojama tada, kai vaikai norėdavo atskirti karaimą, gyvenantį *Karaimščyzoje*, nuo to, kuris gyveno už jos ribos, ir pašiepti. Nors dauguma teigia, kad taip karaimus šaukdavo tik kitų tautybių trakiečiai, tikėtina, kad pravardės atsiradimą lėmė pačių karaimų kalbinis elgesys.

„Tam *bundziuki* žyli na *Karaimščyzne*“⁵⁸ [...]. *Bundziukas* – pravardė karaimo buvo. *Karaim bunda* – taip vadino. Ten visi lenkai kaip čia buvo, tai *bundziuk* [sakydavo]. Nu, *bonda* – žinote? Tokia padaryta *bonda* iškepta. [...] [Čia tik lenkai taip vadindavo?]. Taip. *Karaim bundziuk* ir viskas. [Pykdavot?] Kas pykdavo, kas nepykdavo. [Z.R. 2013]

Matome, kad ši pravardė tarytum šaržuoja karaimų sėslumą. Mūsų tyrimo atveju ji liudija tautos prisirišimą prie žemės, prie vietos, prie namų ir etninį išskirtinumą. I.P. prisimena, kada kitų tautybių trakiečiai pravardžiuodavo karaimus. Pasak jo, *Zamostėje* (plačiau žr. skyrių 4.6.) gyvenę vaikinai išgėrę įsidrąsindavo ir išeidavo į Karaimų gatvę erzinti karaimų. Tai nebuvo dažnas reiškinys, tačiau

⁵⁸ Ten *bundziukai* *Karaimščyzoje* gyveno.

apgirtusio elgesys atspindi miesto bendruomenės narių sąmonėje egzistuojančią skirtį tarp „saviškių“ ir „karaimų“.

Такие были из *За моста*, такие [...]. Ну они по старше были хлопцы. [...] Они работали в реставрации на замке и любили выпивать. После зарплаты на Караимской смеялись – „Осадное положение“. „Иди сюда бундюк!“ [кричали]. Не дрались, там просто пугали их. [...]..Смеялись мы – „Всё, замостянские пьяныйе, на Караимской осадное положение“ [I.P. 2015]⁵⁹.

Karaimų išskirtinumas pabrėžiamas ir pasakojimuose apie jų kilmę, jų verslus ir protą, religiją. Plačiau aptarkime kilmės istorijas. Kad karaimai yra „atvežti“, žino tiek išsilavinę, tiek vos kelias klases baigę žmonės. Versijos gali būti įvairios, tačiau karaimų apgyvendinimas Trakuose konkrečiai siejamas su valdovo – Jogailos arba Vytauto – valia. Žinoma, neatmestina, kad ši informacija pasiekė pašnekovus per mokyklą, bet abejonių nekelia ir tai, kad ji yra persipynusi su jau anksčiau egzistavusio tradicinio žinojimo sluoksniais. Tai liudija žemiau pateikiamas V.B., gyvenančio šalia Trakų esančiame Akmenos kaime, pasakojimas.

Это просто семьи завезено. Это король Ягело золотом их купивши для охраны замка. Двенадцать семей. [...]. В Тракае есть такие семьи что вымерши, нету. А так считалось, что двенадцать их. Большинство они чуть ни с... женются свои чуть не со своими. [А вера какая у них?] Вера? Вера то была сильна у них. [...] Они верют в самого важно у них – месяцу. [V.B. 2007]⁶⁰

⁵⁹ Buvo tokie iš [už tilto]. [...] Na, jie buvo vyresni vaikinai [...]. Jie dirbo pilies restauracijoje ir mėgdavo išgerti. Po algos Karaimų gatvėje juokdavosi, kad „Prasidėjo apgultis“. „Eik čia, bundiukai!“[šaukdavo]. Nesimušdavo, tik šiaip gąsdindavo juos. [...] Mes juodavomės - „Viskas, *Zamostės* vyrukai [užtiltiečiai] girti, Karaimų gatvėje apgultis“.

⁶⁰ Čia paprasčiausiai suvežtos šeimos. Čia karalius Jogaila auksu juos nupirkęs kad pilį saugotų. Dvylika šeimų. Trakuose yra tokių šeimų kur išmirė, nėra. O taip manyta, kad jų buvo dvylika. Dauguma jų vos ne tuokiasi su saviškiais. [O koks jų tikėjimas?] Tikėjimas? Jų tikėjimas stiprus buvo [...] Jie tiki į patį svarbiausią pas juos – į mėnulį.

Кто то привез их. Витаутас – круль литевски. Они верят в шестироговую звезду. Они привезены. Ему понравилось и он привез. [V.V. 2008]⁶¹

Archetipinis mąstymas atpažįstamas iš nurodyto atvykusių karaimų šeimų skaičiaus – *dvylika* ir iš motyvo apie *auksu pirktą* ištikimybę. Kilmės naratyvai drauge su liaudiška karaimų religijos interpretacija, kuria egzotišką šį tautos įvaizdį.

Neturėdami tikslų žinių apie karaimų religiją, žmonės paprastai aiškino ją kaip „karaimų tikėjimą“. Nemažai tarpukaryje gimusių kitų tautybių asmenų negali pasakyti, kaip tiksliai ji vadinasi ir įvardinti esminių jos bruožų. Tiesiog nurodoma, kad ši religija skiriasi nuo visų kitų jiems pažįstamų. Karaizmas lyginamas su totorių, kartais žydų tikėjimu, atsiranda ir folklorinių jo interpretacijų. Pavyzdžiui, tarpukaryje Trakų kenesos vartai dar buvo papuošti Dovydo žvaigžde. Tad kai kurie trakiečiai arba aplinkinių kaimų gyventojai manė, kad karaimai tiki į šią žvaigždę. Kita versija, kurioje teigiama, kad šios tautos garbinimo objektas – mėnulis, gali būti susijusi su mėnulio kalendoriumi, pagal kurio ritmą savo religinį gyvenimą tvarko karaimų bendruomenė. Toks pastebėjimas yra gana įžvalgas, kaip ir kraujomaišos faktas. Būtent taip dažnai interpretuojama išskirtinė karaimų išvaizda ar ligos. Vedybos tarp artimų giminaičių buvo vienas iš būdų išsaugoti bendruomenę ir savo tikėjimą. Laima Anglickienė atkreipia dėmesį į Utenos rajone (Tauragnuose) užrašytą etnonimą *čigonėnai*. Juo apibūdinami karaimai, nurodant, kad jie nesigiminiuoja nei su čigonais, nei su totoriais, nei su žydais, tik tarpusavyje vedas (LKŽ 2008; Anglickienė 2006: 242). Nors šis apibūdinimas taikytas ne Trakų, o Aukštaitijoje (Panevėžyje ar Naujamiestyje) gyvenusiems karaimams, tačiau jis atskleidžia, kad lietuviai ar lenkai atkreipė dėmesį į jų norą tuoktis tarpusavyje.

Kai kurie žmonės mano, kad karaimai yra *musulmonai*. Įdomu, kad tokią versiją pateikė asmenys, kurie nuo vaikystės artimai draugavo su karaimais ir teigia domėjęsi jų tikėjimu, yra buvę kenesoje. Pasitikslinus, o kokia, jų nuomone, totorių religija, paaiškėjo, kad nėra skiriamos nei karaimų, nei totorių, nei žydų religijos. Jos

⁶¹ Kažkas juos atvežė. Vytautas – lietuvių karalius. Jie tiki šešiaragę žvaigždę. Jie atvežti. Jam patiko ir jis atsivežė.

visos įvardinamos kaip musulmoniškos. Jie visi tiesiog suvokiami kaip kitatikiai (taip pat plg. Anglickienė 2006: 242).

Gerokai daugiau, nei apie dvasinę karimų kultūrą, trakiečiai išmano apie žemiškus šios tautos bruožus. Drauge su žydais, iš kitų miestiečių karimai išsiskyrė verslumu, gebėjimu kurti geresnį gyvenimą. Tačiau lygindami abi šias tautas, kiti gyventojai labiau vertina būtent karimus. Tai liudija gana dažni atsakymai į klausimą: „O kokie yra tie karimai?“ – „Ten, kur praeina karimas – žydui nėra ką veikti“. Tuo Trakai išsiskiria iš kitų Lietuvos miestų, kur verslumo atžvilgiu žydai neturėjo konkurentų. Anot B.N., patys karimai save vadino geresniais už žydus. Tokia posakio kilmė yra ištis tikėtina, tačiau vargu ar visi karimai taip mąstė, galbūt tik patys versliausi.

V.Č. atkreipia dėmesį, kad tarp karimų buvo daugiau išsilavinusių žmonių, tuo tarpu, pavyzdžiui, totoriai įvardinami kaip „prosty narod“ (liet. „paprasta tauta“). Karimai buvo mokytojai, daktarai, inžinieriai, dažnai dirbo vadovaujamą darbą. Jie išsiskyrė ir ūkine veikla – daržininkyste, ypač agurkų auginimu. Tačiau iš tarpukario ir pokario karimus atsimena ne kaip juodadarbius, o kaip žemės valdytojus, gebančius išauginti pačius geriausius agurkus ir juos realizuoti. Aukštą karimų statusą bendruomenėje liudija santykiai su Užutrakio dvaro sodybos valdytojais – grafais Tiškevičiais.

[...] karaimskie ogórki to, że na całym... nu, można powiedzieć, że na całym świecie wiadome byli [...] Nu oni, jasna, sami ne mogli tego robić, to wszystko ludzie robili. I Polacy, i Rosijanie na nich pracowali. [...] Ale już oni to kierowali tym biznesem, że tak powiem. I sprzedawali i nasiona, i tego, i ogórki, i tego, i wozili do Wilna. [...] No oni wiecej i zwionzane... z tym, i u Tyszkiewiczów pracowali, u tego grafa Tyszkiewicza [...]. Oni byli też tam. [V.Č. 2013] ⁶²

⁶² Karimų agurkai tai visame... na, galima sakyti, kad visame pasaulyje buvo žinomi. [...] Na jie, žinoma, patys negalėjo dirbti, tai viską žmonės darė. Ir lenkai, ir rusai jiems dirbo [...]. Bet jie jau rūpinosi tuo bizniu, taip pasakysiu. Ir parduodavo ir sėklas, ir agurkus, ir tą... ir vežiodavo į Vilnių [...]. Bet pas juos daugiausia susiję... ir pas Tiškevičius dirbo, pas grafą Tiškevičių. Jie ten taip pat buvo [...].

Netgi vargingiausiai gyvenantis karaimas kitiems miestiečiams, o juo labiau kaimo gyventojams, akyse turtingesnis. Didelę reikšmę turėjo žemės nuosavybė. Karaimų bendruomenei priklausė *Karališkais laukais* arba *Karaimų žeme* vadinama valda už miesto, šalia Semeliškių kelio. Privatūs šeimų sklypeliai buvo išsibarstę po visą miestą, ir visa *Karaimščyzna* buvo traktuojama kaip privati karaimų valda. Lenkas M.F. karaimų kilmės istoriją susieja su žemės apdirbimu, tačiau atkreipia dėmesį, kad tą žemę jiems dirbdavo kitataučiai. Jis pats buvo vienas iš tokių samdomų darbininkų ir patyrė, kaip karaimai geba gudrumu išreikalauti, kad samdinyms padarytų daugiau, nei buvo sutarta. Pasak M.F., negalima leisi, kad karaimas „įlįstų į sielą“, nes jis gudresnis net už žydą, juo labiau už paprastą lenką, rusą ar lietuvį.

Мы раньше на квартире жили у караимов.[...] Мы с караимами уже все время – „кюнъ яхши“, „як яхши“ уже знаем [...] „Добрый вечер“ и „здрасте“ что обозначает. [А какие они люди?]. Знайте, они как люди в основном очень приятные, но им поддаваться нельзя, они могут тебе последнюю шкуру снять. Но, на пример, наш человек – русский, или литовец – провинился, [так] он тебя поддаст, здаст, посадит. Караим – нокогда в жизни... Но он потом...[...]. Он тебе это дарит все, понимаешь, но потом с тебя эту шкуру снимит... [M.F. 2015]⁶³

A Витаутас их привез для чего? Потому, что они огородники. Он их заселил в Тракай... Но они огородники были – не сами трудились, а на счет людей. Это такой народ, ты понимаешь, их трудно... Вот здесь кругом ихняя земля. Вот сейчас засадили лесами, ничего не видно, а это были караимские земли, понимаете? У каждого караима был свой участок, но они использовали наших людей. На пример, он меня нанял, и сколько у него гектаров, я помогал и все,

⁶³ Mes anksčiau nuomavome butą pas karaimus. [...] Mes su karaimais visą laiką – „kiun jachšy“, „jak jachšy“ [...]. Tai reiškia „labas vakaras“ ir „labas“. [O jie kaip žmonės...?]. Kaip žmonės jie iš esmės labai malonūs, tačiau pasiduoti jiems negalima, jie gali tau paskutinį kailį nudirti. Na, pavyzdžiui, mūsų žmogus – lietuvis ar rusas – nusikalto, [tai] jis tave įduos, išduos, pasodins. Karaimai – niekada gyvenime... Tačiau vėliau [...] Jis tai viską dovanos, supranti, bet vėliau nuo tavęs skūrą nuims...

он мне оплачивает за мои труды, а он сам ничего не делает. Понимайте? [M.F. 2015]⁶⁴

Iš visų penkių miesto erdvių *Karaimščyzna* yra neabejotinai išskirtiniausia, tačiau jos ypatingumą lemia ne tiek kraštovaizdžio savybės, kiek dvasinis turinys. Jis yra sunkiai suvokiamas ne karaimams – žmonėms, kurių su šia vieta nesieja tankūs bendruomenės atminties saitai. Vyresnės kartos kitų tautybių miestiečiai, kurie atsimena *karaimišką Karaimščyzną* (pasižyminčią tautiečių gausa, kalba, agurkų daržais, religine praktika), geriau suvokia Karaimų gatvę kaip atskirą Trakų dalį.

4.6. *Zamostė*: Trakų tęsinys už pusiasalio ribų

Iki XVIII a. pabaigos *Zamostės* vardu buvo vadinama Trakų miesto ekonomijai, o vėliau valstybiniam Bražuolės dvarui priklausiusi valda. Ji apima teritoriją, esančią į šiaurę nuo Trakų pusiasalio. Vietovardį *Zamostė* (lenk. *Zamosce*, rus. *Замостья*, liet. *Užtiltė*, *Užtiltis*) galima rasti žemės inventoriuose, bažnytinėse metrikacijos knygos, teismų ir kituose dokumentuose, taip pat XIX a. planuose bei iki Antro pasaulinio karo išleistuose žemėlapiuose. Ši Trakų dalis egzistuoja ir rašytiniuose šaltiniuose, tuo ji išsiskiria iš kitų keturių jau aptartų miesto erdvių, kurių gyvavimą lėmė sakytinio būdu perduodama tradicija. Tam įtakos turėjo juridinė ir administracinė *Zamostės* kaip teritorinio vieneto atskirtis nuo miesto, į kurią ji oficialiai buvo įtraukta tik sovietmečiu. Paradoksalu, bet vos oficialiai įtraukus *Zamostę* į miesto ribas, jos vardas išnyko iš žemėlapių, tapdamas žodinės tradicijos paveldu.

Dėl ilgai trukusios atskirties nuo miesto, *Zamostė* yra vertinama nevienareikšmiškai. Klausiant vietos gyventojų, ar *Zamostė* – dar Trakai, ar jau nebe, galima išgirsti įvairių nuomonių: vieniems tai organiška miesto dalis; kitiems – jau

⁶⁴ O Vytautas kam juos atvežė? Todėl kad jie daržininkai. Jis juos apgyvendino Trakuose... Bet jie buvo daržininkai – ne patys vargo, o išnaudodami žmones. Čia tokia tauta, tu supranti, juos sunku... Vat čia aplink vien jų žemė. Dabar apšodino miškais, nieko nematyti, o čia buvo karaimų žemės, suprantate? Kiekvienas karaimas turėjo savo sklypą, bet jie išnaudojo mūsų žmones. Pavyzdžiui, jis mane samdė, ir kiek jo hektarų, aš viską padėdavau, jis man apmoka mano darbus, o jis pats nieko nedaro. Suprantate?

užmiestis, nebe Trakai; tretį negali sukonkretinti savo nuomonės arba skaido *Zamostę* į kelias dalis. Toks daugialypis požiūris į šią vietovę verčia atsigręžti į kitame miesto gale esančią, mums jau pažįstamą *Rogatką*. Abi šios erdvės yra kraštinės, žyminčios miesto apimtį ir ribas. Tačiau kitaip nei *Rogatka*, *Zamostė* nėra siejama su jokia miesto dalimi pusiasalyje, tai tarsi *užribio zona*, kurią prijungus prie miesto, atsiranda nauji geografiniai kriterijai, nusakantys Trakų ribas, nebeišsitenkama gamtos ir istorijos diktuojamoje erdvėje.

Pav. 11. XIX a. Trakų miesto plano dalis **Pav. 12.** Trakai ir apylinkės. XIX a. antros pusės žemėlapis dalis

Norint įsisąmoninti *Zamostę* kaip sudėtinę miesto dalį, pirmiausia reikia įvertinti tą jos egzistavimo tarpsnį, kuomet ji buvo laikoma kaimeliu, priemiesčiu, parduodama ir perkama valda. Verta atkreipti dėmesį į XIX a. Rusijos imperijos planuose *Zamostei* (ir daugeliui kitų valdų) taikytą topografinį įvardinimą *uročišče* (rus. *урочище*), kuris verčiamas kaip *apyrubė*⁶⁵ (LKŽ 2008). Kaip teigiama viename neoficialiame, tačiau kultūrinio kraštovaizdžio analizei tinkamame šio žodžio apibrėžime, *uročišče* reiškia tam tikrą *vietovę*, kurios pavadinimas daugiau ar mažiau susijęs su jos istorija ar kilme. Tokių vietovių sakininėje tradicijoje gali egzistuoti tūkstančiai, o svarbesnės atsiranda žemėlapiuose⁶⁶. Mūsų tyrimo atžvilgiu *Zamostę*

⁶⁵ Pastarąjį žodį galima taikyti landšaftiniam objektui apibrėžti – tai yra kokias nors gamtiniais bruožais nuo ją supančios aplinkos išsiskirianti vietovė (bala, pieva, miškas etc.). Taip pat jį galima suprasti kaip apygardą – tai yra kažkieno administruojamą ir tvarkomą teritorinį vienetą. Mūsų atveju nė vienas iš šių apibūdinimų nėra tinkamas, nebent pirmąją reikšmę pritaikytumėm ne tiek fizinės, kiek kultūrinės geografijos lauke.

⁶⁶ Plačiau žr. http://clubs.ya.ru/narod-karta/replies.xml?item_no=41102;
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B8%D1%89%D0%B5>;
<http://urochishe.ru/urochishe/#i>

taipogi pirmiausia reiktų suprasti kaip savo istorinę tapatybę turinčią vietovę, kuri buvo pakankamai svarbi, kad atsirastų žemėlapiuose. Šis svarbumas, be abejonės buvo susijęs su Trakais, tačiau iki pat XX a. vidurio tai buvo gana savarankiška teritorija. Iš 1854 m. sudaryto geometrinio Vilniaus gubernijos plano dalies su Trakams priklausančių žemių išmatavimais (Pav. 11) matyti, kad plano rengėjai aiškiai atskiria miestą ir *Zamostę*, kaip du atskirus administracinius ir geografinius vienetus, kurių kiekvienas turi savo ribas. Ypač verta atkreipti dėmesį į ilgą tiltą. Jis parodo sąsmaukos tarp ežerų platumą ir atstumą tarp pusiasalio ir kontinento. Dokumento grafinė kalba įtikina, kad aptariama vietovė yra „už miesto“.

Zamostės vietovardį randame ir to paties laikotarpio stambesnio mastelio carinės Rusijos Vilniaus gubernijos žemėlapyje (Pav. 12). Čia ji pavaizduota veikiau kaip kaimas. Lokalizacijos tikslumo nebelieka. Susidaro įspūdis, kad ji apima gana plačią teritoriją į šiaurės vakarus nuo Trakų, kuri, akivaizdžiai nepriklauso miestui. Tuo tarpu tarpukario lietuviškuose bei lenkiškuose žemėlapiuose *Zamostė* labiau susiejama su Trakais ir jau atrodo veikiau kaip priemiestis arba miesto tęsinys. 1937 m. išlestage žemėlapyje (Pav. 13) Trakų pusiasalis nebėra taip aiškiai atskirtas nuo kontinentinės dalies. Tiltas neišryškintas, o gatvė ir palei ją išsidėsčiusi gyvenamųjų namų eilė sukuria miesto, tebesitęsiančio ir už tilto, už pusiasalio, įspūdį.

Pav. 13. Trakai. 1937 m. žemėlapis dalis

Kartografinė kalba atkreipia dėmesį į skirtingų laikotarpių realijas. Tačiau jei mus domina vidinės priežastys, lėmusios *Zamostės* susiliejimą su Trakais, reikia atsižvelgti į urbanistinius, socialinius ir kultūrinius faktorius. Susiliejimo procesas buvo lėtas, bet anksčiau ar vėliau jis turėjo įvykti. Vietovardis *Zamostė* kilo iš žodžių junginio „za mostem“, reiškia – „už tilto“. Nors prielinksnis nurodo užribį, žodžio šaknis susaisto su miestu. Tiltas yra Trakų urbanistinis-logistinis objektas, tad ir su juo susijusi vietovardžio kilmė šiai vietai suteikia *trakietiškumo* kodą.

Pav.14. Karaimų tiltas. XX a. antros pusės nuotrauka

Anksčiau (3.3. skyriuje) kalbėta, kad už pusiasalio ribų esančios teritorijos taip pat buvo pajungtos miesto gynybinėms, ekonominėms, ūkinėms reikmėms. Vien pusiasalio žemės plotas negalėtų tenkinti kilmingųjų, bažnyčių ar vienuolynų ir miestiečių poreikių. Ganyklos, dirbamos žemės, karjerai, plytinės – visa tai buvo sutelkta teritorijose aplink ežerą. Kiekviena tokia teritorija turėjo skirtingą santykį su miestu. *Zamostė*, būdama arčiausiai Trakų, tapo miestiečių kasdienio ir šventinio gyvenimo dalimi. Su Trakais ji susisaistė: (1) juridškai, nes ilgą laiką priklausė miesto ekonomijai; (2) logistiškai, nes ją su miestu jungia ta pati gatvė, kurios, važiuojant iš Kauno pusės, aplenkta neįmanoma (3) ūkiškai, nes čia miesto reikmėms buvo degamos plytos, buvo ganykla, kur miestiečiai ganydavo savo gyvulius, taip

pat skerdykla, parduotuvė, karčiama; (4) kultūriškai, nes čia buvo karaimų kapinės; (5) socialiai, nes čia gyveno tų pačių tautybių žmonės, kaip iš Trakuose, juos siejo gyvenimo būdas, kultūrinis kraštovaizdis, bendri reikalai ir įvykiai.

Kaip užsiminta skyriuje apie *Karaimščyzną*, tiltas ne tik skiria, bet ir jungia. *Zamostei* buvo reikalingi Trakai, o Trakams – *Zomostė*. Abejų krantų gyventojams buvo svarbu nuolat prižiūrėti ir remontuoti tiltą, be kurio patekti į pusiasalį būtų buvę sunku. Iki XVIII a. pabaigos karaimai turėjo privilegijas naudoti šį tiltą kaip muitinę ir rinkti mokesčius iš pirklių, tad jie privalėjo ir remontuoti jį savo lėšomis. Vėliau tai tapo visų miestiečių reikalu. Tiltu remonto ir priežiūros darbas nebuvo lengvas. Ypač tais laikais, kai sąsmauka tarp *Galvės* ir *Totoriškių* ežerų buvo platesnė, o šiaurinė pusiasalio dalis dėl užtvindomų krantų buvo vadinama *Vodapoj*. Tiltas buvo žemas, medinis ir ilgesnis nei dabar. Vienas Trakų istorija besidomintis *Zamostės* gyventojas, lenkas S.L., savo iš knygų įgytas žinias perpynė su asmenine patirtimi ir pateikė savitą tilto raidos istoriją.

Anksčiau, kaip aš atsimenu, tai buvo [...] medinis tiltas, nedidelis. Paskui perstatė ir pavadino *Geležiniu*. O [...] devyniolikto amžiuje... Vienu žodžiu, buvo taip, kad šitas tiltas labai daug finansų reikalavo. Todėl, kad jisai medinis, ilgas. Žiemą stulpus kelia, kai užšąla [...] I ten visi gyventojai turėjo pinigų rinkti, kad šitą tiltą išlaikyt. Nu tai privalėjo, kad sumažint šitų išlaidų, pradėjo mažinti šitą tiltą. I ten nelabai taip paprasta išeidavo sumažinti. Imdavo [smėlį] pildavo į maišus. Šitie maišai į vandenį, paskui akmenis... Nu, vienžodžiu, šitaip užpylė kontinentą, sujungė. Nu nepilnai [...] Vis tiek – vandenys savo padarytų. Čia, šitoj pusėj, yra aukštesnis [vandenys] lygis ir jina turi turėti savo sujungimą. Atsimenu, būdavo tokių atvejų, kaip persipildė *Galvės* ežeras – tai net vandenys atgal į *Totoriškių* bėgo. [S.L. 2014]

Šiandien matomas trumpas ir aukštas tiltas buvo pastatytas sovietiniais laikais (Pav. 14), įgyvendinus kompleksinius žemės lygio aukštinimo darbus. Šlapioji *Vodapoj* vieta išnyko, tapdama vietos atminties dalimi. Taip pat atminties objektu virto ir senasis tiltas, kurį matę žmonės nepraleidžia progos palyginti su dabartiniu,

pasakodami, kaip jis iš medinio ir nepatikimo tapo geležiniu ir tvirtu, tačiau nieko bendro neturinčiu su jų patirtimi.

Теперь написано – „Гележинис караиму тилтас“. Он был древнянный, никакой он гележинис не был никогда. ...Это дорога поднятая. [Č.Č. 2014]⁶⁷

Zamostėje nuo XVI a. minima karčiama. Čia buvo galima palikti arklius, pernakvoti, užkasti neįvažiuojant į Trakus. Ji vietai suteikė ne miesto, o priemiesčio bruožų. Žmonės ir dabar atsimena karaimą, kuris dar XX a. vertėsi šia veikla. Mūsų tyrimui įdomu tai, kad šios, jau istorinės, karčiamos vietoje sovietiniais laikais buvo įkurta „Senoji kibininė“ (dabar vadinama „Karališkoji senoji kibininė“). Ji tapo svarbiausiu *Zamostės* tapatybės ženklu lankytojams, nes nuo sovietmečio, kai maitinimo įstaigų Trakuose buvo vos kelios, ši kibininė formavo turistinę tradiciją atvykus į Trakus užsukti suvalgyti karaimišku kibinų. Mūsų tyrimui kibininė yra reikšminga tuo, kad ji perėmė *Zamostės* karčiamos funkcijas naujaisiais laikais ir tokiu būdu tarytum išsaugojo istorinę vietos paskirtį. Tiesa, dabar „Senoji kibininė“ *Užtiltėje* nėra vieniša. Vietoje pakrypusių trobelių ir kuklių žvejų namelių čia vis daugiau atsiranda įvairaus lygio kavinių ir restoranų. Visa tai labai keičia vietovės vaizdą, tačiau kol kas naujieji pastatai pabirę pramaišiu su senais mediniais namais. Praeities ir dabarties kontrastai kultūriniame kraštovaizdyje čia yra vieni įdomiausių visame mieste. Jie nesusiję su daugiaaukščiais mūriniais namais, tarpusavyje kontrastuoja medinė ir mažos statybos architektūra.

Kitas svarbus elementas, be kurio apskritai neįmanoma pažinti *Zamostės* – tai gatvė. Ji jungia miestą pusiasalyje su jo tęsiniu kitame krante. Gatvė taip pat tiesiogiai susijusi su miesto ribomis pietiniame ir šiauriniame galuose, kur svarbiausias ribos ženklas yra kelių sankryža. Kitaip tariant, ten, kur baigiasi gatvė ir prasideda kelias, – maždaug ir nubrėžiama Trakų pabaiga. Žinoma, tai tik vienas iš pabaigos variantų, tačiau ypatingai svarus, nes jis susijęs su tais objektais ir kraštovaizdžio pokyčiais, kurių sunku nepastebėti. *Rogatkos* atveju būtent kelių į

⁶⁷ Dabar parašyta – „Geležinis karaimų tiltas“. Jis buvo medinis, joks „geležinis“ jis niekada nebuvo... Čia pakeltas kelias

Aukštadvarį ir Vilnių sankryža nulėmė vietovardžio kilmę ir Trakų pabaigos pietinėje pusėje logiką. Šiuo atveju ji sutapo ir su pusiasalio pabaiga. Tuo tarpu *Zamostėje* kelių į Vievį ir Semeliškes išsišakojimas ir jau kelis dešimtmečius jį ženklinantis žiedas yra ne už pusiasalio, o keli šimtai metrų už jo. Atstumas tarp tilto ir žiedo sudaro maksimalias *Zamostės* apimtis pietų-šiaurės kryptimi. Žiedas tapo tolimiausiu Trakų miesto tašku šiaurėje.

[O už Tilto Trakai?] Trakai. Baigiasi, aš skaitau, žiedu iš tos pusės. O iš tos – sunku pasakyti. Anksčiau – žiedu. Kur Naujasodis – anksčiau nieko nebuvo, o dabar cielas miestelis, nu. [...] Anksčiau Trakai taip – nuo vieno žiedo iki kito. [R.L. 2014]

Gatvės aptarimas skatina prisiminti skyriuje apie *Rogatką* cituotą O.B. tekstą, kuriame už žiedo esančių namų eilė palei kelią į Vilnių buvo įvardinta „Rogatkės uodega“. *Zamostei* taip pat galėtų tikti panašus palyginimas, įvardinant ją „Trakų uodega“. Tokį įspūdį susidaryti labai nesunku, jei žiūrėsime į tarpukario ar dabartinį miesto žemėlapi. Jame pusiasalis atrodo tarytum kūnas, o už jo šiaurės kryptimi besitęsianti, iš abiejų pusių nedideliais nameliais apstatyta gatvė, – šio kūno uodega. Tokiu palyginimu siekiama atkreipti dėmesį ne tik į išorinį panašumą, bet ir į nevienareikšmišką *Zamostės* traktuotę Trakų gyventojų pasakojimuose. Be šios „uodegos“ miesto samprata visai nenukentėtų, tačiau ji suaugo su Trakais urbanistiškai ir socialiai, tapdama organiška miesto naratyvo dalimi.

Palyginimas „kaip uodega“ arba vietos gyventojų pasakojimuose atsirandantis vietos apibūdinimas „pats galas“, kuris dažniausiai taikomas būtent teritorijoms už pusiasalio ribų, gali būti interpretuojami kaip nevalinga erdvės apibūdinimo taktika, išduodanti tikrąsias *trakietiškojo* pasaulio apimtis. Sąmoningas Trakų ribų įvardinimas nebūtinai turi būti adekvatus toms riboms, kurias diktuoja kasdienės gyvenimo praktikos, kolektyvinės ir asmeninės patirtys. Štai kad ir aukščiau pateiktame tekste matome vidinę R.L. abejonę dėl to, kur iš tikrųjų baigiasi Trakai. Ją sukelia į „cielą miestelį“ išaugęs Naujasodis. Tai pakeliui į Aukštadvarį esanti vietovė, kuri dabar oficialiai laikoma Trakų miesto dalimi. Vis dėlto tam Trakų gyventojui, kuris atsimena, kad visai neseniai tai buvo viso labo kaimas, įvykę urbanistiniai ir administraciniai pokyčiai nėra pakankama sąlyga šiai vietai integruoti

į mentalinę Trakų erdvę. Nebent ji taptų svarbia socialinio gyvenimo dalimi, kaip kad nutiko *Zamostės* atveju.

R.L. yra *Zamostėje* gimęs ir augęs karaimas. Būtina prisiminti, kad mūsų tyrimo eigai įtaką darė būtent karaimų tautybės M.Z. pasakojimai apie penkias Trakų erdves, kur *Zamostė* nurodyta kaip lygiavertė miesto dalis. Karaimiška perspektyva *Zamostės trakietiškumo* klausimu yra labai reikšmingas aspektas. Kaip matysime vėliau, kitų tautybių gyventojai šią teritoriją vertina kiek kitaip. Tuo tarpu karaimų mąstymą sąlygojo kelios aplinkybės. Be abejonės, svarbu, kad *Zamostė* yra visai šalia *Karaimščyznos*, kuri vietiniams karaimams sudaro Trakų esmę. Taip pat už tilto ši tauta nuo seno laidojo savo mirusiuosius. Svarbiausiu, betarpiškus ryšius tarp šių teritorijų lemiančiu faktoriumi laikytinas bendruomeniškumas. *Zamostėje* gyveno ir dabar gyvena kelios gausios ir Trakų karaimų gyvenime svarbų vaidmenį atliekančios karaimų šeimos. Jų pavardės, pravardės ir charakterio bruožai darė poveikį etniškai specifiškai šios vietovės sampratai.

Zamosce vadinom šitą vietą. Tai *na Zamosce* čia Lavrinovičiai gyveno ir Robačevskiai. „*Idem na Zamosce*“ – aišku, kad pas juos jau. Pavardės galim nesakyt jau. O ten kur „IKI“, dabar parduotuvė ar ką – ten irgi karaimai buvo. [...] *Rogatka, na Rogatce*. Bet ten kažkaip vaikų mažiau buvo [...]. O taip iš viso ten mažiau buvo [karaimų]. O visa nuo stulpo iki čia, iki galo – tai čia visa *Karaimščyzna*. [O tai *Zamostė* priklausė *Karaimščyznai*?] Jo, priklausė. Tiesiog kaip rajoniukas toks. [J.F. 2007]

Karaimams *Zamostė*, kaip matyti iš J.F. pasakojimo, pirmiausia yra socialinis ir kultūrinis reiškiny, o tik po to geografinis. Gatvė sujungė ne tik dviejuose krantuose esančias erdves, bet ir čia gyvenančius žmones. *Zamostė* karaimams tapo savotišku *Karaimščyznos* tęsiniu, arba jos dalimi – „rajoniuku“. Anot J.F., *Karaimščyzna* tęsiasi nuo stulpo „iki galo, iki *Rakalnės*“. *Rakalne* (taip pat *Rėkalnis, Arakalnis*) vadinamos vietovės pradžia, kuri paprastai sutampa su žiedu, galima laikyti ir *Zamostės* pabaiga. J.F. sąmonėje tai yra karaimiškųjų Trakų pabaiga.

Kodėl *Rogatka*, kurioje taip pat gyveno karaimai, netapo jam tokia artima, kaip *Zamostė*, jis paaiškina tuo, kad ten gyveno mažiau vaikų. Bendruomeniniams ryšiams formotis ir santykiui su supančiu pasauliu kurtis vaikystės tarpsnis turi labai didelę įtaką. Todėl *Zamostės* tapimas miesto dalimi iš dalies gali būti paaiškinta kaip vaikų socializacijos pasekmė. XX a. pradžioje karaimų šeimos buvo gausesnės, nei dabar. Vaikai garantavo bendruomenės tęstinumą, atnaujindavo ir (per)kurdavo ją. Galima nesunkiai įsivaizduoti, kad kažkuriuo metu būtent karaimų vaikų žaidimų erdvė išsiplėtė už tilto dėl ten gyvenančių gausių karaimų šeimų, ir tai turėjo didelę įtaką glaudžiam kultūrinėmis ir socialinėmis kategorijomis pagrįstam santykiui su *Zamoste* susiformuoti. Šiam argumentui pagrįsti pasitelkime iškalbingą Z.R. tekstą.

[Kaip vadinosi vieta už tilto?] *Bonkovščyzna* vadinosi [juokiasi] Ten Lavrinovičiai – *Bonkai*. Jie buvo labai karšti žmonės, ir pavadino *Bonkai*. *Bonkai* – kur kanda karves, kiaules. Maždaug, kaip gegužinis žukas. Žžžž – va taip va daro. Ten pats galas, karaimai kur gyvena. *Bonkovščyzna*. [Z.R. 2013]

Bonkais vadina kelias vienos šeimos kartas. Ši giminė koncentruotai gyveno dviejuose sodybose abipus gatvės. Tai Lavrinovičių pavardę turintys asmenys, kurie gavo tokią pravardę dėl tam tikrų elgesio ir charakterio bruožų, kurie buvo susieti su vabalu (lenk. *bonk* reiškia kamanę, vabalą). Dažniausiai prisimenami keturi broliai, kurių palikuonys ir dabar gyvena tose pačiose vietose. Tikėtina, kad būtent šių brolių būdo savybės nulėmė pravadės gajumą ir *Zamostės* emocinę atmosferą. Žmonės Lavrinovičių pavarde gyvena ir pusiasalio teritorijoje, tačiau kasdienėje kalboje vartojama pravardė *Bonkas* aiškiai nurodo kilmės vietą, kuri paprastai nusakoma apibūdinimu „zamostianskas“, tai reiškia „iš *Zamostės*“. Pats Z.R. priklauso aukščiau minėtų Robačevsių šeimai, kurie taip pat gyveno *Zamostėje*, o jo tėvas buvo visiems gerai žinomas mėsininkas, turėjo savo mėsinę ir mieste. Tačiau *Zamostė* daugiausiai siejama būtent su „zamostianskais“ Lavrinovičiais-*Bonkais*. Šis faktas yra sakininės tradicijos ir socialinių karaimų santykių paveldas. Todėl karaimiškame mentaliniame Trakų žemėlapyje tai yra svarbi vieta. Perfrazuojant Z.R., šios šeimos namai buvo tolimiausia vieta – „pats galas“ – kur gyveno karaimai. Neatsitiktinai šitai *Zamostės*

daliai parinktas savo daryba ir sąskambiu į *Karaimščyzną* panašus vietovardis – *Bonkovščyzna*.

Vienas iš *Bonkų* netgi savo gimimo vietą lokalizuoja per šeimos pavardę, o ne konkretų vietovardį. O pravardės kilmę jis priskiria garbingai „senovei“.

Aš gimiau ten, kur Lavrinovičiai. [Jūs iš tų garsiųjų *Bonkų*?]. Iš *Bonkų*. Taip. [Iš kur tokia pravardė?] Čia iš senovės dar. Skaitėsi dar, kad... Skaitėsi, kad jeigu nepatenkintas, tai neišsako savo nuomonės, o visą laiką bumčina po nosimi pas save nepatenkintas. Nuo to gavo *Bonkas* pravardę. Anksčiau gi praktiškai pavardės ir prasidėjo nuo pravardžių. [R.L. 2014].

Seniems laikams, tai yra karaimų įsikūrimo Trakuose metui, reiktų skirti ir už tilto prie ežero esančias jų kapines. Nors ankstyviausieji kapai datuojami XVIII a., negalėtume paneigti, kad ir seniau tose vietose buvo laidojama. Šios kapinės užima gana plačią teritoriją, tačiau tai yra itin retai lankoma vieta. Savo artimųjų ir protėvių kapų lankymui karaimų kalendoriuje yra skirta tam tikra diena. Individualus savo artimųjų kapų tvarkymas ir dažnesnis jų lankymas tik neseniai atsirado ir karaimų tradicijoje. Tikėtina, kad tam įtakos turėjo lietuviški kapinių tvarkymo įpročiai. Šiaip kapinės karaimams – tai atskiras pasaulis, kurio jie patys netgi neskiria *Zamostei*. Kapinių vieta dažniau siejama ne su tiltu ar erdve už jo, o su ežeru. Karaimų pasakojimuose neretai minima, kad kapinės yra „už ežero“, arba, kalbant apie mirtį, teko girdėti metaforinį pasakymą, kad „jau greitai reikės eiti už ežero“, ar kad „tėvai jau seniai už ežero“. Žvelgiant iš *Karaimščyznos* perspektyvos, kapinės iš tikrųjų yra kitame *Totoriškių* ežero krante.

Kai kurių karaimų paklausus, ar kapinės – tai dar *Zamostė*, galima sulaukti labai kritiškos reakcijos dėl neišmanymo. Kitaip tariant – kapinės laikomos mirusiųjų pasauliu, o *Zamostė* – gyvųjų pasaulio dalimi. Trakų semantiniame pasaulyje karaimų kapinės laikytinos sudėtine miesto dalimi. Lygiai kaip pietiniame miesto gale esančios katalikų ir stačiatikių kapinės, taip ir karaimų kapinės tampa tolimiausiais kultūriniais miesto objektais. Nors nebus suklysta pasakius, kad kapinės nėra Trakai, kita vertus, jos priklauso trakiečių kasdienio ir šventinio gyvenimo erdvei, ir todėl laikytinos Trakų kultūrinės ir dvasinės erdvės dalimi, nors

ir negali būti konkrečiai siejamos su kuria nors iš penkių šiame darbe analizuojamų miesto dalių. *Zamostės* atžvilgiu kapinės gali būti laikomos riboženkliau pietvakarinėje miesto pusėje.

Toliau už Lavrinovičių, link žiedo, dar gyveno ir kitų tautybių žmonių. Tačiau ne karaimiška *Zamostė* apibūdinama jau visai kitaip. Todėl paskutinis minėtos šeimos namas gali būti laikomas šios erdvės pabaigos pradžia. Tas pats Z.R. aukščiau cituotą tekstą papildė štai kaip:

[O toliau?] *Vsio* jau. Skaitėsi, anksčiau jau Marytės Melnikaitės gatvė prie tarybų, o ten jau lenkai gyveno. Jančevskiai [...], Volkovai gyveno. A – rusai, *kacapai* vo. Atvažiavę iš šito vo – Baltarusijos. Žulikai tokie. Žinot, kaip čia atvežė *poselencov*⁶⁸. [Kada?] Kokie keturiasdešimt šeštų – septintų metų. Šitie Starovojtovai tokie, vadinosi, žulikai [O kodėl jie vadinosi žulikais?] Uj mušasi! Čia tokios muštynės buvo – Trakai prieš *Zamoscę*. Ten jau už tilto buvo, skaitėsi, *Zamosce*. Nu ir visi, žinot, *pacanai*⁶⁹ tokie po keturiolika, dvylika, dešimt metų. Būdavo muštynės. [...] Buvo ir lenkai, ir karaimai, o ten – vieni rusai. [...] I Volkovy i Starovojtovy. Tai ten vienas namas, ten daug šeimų gyveno. *Bežency*⁷⁰ vadinosi šitie. [Z.R. 2013]

Pasakojimas apie kitos tautybės žmones atskleidžia *Zamostės* daugialypumą tautiniu-teritoriniu požiūriu. Susidaro įspūdis, kad pradedama kalbėti apie visai kitą vietą, kito pasaulio žmones. Neatsitiktinai dar kartą iškyla muštynių ir mušeikų vaizdinys. Jis tarytum nukelia į paribio kraštą, kuriame veikia kiek kitokios bendravimo taisyklės. *Zamostė* iškyla kaip opozicija Trakams tiek teritoriniu, tiek etniniu, tiek bendruomeniškumo atžvilgiu.

Z.R. temą apie „banditus“ arba „žulikus“ plėtoja ir pasakodamas apie *Rogatkos* „paties galo“ gyventojus (plačiau 4.2. skyriuje). Juos ir *Zamostės* mušeikas vienija tautybė (rusai), istorinės aplinkybės, atginusios juos į Trakus (karas, badas), gyvenama vieta šiame mieste. Po Antro pasaulinio karo miesto pakraščiuose apsigyveno istorinei bendruomenei nepriklausę asmenys. Jų gyvenama vieta, kilmė

⁶⁸ Gyventojai

⁶⁹ Vaikinai

⁷⁰ Pabėgėliai

ir elgesys skatina priskirti juos marginalinei miestiečių grupei, kuri kuriam laikui net buvo suformavusi savotišką Trakų muštynių „tradiciją“.

Tokią versiją iš vienos pusės paneigia, o iš kitos patvirtina lenkų tautybės V.R. ir M.F, kurie patys dalyvaudavo tose muštynėse, ir jų pasakojimai patvirtina, kad pagrindiniai triukšmadariai buvo iš miesto galų. Abu šie vyrai laiko save trakiečiais, tačiau į Trakus jie dar vaikystėje atsikėlė iš kaimo. Tai rodo, kad į muštynes dažniau įsiveldavo nevietiniai gyventojai.

Būtina pasakyti, kad aptariamoms muštynėms neturėjo etninio pagrindo, t.y. jos kildavo ne dėl tautinės nesantaikos. Tokį elgesį skatino kitos priežastys: auklėjimo stoka ar tiesiog jaunatviškas karštakošiškumas. Iš V.R. pasakojimų akivaizdu, kad pokaryje Trakų paaugliams muštynės buvo įprastos. Anot jo, karaimai į tokius dalykus nesiveldavo, mušdavosi daugiausiai lenkai ir rusai.

Замостья с Рогаткой дрались. Были такие времена... [...] Собирались всякие [...]. Караимы в таких делах не участвовали, они народ тихий. [...] А как организовали такие дела? Ну, в парк ходили, где милиция раньше была. Там раньше совсем по другому было. В парке дрались, потом на льду дрались. Да – команда на команду собирались. [...] Просто кто-то кого-то там обидел. За мостом там обидел или *Рогатка* там обидел – ну и вот, назначаем, собирались и дрались. И так сильно дрались. До крови. [V.R. 2014]⁷¹

Jėgas kumščiais išbandydavo jaunimas iš abiejų miesto galų. Prisimenama, kad muštynės turėjo savas taisykles, vykdavo nustatytu laiku, paskirtoje vietoje. Jos V.R. ir M.F. pasakojimuose netgi šiek tiek romantizuojamos, jiems tai brangus jaunystės prisiminimas. Su nostalgiška gaida daugelis trakiečių prisimena muštynes per šokius ar vėliau vykusias taip pat „tradicines“ kovas tarp Trakų ir Lentvario. Prielaidą, kad muštynės prasidėjo, kai Trakuose karo metu ir pokariu apsigyveno

⁷¹ *Zamostė* su *Rogatka* mušėsi. Buvo tokie laikai... [...] Visokie susirinkdavo [...]. Karaimai tokiuose dalykuose nedalyvavo, jie ramūs žmonės [...]. O kaip šituos dalykus organizavo? Nu, į parką vaikščiojo, kur anksčiau milicija buvo. Ten anksčiau visai kitaip buvo. Parke mušėsi, paskui ant ledo mušėsi. Taip – komanda su komanda susitikdavo. [...] Tiesiog kažkas kažką įžeidė. Už tilto įžeidė ar *Rogatka* ten įžeidė – nu, ir va, paskiriame, susirinkdavo ir mušdavosi. Ir taip stipriai mušdavosi. Iki kraujo. [...] Tik *Zamostė* ir *Rogatka* mušėsi.

daug naujų gyventojų, leistų jas interpretuoti kaip tam tikrą socializacijos veiksmą, siekį pritaipyti prie Trakų, išsikrovoti čia sau vietą.

Prisiminkime 3.2 skyriuje cituotą V.R. tekstą, kuriame visas Trakų miestas „padalinamas“ į dvi dalis – *Zamostę* ir *Rogatką*, o jo gyventojai (paaugliai) – į dvi komandas. Oponentai susitikdavo centre – parke prie pilies griuvėsių. Ši vieta tapo savotišku kovos lauku. Naujakurių vaikai iš naujo braižė mentalinį Trakų žemėlapią ir keitė vietinę bendruomenę. Paribio žmonės suvokė save kaip trakiečius ir norėjo įgyti statusą ir vietą mieste, todėl „kovos“ būdavo organizuojamos pusiasalio teritorijoje. Tam tikra prasme ši elgesį galima interpretuoti kaip savitą konkurenciją dėl miesto. Z.R. pasakymas, kad kovojo Trakai prieš *Zamostę*, yra adekvatus V.R. pasakymui, kad *Rogatka* kovojo prieš *Zamostę*, kurią jis vertino kaip užmiestį.

А *Замостья* это почему так называлось? За мост. Здесь мост такой был деревянный когда-то. И так вот. Уже с города перешол, уже, значит, за мост – все, ты уже не тракайский считаешься. *Замостья* уже – так. [V.R. 2014]⁷²

Matome, kad šis asmuo jautėsi atstovaujantis miesto interesams. Nors kalbant apie muštynes *Zamostė* tarsi priartinama prie Trakų centro, kalbėdamas apie šią erdvę kaip atskirą, *Rogatkoje* gyvenantis asmuo dažniausiai nurodys, kad už tilto gyvena jau nebe trakiečiai. Kai kurie asmenys, ypač lenkų tautybės, net nevartoja tokio vietovardžio kaip *Zamostė*, sakydami – „za mostem“. Į tai verta atkreipti dėmesį, nes vietovardžio žinojimas arba nežinojimas būna susijęs su tos vietos suvokimu, jos supratimu. Pavyzdžiui V.Č., kuris laiko save tikru trakiečiu, *Zamostę* menkai pažįsta ir nelabai žino, kaip ją apibūdinti. Šiam žmogui miesto pabaiga sutampa su tiltu. Vis dėlto, kalbėdamas apie tai, kur ir kokių tautybių žmonės gyvena mieste, jis pratęsia Trakų ribas ir už tilto. Anot jo, lenkai mieste gyveno iki Švento Jono koplytstulpio (*śwętego Jana*), toliau, iki pat tilto, – karaimai ir nedaug lenkų, o už tilto – vėl lenkai. Tokiu būdu jis atskleidė lenkišką miesto schemą, pagal kurią

⁷² O kodėl *Zamostė* taip vadinosi? Už tilto. Čia tiltas buvo toks medinis kažkada. It taip vat. Jau iš miesto perėjai, jau, reiškias, už tilto – viskas, tu jau ne trakietis esi.

karaimai atsiduria ne gale miesto, o per vidurį, o iš abiejų pusių juos supa lenkų tautybės žmonės.

Zamostėje gyvenantys lenkai ir kitų tautybių asmenys save laiko „*zamostianskais*“ trakiečiais, tačiau homogeniškos bendruomenės jie nesudaro. Tie lenkai, kurie gyveno arčiausiai karaimų, arčiausiai tilto, laikė save tikrais „*zamostianskais*“ gyventojais ir tikrais trakiečiais. Toliau, t. y. arčiau žiedo ar net už jo gyvenantys asmenys taip pat priskiria save *Zamostei*, tačiau jie sudaro kiek kitokią bendruomenę negu pirmieji. Galima daryti prielaidą, kad du faktoriai – karaimų kaimynystė ir gyvenamoji vieta netoli tilto – turėjo didelę įtaką vietos lenkų savimonei. Kuo arčiau Trakų erdvės pusiasalyje, kuo arčiau trakietiškos bendruomenės, kurią simbolizavo karaimai, tuo daugiau priežasčių save ir *Zamostę* traktuoti kaip Trakų pasaulio dalį.

Моё понятие *Замостья* – это от моста, вот этого моста вот, и во тут во до *Динамки* [...]. А там уже... мы и дети не очень общались [...]. Они считали, что они з *Замостья*. Кто жил даже из *Ракалне* и то говорили – „А мы *замостьянски*“. Говорю – „Счас!“ . Тракайские это было тут. Я так считаю. И много кто считает... А что *Замостья* – до Виевиса будет? Все тут *замостьянски* под озером [и все которые на Жалёи улиице жили]. [А *Замостья* это часть Тракая?] Это часть Тракай. [Или уже за Тракаем?]. Не, ну... ну часть Тракая [...]. Просто мост. [М.Č. 2014]⁷³

M.Č. yra viena iš tų, kuri atitinka visus anksčiau išvardintus „tikresnių“ *zamoscianskų* lenkų kriterijus. Jos pasakojime tarsi žvelgiama iš aukšto į tuos, kurie gyvena už jos suvokiamų *Zamostės* ribų. Jos vertinimu, *Zamostė* šiaurės kryptimi baigiasi, pakilus į kalną, ties posūkiu į „Dinamo“ vandens sporto bazę (vadinama *Dinamkė*), kurią netrukus aptarsime plačiau. Šie orientaciniai ženklai beveik atitinka

⁷³ Mano *Zamostės* supratimas – tai nuo tilto, nuo šito va tilto, ir va čia iki *Dinamkės* [...] O ten jau... mes net vaikai nelabai bendravome [...] Jie manė, kad jie iš *Zamostės*. Kas netgi *Rakalnėje* gyveno, ir tai sakydavo, kad – „Mes *zamostianski*“. Sakau – „Kur jau ne“. Trakiečiai buvo čia. Aš taip manau. Ir daug kas mano... O ką – *Zamostė* iki Vievio bus? Visi *zamostianski* prie ežero [ir visi kurie Žaliosios gatvėje gyveno]. [O *Zamostė* tai Trakų dalis?] Tai Trakų dalis. [Ar jau už Trakų?] Ne, nu... nu dalis Trakų. Tiesiog tiltas...

ir anksčiau minėtą karaimišką „pabaigos pradžia“, nors patys karaimai tokių griežtų ribų, kaip M.Č., nebrėžė.

Zamostės plotą nusakyti sunkiau. Kadangi kraštovaizdis yra atviras, konkrečias jos ribas būtų sunku nubrėžti. Iš vienos pusės yra aukštuma, o iš kitos – status krantas, nuo kurio matosi *Galvės* ežeras. Tai, kad *Zamostė* yra aukštumoje, ant kalno, kuris yra gerai matomas visose Trakų apylinkėse ir mieste, yra išskirtinis jos bruožas. Kalnas prasideda ne iš karto už tilto. Iš pradžių krantas yra gana žemas, ir būtent čia yra susikonglomeravusi didelė dalis gyventojų namų. Tikėtina, kad anksčiau būtent ši teritorija ir buvo suvokiama kaip *Zamostė*, bet vėliau ji išsiplėtė – laukuose ant kalno buvo įrengta miesto ganykla, svarbi šiaurinės pusiasalio pusės gyventojams, nes daugelis jų laikė gyvulius, kuriuos reikėjo išvesti už pusiasalio. Vakarinėje ir pietvakarinėje *Zamostės* dalyje, anot U.L., „laukai buvo – kur nori ten ganyk“.

Visi Trakai net karves laikė. Per visus Trakus Albinas – Albinas vadindavom – turėjo trūbą tokią, ir su šita trūba apie penktą valandą ryte – dunda į šitą trūbą, ir surenka šitas [karves]... Žmonės atidaro vartelį, išleidžia šitų savo karves, ir varo į šitą pusę, už tilto ten į laukus, ir vakare vėl... Ale jau [...] karvės patys kuo greičiau skuba namo [S.L. 2014].

Gyvulius čia atvesdavo ir tarybiniais laikais, septintajame dešimtmetyje. Tačiau tai buvo nebe miestiečių karvės, ožkos ir arkliai, o galvijai iš kolchozų, kuriuos surinkdavo *Zamostėje* įkurtas gyvulių priėmimo punktas. Moterys galėjo čia užsidirbti, vakarais melždamos karves, o vyrai (ir kai kurios moterys) – gindami gyvulius į Vilnių. Tiek daug gyvulių, kaip surinktų bandų varymo metu, savo gatvėse Trakai nei anksčiau, nei vėliau nebuvo matę.

Buvo „zagotskotas“ – gyvulių priėmimo punktas. Po aštuoniasdešimt, po šimtą vienetų gyvulių varydavo pėsčia į Vilnių, į mėsos kombinatą. O bandą turėjo! Ir būtent per Trakus. Kito kelio nebuvo. Nebuvo Trakuose kito kelio. [...] Čia buvo kažkur šešiasdešimtais metais [...] Dideles bandas rinkdavo, ir paskui tos bandos, duodavo tris keturis arklius, keletą vyrų, ir pėsčia [varydavo] į Vilnių iki mėsos

kombinato [...]. Iš čia, būtent iš to taško. O kiekvieną vakarą, kada atvedavo tas bandas [...], vietinės moterys kiekvieną vakarą ateidavo melžti karves. Negalima buvo palikti tas karves nemelžtas, uždegiminis procesas prasidės [...] Tai čia buvo tiems gyventojams, kurie čia gyveno, kiekvieną dieną po kibirą pieno turėjo. Be jokių problemų. Ir svarbu, kad jiems leisdavo, ir prašė net. [...] O paskui tą visą bandą surinkdavo į Vilnių. Ir vėl tris, keturias, penkias dienas moterys laukia. Nėra nei pieno, nei gyvulių. Ir vėl po biški pradeda priimdinėt gyvulius, ir vėl moterys eina melžt jau [Ir karaimės eidavo?] Ne, karaimės neidavo. Ten pagrindiniai čia vietiniai, kurie dirbdavo tam ūkiui [...] Toks gyvenimas tuo laiku būdavo [R.L. 2014].

Dar viena su miesto gyvuliais susijusi vieta *Zamostėje* buvo aukščiausioje jos vietoje įkurta skerdykla, lenkiškai vadinama *bojnia*. Ji funkcionavo tarpukariu ir sovietmečio pradžioje. Po sykį kilusio gaisro čia įsikūrė minėtas gyvulių priėmimo punktas.

Kita *Zamostės* kultūrinei erdvei priklausiusi ir gyvuliams ganyti tinkama teritorija buvo vienoje didžiausių ir pačioje ilgiausioje *Galvės* ežero saloje. Ji vietinių vadinama *Plytnicos* vardu ir yra visai šalia kranto. Nuo lietuviško žodžio *plyta* kilęs šios salos pavadinimas išduoda, kad ji, kaip ir *Zamostė*, ankstesniais laikais buvo buvo susijusi su plytų degimu. Todėl galima sakyti, kad *Zamostės* istorinei erdvei priklauso ir dalis ežero. Anksčiau į *Plytnicą* buvo galima nubristi sekluma. Joje ne tik galėjo ganyti gyvulius, čia gerai augo žemuogės, todėl į salą mėgdavo eiti vaikai. Juolab, kad visai šalia buvo jų mėgstama maudynių vieta, vadinama *Kompelnia*.

Čia, kur „Dinamo“ bazė – lenkiškai [vadinom] *Plytnica*. [...] Tai mes, kai vaikai buvom, tai mes [...] kokią septintą birželio, vandens tiek biški virš kelienių, eidavom ten rinkti žemuoges. Pirmiausia žemuogės būdavo todėl, kad aplink vandenys, medeliai, ten aplink daug tuščių vietų buvo. Tai žemuogėm labai tinka tokie dalykai. [Tai jūs ten galėjot nubrist?] Taip, drąsiai. O paskiau, kaip „Dinamo“ bazę pastatė, tai šitą įgyfino, todėl, kad sportininkam su valtimis [...] reikėjo išvažiuot. [S.L. 2014]

Jau kelis kartus pasakotojų paminėta „Dinamo“ bazė nurodo, kad taip vadinama vieta vietos gyventojams įgijo išskirtinę reikšmę. Ji pastatyta sovietmečiu kaip vandens sporto ir saugumo darbuotojų poilsio vieta. Jau minėtame 1995 m. atliktame sociologiniame tyrime buvo domimasi, kaip trakiečiai vertina naujus pastatus. Šis objektas pateko tarp labiausiai neigiamai vertinamų statinių. Nors iš tiesų jo funkcija labiausiai atitinka Trakų rekreacines galimybes. Daugybės pastatų kompleksas pastatytas ten, kur anksčiau būta tik daržų, pelkių, viena kita vargana sodyba. Svarbiausia, kad ten buvo vaikų mėgstama maudykla *Kompelnia* ir sekluma, vedanti į *Plytnicos* salą. „Dinamo“ bazė užima didžiulį plotą, kuris, galima sakyti, steigia atskirą erdvę. Vietovardis *Dinamo*, *Dinamkè* šnekamojoje tradicijoje dažnai minimas atsietai nuo *Zamostės*. M.Č. pasakojime ties įvažiavimu į šią bazę brėžiama *Zamostės* pabaiga. Tad šis objektas gerokai apkarpė šios istorinės vietovės rytinį pakraštį ir tapo jos šiaurinės ribos simboliu. Žmonių prisiminimuose atsispindi nerimas dėl ketinimų šią bazę plėsti, kas reikštų kad dar daliai gyventojų būtų tekę kraustyti iš savo namų. Kitaip tariant, *Dinamkè* savo metu grasino apimti visą *Užtiltę*.

Apibendrinant galima teigti, kad *Zamostė* Trakų dalimi tapo dėl kelis amžius trukusios urbanizacijos, dėl to, kad miestui reikėjo daugiau erdvės. Trakai pamažu absorbavo į savo kultūrinę erdvę tai, kas ir taip nuo pat pradžių buvo neatsiejama nuo miesto. Žinoma, šis „savinimasis“ nėra absoliutus, nes tiltas nuolat primena skirtį ir skatina įvairias interpretacijas. Dabar vietovardį *Zamostė* galima išgirsti karaimų, lenkų, rusų tautybių miestiečių šnekoje. Lietuviai dažniausiai vartoja lietuvišką formą *Užtiltė*, kuri yra įdiegta istorikų darbuose. Labai dažnai vietoj istorinio vietovardžio nurodoma lokacija – „už tilto“, „za mostem“ ar „за мостом“. Taip pasako ir jaunosios kartos atstovai, kurie istorinio *Zamostės* vietovardžio net nėra girdėję. Tai rodo, kad tilto semantika yra stipri, ir vietos pavadinimas gali išlikti, nepaisant to, ar jį pavyko perduoti sakytinės tradicijos būdu.

Nuo XV a. Trakai turi miesto statusą, todėl šiame darbe vartojamas ne miestelėno (mažo miestelio gyventojas), o miestiečio (miesto gyventojas) terminas.

Vis dėlto tiek fizine (geografinė) apimtimi, tiek gyventojų skaičiumi Trakai yra artimesni nedideliui miesteliui. Tai atskleidžia ir vietos gyventojų pasakojimai, kuriuose matyti, kad vieno žmogaus sąmonė aprėpia visą gyvenamą Trakų erdvę. Jos skaidymas į mažesnes dalis liudija per daugelį metų susiformavusią šios erdvės suvokimo ir veikimo joje sistemą.

Pasak P. Korkiakangas, erdvės ir vietos kuriamos naratyvuose ir kaip naratyvai. Miestas taip pat gali būti vertinamas kaip kolektyviai atpažįstamas ir papasakotas naratyvas (Korkiakangas 2004: 150–151). Šioje disertacijos dalyje aptarėme pasakojimą apie trakų erdvę, kuriame Trakai yra ne miestas, bet pasaulis, visų pirma gyvuojantis žmonių sąmonėje. A.M. Åström pastebėjo, kad kiekvieno miesto istorija egzistuoja paraleliai su miestiečių asmeninėmis patirtimis ir jų gyvenimo istorijomis. Jos apima gana trumpą laiką, palyginus su septynių šimtų metų miesto istorija, tačiau tik jose galime pamatyti žmogų, kaip organišką miesto dalį. Pasakotojai atsimena save ir kitus ne kaip stebėtojus, bet kaip nuo neatsiejamus nuo gatvės ar kažkurios vietos gyvenimo (Åström 2004: 20, 43).

Dauguma žmonių patirčių yra susijusios su vietomis. A. Heimo pabrėžia, kad vietos koncepcija apima reikšmių mikro lygmenį, tai leidžia kalbėti apie *vietos jausmą* arba *lokalinę tapatybę* (Heimo 2006: 50). Būtent lokaliniai konkrečių vietų (miestų, kaimų, bendruomenių) tyrimai leidžia išskirti tokį reiškinį, kaip mikrolokalumai. Pasakojimuose atsiskleidžia, kad žmonių gyvenimas vyksta pirmiausia „savose“ erdvėse. Siauriausia prasme jos susijusios su namų aplinka, o toliau jų apimtis ir turinys formuoja daugelis kriterijų – amžius, socialiniai, religiniai, bendruomeniniai, architektūriniai ir pan. Kiekviena iš penkių Trakų dalių miestiečių suvokiama kaip sava. Su ja tapatinamasi ir iš jos perspektyvos tapomas visų Trakų paveikslas, išskiriamos svarbios ir mažiau svarbios miesto vietos. Architektūriniai objektai, kraštovaizdžio ypatumai, tautinis pasiskirstymas tampa svarbiais ženklais, kurie pasitelkiami, siekiant apibūdinti tų dalių išskirtinumą, pagrįsti jų apimtis.

Aptartos penkios miesto dalys – *Rogatka, Jursdyka, Miasto, Karaimščyzna ir Zamostė* taip pat gali būti suvokiamos kaip mikrolokalinės erdvės. Kiekviena jų gali būti analizuojama atskirai, tačiau jų turinys geriausiai atsiskleidžia, vertinant jas kaip

tarpusavyje susijusias, priklausančias lokaliniam trakietiškam naratyvui. Analizuojant šių dalių apimtis ir ribas galima pastebėti nuo XV a. iki XVIII a. Trakuose egzistavusių jurisdikų įtaką (*Karaimščyzna, Jursdyka, Miasto*). Tai liudija ir senbuvių tapatinimasis su kuria nors iš šių dalių (karaimai su *Karaimščyzna*, lenkai su *Miasto* ir *Rogatka*). Taip pat atsiskleidė, kaip socialiniai ir kultūriniai žmonių ryšiai padeda į miestą integruoti priemiesčiais laikytas teritorijas už Trakų pusiasalio ribų (*Rogatka, Zamostė*).

XX a. pradžioje ir viduryje gimusių trakiečių gimtosios kalbos buvo slavų (lenkų, rusų). Būtent tada jie įsiminė miesto vietovardžius, kurie taip pat skamba slaviškai. XX a. antroje pusėje, augant lietuvių kalbos statusui, kai kurie pavadinimai įgavo naujų formų. Jos ne užgožė, o papildė jau egzistavusią įvardinimo tradiciją (*Miasto-Miestas-Centras*). Jaunesnieji, o juo labiau iš kitų vietų atvykę miestiečiai pradėjo kurti savus miesto vietų ir atskirų jo dalių pavadinimus. Pavyzdžiui, pusiasalio pilis vadinta „Takeši“, dėl populiaros japonų televizijos laidos, o Užutrakio dvaro sodybą – „Londonu“. Tokie pavadinimai atspindi daugiausiai mažų bendruomenių (šeimų, draugų, bendraklasių etc.) kultūrą. Tačiau egzistuoja ir tam tikras tęstinumas, kuris nebūtinai perduodamas drauge su vietovardžiais. Jį lemia miesto raida ir miesto vietų diktuojamos reikšmės.

5. TRAKAI – EŽERŲ PASAULIS

5.1. Ežerų vardų įvairovė ir tradicija

Ankstesniuose disertacijos skyriuose ne kartą buvo atkreiptas dėmesys į tai, kokią didelę įtaką Trakų miesto erdvės steigčiai turi pusiasalis. Miestas tarytum gyvas organizmas nuolat keitėsi, nyko ir vėl plėtėsi, tačiau jo branduolys išliko ten pat – ežerų apsuptyje. Vis dėlto žodis *Trakai* apima daugiau nei pusiasalį, kuriame įsikūręs senamiestis. Jis taip pat taikomas pilims, ežerams, naujoms miesto dalims. Šioje disertacijos dalyje toliau analizuosime Trakų lokalinio pasaulio aprėptis ir turinį, įtraukdami į analizės lauką ir ežerus.

Pav. 15. Trakų apylinkių žemėlapis. Iškarpa iš Lietuvos kelių atlaso. 2012 m.

Paprastai, kai kalbama apie Trakus supančius ežerus, turimas omenyje *Trakų ežerynas*, kuris iš geografinės perspektyvos plačiau pristatytas 3.2. disertacijos

skyriuje. Šiame ežeryne išskiriami du savarankiški skirtinguose absoliučiuose aukščiuose telkšantys vandens telkiniai: *Galvės sistema* (*Galvės, Bernardinų, Totoriškių, Nerėpinkos* ir *Skaisčio* ežerai) ir *Akmenos* ežeras (Pav. 15.) Sakytiniai duomenys rodo, kad šis atskyrimas egzistuoja ir kultūrinėje tradicijoje. Trakiečių ir aplinkinių kaimų gyventojų sąmonėje *Galvės sistemos* ežerai dažniau siejami su miestu, o *Akmenos* ežeras suvokiamas dvejopai – ir kaip Trakų kultūrinės erdvės dalis, ir kaip atskiras, labiau su kaimiškais Trakų apylinkėmis siejamas objektas.

Dabartinės oficialiosios miesto ribos apima dalį Trakų ežeryno ir kelis gretimus nedidelius ežerėlius: *Babruką, Ešerinį, Gilušį, Luvką, Plomėnus, Puvėką, Vėžio akį*⁷⁴. Tačiau norint aptarti ežerus kaip sudėtinę Trakų dalį iš kultūrinės perspektyvos, to nepakanka. Anksčiau atkreipėme dėmesį, kad oficialiosios teritorijos ribos nebūtinai sutampa su tuo, kaip miestą ir jo apimtis suvokia žmonės (plačiau 3.3. ir 4.1. skyriuose). Ežerų įtraukimas į analizės lauką iškelia papildomų klausimų: su kokiais kraštovaizdžio objektais ar reiškiniiais žmonių sąmonėje (tiek vietinių, tiek prašalaičių) siejamas Trakų vardas? Išvardinti mažieji ežeriukai dėl intensyvesnio pakrančių užstatymo panašūs į vidinius miesto telkinius. Tuo tarpu didelį plotą apimantis *Trakų ežerynas* suponuoja gamtos, o ne urbanistinio elemento dominavimą kraštovaizdyje. Vis dėlto tiek rašytiniai, tiek sakytiniai duomenys rodo, kad būtent šiam ežerynui taikomas Trakų vardas.

Norėdami geriau suprasti vietinių gyventojų žinią ir santykį su ežerais, iš pradžių panagrinėkime ne trakiečių požiūrį. Literatūroje bei sakytinėje kultūroje yra paplitusias ežerėvardžių formas *Trakų ežerai* ir *Trakų ežeras*.

Visus minėtuosius ežerus apibūdina apibendrinantis pavadinimas *Trakų ežerai* (lenk. *Jeziora Trockie*, rus. *Тракаўцкыя азера*), jis vartojamas mokslinėje ir populiarioje literatūroje (Szukiewicz 1908: 202–203; Znamierowska-Prüfferowa 1930; Kulwiec 1939: 35, 39; Maceika 1940: 18; Ivinskis 1941: 38; Krajewski 2012: 277 ir kt.). Kai kurie mokslininkai vartojo šį vardą kaip *Trakų ežeryno* sinonimą (Mekas 1968; Kudaba 1987, 1992; Purvinienė, Purvinas 1987: 70). Tuo tarpu M. Znamierowska-Prüfferowa tokiu pavadinimu apibrėžė ištisą kompleksą telkinių,

⁷⁴ Dabartinį Trakų miesto planą žr.: <http://www.trakai.lt/index.php?2867158956>

kuriuose Trakų žvejai užsiėmė versline žvejyba. Be minėtų šešių miestų supančių ežerų ji išvardija dar dvylika didesnių ir mažesnių aplinkinių ežerų (Znamierowska-Prüfferowa 1930: 4–6)⁷⁵.

Kasdienėje vartosenoje pavadinimas *Trakų ežerai* įprastesnis ne vietos gyventojams, o kitose Lietuvos vietose gyvenantiems žmonėms, kurie į Trakus atvyksta kaip turistai. Jis aiškiai įvardija vietą, identifikuoja ežerus, nereikalaudamas detalizavimo, todėl nereikia atsiminti visų Trakus supančių ežerų vardų. Koks konkretus ežeras turimas omenyje kiekvienu atveju, šiame tyrime nesiimta aiškintis. Svarbiau buvo atkreipti dėmesį į tendenciją aplink Trakus esančius ežerus įvardinti miesto vardu. Tai būdinga Trakų apylinkių kaimų bei kai kurių atokesnių miestelių šnekamajai kalbai. Tačiau čia mes randame ne daugiskaitinę, o vienaskaitinę vietovardžio formą – *Trakų ežeras* (lenk. *Jezioro Trockie*, rus. *Тракайское озеро*). Pastarasis pavadinimas apima *Galvės* sistemos ežerus. Kai kurie žmonės dar paaiškina, kad tai vienas didelis ežeras, tik daugelyje vietų skirtingai vadinamas.

То одно озеро считается [...], а во многих местах иначе называется. [V.V. 2007]⁷⁶

Тракайское озеро большое [...]. Оно тянется до Лентвариса [...]. Оно тянется где наше Жиридишки... Большое озеро, что ты. [V.V. 2008]⁷⁷

Один батюшка утанул в *Тракайском озере*, в Затроче. [K.K. 2014]⁷⁸

[A to jezioro czy miało nazwę?] *Oczko*. [*Oczko?*] Tak. Maliusenko było *Oczko*. *Oczko* nazywali. A ta wo wielksza – *Nerėspinka*. O tak vo. [A dalej?] A tam dalej jusz – *Trocko*. [*Trocko?*] Aha. Tesz Troki – kręgom okruzony jeziorom. [Jednim

⁷⁵ M. Znamierowska-Prüfferowa išvardina šiuos 18 Trakų ežerų: *Galwe, Skajście, Tataryszki, Bernardynskie, Nierespinka, Okmiany, Szmujoj, Olsoki, Płomiany, Gilusz, Bobryk, Aszyryniuk, Podumble, Bolosie, Oczko, Oczko, Krasne, Birwa*.

⁷⁶ Tai kaip vienas ežeras [...], o daugelyje vietų kitaip vadinasi

⁷⁷ *Trakų ežeras* didelis [...] Jis tęsiasi iki Lentvario [...]. Jis tęsiasi kur mūsų Žydiškės... Didelis ežeras, ką tu.

⁷⁸ Vienas kunigas nuskendo *Trakų ežere*, Užutrakyje

jeziorom?] Nu ona krugom... Krugom Trok jeziory, i z drugej strony jeziory. [To to samo jezioro?] Tak. Ona ide tam... Nu ona i tęgnie do autobusowej krugom. Nasza *Nerėspinka, Trocko* i ona krugom tam. [...] Naiwieniej nazywali *Trocko*. [...] [M.B. 2015]⁷⁹.

Įsiklausykime į V.V. žodžius: jis sako, kad *Trakų ežeras* tęsiasi net iki Žydiškių kaimo. Šis kaimas yra rytinėje ežeryno pusėje, kur visai netoli prasideda Lentvario miestas. Žydiškėse gyvenantys žmonės jų krantą skalaujantį ežerą taip pat vadina *Trakų ežeru*, ir tik pasitikslinus prisimena „tikrąjį“ jo vardą – *Skaistis*.

Pav. 16. 1840 m. Kariotiškių valdos planas.
Nurodytas ežero pavadinimas: *Озеро Трокское или Лука*

⁷⁹ [O tas mažas ežeriukas turėjo pavadinimą?] *Akelė*. [*Akelė?*] Taip. Maža buvo *Akelė*. *Akele* vadinome. O tas vat didesnis – *Nerėspinka*. Va taip vat. [O toliau?] O toliau ten jau – *Trakų ežeras*. [Trakų?] Aha. Taip pat Trakai – aplink ežeru apsupti. [Vienu ežeru?] Na, ji aplink... Aplink visus Trakus ežerai, ir iš kitos pusės ežerai. [Tai čia tas pats ežeras?] Taip. Ji eina ten... Na, ji tęsiasi iki autobusų stoties aplink. Mūsų *Nerėspinka*, Trakų eina aplink ten. [...] Daugiausiai vadinome *Trakų* [ežeru].

Nuo *Skaisčio* jiems prasideda kelionė į Trakus, todėl ežeras natūraliai siejamas su šiuo miestu, svarbiausiu ir artimiausiu kultūrinio gyvenimo centru. Keliaujant ežerų vandenimis ar ledu tiek vasarą, tiek žiemą buvo galima susiekti su Trakais. Net XIX a. žemėtvarkos dokumentuose, pavyzdžiui, 1840 m. parengtame Kariotiškių dvaro valdos plane *Skaistis*, vadinamas *Trakų ežeru* arba *Lukos* vardu (Pav. 16) (išsamiau TDEV 2010: 67). Tikėtina, kad šio plano rengėjas naudojo ir sakytiniais duomenimis. Ta pati išvada peršasi skaitant Imperatoriškosios Rusijos draugijos gyvūnijos ir augalijos prisitaikymui tirti ichtiologijos skyriaus ataskaitą apie žvejybą ir žuvivaisą Šiaurės vakarų krašte. Pasak ataskaitos autorių, *Trakų ežeras* yra labai didelė sistema tarpusavyje susijusių ežerų, kuriuos sudaro šios dalys: *Totoriškių, Bazilijonų, Galvės, Skaisčio ir Bernardinų, Babrukas, Gilušis* ir dar daugiau ežerų. Tyrėjai pakomentavo, kad vietiniai tik iš papratimo vadina juos ežerais, o iš tiesų dalį jų reikėtų suvokti kaip to paties didelio telkinio įlankas. *Skaistis* ir *Galvė* šioje ataskaitoje daugelyje vietų vadinami būtent įlankomis (*заливы*) (RR 1907: 168–248).

Gyvenimas už Trakų ežerų suformuoja kitokias erdvės patirtis, kitokius pojūčius ir dvasines reakcijas į aplinką. Šias patirtis galima vertinti *vidinės* (trakietiškos) ir *periferinės* (kaimo) kultūrų skirtumų paradigmoje. Periferinei kultūrai atstovaujantis V.V. prisistatydamas pabrėždavo, kad esąs ne vietinis. Tokia vidinė nuostata išlaikė šio žmogaus tapatybę už Trakų miesto ribų. Jis visą gyvenimą išliko Trakų kultūrinės erdvės, bet ne pačių Trakų dalininku, žiūrėdamas į miestą ir į jo gamtinę aplinką kaimo žmogaus akimis. Net ir daugelį metų gyvenęs mieste, ežerus jis ir toliau vadina *Trakų ežeru*. Viso tyrimo metu nuolat stebino pašnekovų prisirišimas prie vietų, laiko ir patirčių, kurios priklauso ankstyvajam jų gyvenimo tarpsniui ir yra susijusios su gimtąja vieta. Klausantis V.V. pasakojimų susidarė įspūdis, kad jis stebisi bei grožisi ežeru taip, tarytum pats vis dar būtų berniukas, kuris pirmą kartą keliauja Trakuosna pėsčias į sekmadienines mišias ir nuo Bražuolės aukštumų pamato didelį ežerą. Kelionė nebūtinai privalėjo turėti sakralinį pagrindą, tačiau net ir profaniškesnis tikslas nebūtų sumenkinęs nekasdieniškos patirties įspūdžio. Iš V.V. pasakojimų ir emocijų matyti, kokią nuoširdžią nuostabą jam kelia *Trakų ežero* dydis. Tokie paralingvistiniai pasakojimo elementai, kaip ištiktukai,

atodūsiai, lėta, sakinio prasmę išryškinanti kalba, pasinėrimas mintimis į sakomus dalykus, rodo, kad šiam žmogui ežero dydis yra veikiau ne konkretus, o jausminis parametras. Tokie atsiminimai neleido įsitvirtinti kitokiai patirčiai gyvenant Trakų mieste.

Tai, kad vandenvardis *Trakų ežeras* tam tikru metu dominavo ne tik Trakų apylinkėse, bet ir gerokai platesniame areale, rodo šie Aukštadvario bei Vievio apylinkėse užrašyti padavimai:

Tai tep ir tep pasakoja. Pasakoja, kad kai bulius su karve kaip lakė, miške ganė tada, ir nuskendo. Atrado, sako, *Trakų ežere*. [LTR 6167 (143), 1993]

Tai *Trakų ažerą*, tai sakė kad buvo tas stebūkla, kaip tą bažnyčią Trakų pastatė [...] [I.D. LTR 6241 (1^a), 1993]

Aukštadvaryje ar kitoje, tolimesnėje vietovėje gyvenantis žmogus galbūt niekada nesilankė Trakuose ir nė nežinojo, kaip iš tiesų tas *Trakų ežeras* atrodo, kiek ten yra ežerų, tad šią spragą užpildo kolektyvinė patirtis, savo patikimumą grindžianti anoniminių liudininkų informacija, kitaip tariant – kultūrine atmintimi. Taip pat tikėtina, kad padavimus apie šalia Trakų nutikusius nepaprastus įvykius pasakojantis žmogus vis dėlto yra lankęsis šiose vietose ir būtent čia išgirdo tas istorijas. Tokiu atveju jo Trakų vaizdinyje persipina kelios žinojimo gijos: žinios, perimtos iš savo gyvenamos terpės, trakiečių liudijimai ir asmeninė subjektyvi patirtis. Šiuos dalykus galima pastebėti I.D. iš Zabakos kaimo (Vievio apylinkėse) pasakojime. Jo minimas stebuklas (*stebūklas*) susijęs su Trakų Dievo Motinos paveikslu, kurį esą ežere paskandino kunigai, norėdami gauti iš parapijiečių didesnių aukų. Buvo stengiamasi įtikinti žmones, kad tik dėl kunigo maldų šventas paveikslas iškyla iš vandens. I.D. sako šį pasakojimą girdėjęs iš vietinių trakiečių, kai dirbo kelių tiesimo darbus („keliuose“). Tuomet jis išgirdo ir kitą padavimą, kurį, spendžiant iš teksto, jau buvo žinojo iš savo tėvų:

[...] ale apie tuos sakė, [kad] kiekvieną žiemą paims ta ažera žmogų, neužšals ažeras [...], už Trakų ažeras, kaip ji vadinas... [...] sakė *Galvė*. [...] I aš pats bijojau per jį ait [...], a atmini, kada tėvai pasakojo, sakė, kad ta *Galvė* kiekvienus metus paima žmogų [...]. [I.D. LTR 6241 (1^a), 1993]

Padavimą apie tai, kad *Galvės* ežere kas žiemą turi paskęsti žmogus, ir šio ežero keliamą baimę plačiau analizuosime vėliau. Tuo tarpu čia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad su padavimu siejamas konkretus *Galvės* vardu vadinamas ežeras. Jis pateikėjo lokalizuojamas „už Trakų“, tačiau galima įtarti, kad turimas omenyje tas pats ankstesniame pasakojime jo įvardintas *Trakų ežeras*.

Skaisčio ežeras taip pat galėjo būti žinomas ir *Galvės* vardu. 1605 m. sudarytame Ivano Malškovičiaus ir Mustafos Abdrachmanovičiaus žemės ribų nustatymo dokumente kaip vienas riboženklių įvardinamas *Vytauto kalnas* (*Witowtowaja hora*), esantis tarp *Birvio* (*Birwis*) ir *Galvio* (*Hołwejom*) ežerų (AVK 31). Šiandien ežeras, vardu *Birva*, lokalizuojamas į šiaurę nuo *Skaisčio*. O *Skaisčio* ežero pavadinimas aptinkamas tik XIX a. dokumentuose. Tai skatintų atidžiau įvertinti XVII a. duomenis. *Galvės* vardu rašytiniuose dokumentuose iki XVIII a. vadintas *Totoriškių* ežeras (TDEV, 2010: 75 ; TPA 2008: 241, 534).

XIX a.–XX a. pradžios istorikai taip pat nurodydavo, kad Naujieji Trakai yra apsupti *Galvės* ežero (Baliński 1846: 299, 307; Покровский 1893: 67; Турцевич 1901: 3). Tuo tarpu W. Zahorskis savo kelionių vadove dėsto, kad miestą supantis ežeras turi daugiau nei vieną pavadinimą ir išvardina juos šia tvarka: *Trakų ežeras* (*Jeziro Trockie*), *Galvė* (*Galwe*), *Bražuolė* (*Bražoła*) ir *Skaistis* (*Skajście*) (Zahorski 1902: 13)⁸⁰. Mūsų tyrimui svarbu tai, kad autorius tarytum pakartoja vietos kultūroje prigijusią sampratą, kad Trakus supa vienas ežeras, kuris turi keletą pavadinimų. Tarp išvardintų vardų randame vienaskaitine forma pateiktą *Trakų ežerą*. Sinonimiškai *Galve* bei *Trakų ežeru* tą patį vandens telkinį vadina XX a. pradžios kultūros veikėjas Jonas Strazdas, 1914 m. publikavęs straipsnį apie lietuviškus

⁸⁰ 1890 m. istorikas Pompėjus Batiuškovas rašė, kad Naujuosius Trakus supa du ežerai *Galva* (*Гальва*) arba *Galvia* (*Гальвия*) ir *Spaistė* (*Снайце*) arba *Bražuolės* (*Бражольское*) (Батюшков 1890: 110-112). Panašu, kad W. Zahorskis nurodydamas ežerų pavadinimus vadovavosi P. N. Batiuškovo veikalu, tačiau pakoregavo juos savaip. Galima spėti, kad pakeitimus sąlygojo ir tai, kad rašydamas kelionių vadovą jis turėjo lankytis Trakuose ir koreguoti informaciją pagal savo pastebėjimus vietoje.

Galvės salų pavadinimus. Į sąrašą įtrauktos 35 vietos⁸¹, tarp jų – ir *Skaisčio* salos, tačiau šis ežero vardas nenurodytas (Strazdas 1914: 18). Tai padeda suprasti, kokias apimtis *Galvės* (ar *Trakų*) ežerui suteikia autorius.

Remdamiesi išdėstyta medžiaga, galime kelti hipotezę, jog tai, ką hidrologai įvardina *Galvės sistema*, o kaimų gyventojai – *Trakų ežeru*, miesto kūrimosi pradžioje galėjo būti vienas *Galvės* ežeras. Laikui einant atskiros *Galvės* dalys įgijo skirtingus pavadinimus. Tiesiogiai Trakų pusiasalį supančių *Bernardinų* ir *Totoriškių* ežerų vardai susiję su miesto raida. Jie primena tai, ko jau seniai nebėra – totorių juridiką vakarinėje miesto dalyje ir *Bernardinų* vienuolyną, kuriam iki XVII–XIX a. priklausė didelė dalis pietinės Trakų pusiasalio dalies bei gabalas ežero (Baliulis 1984: 18; Mikulionis 1977b: 53).

Iš periferinės Trakų kultūrinės erdvės persikėlę į vidinės kultūros lauką, susiduriame su kitokiomis patirtimis. Trakiečiai taip pat žino *Bernardinų*, *Totoriškių*, *Galvės*, *Nerespinkos*, *Skaisčio* ir *Akmenos* ežerų vardus ir juos vartoja. Priklausomai nuo gimtosios kalbos, kiekvienas asmuo savaip dėlioja kirčius, ištaria bales ar parenka galūnes (pvz. *Tatarýški*, *Bernardýny*, *Gálvia*, *Neréspinka*). Vis dėlto kasdienėje kalboje dažniau sakoma tiesiog *ežeras*, *mūsų ežeras* (lenk. *nasze jezioro*, rus. *наше озеро*), noriau nurodomi net ne ežero, o jo kranto (jei jis kaip nors įvardinamas) pavadinimai. Vyresnės kartos gyventojams pavadinimai *Trakų ežeras* ar *Trakų ežerai* neturi prasmės. Jiems ežerai yra savaime suprantamas reiškiny, todėl net nėra reikalo juos sieti su miesto vardu.

Klausantis, kaip žmonės kalba apie savo erdvę, susidaro įspūdis, kad Trakuose jie gyvena, eina, būna, dirba ne *prie ežerų*, o *prie ežero*. Pokalbio metu visuomet galima pasitikslinti, koks ežeras turimas omenyje, tačiau jei abu pokalbio dalyviai yra trakiečiai, jie atpažįsta aptariamą objektą iš kontekstinių užuominų. Dažniausiai tai ežeras, prie kurio pašnekovas gyvena dabar, ar prie kurio gyveno tuo laikotarpiu, apie kurį kalba.

⁸¹ J. Strazdas rašo, kad jį lydėjo lenkakalbis („sulenkintas“) vietos gyventojas. Sąrašė taip pat pateikiami krantų ir pusiasalių pavadinimai, klaidingai priskiriant juos prie salų.

[Jak wy nazywali te [*Bernardyńskie*] jezioro?] Nu wie... Dla nas tu dzieci, to kto jego wie. Ale to... tak to zawsze jakoś *Bernardyńskie*, ale nie nazywali. Prosto „na jezioro“ i wszystko [...]. I tu jezioro, i tu jezioro. Tylko później powstało już tak...[...] Później, tylko kiedy jeszcze zamek ten był rozbity, to my tak dzieci ot bywa kiedy zmyślim tam cała kompanija to na ten zamek pójdzim, to jeszcze kamieni rzucali, to tam niby wojna bawili sia [...]. Ale to raczej mniej, bo tak i czasu... to nie za bardzo było... bo trzeba było i krówki paść, i świnki paść, i wszystko było... [V.Č. 2012]⁸²

Iš šio teksto matome, kad trakiečių vartosenoje taip pat aktualizuojama vienaskaitinė įvardinimo forma. Tačiau kaimo žmogus *Trakų ežeru*, o miestietis *ežeru* įvardina skirtingus dalykus. Trakiečiui šis žodis gali reikšti kelis dalykus: kuri nors konkretų ežerą, jo dalį, arba visus Trakų ežerus. Kiekvieną kartą reikia įsiklausyti. Ežerų erdvė tarytum sumažinama iki *savo* kranto, taip ją priartinant, pritaikant prie mažos kasdienio gyvenimo erdvės. Apie kiekvieną iš Trakus supančių ežerų galima kalbėti kaip apie atskirą pilnavertę erdvę kuriantį kraštovaizdžio elementą. Net kelios kartos galėjo nugyventi tik prie vieno iš ežerų ir tapatinti savo gimtinę (ir Trakus) būtent su juo, o ne su visu ežerynu.

Vyresnės kartos miestiečių pasakojimai atskleidžia, kad asmens santykį su konkrečiu ežeru ar ežerais lemia jo gyvenamoji vieta mieste. Pavyzdžiui, pietinėje Trakų dalyje esančios vadinamosios *Rogatkos* gyventojams svarbiausi yra *Totoriškių* arba *Bernardinų* ežerai, karaimams – *Galvės* ir *Totoriškių* ežerai. Bendraujant su *Rogatkos* gyventojais ne kartą teko nustebti, koks nutolęs nuo jų kasdienės aplinkos buvo *Galvės* ežeras. Kaip matome iš V.Č. teksto, jam *Galvė* daugiau siejasi su pilimi, kurios griuvėsiuose kartais vaikystėje nuedavo pažaisti, tačiau toks laisvalaikio užsiėmimas prieškaryje vargingiau gyvenusių šeimų vaikams buvo itin retas. Štai V.Č. reikėjo ganyti šeimos maitintoją – karvutę. Vaikas buvo atsakingas ir už kitus ūkio darbus. Panašiai gyveno ir daugelis kitų miestiečių šeimų (plačiau 6.2. skyriuje).

⁸² [Kaip jūs vadinate tą [*Bernardinų*] ežerą?] Na, žinai... Mums vaikams tai, kas jį žino. Bet... dažniausiai kaip *Bernardinų*, bet nevadindavome. Tiesiog „prie ežero“ ir viskas [...]. Ir čia ežeras, ir čia ežeras. Tik vėliau pasidarė taip... [...]. Vėliau, tik kai dar pilis ta buvo sugriuvusi, tai mes taip vaikai susigalvojame kartais ten visa kompanija į tą pilį nueiname, tai dar akmenis mėtėm, tai karą žaidėme [...]. Bet taip ne dažnai. Nes laiko... ten nelabai daug buvo... Ir karves ganyti, ir kiaules ganyti, ir viską reikėjo...

Nukeliavę į kitą miesto galą, į šiaurinėje Trakų dalyje esančią *Karaimščyzną*, jos gyventojų pasakojimuose ežerus išvystume iš kitos perspektyvos. Čia pasirodys, kad *Bernardinų* ežeras yra labai tolimas ar netgi nepažįstamas. Kai kurie asmenys net negalėjo nurodyti šio ežero vardo, kadangi jų sąmonėje tai buvo tos pačios *Galvės* tęsinys.

Mažas kasdienio gyvenimo pasaulis ežerų erdvę tarytum sutraukė iki *savo* kranto suvokimo siauriausia prasme. Platesne prasme krantas visuomet siejasi su konkrečiu vandens telkiniu. Net kelios kartos galėjo nugyventi tik prie vieno iš ežerų ir tapatinti savo gimtinę (drauge – Trakų įvaizdį) būtent su juo, o ne su visu ežerynu. Tie tyrimo metu kalbinti žmonės, kurie aiškiai identifikavo save su kuria nors iš penkių miesto dalių, arčiausiai esantį ežerą suvokia kaip savą, nurodydami, kad jis yra *čia*. Šioje vietoje verta prisiminti anksčiau aptartą Trakų erdvės skaidymą į *čia* ir *ten* (plačiau 4.1. skyriuje), papildant šį erdvinio suvokimo modelį ežerų vaizdiniu. Ryšys su arčiausiai esančiu ežeru taip pat atsekamas pagal kasdienio gyvenimo epizodų gausą pasakojimuose ir nuolatinį naratyvinį sugrižimą į namų, kiemo, šeimos erdvę.

Apibendrinant šio skyriaus svarstymus, galima teigti, kad ne Trakuose gyvenančių žmonių vartojami vardai *Trakų ežerai* ir *Trakų ežeras* informuoja apie tai, kad ežerams priskiriamas tas pats prasminis turinys, kaip ir miestui. Kita vertus, šie pavadinimai liudija du požiūrius ir skirtingas tradicijas. Vienaskaitinis pavadinimas *Trakų ežeras*, iki šių dienų žinomas aplinkiniuose kaimuose, gali būti vertinamas kaip archaiškesnis ir atspindintis tuos laikus, kai penki tarpusavyje susiję *Galvės sistemos* ežerai buvo suvokiami kaip vienas *Galvės* (ar *Galvio*) ežeras. Daugiskaitinė pavadinimo forma *Trakų ežerai* vertintina kaip vėlyvesnė, tokiu pavadinimu apibendrinami ne vien tiesiogiai Trakus supantys ežerai. Trakiečiai dažniausiai kalba tiesiog apie *ežerus* ar *ežerą*, arba pateikia tikslius jų pavadinimus. Ežerų, kaip ir miesto erdvę jie suvokia iš mikrolokalinės perspektyvos. Pirmiausia pažįstami ir įvardinami tie ežerai ir jų vietos, kurie yra prie namų, savos erdvės. Visa plati ežerų erdvė žmonių sąmonėje yra aprėpiama per dalies pažinimą ir per jusles, kuriomis kasdien patiriamas vandens artumas.

Šiame skyriuje įvertinusi bendrąsias geografines ežerų savybes toliau analizuosiu tyrimo metu surinktus tekstus pagal disertacijoje taikomus hermeneutinės metodologijos principus, skatinančius vertinti aplinką ne tik empiriškai, bet pirmiausia kontekstualiai, nebijant pasitelkti subjektyvumo. Tokią mintį padeda paaiškinti filosofo Dalius Jonkaus išvalga. Anot jo, pasaulis yra ne daiktų suma ar fizinių dėsnių visuma, bet „empirinės patirties aspektus viršijantis akiratis. [...] Kiekvienas dalykas turi būti aprašomas taip, kaip jis suvokiamas, prisimenamas, įsivaizduojamas. Kiekvienas dalykas turi būti aprašomas taip, kaip jis pasireiškia mūsų išgyvenimuose“ (Jonkus 2009: 224–228). Disertacinio tyrimo metu surinkta sakinė medžiaga suteikia galimybę tirti Trakų kultūrinę erdvę būtent iš šios perspektyvos.

5.2. Dialogas tarp miesto ir gamtos

Gyvenimas Trakuose lėmė nuolatinę vietinio žmogaus akistatą su gamtos dėsniais, su jos diktuojamomis sąlygomis. Ryšiai tarp žmogaus, ežero ir miesto yra persunkti ne tik kasdienių, bet ir metafizinių patirčių. Jos atsispindi pasakojimuose ir tikėjimuose, kuriuose galime išvelgti kultūrinę atmintį apie Trakus kaip vietą, kuri egzistavo iki miesto susikūrimo. Miestas įsiveržė į pasaulį, kuriame iki tol dominavo *ežeras* ir su juo susietos kultūrinės teritorijos reikšmės. Trakų atsiradimas tas reikšmes pildė ir keitė, tačiau pilnai neužgožė. Tokiu būdu *ežeras* tapo praeities reprezentantu, *kitos* kultūros ir *kito* laiko terpe.

Tyrimo medžiaga rodo, kad ežerai (ar ežeras) yra tiek žmogiškos patirties erdvė, tiek pilnai nepažintas gamtos gaivalas. Pastebėta, kad Trakų lokalinei kultūrai, vietiniam mąstymui būdinga tai, kad jiems žodis *ežeras* tampa abstrakčia sąvoka, apie jį kalbama tarsi apie orą, apie tai, kas esti nuolatos be žmogaus valios. Todėl šiame skyriuje į Trakus supančius ežerus siūloma pažiūrėti ne tiek kaip į geografinį objektą, bet kaip į sudvasintą reiškinių, kurio nepajėgė užgožti miesto kultūra. Tokios temos imtis skatina Trakuose itin paplitusi saktė (padavimas, tikėjimas) apie tai, kad *Galvės* ar kuriame nors kitame šalia Trakų esančiame ežere kasmet turi paskęsti nors vienas žmogus. B. Kerbelytės pasakojamosios tautosakos kataloge tokio tipo

sakmės priskiriamos prie padavimų apie gamtos paminklus. Aiškumo dėlei toliau naudosisime padavimo sąvoką. Iš viso B. Kerbelytė „Lietuvių liaudies padavimų kataloge“ nurodė 317 padavimus apie nepaprastus ežerus ir upes. Iš jų 34 pasakoja apie „vandens telkinius, kurie neužšla tol, kol kas nors neprigeria“ (Kerbelytė 2002: 317–323, taip pat plg.: Balys 2000: 16; Vėlius 2010: 96–97; Kerbelytė 1999: 54). Čia nurodytas ir vienintelis lietuvių folkloristų iki 2002 m. užrašytas ir mūsų jau cituotas padavimas apie aukų reikalaujantį *Galvės* ežerą. Tačiau žinos apie šį padavimą siekia ankstesnius laikus, nei juo pradėjo domėtis folkloristai. Pirmą kartą jis publikuotas dar XIX a. viduryje Michała Balińskiego ir Tymoteusza Lipińskiego „Senovės Lenkijos istorijoje“. Ten rašoma, kad žmonės *Galvės* (Galwa) vardo kilmę sieja su tuo, kad jame kasmet žmogaus, gyvulio ar paukščio galva tampa auka ežerui (Baliński, Lipiński 1846: 299). Atskiro dėmesio vertas metais vėliau atsiminimuose apie Trakus publikuotas šis J. Kurtzo padavimas.

Mówią, że ono nigdy nie lodowacieje, dopóki jego toń wodna jednego mieszkańca nie połknie. Kilka lat temu, w twarděj jesieni, gdy wszędy wody pościnały się już oddawna, jezioro jedno gniewliwie marszczyło wse czoło i czekało ofiary. Zimna trwoga zdjęła mieszkanców; nikt bez ważnej potrzeby, nie śmiał zająć na wybrzeże. Jeden tylko rybak koniesznością pędzony, nie zarzucał swego rzemiosła, i śmiało nawodził sieci. Nadpodziw wsystkich, on téż właśnie, co się tak zbratał z płynnym żywiołem, w miejscu gdzie dziecię zbrodzićby mogło, potknął się i zatoniął (Kurtz 1847: 434)⁸³.

Autorius užsiminė, kad kelionės į Trakus metu domėjosi žmonių tikėjimais ir teiravosi apie juos vietos gyventojų. Todėl tikėtina, kad padavimą jis išgirdo iš pirmų lūpų. Vėliau įvairūs padavimo variantai skelbti daugelyje istorinių, etnografinių ir turistinių tekstų apie Trakus⁸⁴. Tačiau J. Kurtzo variantas yra labiausiai išplėtotas,

⁸³ Kalbama, kad jis niekada neužšla, kol jo vandenų gelmės nepaskandina vieno gyventojų. Prieš kelis metus, gilų rudenį, kai vandenys jau seniai buvo visur užšalę, vienas šis ežeras piktai raukė savo veidą ir laukė aukos. Žiemos nerimas apėmė gyventojus, niekas be svarbios priežasties nediršo eiti prie kranto, tik vienas žvejys, nepriteklius verčiamas, nenutraukė savo amato, ir drąsiai statė tinklus. Visų nuostabai, būtent jis, žmogus, kuris buvo susibroliaavęs su [vandens] stichija, užkliuvo ir paskendo tokioje vietoje, kur vaikai galėjo perbristi.

⁸⁴ Istorikas Arsėnėjus Turcėvičius tikriausiai pakartojė M. Balińskiego ir T. Lipińskiego publikuotą padavimą (Турцевич 1901: 5). Tuo tarpu P. Korenevskis, etnografė M. Znamierowska-Prüfferowa, karaimų tyrinėtojas

jame minimas konkretus paskendimas, atskleidžiama vietos žmonių reakciją į ežero elgesį ir įvykio interpretacija.

Toliau disertacijoje šį padavimą nagrinėsime kaip didesnio naratyvo, apimančio ir kitokius paskendimo ar aukos (aukojimo) siužetus sudėtinę dalį. Juo perteikiama vandens keliama grėsmė miestui ir žmonių gyvybei. Naratyvo variantuose atsiskleidžia archajiškas požiūris į gamtos stichiją ir instinktyvi žmogaus reakciją į už kultūros ribų (t. y., už regimojo, suvokiamojo pasaulio) egzistuojančius reiškinius. Folkloro tyrėjai būtent taip aiškina sakmių prasmę. Anot Donato Saukos, šie mažieji prozos kūriniai turėtų priklausyti mitologinei kūrybai. Mitologinis mąstymas atpažįstamas dėl iki galo neišsakomo turinio. Už neišplėtojimo „glūdi tikėjimas simboliniais ženklais, apeigų veiksmu, pasitikėjimas protėvių autoritetu, jų paliktų nurodymų tikrumu ir daug kas kita. Žodinę informaciją atstoja pati laikysena, reagavimas į aplinką, gamtą“ (Sauka D. 2007: 172). Padavimuose apie gamtos objektus bandoma paaiškinti žmogaus santykius su gamtos jėgomis. Pasak B. Kerbelytės, griežtos ribos tarp žmonių ir gamtos pasaulių nėra, ką rodo tokie siužetai, kur „žmonės virsta akmenimis, o akmenys ir ežerai turi žmogaus savybių“. Kituose siužetuose perteikiamos žmonių pastangos paveikti gamtos jėgas, pažaboti jų gaivalą (Kerbelytė 1970: 150). Padavimuose taip pat atsispindi mitologinis mąstymas. Jis akivaizdus mūsų analizuojamame paskendimo siužete.

Tiriant, kaip toks padavimas pasakojamas konkrečioje vietoje (mūsų atveju – Trakuose), žanrinė riba tarp mitologinės sakinės ir istorinio padavimo tampa sąlygiška. Pasakojimas apie paskendimus nėra tik tekstas apie kažkada vykusius dalykus. Trakietis „žino“, kad kas nors paskęs, tai kelia ne kolektyvinį, o asmeninį nerimą. Padavimas liudija ne tik apie praeityje vykusius įvykius, bet apie tai, kas vyksta nuolatos.

Pasakojimai apie paskendimus kasdienybės kultūroje iš vienos pusės gali būti vertinami kaip nesaugumą ir baimės jausmą keliantys naratyvai, o iš kitos pusės, į juos galima žiūrėti kaip terapiją, padedančią humanizuoti, sutaurinti stichiją, transformuoti ją į saugią kultūrinę erdvę. Ežeras pasiima, kas jam priklauso, ir toliau

A. Szyszmanas nurodo, kad bendravo su trakiečiais ir būtent iš jų girdėjo pasakojimus apie paskendimus (Кореневский 1912: 258; Znamierowska-Prüfferowa 1930: 75; Szyszman 1936:26).

visi gyvena ramiai. Jie taip pat suteikia informacijos apie nuolatinės žmogus pastangas įvardinti santykį su gamta ir per ją besireiškiantį nepažinų dvasinį pasaulį; apie gamtinės aplinkos sukultūrinimą ir suvaldymą. Tai skatina kalbėti apie tarp *ežero* ir žmogaus jau daug amžių vykstantį dialogą, kuris nesusijęs nei su praktiniais poreikiais, nei su estetiniu santykiu. Šiame dialoge ežeras suvokiamas kaip asmuo, subjektas ir galia, galinti paveikti Trakų miesto ir žmonių likimus.

Tai, kad ežeras yra antgamtinis subjektas, gebantis tiek kurti, tiek naikinti, liudija tikėjimas, kad vieną dieną Trakai nuskęs. Šis pasakojimas Trakuose nėra dažnas. Tyrimo metu jį pavyko išgirsti tik iš dviejų moterų. Verta paminėti, kad jos abi ne vietinės, atitekėjusios į Trakus iš Semeliškių ir iš Ignalinos krašto. Tačiau tiek viena, tiek kita girdėjusios taip kalbant savo trakietes anytas.

Dar buvo... močiutė kalbėjo, kad kažkokioj knygoj, ar senovėj, kad Trakai turi nuskęst visus. [Visi Trakai turi nuskęst?]. Taip. Visi Trakai turi nuskęst. Bet kelintais metais čia šita, kelintais metais čia turi, tai jinai nesakydavo. Bet sakydavo, kad Trakai turi nuskęst. [B.K 2008]

А еще эти Тракай... Вы знайте, еще знайте что?... Это мужа мать говорила... Что здесь написано в писании, что Тракай пойдет под воду. Что Тракай утонут. Чернокнижники ведь раньше были. Теперь наверное называется экстрасенсами... Да, говорит, они знали, что Тракай пойдет под воду... Да... Одни озера – кто там знает? Тракай вот такая участь ждет. И еще говорили, что живые будут завидовать мертвым. [Т.М. 2012]⁸⁵

Matome, kad ežeras gali nutraukti miesto istorijos giją, sugrąžinti viską į laikų pradžią. Lokalinio tvano (tokio, kuris pasiglemžia ne visą pasaulį, o miestelį, kaimą, lauką, pievą) vaizdinių galima rasti lietuvių padavimuose apie keliaujančius ežerus,

⁸⁵ O dar šitie Trakai... Jūs žinote, dar žinote ką?... Vyro motina man pasakojo... Kad čia parašyta rašte, kad Trakai po vandeniu nueis. Kad Trakai nuskęs. Juk anksčiau buvo juodaknygiai. Dabar turbūt vadinasi ekstrasensais... Taip, sako, jie žinojo, kad Trakai po vandeniu nueis... Taip... Vieni ežerai – kas ten žino? Trakų štai tokia lemtis laukia. Ir dar kalbėjo, kad gyvieji pavydės mirusiems.“

nugrimzdusius objektus (miestus, bažnyčias, dvarus)⁸⁶. Vanduo šiuose tautosakos kūrinuose vaizduojamas kaip grėsminga jėga, kuri vienais atvejais baudžia už dorovinius nusižengimus, kitais – yra iracionali ir chaotiška (Būgienė 1999: 36–37). Mūsų nagrinėjamiems tekstams tiktų antras variantas, tačiau su išlyga. Cituoti tekstai liudija ne praeities įvyki, o ateitį. Tai tikėjimas pranašyste.

T.M. pasakojimas liudija, kaip per televiziją matyti vaizdai apie kitose pasaulio vietose kylančius potvynius priverčia moterį susimąstyti apie tai, kad galbūt jau atėjo laikas išsipildyti anytos pranašystėms dėl Trakų likimo. Ji netgi nuoširdžiai pasidžiaugia, kad gyvena ant kalvos, todėl nelaimės atveju vanduo jos namų neapsemstų. Matome, kad šis nedažnas pasakojimo tipas turi galimybę išpopuliarėti, atgauti aktualumą moderniais laikais, tarp tų miesto bendruomenės narių, kurie tiki pasaulio pabaigos pranašystėmis ir stebi jų išsipildymo ženklus. Pasakojimą sustiprina pasitikėjimas lemtimi, arba tiksliau – pripažinimas, kad egzistuoja iš anksto numatytas planas, kuriam pasipriešinti žmogus neturi nei jėgų, nei noro. Ežeras šiuo požiūriu yra ne tiek lėmėjas, kiek tarpininkas ar vykdytojas. Žmogus čia tėra nieko pakeisti negalintis nuolankus stebėtojas.

Panašu, kad abi minėtos moterys anksčiau girdėtą pasakojimą atsiminė todėl, kad jis patvirtino ir įtvirtino pirmines jų emocijas, patirtas atsikėlus gyventi į neįprastą, vandenų apsuptą vietą. Interviu metu buvo akivaizdu, kad vandenys joms iki šiol daro didelį įspūdį. Pavyzdžiui, B.K. su nerimu žiūri į namus, pastatytus tose Trakų pusiasalio vietose, kur ji atsimena anksčiau buvus balas. Vanduo jai atrodo galinga jėga, anksčiau ar vėliau galinti tuos namus pasiglemžti.

Čia... O, kur vaistinė sena, tai čia balos tokios apačioj buvo. Paskui ten prie ligoninės buvo tokios, kur dabar tie namai. Aš sakau – ten baisu gyventi, gali nuskandint tuos namus *v boloce*⁸⁷. [B.K. 2008]

⁸⁶ Druskininkų apylinkėse esantis Raigardo slėnis, apie kurį padavimuose kalbama, kad ten yra paskendęs miestas, yra sulaukęs įvairių sričių mokslininkų dėmesio. Čia buvo vykdomi kompleksiniai geologiniai, folkloristiniai, archeologiniai, istoriniai tyrimai (Vėlius 1967: 672; Baltūnas 2001). Krušonių kaime (Kaišiadorių apylinkėse) toks padavimas pasakojamas ir apie nuskendusį Romatos miestą (Vėlius 2010: 144). Tokiuose padavimuose išvelgiami istorinių ar geologinių įvykių atgarsiai. Tokios vietos kaip Trakai atveju, folklorinis pasakojimas apie potvynį taip pat galėtų būti sietinas didesniais ar mažesniais potvyniais ar vandens lygio palikimo laikotarpiais, kuriuos įsiminė žmonės.

⁸⁷ Pelkė, bala.

Lakoniška B.K. frazė, kad *Trakai turi nuskęsti* – labai iškalbinga. Analogišką teiginį ji pavartoja ir kitame tos pačios tematikos pasakojime apie tai, kad ežeras neužšąla, kol jame nenuskęsta nors vienas žmogus.

Kiekvienais metais, čia tai pastoviai, vaikelį, nuskęsta rudenį žmogus į *Trakų ežerą*, ir pavasarį. Tai, kiek aš gyvenu, tiek, šita, nuskęsta. Ar atvažiuojantį, ar iš Trakų, ar iš nu...Vis tiek turi nuskęsti. Rudenį ir pavasarį. [B.K. 2008]

Su vandens telkiniais siejamas gyvo žmogaus aukos motyvas yra žinomas tiek Lietuvos, tiek kitų pasaulio vietų folklore ir mitologijose (Vaitkevičius 2003, 142-145). Tai nuoroda į kadaise egzistavusį vandens kultą. Mirtis vandenyje gali būti interpretuojama kaip auka, siekiant apsisaugoti nuo didesnių bėdų, ar kaip prašymas gauti trokštamų dalykų. Vandens telkinys tokiuose pasakojimuose įsivaizduojamas kaip gyva būtybė (Būgienė 1999: 48). Pasak J. Balio, „vanduo padavimuose laikomas ne tik galingu, bet pavojingu ir klastingu elementu, juk taip dažnai ir visai netikėtai jis pareikalauja aukų“ (Balys 2000: 16).

Trakų tyrimas suteikia progą pamatyti, kokią įtaką šie tikėjimai turi konkrečiai lokalinei kultūrai, kaip jie veikia žmonių sąmonę ir jų santykį su gamtine aplinka. Pasakojimai apie privalomą kasmetinę auką ežerui yra vertintini kaip vienas svarbiausių vietos tapatybę (*genius loci*) atskleidžiančių ir sykiu ją kuriančių elementų.

Vidiniu nuolankumu ir susitaikymu yra persmelktas ir aukščiau aptartas tikėjimas apie Trakų nuskendimą. Yra dalykų, kurie tiesiog turi įvykti. Pats ežeras „žino“, kada pasiimti sau auką, ir kada apsemti miestą. Ežero „žinojimas“ kyla iš dvasinio matmens, iš „ten“, kur yra priimami sprendimai apie žmonių pasaulio tvarką. Kai kas užrašyta knygoje, kurias gali perskaityti tik „ekstrasensai“ ar sakmių *černaknyžnikai*, tačiau kitkas išlieka paslaptis. Vis dėlto aukos motyvas formuoja ir naują naratyvo logiką. Juk aukojimas – tai galimybė paveikti likimą, „susitarti“ su ežeru, užbėgti už akių didesniai blogiui, galbūt pratęsti miesto egzistencijai skirtą laiką.

Nepaisant to, ar šį padavimą pateikiantys asmenys tiki jo ištarne, ar ne, svarbu, kad bene kiekvienas tyrimo metu kalbintas žmogus šią istoriją žinojo. Pasakojimo apie auką ežerui gyvybingumas pagrindžia anksčiau iškeltą mintį, kad per ilgą laiką Trakuose tarp žmonių ir ežero susiformavo intersubjektyvus (nors ir nelygiavertis) santykis. Į ežerą žiūrima kaip į subjektą, turintį antgamtinių galių. Dažnai kartojamame pasakojime baimę pakeičia pripratimas. Būtent tą pastebi ir P. Korenevskis, komentuodamas šį iš Trakių žvejų išgirstą padavimą. Pasak jo, seniai susitaikyta su neišvengiamybe, jog *Galvės* ežerui kasmet reikia žmogaus aukos. Žmonės dėl to nesielvartauja. Svarbiausia – nesupykdyti ežero, nes jis maitina, girdo, rengia ir t. t. (Корневский 1912: 258).

Taigi, dažniausiai padavimas apie sezonines aukas siejamas su didžiausiu Trakų ežeru – *Galve*. Vieną jo variantų jau citavome ankstesniame skyriuje. Štai ką apie *Galvę* pasakojo Trakų karaimas J.F.

[Tai iš kur ežeras *Galvė* atsirado, ir kodėl taip vadinasi?] Atsirado ežeras, reiškias, dar iš senovinių laikų, iš šitų ledynų. O paskui jau, kaip pradėjo žmonės čia *kurentis*⁸⁸, tai pradėjo ir visokių saliukų, salelių, miestelių gal buvo tokių mažų. Ir *Galvė* ežeras, sako, kad buvo čia...[...] nukirsta galva ant *Galvės* ežero. [...] *Galva* įmesta į ežerą, ir dėl to *Galvė*. Čia galva. Nuo to prasidėjo pavadinimas, reiškias, šito ežero *Galvės* [...] [O girdėjot tokį dalyką, kad *Galvė* reikalauja aukų ir toliau?] Yra toks patarimas, kad, reiškias, neužšąla, rudenį neužšąla ežeras, kol toliau kas nepaskendo. Bet taip ir yra – kiekvienais metais kas nors paskendo. Vienas, du ar trys. Ir paskui, pavasarį, kaip pradeda tirpti ledai – tai irgi atleidžia ežerą visai ledai ir nutirpsta ledai, pasilieka, reiškias, jau be šito [ledo] ežeras. [O čia žmogus turi paskęsti, ar gali ir gyvūnas?] Žmogus būdavo, jo, daugiausiai. Daugiausiai tai *rybokai*⁸⁹ eina žvejojot, tokie kaip aš žvejai. [J.F.2007]

Galva yra tiesioginė *aukos* metonimija – taip ežero pavadinimas pasidaro dar grėsmingesnis. Kita vertus, ši sąsaja užtikrina pasakojimo gyvybingumą. Įvairūs *Galvės* ežero vietų pavadinimai, kaip *Šventų liepų miškas*, *Šventa gelmė* ar *Alkos sala*

⁸⁸ Kurtis, įsikurti.

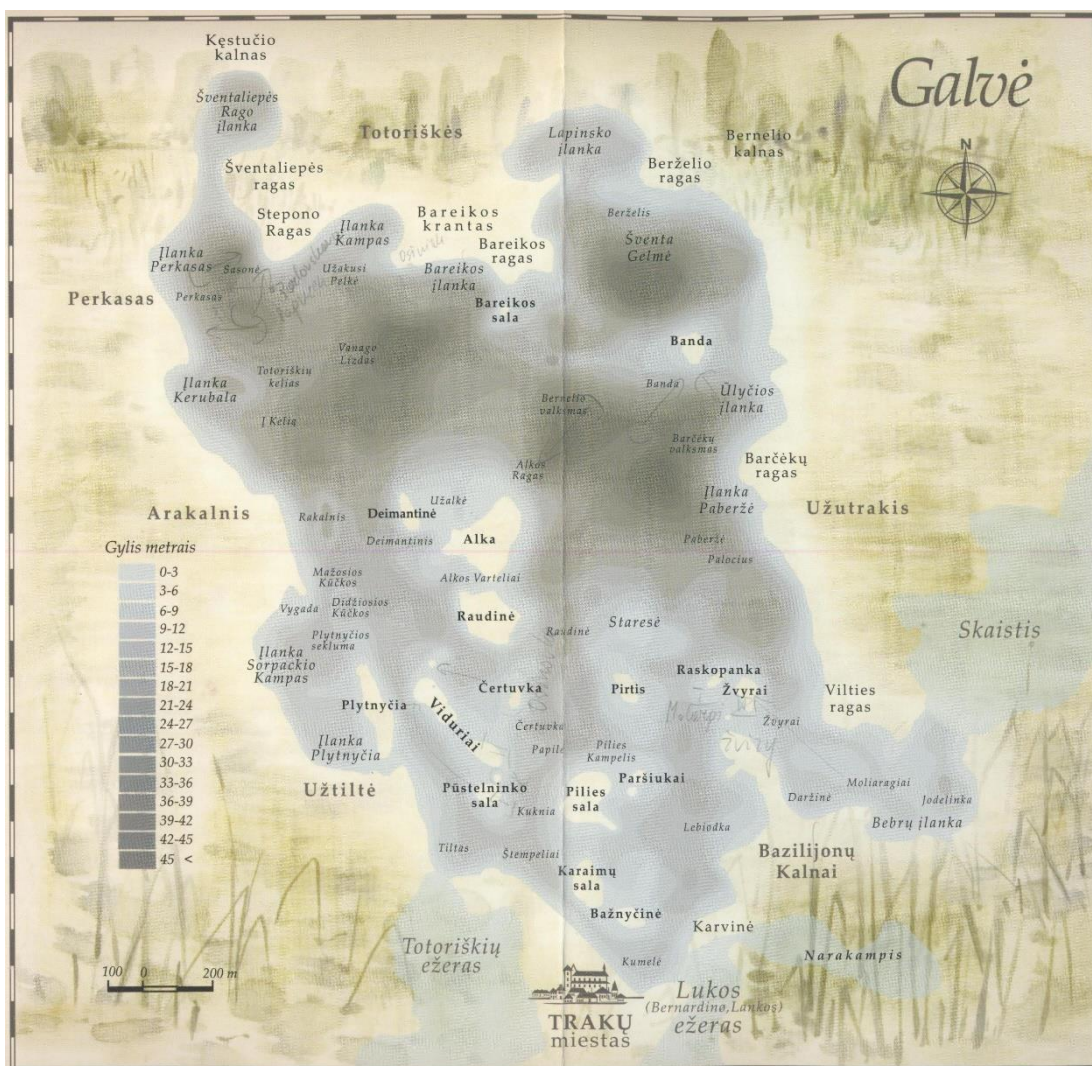
⁸⁹ Žvejai

(TDEV 2010: 41, 50) skatina aukos motyvą susieti su senosios religijos kultu, egzistavusiu prieš Lietuvai priimant krikštą. Išvardinti tik keletas vietų pavadinimai, kurių archeologiniai ar mitologiniai tyrimai galėtų atskleisti daugiau informacijos apie ežere vykusius ritualinius aukojimus ar kitokius sakralius aktus (plg. Vaitkevičius 2003: 66; Vaitkevičius 2009: 92). Šiuo metu turimi archeologiniai duomenys yra gana kuklūs, tačiau iškalbingi – tarpukaryje 1923 m. iš *Galvės* dugno ištrauktos dvi akmeninės galvos (Pav. 17). Tokių artefaktų egzistavimas leidžia spėti, kad tam tikru metu šiame ežere galėjo būti atliekami ir simbolinio pobūdžio aukojimai. Tačiau tam reikėtų išsamesnių tyrimų. Tuo tarpu sakytinėje tradicijoje išliko būtent gyvos aukos motyvas. Ją ežeras pasiima be jokių tarpininkų.

Pav. 17. *Galvės* ežere rastos akmeninės galvos.
(Saugomos Trakų istorijos muziejuje)

Iš K.F. pasakojimo matome, kad ežero reikalaujamų aukų – skenduolių skaičius gali būti įvairus. Trakų mieste dominuoja vienos aukos motyvas, o aplinkiniuose kaimuose prisimenama, kad jų gali būti ir daugiau. Už Trakų esančiame Būdų kaime sutiktas V.B. įrodinėjo, kad ežeras neužšąla, kol nepaskęsta trys žmonės. Taip jam esą pasakojo motina, o ir jam pačiam teko įsitikinti, kad būtent taip ir būna. Rečiau pasitaiko variantų, jog ežerui tinkama auka yra ir gyvūnas (plg. skyriaus pradžioje cituotas J.Balińskio ir Lipińskio padavimas).

Pav. 18. Galvės ežero vardynas su žvejo I.P pastabomis (pieštuku). Iš viso šiame ežere registruoti 127 vietovardžiai.

Она [Гальве] незамёрзнет, куль, это, неутонет... и нераспуститься. Чи собака, чи кто должен ею утяниться, в Тракайском озере. Вон у Акмяны случайно кто утониться. А там – часто густо. [V.V. 2007]⁹⁰

[А слышали, что Гальве голову забирает?] Забирает, обязательно забирает. И это [Татаршики] забирает. Должно кто то утопиться. Или птичка, или ворона, или собака – обязательно. А почему? Не замерзнет. [А это плохо, если не замерзнет?] Ну конечно. На против грабине палацу там сорок два метра

⁹⁰ Ji [Galvė] neužšąla, kol, šita, nenuskęsta... ir nepasileidžia. Ar šuva, ar kas turi būti įtrauktas Trakų ežere. Štai Akmenoje atsitiktinai kas nuskęsta. O čia dažnai ir tankiai.“

глубина. Мы еще как в доме отдыха работали, там рыбу ловили. Я с рыбаками работал. Мы там всякий раз рыбаки ехали... Раз забросили – два кунсика такие вытянули. [...]. Вытянули больше тоны селявы. [...] Много там людей... Там много кто утопился, и не нашли. [N.N. 2008]⁹¹

Trakiečiai pasakoja, kad aukų reikalavę ne tik *Galvės*, bet ir kiti Trakus supantys ežerai. Šiuo atveju minimas *Totoriškių* ežeras. Anot žvejo P.K., *Skaisčio* ežeras radosi iš ašarų, ir būtent čia skęsdavo žmonės⁹².

Pasakojimas apie žmonių aukas turi ir pragmatinį paaiškinimą. V.Č. teigia, kad tokia istorija padėdavo tėvams atbaidyti vaikus, kad neliptų ant ankstyvo ledo. Anot jo, tokių pasakojimų galima išgirsi visur, kur tik šalia gyvenvietės yra ežeras. O Trakuose aktualiausia buvo kalbėti apie tą ežerą, kuris yra arčiausiai namų ir kelia didžiausią grėsmę atžaloms.

...to dzieci[om] nie tylko mówili, ale i straszili tak ich. I to kilka raz powtarzali, żeby dzieci nie wychodzili na jezioro dopóki lód nie jest twardy. [...]. Mówili tak [...]: jak już utopi sie ktoś, to zamarnie, a tak jeże[li] on jak nie utopi sie, to nie zamiarznie. [...] To było takie... [Tak mówili to o tym wielkim jeziorze czy o *Tataryszkach?*]. Raczej jak dla nas, to tutaj [w *Tataryszkach*], ale tu wszędzie takie bajki ido wszędzie gdzie jest [jeziora]... Rodzice straszo swoich dzieci tym [...] żeby dzieci nie chodzili na te jeziora. [V.Č. 2013]⁹³

⁹¹ „[O girdėjote, kad *Galvė* galvą pasiima?]. Pasiima, būtinai pasiima. Ir šitas [*Totoriškių* ežeras] pasiima. Turi kas nors paskęsti. Ar paukštelis, ar varna, ar šuo. Būtinai. O kodėl? Neužšals. [O čia blogai, jei neužšals?]. Na, žinoma. Priešais grafienės rūmus ten keturiasdešimt du metrai gylio. Kai mes dar poilsio namuose dirbome, ten žuvų gaudėme. Aš su žvejais dirbau. Mes žvejai ten visuomet važiuodavom... Kartą užmetėm – du tokius „kunsikus“ [?] ištraukėme. [...]. Ištraukėme daugiau kaip toną seliavų. [...] Daug ten žmonių... Ten daug kas nuskendo, ir nesurado.“

⁹² *Skaisčio* ežero vardo kildinimas iš ašarų randamas ir karaimų ullu hazzano J. Firkovičiaus beletrizuotų legendų rinkinyje. Išplėtotame siužete pasakojama, kad ežeras atsirado iš žolininkės, vardu Skaistė, ašarų. Ji verkusi pradingusio mylimojo. Teksto pabaigoje yra pastaba, kad vietiniai kalba, jog nelaimingos meilės iškankintas žmogus turi mėnulio pilnatis naktį išsiverkti prie *Skaisčio* ežero. Tada skausmas atlėgsta (Firkovičius 1992: 17–20).

⁹³ ...tai vaikams ne tik sakydavo, bet ir gąsdindavo juos taip. Ir po kelis kartus kartodavo, kad vaikai neišeitų ant ežero, kol ledas nėra tvirtas. [...]. Kalbėjo taip [...]: jei kas nors nuskęsta, tai užšals, o taip jei nenuskęsta, tai neužšals. Buvo taip... [Čia apie tą didelį ežerą, ar apie *Totoriškes?*] Reiškia, mums tai čia [*Totoriškęse*], bet čia tokios pasakos tai visur pasakojamos, kur yra [ežerų]. Tėvai gąsdina savo vaikus... [...], kad vaikai nevaikšiotų ant tų ežerų.

Šis naratyvas gana lankstus. Nors „tinkamiausia auka“ laikoma ta, kuri nuskęsta viename iš Trakų ežerų, tačiau tie žmonės, kurie iš tiesų tiki šia ištarne ir ieško jai patvirtinimo, teigia, jog tinkama auka gali būti ir skenduoliai kituose Trakų rajono ežeruose. Tai individuali tradicijos interpretacija, su kuria ne kiekvienas trakų gyventojas sutiktų. Vis dėlto tokio varianto egzistavimas rodo, kad naratyvas gajus ir susijęs su tikėjimu. Nepaisant skeptikų, jis išlieka paveikus, o folklorinė tradicija praturtinama vis naujais pasakojimų variantais. Net ir atmetęs šiuo pasakojimu siunčiamą žinutę, žmogus vis tiek nenustoja apie ją galvojęs, ieško argumentų, kuriais pagrįstų savo nuomonę, ir taip nevalingai įsitraukia į pasąmoninį dialogą su ežeru. Netikėjimas ar abejonė neišvaduoja iš kraštovaizdžio palaikomo naratyvo įtakos. Tad ir kritiškiausiai nusiteikę gyventojai, pašiepiantys tikinčius šiomis „pasakomis“, tą istoriją žino ir progai pasitaikius ją aptaria. Pavyzdžiui, „kritikai“ dirba arba yra dirbę skęstančiųjų gelbėjimo stotyje (vietos gyventojų vadinamojoje *Spasalkėje*). Jie žino, kiek žmonių ir kurioje vietoje skirtingais metais nuskendo, gali patvirtinti, kad toli gražu ne kiekvienais metais tokios nelaimės nutinka. Jie gali ir racionaliai paaiškinti, kodėl *Galvės* ežeras pavojingas: ežero gylis nevienodas, kai kurios vietos yra labai seklios, o kitos, atvirksčiai, – labai gilios; viena ežero dalis gausiai nusėta salų, o kitoje vyrauja atviri ir gilūs vandenys. Telkinys yra maitinamas požeminių vandenių, todėl susidaro įvairios srovės. Visa tai lemia, kad ežeras netolygiai užšąla. Žiemos pradžioje vienur jau būna saugu vaikščioti ledu, o kitur dar tyvuliuoja vanduo. Panaši situacija būna ir baigiantis žiemai..

Viena pavojingiausių vietų, kur ledas užsitraukia vėliausiai – tai N.N. paminėta gelmė priešais grafienės Tiškevičienės dvarą (*на против grabbinge палацу*). Būtent apie ją N.N. kalba, kaip apie vietą, kur daugiausia nuskendę žmonių. Jis pamini ir kitą svarbų argumentą, paaiškinantį, kodėl blogai, kai ežeras neužšąla. Prisimena, kaip kartą su kitais žvejais ištraukė visą toną, t. y., labai didelį kiekį žuvies. Kitaip tariant, laiku užšalantis ir ištirpstantis ledas liudija tvarką žmonių ir gamtos pasaulyje, garantuoja gerą laimikį. Tokia žvejų mąstymo logika, nes žiemos žvejybai tinklais reikėjo gero ledo. Tačiau galima ir kitokia interpretacija, susijusi su konkrečia vieta. Tyrimo metu bendraujant su žiemą ant ledo žuvaujančiais vietiniais

trakiečiais teko išgirsti versiją, kad be aukų neužšala būtent ši N.N. nurodyta gelmė. Nors iš pasakojimų itin tikslios gelmės vietos nustatyti negalima, tačiau kalbama apie vieną atviriausių ir giliausių *Galvės* ežero vietų (kai kur gylis siekia virš 46 m.) (Pav. 18. žr. vandenvardžius rytinėje *Galvės* pusėje – *Palocius, Barčekų valksmas*). Čia vanduo iš tiesų užšala gana vėlai – prireikia laiko, kol iš gelmių išgaruoja visa šiluma. Tikėtina, kad ir neužšalancio ežero motyvas susijęs su šiuo kasmet stebimu žiemos pradžios reiškiniu. Stebėti būtina, kadangi tai gali nulemti gyvenimo baigtį.

Žvejys I.P. prisiminė, kad kartą žiemą ilgai neužšalo dvi ežero vietos – vakarinėje dalyje prie *Rakalnio* esanti *Vodapoj*⁹⁴ ir priešais rūmus *Pan`ska drožka* (liet. *Ponų takelis*). Antroje nuskendo du žvejoti ėję jaunuoliai, kai vos spėjusį užšalti ploną ledą apklojo sniegas. Saugiai iki tos vietos galėję eiti ledu žmonės toje vietoje įlūžo ir nebegalėjo išsigelbėti (I.P. 2015).

Negalima atmesti versijos, kad ikirikščioniškuose baltų ritualuose būtent tam tikros ežero vietos buvo skirtos aukojimui. Su sakralumu sietina minėtoji *Šventoji* gelmė. Ji lokalizuojama į šiaurę nuo aptariamos giliausios ežero vietos. Tam tikrų užuominų pateikia jau pristatytos šalia *Pirties*⁹⁵ salos rastos dvi akmeninės galvos, liudijančios apie kažkada praktikuotus simbolinius aukojimus (Pav. 17).

Estų folkloristas Ergo-Hartas Västrikas, tirdamas Baltijos finougrų *vodu* tikėjimus apie mitologines vandens būtybes, pastebėjo, kad XVIII a. pabaigoje užfiksuoti aukojimo ritualai, skirti sėkmingai žvejybai užtikrinti, nebeminimi XX a. antroje pusėje surinktuose folkloro šaltiniuose, kur aukojimas jau interpretuojamas kaip prevencinė priemonė, padedanti išvengti nelaimingų atsitikimų vandenyje (Västrik 1999: 27–34). Šios įžvalgos leidžia spėti, kad ir Trakuose padavimas apie sezoninius paskendimus gali būti jau degradavęs sudėtingesnio reiškinio atspindys. Estų folkloristai taip pat atkreipia dėmesį į tai, kad su vandeniu susiję liaudies tikėjimai tiesiogiai atsispindi žvejų pasaulėžiūroje (Paulson 1971; Västrik 1999). Būtina priminti, kad ir šio tyrimo metu kalbinti senieji žvejai (profesionalai ir

⁹⁴ *Girdykla* [?]. Pavadinta nuo to, kad krante buvo *Galvės* ir *Akmenos* ežerus jungiantis upeliukas, todėl ten tekdavo bristi, taip pat ten žmonės girdydavo arklius (plg. *Vodapoj* Trakų pusiasalyje, 4.4. skyriuje apie *Jursdyką*).

⁹⁵ Tyrimo metu kalbinti žvejai vadina salą *Spirtisia*. Kiti trakiečiai sako *Pirtis*. Rašytiniuose šaltiniuose aptinkami variantai – *Pirtelė, Pirčiasalė* (TDEV 2010:48).

mėgėjai) daugiausia žino vietovardžių ir tautosakinių pasakojimų. Vis dėlto folkloro šaltiniuose užuominų apie ritualus, susijusius su žvejojimo sezono pradžia, ar priemonės, kaip išvengti paskendimų, nėra. Jų nemini ir M. Znamierowska-Prüferowa, studijoje apie Trakų žvejojimą užrašiusi pluoštą žvejojimo sėkmę lemiančių prietarų (Znamierowska-Prüferowa 1930: 71–75).

Apie ežero erdvėje veikiančias mitines būtybes, kurios galėtų kenkti žmogui, yra užsiminęs tik vienas šio tyrimo dalyvis – žvejys I.P. Jis paliudijo, kad vaikystėje yra girdėjęs moteris kalbant apie tai, kad ežere galima sutikti velnių (*чепму*), kurie gali klaidinti, apgauti žmogų. Jam pačiam kartą žvejojant nakties metu teko būti paklaidintam *Skaisčio* ežere, tačiau, kas dėl to buvo kaltas (velniai, naktis ar jis pats), jis negalėjo pasakyti (I.P. 2015). Taip pat prisiminė *Zamostėje* prie ežero kranto augusį gluosnį, nuo kurio vakarais kažkas nerdavo į vandenį. Anot I.P., tai buvo negera vieta (*нечистое место*).

Tyrimo metu pasidomėti mitologiniais vaizdiniais paskatino trakiečių tikėjimai apie paskendimus ir jų asmeninis santykis su ežerais. Mitinis mąstymas atspindi specifinį erdvės, laiko ir pasaulyje vykstančių reiškinų suvokimą. Mircea Eliade pastebėjo, kad net ir pats nereliginiausias šiuolaikinis žmogus nėra abejingas „gamtos kerams“ (kabutės autoriaus – L.L.). Anot jo, kalbėti reikia ne tik apie „estetines, sportines ar higienines vertybes, priskiriamas gamtai, bet ir apie kažkokį neaiškų, sunkiai nusakomą jausmą, kuriame dar galima įžvelgti sunykusios religinės patirties atminimą“ (Eliade 1997: 107). Kitame skyriuje toliau nagrinėsime tą patį naratyvinį diskursą, parodydami, kaip senąjį folklorinių patirčių sluoksnį papildė naujos kultūrinės realijos – kunigaikščių veikla ir krikščionybė.

5.3. Ežeras vs. miestas: valdovų ir krikščionybės ženklai

Paveikų su Trakų kraštovaizdžiu susijusį atminties sluoksnį suformavo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių veikla. Šio tyrimo metu iš vietos gyventojų teko girdėti padavimų apie Kęstutį, Birutę, Vytautą. Jų, kaip folklorinių herojų, veiklos erdvė pirmiausia siejama su *Galvės* ežeru, kuriame daug skirtingo dydžio salų: net dvidešimt viena. Kiekviena sala turi vardą, dažna iš jų yra apipinta tautosakiniais

pasakojimais, padavimais, prisiminimais. Išskirtinė *Galvės* ežero sala, kurioje stovi Kęstutaičių statyta viduramžių pilis. Trakų folklore ji dažniausiai siejama su kunigaikščiu Vytautu. Šis istorinis asmuo trakiečių sakytinėje kultūroje siejamas ne tik su pilimi, bet ir su visa ežero erdve. Jam priskiriami baudėjo, steigėjo, globėjo ir net stebukladario vaidmenys. Šio tyrimo metu užfiksuotuose padavimuose ir folkloriniuose pasakojimuose dar minimi Vytauto tėvai Kęstutis ir Birutė, taip pat Jogaila bei Mindaugas.

XIV–XV a. vertintini kaip Trakų miesto pradžios ir klestėjimo metas. Tada pastatytos pilys ir parapijos bažnyčia iki šių dienų yra viduramžių atminties vietos. Padavimuose kunigaikštis Vytautas, nors jis (kartu su pusbroliu, Lenkijos karaliumi Jogaila) krikštijo Lietuvą, nesireiškia kaip krikščionybei atstovaujantis herojus. Tačiau su jo vardu siejamas svarbiausias krikščionybės simbolis Trakuose – Trakų parapijos bažnyčios altoriuje esantis stebuklingasis Trakų Dievo Motinos paveikslas. Jo nugarinėje pusėje yra užrašyta „kilmės legenda“, kurioje informuojama, kad atvaizdą Vytautui krikšto proga dovanavo Bizantijos imperatorius Emanuelis II Paleologas. Tikėtina, kad ši legenda egzistavo ir sakytine forma, bet buvo siejama su kitu bažnyčioje buvusiu Dievo Motinos paveikslu (Mickūnaitė 2012: 93). Neturėdama saktinių duomenų, šio pasakojimo plačiau neanalizuosiu. Tačiau svarbu paminėti, kad paveikslas yra minimas ir dviejuose padavimuose, kuriuose persipina krikščioniškoji pasaulėžiūra bei ežero (vandens) vaizdiniai. Išskirtinas jau daug kartų minėtas šv. Jono Nepomuko koplytstulpis. Padavimai apie šio objekto stebuklingas galias tiesiogiai siejami su naratyvais apie sezoninius paskendimus ežere.

Ežero antgamtinės galias atskleidžianti folklorinė medžiaga susijusi ir su minėtomis kultūrinėmis realijomis. Tai atskleidžia pasakojimai apie ankstesniame skyriuje minėtą *Pirties* salą. Kelionių vadovuose ir beletrizuotuose padavimo variantuose aptariama sala dažniausiai siejama su ten stovėjusia kunigaikščio pirtimi (plg. Szyszman 1936: 16; Kulwiec 1936: 39; Medonis 1960: 39; Bogdel 1994), taip pat nurodoma, esą čia Vytautas atlikdavęs bausmes (plg. Szukiewicz 1908: 205; Maceika 1940: 17; Medonis 1960:39; Balčytienė, Narbutas 2004). Štai ką apie šią salą (tik vadindamas ne *Pirties* sala, o *Spirtisia*) pasakoja žvejys P.K., užsimindamas ir apie „jį“, t.y. Vytautą:

На замке там и окошко княжны... Витаутаса зал приемный. Башня круля, где он уже казненных... Там весь суд. Если не выполняет или кто провинился, его живого бросали. [...]. Там ужас – одни кости казненных... бросали, там ни кушать не давали, помирали...[...] [А есть такие острова на озере, где тоже казнил?]. Есть. Где вешал. [Это как называется?]. *Спиртися*. [Р.К. 2008]

Почему *Спиртися* называлась? От *Спиртися* называлась, что если перевинылся, сразу не выполнил, там его... *Спиртися* по другому *Каршунувка* назывался этот остров. За *Свинками* где *Стареса* – *Спиртися*. *Спиртися* это *пиртис* по литовски. А *Каршунувка*, потому, что он на этом острове отправлял... Там был мост сделанный. Ну, на на на столбах. Был к этим *Свинкам*, и после *Свинкам* на тен остров – на *Спиртися*. [...] А *Каршунувка* – что он там вешал. Такое наказание. Повесил, и там вороны его уничтожает, того уже покойника. Вот почему она *Каршунувка* называлась. Потому, что коршуны его съедали, того мертвеца. Вороны. [Р.К. 2008]⁹⁶

Publikuotuose padavimuose su Vytauto vykdytomis bausmėmis siejamos *Alkos*⁹⁷ ir *Raudinės*⁹⁸ salos bei šiaurinėje pakrantėje esanti vietovė bei kalnas – *Rakalnis*. Pirmą kartą padavimas aptinkamas lietuviškoje spaudoje, 1914 m. Petro Kraujalio straipsnyje „Galvės ežero salos“. Štai ką jis rašo:

Toliau ežere yra nemaža sala, „Korešok“ rusų praminta, senesnieji gi ir žvejai ją vadina „Raudine“. Tas vardas artimai rišasi su gretima sala, kurią rusai, o nuo jų ir

⁹⁶ Pilyje ten ir kunigaikštienės langelis... Vytauto salė priimamoji. Karaliaus bokštas, kur jis nuteistuosius... Ten visas teismas. Jei neįvykdo ar kas nusikalto, tai jį gyvą mesdavo. [...]. Ten siaubas – vien nuteistųjų kaulai.... mesdavo juso ten, valgyt neduodavo, mirdavo.... [...]. [Ar yra tokių salų, kur jis taip pat baudavo?] Yra. Kur kardavo. [Kaip vadinasi?] *Spirtisia*.

Kodėl vadinosi *Spirtisia*? Štai *Spirtisia* vadinosi, nes jeigu nusikalto, iš karto neįvykdė, ten jį... *Spirtisia* dar kitaip *Karšunuvka* vadinosi šita sala. Už *Pašiukų*, kur *Storiečiai* – *Spirtisia*. *Spirtisia* – tai pirtis lietuviškai. O *Karšunuvka* todėl, kad jis į šitą salą siuntė... Ten buvo padarytas tiltas. Na, ant ant ant stulpų. Buvo į šitus *Paršiukus*, o už jų į tą salą – į *Spirtisią*. [...] O *Karšunuvka* – kad jis ten kardavo. Tokia bausmė. Pakorė, ir jį ten varnai naikina, tą jau negyvėlį. Štai kodėl ji vadinosi *Karšunuvka*. Todėl, kad pesliai [vanagai?] jį suvalgydavo, tą negyvėlį. Varnos“.

⁹⁷ Trakiečiai sako: *Valka, Volga, Rób co chcecz*. Oficialūs pavadinimai - *Valka* arba *Alka* (TDEV 2010: 41).

⁹⁸ Trakiečiai sako: *Raudinė, Roudina, Karyšok, Vyspa Plačiu*. Oficialus pavadinimas – *Raudinė* (TDEV 2010: 49)

lenkai, vadina „Volga“. Tai yra poros dešimtinių kalnuota sala. Čia pagal padavimų laikydavę pasmerktuosius mirtin. Kai kuriuos čia pat nudėdavę, kitus už ežero kalne, kurį iki šiandienai visi vadina „Rekalnia“ t.y. „rėksmo kalnas“. Kaip iš tikrųjų senovėje vadinta toji didžiulė vidury ežero sala? Valkšnę už salos ir šiandien vadina „Užvalka“, taigi tikras jos vardas bus ne „Volga“, bet „Valka“ nuo žodžio „vilkti“. Nuo Valkos Raudinė visai arti. Skiria jas gal 10-15 sieksnių sąsmauga. Taigi Raudinėn leisdavę pasmerktųjų gimines pasimatyti nors per ežerą ir pasikalbėti su prasikaltėliais. Žinoma, kad Raudinėje raudota, kaip Rėkalny rėkta (Kraujalis 1914: 21).

Čia matome, kad autorius naudojasi iš vietos gyventojų surinkta informacija, tačiau subjektyviai interpretuoja kai kurių vardų reikšmes. Jis kuria lietuvišką etimologiją slaviškai skambantiems vietovardžiams pagal padavimo padiktuotą kodą. P. Kraujalis įžvalgos kartojamos kituose XX a. vidurio kelionių vadovuose į Trakus (Maceika 1940: 17; Medonis 1960). Lenkiškoje spaudoje A. Szyszmanas ir E. Kulwiecas taip pat pamini iš vietos gyventojų girdėtus pasakojimus apie *Valkoje* vykdytas mirties bausmės, o *Raudinėje* verkdavusius pasmerktųjų gimines (Szyszman 1936: 26; Kulwiec 1939: 39). Tačiau verta pastebėti, kad šių salų su bausmėmis nesieja ilgametis Trakų tyrėjas W. Szukiewiczus. Jis aprašo *Pilies* salą ir *Rakalni*, kur 1905 m. atliko archeologinius kasinėjimus. Pasak jo, *Rakalnyje* yra „Teismo kalnu“ (*Sądowa góra*) vadinamas kalnas, kur Lietuvos didieji kunigaikščiai teisavo savo pavaldinius. Taip pat minimi du sampilai, kuriuos žmonės vadino „kunigaikščio krėslu“ (*kanapą ksążęcą*) ir „kunigaikščio stalu“ (*stolem ksążęcym*). Arčiau *Galvės* ežero buvo nurodyta mirties bausmių vieta. Būtent ją kasinėdamas, W. Szukiewiczus rado be tvarkos palaidotus palaikus, leidusius mokslininkui svarstyti hipotezę apie ten vykdytas bausmes (Szukiewicz 1908: 205).

Vietiniai lenkiškai ir rusiškai kalbantys trakiečiai sako *Rakalnia*, o karaimai išsaugojo senesnę pavadinimo variantą – *Arakalnis* (Szyszman 1936; Baliulis 1975: 199–202; TDEV 2010: 41). *Rėkalniu* vietovė pradėta vadinti tik sovietmečiu. Tikėtina, kad tam įtakos turėjo minėta vietos vardo etimologija iš „rėksmo“. Tyrimo metu teko užfiksuoti įdomų padavimo variantą, kuriame persikloja vietinė sakinė tradicija ir rašytinių šaltinių duomenys. Teksto autorius vartoja abu vietovės

pavadinimus – *Rakalnia* ir *Rėkalnė*. Įpinamas ir prisiminimas apie archeologinius kasinėjimus. Šis padavimo variantas liudija sakytinės tradicijos kūrybingumą, kai senoji žinija papildoma naujais duomenimis, o naujiems objektams (kryžius) ar procesams (archeologiniai tyrimai) suteikiamas folklorinis turinys.

Paskui dar vieną dalyką... Turbūt mažai kas žino. Gal išvis nežino. Vieną kartą pradėjom su dėde kalbėt. Jis sako: „[...] Žinai, kodėl ten *Rakalnia* vadinasi miškas tas?“ Žinot, iš kairės pusės nuo žiedo? „Todėl, kad ten Vytauto laiku buvo baudžiauninkai. Kirsdavo galvą. Rėkdavo“, sako. „Nuo to vardas – „rėkt“. *Rėkalnia*.“ [...] O paskui gavosi dar vieną dalyką. Paskui į tą pusę [...] nedaėjus tos *Rėkalnės*, iš kairės pusės stovėjo didelis [...] kryžius, labai didelis kryžius, medinis kryžius, prie pačio kelio. Nu stovėjo stovėjo, kaip sakant. Atsimenu, jau kaip nebuvo to kryžiaus. Bet dalykas tame, kad šeimininkas pirmo namo [numirė], pardavė savo namą. Jo teritorijoje pra[si]dėjo kasinėjimai [...], archeologai pradėjo dirbt. [...]. Svarbu, kad ten rado žmogaus kaulus. Pradėjo kalbėti [dėdė] [...]. Sako, kad tuos baudžininkus laidojo būtent prie to kryžiaus. [...]. [R.L. 2014].

Padavimai apie Vytauto bausmes leidžia išvelgti dviejų žinijos sluoksnių samplaiką. Kunigaikštis Vytautas tampa ne šiaip demiurgu, įtvirtinusi naują Trakų kultūrinės atminties klodą, bet ir baudėju. Bausmė gimininga žudymui, iš dalies, ir aukojimui, todėl galima spėti, kad folklorinėje atmintyje *Galvės* ežero reikalaujama auka, kaip pirmavaizdis, vėliau buvo susieta ir su *Vytauto* asmeniu. Tą iš dalies liudija toliau cituojamas P.K. tekstas. Kita vertus, negalima atmesti minties, kad šis padavimas yra realių istorinių įvykių atgarsis. Vytauto, kaip tironiško valdovo, įvaizdis aptinkamas XVI–XVII a. istorijos šaltiniuose (plg. Mickūnaitė 2008: 305–306; 2012: 110).

Kunigaikščių veikla suteikė pagrindo Trakų pradžią (kraštovaizdžio, pilies, miesto) sieti su jų valdymo laikais, su tų laikų Lietuva. Aiškindamas *Galvės* etimologiją, žvejys P.K. įvardija, kad šis ežeras yra kunigaikštiškos kilmės. Jam antrino ir N. N., teigdamas, kad tokį vardą davė tie, kas statė pilį.

Гальве это князь. Это [от] природы. Не могу ничего сказать. Могу что сказать, что *Гальве* названа от природы – это княжеской природы *Гальве*. [P.K. 2007]⁹⁹

Vytautas, Kęstutis ir Birutė yra populiaraus pasakojimo apie ežero dugne esančią užburtą skrynią su turtais herojai. Ši skrynia kartais iškyla į paviršių, ir žvejai bando ją ištraukti (gali būti įvairių variantų) (plg. Balys 2003: 115–117). Pirmą kartą padavimą publikavo istorikas M. Baliūskis ir T. Lipiūskis 1846 m. Čia ir kitur skrynia vadinama „Kęstučio lobiu“ (Baliūski, Lipiūski 1846: 299; Корева 1861a: 722; Покровский 1893: 67; Firkovičius 1992: 1; Bogdel 1994). Šio tyrimo metu užfiksuoti variantai, kur lobis siejamas su Birute arba Vytautu (taip pat žr. 5.4 skyriuje P.K. pateiktą padavimo variantą).

Apie Birutę tai buvo šnekos, kad nuskendo ji ar ką, bet... [Kad Birutė nuskendo?] [...] Skrynia Birutės nuskendo. [O dar papasakokit apie tą skrynią]. Skrynia, sako, kad buvo, reiškia, brangenybių, ir ta skrynia, reiškia [...] išplaukė, iš valtės ir įmetė į ežerą. Ir kiekvienais metais per tam tokį laiką išplaukia, ir mato, bet niekas paimti negali. Nu ir ji, reiškias, ežeruose ten ir ant dugno kažkur [...] sėdi, guli. [Tai čia Birutės tie...?] Nu, kad čia Birutės buvo šitie – papuošalai. [O atsimenate, kada išplaukia tie papuošalai?] Ne. Nu Birutė buvo prie Vytauto. Tūkstantis trys šimtai kažkur metų. Kažkas tuo laiku. [J.F. 2007]

Istorinis pasakojimo patikimumas šiuo atveju nėra labai svarbus. Svarbiau, kad kunigaikščių veikla apskritai interpretuojama, ir kaip ji išnyra žmonių sąmonėje ir kultūrinėje atmintyje. Kunigaikščiai pakeitė senus vietų vardus ir pertvarkė kultūrinių reikšmių hierarchiją. Jiems suteikiamos ir antgamtinės galios. Pavyzdžiui, karaimai pasakoja apie stebuklingą Vytauto žirgą, kuris apgalėjo ežerą, išgerdamas dalį Trakus apsėmusio potvynio vandens. Šis padavimas užrašytas dar tarpukariu A. Šišmano, toliau, jau beletrizuotas, paplito kelionių vadovuose (Шишман 1937-1944; Maceika 1940). 1993 m. jį Trakuose užrašiusi B. Kerbelytė ir J. Novikovas savo

⁹⁹ *Galvė* tai kunigaikštis. Tai [prigimta]. Negaliu nieko pasakyti. Galiu tik pasakyti, kad *Galvė* pavadinta nuo [prigimties] – *Galvė* yra kunigaikštiškos prigimties.

pateikėjo buvo informuoti, kad jis padavimą skaitęs Trakų bibliotekoje saugomame S. Firkovičiaus beletrizuotų karaimų padavimų rinkinyje (1993: 208–211). Šio tyrimo metu teko pastebėti, kad karaimai, paprašyti papasakoti apie stebuklingą žirgą, iš pradžių pasispyrioja, siūlo pasiskaityti knygoje, bet pradėję pasakoti, visuomet tai daro labai išraiškingai.

...buvo šalta šalta žiema. Daug sniego, ežerai užšalę. Ir pavasarį, kada saulutė pašildė tą sniegą, pradėjo sniegas tirpti, ledai pradėjo tirpti, ir vanduo ežeruose kilo kilo kilo - i apšėmė karaimų namus. I va šitoj *Karaimščyznoj* buvo potvynis. Vyrai buvo kare. Moterys su vaikais, senoliai nuplaukė pas Vytautą prašyti pagalbos. Vytautas pakinkė žirgą, atjojo į karaimų gyvenvietę. I tikrai mato, kad apsemta visa *Karaimščyzna* – tik kaminai matosi. Ir tuo metu žirgas pradėjo gerti tą vandenį – gèrè gèrè gèrè gèrè, vanduo nusmuko nusmuko nusmuko, pasirodė namai. Ir, reiškia, Vytautas tada jojo toliau už *Rėkalnės*, žirgas nusilengvino, ir naujas ežeras prie Trakų pasirodė. Ir išgelbėjo, reiškia, tuos žmones nuo potvynio. [M.Z. 2008]

Pagal šį padavimą su kunigaikščiu Vytautu, tiksliau su jo žirgu, siejama dar vieno šalia Trakų esančio ežero kilmė. Skirtinguose variantuose nurodomi *Akmenos*, *Plomėnų* ežerai arba su juo susijęs nedidelis ežeriukas greta karaimų kapinių. Karaimė L.M. šį ežeriuką lenkiškai pavadino *Gnilo jezioro* (*Supuvęs ežeras*), iš kurio sklindantis nemalonus kvapas jos sąmonėje asocijuojasi su padavimu apie stebuklingą Vytauto žirgą. Šį vardą patvirtino ir kitas karaimas G.J., karaimų kalba pavadindamas jį *Čirik giol*. Tačiau jis nurodė, kad taip vadintas *Plomėnų* ežeras.

Ir ten sprogo šitas žirgas, ir išsiliejo ežeras. Ten yra ežeras. Ir lenkų laikais jis vadindavosi *Gnilo jezioro*. Ir ten tikrai toksai kvapas, žinot taip... [L.M. 2008]

Aptariamas karaimų padavimas siejasi su tikėjimu, kad ežeras kada nors paskandinsiąs Trakus. Tik šiuo atveju matome ne nuolankią žmogaus poziciją, o, priešingai, valingas pastangas pasipriešinti stichijai. Vienas iš būdų neleisti ežerui pasiglemžti Trakų – pasitelkti kitą, stipresnę stebuklingą jėgą, kurią karaimams

įkūnijo Vytauto asmuo (apie šalį ginančio Vytauto folklorinį įvaizdį Baltarusijoje plačiau žr.: Гурская: 2005: 170)

Religiniai simboliai taip pat galėjo padėti suvaldyti ežero gaivalą. Neatsitiktinai nuo XVIII a. Trakų globėju tapo čekų šventasis Jonas Nepomukas, ant aukštos klasicistinio stiliaus kolonos pastatyta jo skulptūra yra vienas išraiškingiausių miesto akcentų (Pav. 19).

Pav. 19. Trakų turgaus aikštė XX a. pradžioje. Nepaisant to, kad nėra šv. Jono Nepomuko skulptūros, 1910 m. Maskvoje išlestame atviruke kolona vadinama jo vardu .

Šv. Jono Nepomuko koplytstulpis – tarsi ženklas, simbolizuojantis miesto „teisę“ egzistuoti ežerų pasaulyje. Su šia skulptūra susiję tikėjimai papildė aukų reikalaujančio ežero prasminį lauką. Tyrimo metu teko išgirsti pasakojimų variantus, atkartojančius pirmą kartą 1936 m. publikuotos legendos motyvus (MD, 1936; Kulwiec 1939:14). Joje kalbama apie tai, kad skulptūrą pastatė Užutrakio valdytojas Laurynas Odinecas, kurį nuo žūties ežero bangose išgelbėjo maldos šv. Jonui Nepomukui. Po 1863 m. sukilimo, carinės valdžios įsakymu, šventojo skulptūra buvo nuimta. Pasipiktinę žmonės pradėjo kalbėti apie bausmes, kurios ištiko asmenis,

išdrįsčius atlikti tokią šventvagystę¹⁰⁰, ir apie tai, kad kol skulptūra nebus sugražinta į savo vietą, ežere kasmet paskęšias žmogus. S. Firkovičius savo beletrizuotame padavimo variante rašo, kad tą žiemą *Galvė* užšalo tik tuomet, kai paskendo skulptūrą nuvertęs policijos viršininko sūnus (1992: 3–4).

Sakytinėje tradicijoje vientisas tekstas, kuriame būtų visi įvardinti motyvai, neegzistuoja. Net galima pastebėti dėsningumą, kad vieną iš šių istorijų žinantis žmogus nebūtinai bus girdėjęs apie kitą, t.y. vieni pasakoja apie skulptūros nuėmimą ir už tai nubaustus kaltininkus, o kiti sieja skendimą ežere ir stebuklingą išgelbėjimą. Padavimo apie L. Odinecą ar kokį kitą asmenį, inicijavusį skulptūros pastatymą, išgirsti neteko. Tuo tarpu pasakojimai apie bausmę už šventvagystę ir skenduolius žmonių atmintyje išlikę.

Tai, kad šis padavimas priklauso sakytinei vietos tradicijai, o nėra vien perimtas (nors galbūt skaitytas) iš spausdintų šaltinių, liudija jo aktualizavimas XX a. antrojoje pusėje, kuomet sovietinė okupantų valdžia, kaip ir carinė, vėl nukėlė skulptūrą ir nuskandino ją šalia esančiame *Bernardinų* ežere, iš kur ji vėliau pateko į Trakų istorijos muziejaus saugyklas. Po šių įvykių paplito įvairūs pasakojimai apie šv. Joną Nepomuką išniekinusius šventvagių ir juos ištikusias nelaimingas mirtis. Minimas vienas arba trys šį veiksmažodį atlikę asmenys, kurių tapatybė gali būti pati įvairiausia. Vieni nurodo, kad tai buvę atvykėliai, kiti – kad tiesiog vietiniai bedieviai. Juos vienijantis bruožas – atstovavimas vietos kultūrai svetimai valdžiai (carinei, sovietinei).

Prie švento Nepomuko, kur stovi tas paminklas, tai ten labai negraži istorija buvo. [...] Šešiasdešimtų metų pradžioje nuvertė, išėmė. Tenai rajkomui nepatiko. Šitie, kurie dalyvavo tame renginyje, visi be laiko išmirė. Tas, kuris paskandino – pats pirmas paskendo. Paskui, aš iš kariuomenės grįžau, buvo kitas gelbėjimo stoties viršininkas, jis lyg tai, sakė, iš proto išsikraustė. O po to kitas gelbėjimo stoties viršininkas paskendo. Prakeikta vieta. [P.D. 2014]

¹⁰⁰ Bausmė šventvagiams – populiarus folklorinis motyvas (Kerbelytė 2002: 139–143).

Krikščioniškoje tradicijoje šv. Jonas Nepomukas apsaugo nuo vandens keliamų pavojų (Vaišvilaitė 2008; Poviliūnas 2015). Todėl nenuostabu, kad Trakuose pasakojimai apie šį šventąjį, jo atvaizdą, persipynė su sezoninių paskendimų motyvais. Pradėta manyti, kad miesto centre stovinti skulptūra išties gali pristabdyti šią amžiais trunkančią negandą. Pristabdyti, bet ne nutraukti. Tikėjimas šventojo galia nėra lygiavertis senesniai ir labiau žmonių sąmonėje įsitvirtinusiai tikėjimui apie ežero reikalaujamas aukas. Jis paremtas ne tiek realia galia pakeisti senąją ištarbę, kiek senojo naratyvo reikšmių stabilumu ir tęstinumu. Būtent todėl šv. Jonas Nepomukas vietos žmonėms yra svarbus. Trakuose jis tampa tvarkos bei namų saugotoju, darnaus sugyvenimo tarp ežero gaivalų ir miesto garantu. Pasikėsinimas į jį jaudina vietinius ir nuteikia prieš svetimą valdžią, drįstančią naikinti pastovumą ir tęstinumą išreiškiančius simbolius. Įdomu, kad netgi kai kurie karaimai, kurie pagal savo religiją nepripažįsta jokių šventųjų, į Nepriklausomybės laikotarpiu savo vieton sugrąžintą skulptūrą reagavo ne kaip savo tautybės ir religijos atstovai, o kaip vietiniai trakiečiai – šį veiksma interpretavo kaip tvarkos atkūrimą, nes „kalbama, kad nuo tada žmonės turėjo nustoti skęsti ežere“. R.K. atsimena, kad jos dėdė, kol šv. Jono Nepomuko skulptūra nebuvo sugrąžinta į savo vietą, stebėdavo, kada pavasarį nuskęs žmogus, ir tik tada pats eidavo maudytis [R.K. 2015].

Pasakojimuose apie vietos gyventojų ir ežero santykį išskylantis šv. Jonas Nepomukas įtvirtina krikščionybės autoritetą. Tačiau jis neužgožia senesniųjų tikėjimų sluoksnių. Netgi atvirkščiai – paradoksaliai su juo susipina, tapdamas organiška ežero gaivalo galią teigiančio naratyvo dalimi. Katalikiško šventojo galia svarbi, nes yra kur ją nukreipti. Trakų atveju jis kovoja ne tiek su vandens keliamomis grėsmėmis, kiek su nerimu, kurį patiria vietos žmogus, jausdamas šalia esančius antgamtinius reiškinius, apie kuriuos liudija sakytinė tradicija. Anot trakiečio V.S., šv. Jono Nepomuko dėka paskendimų ežere sumažėjo, tačiau jie visiškai nesibaigė, nes vargu, ar tai įmanoma. Tai gerai atspindi vietinį požiūrį į folklorinius pasakojimus, kuriais nuoširdžiai domimasi ir tikima. Vietinis žmogus suvokia savo galių ribotumą, tačiau džiaugiasi turėdamas simbolinį užtarėją, padedantį išgyventi gamtos galių akivaizdoje. Kita vertus, kai paskendimai ežere

traktuojami kaip bausmė už šventvagystę prieš šv. Joną, ežeras reprezentuoja tą patį sakralumo saugotoją, kuris baudžia už šventojo išniekinimą ar nederamą elgesį su juo.

Apie Trakų Dievo Motinos paveikslo ryšį su ežeru, be skyriaus pradžioje cituoto padavimo, liudija šis 1973 m. Aukštadvario apylinkėse užrašytas tikėjimas:

Trakuose būtų visas miestas užlietas, bet Panelė švenčiausia Trakų bažnyčioj apgynė. Ir miestas liko išgelbėtas, tik aplink vanduo (Kerbelytė 1999: 41; Kairaitytė 2008: 159).

Kaip pastebėjo Irena Regina Merkienė, krikščionybės laikotarpiu gamtos reiškinių valdymą perima šventieji, o įvairių gamtos stichijų sutramdymo būdai jau XX a. Lietuvoje iš esmės susiję su krikščioniškąja pasaulėjauta (Merkienė 1999: 220). Trakų atveju tai atspindi padavimai apie šv. Joną Nepomuką ir paskutinis tekstas, kuriame veikia Dievo Motina. Jis sietinas su anksčiau aptartu tikėjimu, kad Trakai turi nuskęsti. Tačiau šiame padavime atsiranda miesto gynėjas ir saugotojas – „Panelė švenčiausia“. Dievo Motinai priskiriamos panašios galios, kaip Vytautui karaimų padavime apie stebuklingą žirgą. Tiek Marija, tiek Vytautas gina tai, kas priklauso jiems – Trakus ir čia gyvenančius žmones.

Tai, kad pagarba Trakų Dievo Motinos paveiksliui nėra vien lokalinis reiškinys, rodo atokesnės padavimų užrašymų vietos (Aukštadvario, Kaišiadorių apyl.)¹⁰¹. Tuo tarpu trakietiškoje tradicijoje šio tyrimo metu panašūs padavimai nebuvo užfiksuoti¹⁰². Parapijiečių klausiant apie paveikslo stebuklus, niekas plačiau apie juos papasakoti negalėjo. Dažniau pasitaiko naratyvas apie tai, kad paveikslas buvo išvežtas restauruoti (ar pavogtas), ir dabar bažnyčioje kabo ne tas tikrasis Trakų Dievo Motinos atvaizdas, o jo kopija. Dvi moterys paliudijo sapnavusios tuos įvykius atspindinčius sapnus. G.B. sapnas vertas dėmesio. Ji teigia tris kartus tuo pačiu metu

¹⁰¹ Trakų Dievo Motinos paveikslo kulto išplitimo geografiją rodo jo kopijų išplitimas ir garbinimas. Pavyzdžiui Varnių katedroje, Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčioje Nemenčinėje, Švč. M. Marijos Ėmimo į dangų bažnyčioje Agluonoje (Latvija) (Šinkūnaitė 2002).

¹⁰² XVII a. Trakų kunigas Szymonas Mankiewiczzius užrašė kelis stebuklingus skęstančių ir net paskendusių prisikėlimus, įvykius Trakų Dievo Motinos (lenk. Matka Boska Trocka) malonės dėka (Mankiewicz 2013: 48-50).

ryte sapne regėjusi ežero dugne gulintį Trakų Dievo Motinos paveikslą. Tas ežeras pasidarė iš Marijos ašarų tarp Trakų ortodoksų cerkvės ir katalikų bažnyčios esančioje dauboje. G.B. siejo sapną su paveikslo vagyste¹⁰³. Taip pat moteris buvo įsitikinusi, kad tokiu būdu Marija išreiškė savo liūdesį dėl to, kad žmonės nebešvenčia Trakinių atlaidų.

Nors G.B. pasakojimas pirmiausia vertintinas kaip privataus regėjimo patirtis, tokie pasakojimai yra reikšmingi ne tik individui, bet ir bendruomenei, kurioje jis gyvena, nes nekasdieniais religiniais išgyvenimais siekiama pasidalinti su kitais. Apskritai folkloriniai sapnų pasakojimai vertintini kaip integrali visos bendruomeninės komunikacijos dalis ir kaip tradicinis žinojimas (Kairaitytė 2012: 82; Ivanauskaitė-Šeibutienė 2012, 2014). Kalbinta moteris aktyviai dalijasi savo regėjimu. Šiandien teigti, kad jos pasakojimu komunikuojama sapno žinia taps Trakų folklorinės tradicijos reiškiniu, dar anksti. Tačiau šį tekstą galima vertinti ne tik kaip subjektyvią mistinę sapno patirtį, kurios metu patvirtinama asmeninė religinė tapatybė, bet ir kaip bendruomenės religinę tradiciją, kadangi sapnai paklūsta mitologiniams ir religiniams ženklams, atspindėdami vienokiais ar kitokiais būdais perimtus motyvus ir įvaizdžius (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2011: 63; Успенский 1988: 80). Todėl vertėtų atkreipti dėmesį į nuskendusio (ar skandinamo) Dievo Motinos paveikslo vaizdinio pasikartojimą. Nepaisant to, kad iš pirmo žvilgsnio jis tarytum prieštarauja nuo potvynio gelbstinčios Marijos įvaizdžiui, jis patvirtina įprastą santykio tarp žmogaus ir dievybės modelį: galingesnis subjektas (Marija) globoja silpnesnį subjektą (žmogų), jei šis reiškia tinkamą pagarbą ir aukoja maldas (atlaidai) ar materialius dalykus (plg. pinigus bažnyčiai, kaip nurodyta I.D. padavime). Panašau pobūdžio dialogą galima įtarti tarp žmonių ir ežero – jis daug ką duoda (žuvis, vandenį, gausą), bet sykiu reikalauja pagarbos.

Miesto ir ežero pasauliai nuolat persipina, bet nė vienas nedominoja. Žinoma, apie ežerą kaip apie subjektą mes galime kalbėti tik remdamiesi jo vaizdiniais vietinių žmonių sąmonėje, tačiau šie vaizdiniai neegzistuoja, jei ežeras

¹⁰³ Viešų duomenų apie vagystę nėra daug. Spaudoje minima, kad buvo pavogtas ne paveikslas, o auksinė šventojo paveikslo mova – Marijos ir Kūdikėlio apdarai. Daugiau žr.: <http://kauno.diena.lt/naujienos/vilnius/miesto-pulsas/trakai-laukia-zodzio-vatikano-519784>

neteiktų tam impulsų. Paslaptis, net jeigu ji tik nujaučiama, stimuliuoja vaizduotę, aktyvina pojūčius, instinktus ir intuiciją. Todėl nesuvokiami dalykai verbalizuojami, mėginami paaiškinti, tampa tikėjimų dalimi. Jie leidžia geriau suprasti, kaip ir kodėl žmonės reaguoja į gamtą, kaip integruoja ją ar atskiria nuo savojo pasaulio.

5.4. Žmonių veikla ežeruose: pragmatinis aspektas

Ežerynas ir su juo susijusi praktinė žmonių veikla nėra lygiavertė Trakų pusiasalio teritorijoje vykstančiam gyvenimui. Tačiau čia gyvenančių žmonių patirtį galime vertinti, pasitelkę teorinėje disertacijos dalyje aptartą *habitus* sąvoką ir jos reikšmių lauką (plačiau 2.3. skyriuje). Nepakanka įvardinti konkrečių žmonių veiklos pobūdį arba identifikuoti vietos gyvenimo taisykles, siekiant apčiuopti išskirtinę *trakietišką* patirtį. Gyvenimas prie vandens, tarp ežerų, formuoja tam tikrą mąstymo būdą, įpročius, humorą, vietos pajautą. Tai vyksta intuityviai, savaime. Ežerai lemia miesto raidą, ūkinės veiklos pobūdį, gyvenimo būdą, laisvalaikio formas. Šie dalykai atsispindi vietos varduose ir naratyvuose, kurių tematinė skalė varijuoja nuo higienos klausimų iki tikėjimų antgamtinėmis ežero galiomis. Pagal tai, kaip ir ką žmogus kalba apie ežerus, galima suprasti, koks yra jo ryšys su Trakais. Dažnai tai tiesiogiai susiję su konkretaus žmogaus veikla ir pragmatine patirtimi.

Siekiant išsiaiškinti, kaip gerai trakiečiai pažįsta ežerus, tyrimo metu kiekvienam kalbinamam asmeniui buvo užduodami klausimai apie ežerų, krantų, salų pavadinimus. Nagrinėjant trakiečių pasakojimus pastebėta, kad kai kurie įvykiai turėjo didesnę reikšmę, nei visi kiti. Todėl be vietovardžių fiksavimo, kitu svarbiu informacijos šaltiniu tapo atsiminimai apie įvairiose ežerų vietose patirtus nuotykius, nuveiktus darbus, su tomis vietomis susijusius žmones ar istorinių įvykių atgarsius. Atsiminimai, padavimai, folkloriniai pasakojimai taip pat gali prilygiti įvardinimui, net jei vieta, apie kurią pasakojama, neturi aiškaus pavadinimo. Itin vertingi yra tie tekstai, kurie padeda geriau suprasti vietovardžių atsiradimo aplinkybes. R. Racėnaitė juos vadina *toponiminiais tekstais* (Racėnaitė 2013: 127).

Ankstesnėse šios disertacijos dalyse plačiai nagrinėjome paskendimo ir aukos naratyvus, atkreipėme dėmesį, kokią svarbią vietą padavimuose užima motyvas apie

kunigaikščių veiklą arba jų palikimą. Tyrimo metu teko užrašyti ir tokių folklorinių pasakojimų, kuriuose atsispindi vėlesnis laikotarpis ir, palyginus su valdovų laikais, neseniai gyvenusių asmenų veikla. Vyresnės kartos trakiečiai gerai atsimena XX a. pradžioje gyvenusius grafus Tiškevičius. Su jų veikla ir palikimu siejamas ne vienas *Galvės* ežero vandenvardis. Pavyzdžiui, *Palac, Elesktrik*¹⁰⁴. Pastarasis pavadinimas susijęs su dvare stovėjusiu elektros generatoriumi. Dvaro parko pietinėje dalyje stovėjusi Mergelės Marijos skulptūra matydavosi iš ežero pusės. Todėl greta esančios įlankos pradėtos vadinti *Panna Mala ir Panna Wielka*¹⁰⁵. Folkloriniu požiūriu įdomus pasakojimas apie tai, kaip grafas liepė savo tarnams ar kaliniams *perkasti* vieną salą (ar pusiasalį), taip atsiradusi nauja sala (arba vieta) pavadinimu *Raskopanka*. O *Panjska drožka*¹⁰⁶ vadinama ežero atkarpa, kur žmonės matydavo ledu iš Užutrakio į miestą važiuojantį grafienės ekipažą [J.F. 2007; I.P. 2015].

Kaip žmonių veikla gali lemti vietovardžių atsiradimą, iliustruoja *Galvės* ežere esanti *Pustelniko* sala ir jos vardą aiškinanti vietinė etimologija. Vyresnieji trakiečiai ir dabar pasakoja, kad seniau toje saloje išties gyvenęs toks keistuolis, atsiskyrėlis, kuriam maistą atplukdydavę valtimis (plg. apie pustelnikus – Piasecka, Stankevičiūtė, Vaitkevičius 2005: 243–244).

Там фактически пустэлник жил. После его отравить хотели. [...]. Кому-то он помешал, хотели его отравить. Привезли угащенье с [...] отравой. А он всё оставлял это, всё угащенье. Или он покупал, или доставал где кого знал хорошо – то употреблял. А что чужие, незнакомые – оставлял. И они когда приехали – он угостил этим [отравой], и отдали души Богу или черту отдали. Это давно, давно было. Это уже те старики рассказывали... Они своим угащеньем отравились. [P.K. 2008]¹⁰⁷

¹⁰⁴ *Palocius*, (valksmas) (TDEV 2010: 47); Vietovardžiui *Elestrik* norminis pavadinimas nėra parinktas.

¹⁰⁵ *Mažoji Panos įlanka, Didžioji Panos įlanka*. Šalia jų yra *Panelės valksmas (Panienka), Panos valksmas (Panna)* (TDEV 2010:63–66).

¹⁰⁶ *Ponų takelis*.

¹⁰⁷ Ten faktiškai gyveno atsiskyrėlis. Po to jį norėjo nuuodyti. [...] Kažkam jis pamaišė, norėjo nuuodyti. Atvežė vaišių su [...] nuodais. O jis visą tą paliko, visas vaišes. Ar jis pirko, ar gaudavo iš tų, kuriuos gerai pažinojo – tą valgė. O ką svetimi, nepažįstami – palikdavo. Ir jie kada atvažiavo – jis juos pavašino tais [nuodais], ir jie atidavė sielas Dievui ar velniui atidavė. Čia seniai, seniai buvo. Čia jau tie seniai pasakojo... Jie savo vaišėmis nusinuodijo.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad vietovardžiai turi naratyvinį pagrindimą, folklorinį turinį. Ne visuomet folkloristas, etnologas ar antropologas turi galimybę savo tyrimo metu tą turinį užfiksuoti. Ypač, jei norima patikrinti rašytiniuose šaltiniuose aptiktą informaciją, kuri nebūtinai atitinka kalbinamo asmens žinias. Archeologas V. Vaitkevičius teigia, kad tiriant kraštovaizdį svarbios tiek akademinė, tiek vietos tradicija. Be rašytinių šaltinių išmanymo mokslininkui svarbu pačiam „pabūti“, net kiek ilgėliau užtrukti rūpimoje vietoje. Anot jo, suprasti, įminti vietovardžių arba vandenvardžių, su jais siejamų padavimų ir pasakojimų kilmę kraštovaizdžio tyrėjui padeda pasirinktas tinkamas mastelis, pozicija, iš kurios matoma vieta, ir apšvietimas (Vaitkevičius 2012: 56). Taip pat turi elgtis ir folkloristas. Klausydamasis žmogaus, jis turi pasistengti pamatyti kraštovaizdį pasakojančio žmogaus akimis. Nueiti į tas vietas, apie kurias pasakojama, įvertinti atstumus, pasitelkti archyvinės fotografijas.

Šiame tyrime buvo kalbinti vyresnės kartos atstovai. Jų atminties pasakojimuose dominavo motyvai apie ankstesnius laikus – XX a. pradžią ir vidurį. Tuomet ežerai, jų krantai ir salos buvo naudojamos ūkinėms reikmėms – žvejybai, šienavimui, naminių gyvulių ganymui, daržininkystei. Su ežerais siejamos ir laisvalaikio veiklos – ledo ritulys, mėgėjiška žvejyba, piknikai, pasimatymai, žaidimai pilies griuvėsiuose. Žmonės įsiminė beveik visą XX a. trukusį salos pilies atstatymą.

Didžioji dalis išvardintų dalykų šiandien nėra Trakų kasdienybės kultūros dalis. Todėl mokslininkui, kuris viso to nėra matęs, tyrimo metu tenka susidurti su atminties kraštovaizdžiu. Šia prasme pasakojimai apie grafus Tiškevičius, saloje gyvenusį atsiskyrėlį, žvejybą tinklais ar ožkų ganymą salose yra lygiaverčiai. Visi jie liudija apie praeityje įgytą kolektyvinę bendruomenės ar atskirų jos narių patirtį. Ši praeitis tampa folklorinė realija, nes ji suvokiama ir įsisavinama ne tiesiogiai patiriant, o pasakojimo ir vaizduotės dėka.

Įvairiais istoriniais laikotarpiais Trakų ežerų erdve žmonės naudojos nevienodai intensyviai. Jei pažvelgsime į hidronimus (valksmus, gelmes, įlankas), pamatysime, kad dauguma pavadinimų susiję su sausumos, o ne su konkrečiu ežero

savybėmis. Tai žmonių vardai ar pavardės (plg. *Stefana Rog, Borejki*), krante augantys medžiai (plg. *Osinniak, Bžoska, Olchi*), kapai (plg. *Tatarski mogilnik, Jevrejska*), kalvos (plg. *Rakalnia, Orla góra*) pievos (plg. *Polianka*), miškai (*Vanališki*), miesto objektai (*Most, Na Powszechna Szkoła*)¹⁰⁸. Vietovardžiai liudija, kaip gamta yra prisijaukinama, sukultūrinama, įtraukiama į žmonių pažinimo lauką.

Palyginus vyrų ir moterų žinią apie ežerus susidarė išpūdis, kad vyrai gali išvardinti daugiau vandenvardžių, nei moterys. Vyresnio amžiaus moterys geriau pažįsta tą ežerą, ar tik tą jo krantą, prie kurio gyvena. Jų santykis su ežerais labiau priminė aplinkinių kaimo gyventojų požiūrį – daugiau vieningą ir apibendrintą, nei įvairialypį ir segmentuotą. Moterys daugiausiai laiko praleisdavo siauroje namų erdvėje prie daržų, vaikų, besirūpindamos ūkiu, o į ežerų erdvę leisdavosi nebent tada, kai reikėdavo plaukti į kurią nors salą pamelžti ten besiganančių gyvulių. Drabužių skalbimas, daržų laistymas – visa tai galėjo vykti toje pačioje artimoje namų aplinkoje. Nuo XX a. antros pusės situacija pasikeitė. Pagrindiniu pragyvenimo šaltiniu buvę ežerų pakrantėse driekęsi daržai pradėjo nykti. Atsivėrė daugiau galimybių ant ežerų krantų maudytis, ilsėtis, sportuoti, stovyklauti. Gyvenimas pasidarė judresnis, neretai vienoje vietoje gyvenama, o kitoje dirbama. Didesnis mobilumas turėjo įtakos ir santykiui su ežerais bei jų vietoms. Todėl skirstyti vidurinės ar jaunesnės kartos gyventojus pagal tai, kaip jie pažįsta ežerus, sunkiau. Tam reikėtų papildomų tyrimų. Tuo tarpu šio tyrimo metu apie vietovardžius daugiausia galėjo pasakyti vyrai, ypač žvejai, kurių pasakojimams ir veiklai toliau skirsime daugiau dėmesio.

Tikslūs žemėlapiai, batimetriniai¹⁰⁹ gylių planai, įvairūs rašytiniai šaltiniai apie salų panaudojimą, jau publikuoti padavimai suteikia visas galimybes gilinti savo žinias apie Trakų ežerus. Tačiau net ir ši gausi informacija neprilygsta senųjų žvejų žinioms, kurių sudaro ne tik asmeninės, bet ir bendruomeninės patirtys, nes žvejyba būdavo ne tiek individualus, kiek komandinis verslas.

¹⁰⁸ *Stepono ragas, Bareikos valksmas, Drebulynas, Berželis, Alksnio valksmas, Totorių kapai, Žydų kapinės, Rakalnis, Erelio kalnas, Polianka, Vaineliškės, Tiltas, Į Pradinę Mokyklą* (TDEV 2010).

¹⁰⁹ Batimetrija – tai vandens telkinių gylių matavimas ir žymėjimas žemėlapyje. Taip sudaromi batimetriniai žemėlapiai. Plačiau žr.: <http://www.batimetriniai-zemelapiai.lt/batimetrija>

Žvejojimas ežeruose įgalino pažinti ir ežeryno erdvę, ir jo dugną. Senosios kar tos žvejams atstovams nereikėjo nei žemėlapių, nei gylių išmatavimų, nes jie puikiai išmanė, kur koks dugnas, kokios kiekvieno kranto ir gelmės ypatybės. Šimtai smulkiųjų vandenvardžių, kuriuos gali išvardinti žvejai, reprezentuoja ne tik kultūrinę atmintį. Žvejams jie atskleidžia svarbią informaciją apie geografines vietos ypatybes (atstumą nuo kranto ar salos, gilumą, dugno savybes, žuvis). Pavyzdžiui, P.K. net nemokėjo skaityti žemėlapių, o apie kiekvieną ežero įlinkį ir vietovardžius pasakodavo iš eilės, pagal jo galvoje susiklosčiusią sistemą. Kiek jaunesnis I.P. savo išmanymą siejo su žemėlapių duomenimis, tačiau jam nereikėjo batimetrinio dugno plano, kad galėtų aiškiai parodyti, kurioje vietoje yra duobė, akmuo ar kalvelė.

Не везде по озеру можно было неводом¹¹⁰ ловить. Потому что и камни есть. Есть такие места, что вообще – потянуть потянешь, а после... Огромные камни [...]. На *Скайсиях* очень много их там. Я знаю там тоня *Бобра гнездо*... Там нужно знать. Тонь входила, но если чуть выше взял – попадешь на этот камень и сядешь. [I.P. 2015]¹¹¹

Окунь держится где дно каменистое. Не имеет значения там или пятнадцать метров или десять метров, но там камни. И держится там. [А откуда вы знаете, что там камни?]. Когда неводом ловишь, узнаешь, что на дне и камни, камушки [I.P. 2015]¹¹²

Žemėlapiai taip pat neperteikia ichtiologinio ežerų vaizdo. Tuo tarpu žvejai, nors ne visada gali paaiškinti ežero vietų vardų reikšmes, geografines tos vietos ypatybes ir žuvų elgesį gali aptarti itin išsamiai. Kitaip tariant, ne visais atvejais

¹¹⁰ Mobilus žvejybinis tinklas, skirtas gaudyti didelius žuvų kiekius (plačiau žr. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, т. XX, с. 801). Atitinkmuo lietuvių kalba galėtų būti plukdomasis tinklas *vedėja* (plačiau žr.: Piškinaitė-Kazlauskienė 1998: 78–79).

¹¹¹ Ne visur ežere buvo galima žvejoti tinklais. Todėl, kad yra akmenų. Yra tokių vietų, kur apskritai – patraukti patrauksi, o po to... Dideli akmenys [...]. Skaistyje ten jų labai daug. Aš žinau ten Bebro gūžtos valksmą... Ten reikia žinoti. Valksmas įeina, bet jeigu kiek aukščiau patraukei – papulsi ant to akmens ir sėsi.

¹¹² Ešeris laikosi kur akmeningas dugnas. Neturi reikšmės, ar ten penkiolika metrų, ar dešimt metrų, bet ten akmenys. Ir laikosi ten [O iš kur jūs žinote, kad ten akmenys?]. Kai žvejoji tinklais, sužinai, kad dugne ir akmenys, ir akmenukai.

gebėdami atpažinti ir su savo laiku susieti kultūrinę ežerų kalbą, gamtinę jų kalbą jie perprasdavo puikiai. M. Znamierowska-Prüfferowa taip pat atkreipė dėmesį, kad žvejai gerai išmanė biologiją, ir ypač gerai pažino žuvis. Šias žinias jie perimdavo nuo pat mažų dienų. Tirdama Trakuos, ši Vilniaus mokslo bičiulių draugijos narė dažnai matydavo, kaip vos septynerių metų vaikai net ir audringomis dienomis profesionaliai perkeldavo valtimis žmones iš vieno kranto į kitą (Znamierowska-Prüfferowa 1930: 77). Ežero gamtinių ypatybių išmanymas nebūtinai užtikrindavo sėkmingą žvejybą, bet mokė susitaikyti su gamtos nenuspėjamumu.

С сетями поймать – как как, эта... как лотерея. Раз рыба ходит – поймаешь. Если она плохо ходит – ее не поймаешь. Или, как я говорю, – угадай, на каком уровне она держится. Она сегодня может держаться и [на глубине] пять метров, и семь, и шесть метров. За то ставиться на ножки. [...]. Пока не нащупаешь то место, где она ходит. Вот тогда ловится она. [...]. [I.P. 2015]¹¹³

Tuo tarpu žvejų buitis buvo nuspėjama, o vienas išskirtinių jos bruožų – skurdas. Karaimo M.J. žodžiais, kitoje *Bernardinų* ežero pusėje, Varnikų kaimo krante, gyvenusios kelios Karpovičių šeimos priklausė „žvejų dinastijai“. M. Znamierowka-Prüfferowa taip pat mini, kad tarp pagrindinių jos informatorių buvo Trakuose ir Varnikuose gyvenantys Karpovičių šeimos atstovai. Jos duomenimis, net 45 procentai Trakų žvejų 1929 m. gyveno Varnikuose (Znamierowka-Prüfferowa 1930: 2, 81–88). Priklausyti žvejų dinastijai reiškė du dalykus. Pirmiausia, tai buvo paveldimas verslas ir gyvensena. Antra, žvejyba šiems žmonėms buvo tam tikra neišvengiamybė, mat dažnai ja vertėsi bežemiai ar mažžemiai. Galima sakyti, kad žvejai buvo bene skurdžiausiai gyvenusi, dažnai nepriteklių kentusi socialinė grupė, priklausoma nuo laimikio ir kintančių istorinių, ekonominių sąlygų.

¹¹³ Tinklais pagauti – tai kaip kaip, šita... kaip loterija. Jei žuvis eina – pagausi. Jeigu ji blogai eina – jos nepagausi. Arba, kaip aš sakau, – atspėk, kokiame gylyje ji laikosi. Šiandien ji gali laikytis ir penkių, ir septynių, ir šešių metrų [gylyje]. Todėl statomi ant kojyčių [...]. Kol neapčiuopsi tos vietos, kur ji eina. Štai tada ji gaudoma [...].

Раньше здесь те, которые тут жили, это всё ихне богатство было, весь заработок то было, и это питанье и все это было, что они рыбу поймали. Никто не платил ни пенсии, ничего не было. [P.K. 2010]¹¹⁴

Neturėdami žemės, Trakų žvejai didžiąją gyvenimo dalį praleisdavo ežeruose. Todėl šią erdvę pažinojo kaip savo kiemą. Vis dėlto ežeras ne tik maitino, bet ir įkalindavo skurde. Ir dabar Trakuose vienoje kitoje vietoje prie kranto galima pamatyti labai nedidelius medinius namelius. Dažnai kiti gyventojai nurodo, kad anksčiau ten gyveno žvejas. Tokių pastatų šiuo metu sparčiai mažėja, nes jie netenkina dabartinių žmonių poreikių – yra pernelyg kuklūs. Tad ir šiandien jie liudija nelengvą žvejų dalią.

Pav. 20. Trakai. Žvejai traukia tinklą *Totoriškių* ežere, XX a. I pusė.

Pasitaikydavo, kad žvejo amatą žmogus pasirinkdavo ir dėl vidinio pašaukimo. Tačiau dažniausiai kitų profesijų atstovai žvejyba užsiimdavo tik laisvalaikiu. Trakuose tokių žvejų buvo ir tebėra nemažai. Nuo žvejų-verslininkų jie

¹¹⁴Anksčiau čia tie, kurie čia gyveno, tai buvo visas jų turtas, visas uždarbis tai buvo, ir šitas prasimaitinimas ir viskas čia buvo, kad jie žuvį pagavo. Niekas nemokėjo nei pensijos, nieko nebuvo. [P.K. 2010]

skiriasi tuo, kad žvejoja ne kiaurus metus, gaudo ne visas žuvis ir taiko ne visus, o tik tam tikrus žvejybos būdus. I.P. pasakoja, kad *Rogatkoje* gyveno tik žiemą žuvaudavusių vyrų. Tai buvo pastovi kompanija, tik ir laukdavusi, kada vanduo apsitrauks ledu. Išskirtinė buvo ešerių žvejyba naktį. Ji sutraukdavo vyrus ant ežero ledo nepaisant oro sąlygų ir šalčių. Kai kas įsigudrindavo žvejoti net ir nacių okupacijos metu. Kai dėl komendanto valandos būdavo draudžiama sutemus išeiti iš namų, vienas tokių užkietėjusių žuvautojų išsiruošdavo į ešerių žvejybą, apsisupęs balta paklode, taip užsimaskuodamas žiemos kraštovaizdyje.

Dar buvo žvejų, kurie mėgdavo žvejoti tik pavieniui arba su šeima. Vieną tokių labai dažnai prisimena ir vietos gyventojai. Tai karaimų hazzanas S. Firkovičius. Apie jį kalbama:

Hazzaną gerai atsimenu paskutinį [...]. Geras žvejys buvo. Jis visą laiką žvejodavo. [Yra tekę su juo bendrauti?] Nu jo, jo. Kaip vaikai [klausdavom]: „Kaip kimba, kaip ką ten...“. Jis buvo labai geras žmogus. Kultūringas toksai. [O jis su valtele plaukdavo žvejoti ar prie kranto?] Jo, su valtim. Su valtim. Penkiasdešimt metrų nuo kranto nuplaukia ir ešerius gaudo. Vo taip. [O katram ežere dažniau?] Prie namų. [*Totoriškių* ežere?]. Nu jo. Prie jo namų lenta kabo. [P.D. 2013]

Хаззан любил на весну окуньков. И его сыновья. Они и на спиннинг ловили и на блесну. А хаззан сам на весну или на осень, или начиная с августа... Окунь поднимается – всё, хаззан в шляпе, в лодке, и на блесну. А хаззана два сына заядлые рыбаки были. Особенно на осень. [2015 I.P.]¹¹⁵

Šio žmogaus profesija – hazzanas, įamžinta ir Trakų ežeryno vardyne: *Totoriškių* ežere yra valksmas *Chazan* arba *Na Chazana*. Jis netoli tos vietos, kur P.D. nurodo žvejodavus S. Firkovičių, tačiau šis vandenvardis nebūtinai susijęs su konkrečiu asmeniu. Žvejai paprastai suteikia ežero daliai vardą pagal tinklo traukimo kryptį, tai yra – pagal objektą krante. Galime numanyti, kad tai hazzano namo

¹¹⁵ Hazzanas mėgo pavasarį ešerius. Taip pat jo sūnūs. Jie ir spinningu gaudė, ir su blizge. O hazzanas pats pavasarį arba rudenį, arba nuo rugpjūčio... Pakyla ešerys – viskas, hazzanas su skrybėle, valtyje ir su blizge [žuvauja]. O du hazzano sūnūs buvo užkietėję žvejai. Ypač rudenį.

kryptis. Vis dėlto su S. Firkovičiaus namu ji nesutampa. Tai leidžia spėti, kad ir vietos vardas yra gerokai senesnis. Nors žmonės yra linkę sieti pavadinimus su pažinotais asmenimis, tačiau vietos atmintis išsaugo ryšį su ankstesniais laikais.

Netoliese, tame pačiame ežere yra ir kita vieta, analogiška *Chazano* valksmui – valksmas, kuris vadinosi *Na Popa*. Pavadinimas tiesiogiai siejamas su stačiatikių kunigu, kuris anksčiau gyveno ant kranto, link kurio traukdavo taip vadinamą valksmą. Kunigas (*popas*) ar *hazzanas* – tai dvasininkai ir svarbiausi stačiatikių ir karaimų bendruomenių nariai., tad nenuostabu, kad jų namų vieta galėjo paveikti ežero vietų vardų atsiradimą. Su žmonėmis, jų veikla susijusių hidronimų viso ežeryno plote yra daug, pavyzdžiui: *Bareika* (krantas, sala, sekluma), *Kął Sorpackiego*, *Stefana rog*, *Brzeg Korejwienski*.¹¹⁶ Visi jie susiję su anksčiau ar vėliau tam tikrame krante gyvenusiais asmenimis, tačiau svarbesnių žmonių vardai turėjo daugiau galimybių būti įamžinti kraštovaizdžio atmintyje.

Žvejai savo ūkinę veiklą vykdė ne tik vandenyje, bet ant kranto ir salose. I.P. prisimena, kaip paauglystėje teko šienauti žolę žvejams skirtose vietose ir valtimis gabenti išdžiūvusį šieną namo. *Kapūstiankos*¹¹⁷ saloje žvejai galėjo džiovinti tinklus, o jų žmonos auginti daržus. Sakytinėje tradicijoje ir literatūroje ši sala dažniau siejama su karaimais, nes ji yra visai prie pat *Karaimščyznos* (plg. Кореневский 1902: 259; Szyszman 1936: 26). Karaimai mėgsta ją vadinti trumpiau – *Kapūsta*. Dabar ši sala yra pakeliui į Trakų salos pilį. Į ją patenkama tiltu.

Бо там близко караимы проезжали лодкой и капусту большинство садили. И от этого она названа *Капустянка*. [V.B. 2007]¹¹⁸

Ta pati *Kapūstianka* dar kartais vadinama *Karvine*. Šis pavadinimas liudija, kad saloje buvo ganomos karvės. Taip anksčiau vadintas ir pusiasalis, kuriame 1929 m. pastatytas vandens sporto centras „Liga Morska i Kolonjalna“, o sovietmečiu įkurta irklavimo bazė „Žalgiris“ (TDEV 2010: 45–46; Znamierowska-Prüfferowa

¹¹⁶ *Sorpackio kampas, Stepono ragas, Koreivos krantas* (TDEV 2010).

¹¹⁷ Sala taip pat įvairiuose rašytiniuose šaltiniuose ir sakytinėje tradicijoje vadinama šiais vardais. *Atkociškis, Karvinė, Karaimka, Paplyvokas*. Yra ir daugiau variantų (TDEV 2010: 45).

¹¹⁸ Nes ten šalia karaimai praplaukdavo valtimi ir dauguma sodino kopūstus. Ir nuo to ji praminta *Kapūstianka*.

1930:75; Lorentz 1932: 20). Anksčiau Trakuose buvo galima pamatyti, kaip per ežerą į salas vandeniui plukdomos karvės ir arkliai, o valtimis – ožkos. Ypač mėgstama vieta ožkoms ganyti buvo sala su pilies griuvėsiais, nes čia jos galėjo laiptoti gerokai apirusiais mūrais, kurie buvo gausiai apžėlę įvairia augmenija.

Ožkos tai išvis – pilies teritorijoje buvo atvežamos ir paliekamos. Per pietus atvažiuodavo su valtim, pamelždavo ir vėl palikdavo juos. Ten gabalą duonos atveždavo jiems, kad stovėtų jinai, kad klausytų. O paskui vakare atvažiuodavo su valtim, ir su valtimi veždavo ją atgal į sandėlį ant nakties. Ožkos tai pagrindinai, aš kaip vaikas mačiau, tai labai dažnai *Pilies* saloje. Ant mūro eini žaist – žiūri: stovi ožka. Ten krūmai... Ten vietomis buvo sienos, ten buvo tiek apkrūmėjęs, krūmai buvo, ten džungliai buvo. [R.L. 2014]

Ribodamas platesnio masto ūkinės veiklos galimybes, ežeras sukūrė idealias sąlygas didelio vandens kiekio reikalaujantiems agurkams. Apie agurkų auginimą užsimenama daugumos nuo XIX a. pirmos pusės Trakus aprašiusių autorių tekstuose (Smakowski 1822: 162; Kurtz 1847: 434; Корева 1861b: 123; Батюшков 1890: 111; Zahorski 1902: Копеневкий 1912: 248; Sirokomlė 1989: 153). Kiekviena šeima agurkus laistydavo savaip, tačiau visi, kam teko su tuo susidurti, atsimena daugybę kibirų, kuriuos tekdavo nešti iš ežero. Dažnai šis darbas tekdavo vaikams. Kaip minėta skyriuje apie *Karaimščyzną*, agurkų auginimu daugiausiai versdavosi karaimai. Štai kaip jie pasakoja apie savo vaikystę:

Tėvas mus pakeldavo ketvirtą ryte. Mes nešiojom vandenį, tėvas laistė. Paskiau, prieš pat karą turbūt, gal biskį anksčiau, šitam darže iškasėm šulinį, nes nešiodavom vandenį, kada nebuvo šulinio, nešiodavom vandenį [...]. Per šitą alėją mes nešiojom pora kibirų. Tai va tokie dalykai. [M.Z. 2012]

[Laistyti agurkus reikėjo?] Ooo, anksčiau nebuvo *vodaprovodo*¹¹⁹. Ant mūsų daržo reikėjo tris šimtus kibirų atnešti. Nešdavom. *Nošės* buvo anksčiau, tėvas buvo

¹¹⁹ Vandentiekio

padaręs. O nenorisi, norisi eit futbolą pažaist. Botagą paims [...] Oj, tuoj botagą parodysiu, su *izolenta*¹²⁰. [...] Tai juo kaip duos. [Z.R. 2013].

Didžiausia atsakomybė už laistymą tekdavo suaugusiems, nes šis darbas reikalavo didelio atsargumo: reikėjo rūpintis, kad nebūtų pažeistas daigelis, kad vanduo nebūtų per šaltas ir taip toliau. Juk nuo to priklausė derlius ir materialinė šeimos gerovė. Šviežius užaugintus agurkus veždavo parduoti į Vilnių, o likusius raugindavo, konservuodavo žiemai. Vienas konservavimo būdų – šių daržovių laikymas ežere po ledu (R.L. 2014).

Iš aptartų veiklų, tiesiogiai susijusių su ežerais, matyti, kad vanduo nėra kliūtis ar riba. Jis svarbus namų ūkyje, juo įveikiamas atstumas. Tai skatina sugrįžti prie temos, apie kurią jau esame užsiminę 5.1. skyriuje: Trakai buvo svarbiausias ir artimiausias kultūrinio gyvenimo centras ir aplinkinių kaimų gyventojams. Sakytinė tradicija liudija, kad būta tam tikrų nusistovėjusių maršrutų, kurie jungė Trakus su kitomis vietomis ir atvirksčiai, – tai primena ir ežerų vietų pavadinimai su dėmeniu „kelias“ (*droga, drožka*). Miestiečiai taip pat keliaudavo ežeru, skyrėsi tik kryptis – jiems keliauti reikėjo iš Trakų.

Pagerėjus keliams ir susisiekimui sausuma, senieji maršrutai šiuo metu yra praradę ankstesnę reikšmę, bet užšalusiu ežeru keliaujama ir dabar. Geriausiai tai liudija kasmet žiemą puikiai matomi išminti takai per ledą. Dalis šių takų naudojami tik poledinės žūklės mėgėjų, tačiau jais keliaujant nesunku apčiuopti jungtį tarp miesto ir už ežerų esančių gyvenviečių, pavyzdžiui, Būdų kaimo šiauriniame *Galvės* krante ar Užutrakio – rytiniame.

Hidronimuose su sandu „kelias“ dažniausiai būna užkoduotos kaimo žmonėms ir trakiečiams aktualios bei įprastos kelionių kryptys. Pavyzdžiui, *Galvės* ežere yra lokalizuoti tokie valksmai kaip *Tataryska doroga, Droga*. *Skaisčio* ežere yra *Krasienska droga*. *Totoriškių* ežere – *Droga*¹²¹. Pirmasis pavadinimas susijęs su žiemos keliu į šiauriniame *Galvės* ežero krante esantį Totoriškių kaimą. Antrasis jungė Trakus ir dabar *Raudonės*, o anksčiau *Krasno* vardu žinomą kaimą ir ežerą.

¹²⁰ Izoliacinė juostelė

¹²¹ *Totoriškių Kelias* (valksmas), *Krasno Kelias* (valksmas) (TDEV 2010: 51, 64).

Taip kilo ežero vietos (valksmo) pavadinimas *Krasienska droga*. Šis kelias eina per *Galvės* ir *Skaisčio* ežerus. Tokias kryptis galima vertinti ir kaip tarpines pakeliui į Vilnių, Kauną. *Totoriškių ežere* esantis žiemos kelias *Droga* veda į Aukštadavario pusę¹²².

Ne sykį šiame darbe esame užsiminę, kokią įtaką Trakų provincialėjimui turėjo prastas susisiekimas su didesniais miestais. Tačiau tai nereiškia, kad žmonės nekeliavo. Tiesiog skirtingais metų laikais tas susisiekimas buvo daugiau ar mažiau komplikotas. Kuo ilgiau trukdavo kelionė, kuo ji būdavo sunkesnė, tuo rečiau į ją išsiruošdavo arba ieškodavo, kaip ją sutrumpinti, palengvinti. Vienas iš būdų sutrumpinti kelią iki Vilniaus – keliauti ledu ar valtimis iki Lentvario, kur jau nuo XIX a. buvo geležinkelio stotis. Dalį kelio nuo Trakų iki Lentvario užėmė atkarpa, vadinama *Žiemos Keliu*¹²³ (taip pat žr. skyrių 2.3.), kuris tęsėsi nuo Trakų centro, kur dabar stovi šv. Jono Nepomuko koplytstulpis, kirto *Bernardinų* ežerą ir vedė tiesiai per užšalusias pelkes ir kitus ežeriukus iki Lentvario kelio. Štai kaip šią kelionę apibūdino žvejys P.K.:

Одна *дорога* называлась в летнее время, а другая на зимнее время... *дорога* эта. Прямо где... она и улица [...] так называлась. От столба вниз и прямо на тот берег. Шла через озеро. [...]. Через *Балося* ехали [...] *Пилишки* и *Юргеля*, и уже ходили на Лентварскую дорогу. [P.K. 2008]¹²⁴

Šis maršrutas trumpesnis, nei per *Skaisčio* ežerą. Nors keliauti reikia ne tik ledu, bet ir sausuma, tačiau verta pastebėti, kad P.K. pirmiausia akcentuoja visus pakeliui praeinamus mažesnius ežerus – *Baluošo*, *Piliškių*, *Jurgelio*. Juos visus jungia pelkės, tad ir šį maršrutą galima suvokti kaip kelionę vandeniu. *Žiemos kelias*

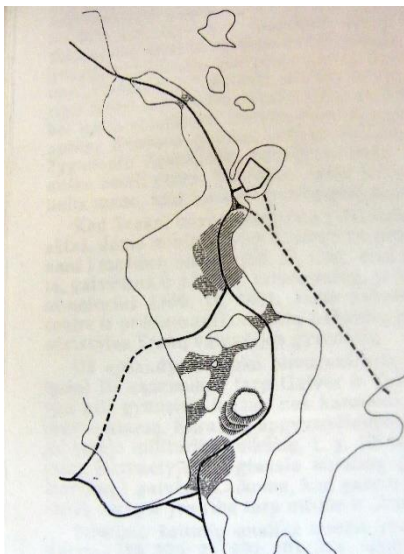
¹²² *Bernardinų* ir *Totoriškių* ežeruose lokalizuotos vietos „Zimova Droga“ ir „Droga“ atitinka S. Mikulionio atkurtus nuo XIV a. funkcionavusius žiemos kelius (Mikulionis 1977b: 35; Baliulis, Mikulionis, Miškinis 1991: 22; Filipavičienė 2003:68)

¹²³ *Žiemos keliu* vadinta įlanka ir valksmas (TDEV 2010:59).

¹²⁴ Vienas *kelias* vadinosi vasaros metu, o kitas – žiemos metu... *kelias* šitas. Tiesiai kur... ten ir gatvė [...] taip vadinosi. Nuo stulpo žemyn ir tiesiai į tą krantą. Ėjo per ežerą [...]. Per *Baluošą* važiavom [...], *Piliškes* ir *Jurgelio* ežerus, ir jau išeidavome į Lentvario kelią.

skiriasi nuo *vasaros kelio*, nes jis lygus – nereikia įveikti kalvų, kitokių pakilimų ir nusileidimų (žr. Pav. 21).

Iš P.K. teksto matome, kad žvejai vasarą ir žiemą „keliais“ vadindavo skirtingas ežero vietas. Tai susiję su skirtingais sezoniniais žvejybos būdais. Vis dėlto šis pavadinimas kildintinas iš žiemos kelionių ledu. Taip pat būtina pastebėti, kad pavadinimas *Žiemos kelias* gali būti vienas iš daugelio (juos atskirti padėdavo papildoma nuoroda – kryptis) arba susijęs su konkrečia vieta. Toks *Žiemos Kelias* buvo svarbus didesnei bendruomenės daliai.

Pav. 21

S. Mikulionio sudaryta Trakų miesto plano schema XIV-XV a. riboje. Punktyrais pažymėti žiemos keliai, vedantys per *Bernardinų* ir *Totoriškių* ežerus. Kaip tik šiose vietose nurodyti „žiemos keliais“ vadinami vandenvardžiai XX ir XXI a. riboje (Mikulionis 1977: 48).

Dažniausiai trakiečių pasakojimuose minimas glaudžiausiai su miestiečių gyvenimu susijęs ir istorinę kilmę turintis *Žiemos kelias* per *Bernardinų* ežerą¹²⁵. *Zimowa Droga* vardu anksčiau net vadinta dabar jau nebeegzistuojanti nedidelė nuo šv. Nepomuko koplytstulpio tiesiai į ežerą vedusi gatvelė (plg. 4.4. skyrius). Apibūdinamas tarpukario Trakų gatvių tinklą, J. J. Tochtermannas nurodo galvelę ir tokiu pavadinimu. Jis atkreipia dėmesį, kad į šonus nuo centrinės gatvės „tarytum šonkauliai“ eina trumpos gatvelės į ežerą. Užšalus ežerams jos tampa žiemos kelių pradžia, o vasaros metu į turgus atvykę kaimiečiai prie jų laiko savo valteles (Tochtermann 1936: 5).

¹²⁵ Tiesa, pasitaiko ir kitų variantų. Pavyzdžiui, žvejys I.P. jį lokalizuoja *Galvėje* – pradžią nurodydamas nuo *Karaimų tilto*, o pabaigą – prie *Šulininkų* ežero.

Ežerai užšaldavo. Šiomet toks va žiema – neužšalo. Taipgi storas ledas buvo. Ir kaip, kaip arčiau – tai tiesiai per ežerą ir važiuvom. [Ir kaip vadinot tą kelią savo kalba?] Buvo ji *Zimova droga*. [...] Da, *Zimova Droga*. Zi.. *Zimova Droga* po pol... lenkiškai daugiau. *Na Zimovej Drodze*. Kaip tik, kur stulpas stovi – tai priešais tą stulpą į ežerą ten ėjo. Ir per ežerą į Lentvariį. [...] Ten tokia bobutė gyveno – *na Zimovej Drodze*. [J.F. 2007]

Netoli aptariamoms vietoms, nuo pusiasalio pilies į Varnikų kaimo krantą buvo vieta, vadinama *Pšejazd* arba *Prszewoz*¹²⁶. Čia kai kurie Varnikų ar Trakų gyventojai uždarbiavo, perkeldami žmones iš vieno kranto į kitą. Maždaug ties šia vieta žvejai I.P ir P.K. nurodė ribą, kur baigiasi *Bernardinų*, o prasideda *Galvės* ežeras. Varnikuose gyvenančiai M.B. tai buvo itin svarbi vieta, kadangi ji dėl nepritekliaus dažnai ėjo į Trakus pardavinėti rūgštynių, o Gegužinių pamaldų (*Majowa*) metu kasdien keliaudavo į Trakų bažnyčią. Dėl to keltininkas Vincentas (*pan Wincenty*) ją plukdydavo nemokamai.

Ja sama jedna i przez jezioro i na Majowa chodziła mała. Lubila bardzo do kościoła i teraz lubia. A taki przewozil był... Mostu nie było, łódka przewozili. A ja przyszlam – „Gdzie ty dziecko kazdy wieczor latasz?“ A on mnie przewozil. I ja mówia do jego – „Pan Wincenty, ja na Majowa chodza“. On mówi – „Przychodź, ja benda zawsze przewozic“. [M.B. 2015]¹²⁷

Aptariant ežerus iš kelionės perspektyvos ypač svarbus folklorinis aspektas. Sakmės, padavimai, tikėjimai, anekdotai ir kitokios rūšies sakytiniu būdu bendruomenės perduodami tekstai atskleidžia mums, kaip ežerai, su jais susiję istorijos objektai žadino žmonių vaizduotę. Keliai nebūtinai turi būti realūs, o

¹²⁶ *Pervaža* (TDEV 2010: 59).

¹²⁷ Aš pati viena ir per ežerą, ir į Gegužines vaikščiojau, kai maža buvau. Labai mėgau į bažnyčią vaikščioti, ir dabar mėgstu. O buvo tokia perkėla... tilto nebuvo, valtimi perkeldavo. O aš atėjau ten: „Kur tu, vaikeli, kiekvieną vakarą keliauji?“ O jis mane perveždavo. Ir aš jam sakau: „Pone Vincentai, aš į Gegužines vaikštau“. Jis man sako: „Ateik, aš tave dabar visada pervešiu“.

kelionės gali vykti mentaliniame lygmenyje, už kasdienės tikrovės ribų. Čia turėtume prisiminti keletą padavimų apie tunelius, kurie, žmonių manymu, jungė Trakus su atokesnėmis vietovėmis.

Trakuose tarp įvairaus amžiaus gyventojų iki šiol populiarus padavimas, kad Trakų salos pilis požeminiu tuneliu yra sujungta su Vilniumi, Lentvariu, Užutrakiu ar Trakų pusiasalio pilimi. 1840 m. E. Tyszkiewiczzius užsiminė apie tunelį arba požemius (*loch*), rašydamas apie bažnyčią. Bet liko neaišku, kurioje vietoje Trakuose jis prasideda. Pasak autoriaus, žmonės tiki, kad tunelis veda į Vilnių ir kad toks tikėjimas paskatino įvairių pasakojimų apie pradingusius žmones atsiradimą (Tyszkiewicz 1840: 448)¹²⁸. Dalis tyrime dalyvavusių žmonių teigė, kad jie patys ar jų giminės yra matę tą tunelį ar netgi juo keliavę (plg., padavimai apie tunelius: Piasecka, Stankevičiūtė, Vaitkevičius 2007: 243)

Tiktai mano dermavota mama sakė, kad po Trakų pilį buva, buvo *tunel*... šita, po žemi, po vandeniu. Tai da ji pati vaikščiojo [...]. Tuo tuneliu ėjo į Vilnių. Nuo *zamka*, nuo šita *zamka*¹²⁹. [...] Tai ji čia tiktai man pasakojo: „Va, čia *tunel byl, to my szyli jeszcze w tym tunele*“¹³⁰ [...]. Tai aš vo girdėjau, ir Vilniuj kur tai ieško tunelio... Tai klausiu: „Ciotka, ar ten tamsu buvo?“ „Ne, – sako, – ten šviesa degė“. [J.M. 2007]

Laiko įveikimas – taip pat kelionės rūšis. Praeities pasaulis laikytinas kita šalimi, kitu kontinentu, tad reikia atrasti būdą, kaip iki jo nusigauti, o pilies griuvėsiai, atmintis apie čia gyvenusius Lietuvos kunigaikščius, vilioje viliojo pasijusti ir šio laiko dalininkais. Pilies atstatymo darbuose dalyvavę vyrai ne tik turėjo progą užsidirbti pinigų, bet ir įsitikinti, kad, pavyzdžiui, mūsų aptartasis

¹²⁸ A. Šišmano užrašytame karaimų padavime apie prakeiktas mergas („Проклятые девы“) kalbama, kad į katalikų tikėjimą perėjusios ir savojo karaimų tikėjimo išsižadėjusios moterys buvo karaimų prakeiktos ir pradingo pusiasalio pilies teritorijoje esančiame Dominikonų kalne („Доминиканьская гора“) (Шишман 1937-1944; Firkovičius 1992: 31). Kitame padavime pasakojama apie dominikonų vienuolį, kuris turėjo atlaikyti mišias. Taip pat spaudoje yra įdomaus siužeto folklorinis pasakojimas apie plėšiką Čerepovičių, kuris buvo kalintas salos pilyje esančiame urve ir bandė ieškoti išėjimo (Szukiewicz 1910: 90; Pranckevičius 1991: 3; Orzeszkowa 1910: 29). Visų šių tekstų disertacijoje atskirai neanalizuojame, nes vietos sakytinėje tradicijoje panašių pasakojimų tyrimo metu nefiksuota.

¹²⁹ Nuo pilies, nuo šitos pilies.

¹³⁰ Čia tunelis buvo ir mes dar ėjome šiuo tuneliu.

požeminis tunelis iš tiesų egzistuoja, nes statant atsiverdavo duobės, kurios tarsi patvirtindavo legendą, arba atvirksčiai – vertė ja abejoti.

Dar yra pasakojimas, kad būta praėjimo nuo pilies iki parko po ežeru, po žeme. Kiti sako, kad [...] ten toliau ėjo, kad į Vilnių buvo tunelis padarytas požeminis. Nu, bet čia jokio patikslinimo, kiek žiūrėjo – niekas nieko nerado. Kai darė remontą pilies [...], irgi žiūrėjo, kur įėjimai kokie, i ką – irgi nerado, kad būtų povandeninis ten praėjimas. [J.F. 2007]

Taigi, pilių griuvėsiai, po jais atsiveriančios duobės kurstė vaizduotę, skatino tokių pasakojimų ir tikėjimų gyvavimą. Vaizduotės nederėtų tapatinti su melu. Tai prigimta žmogaus savybė, kylanti iš poreikio išplėsti savo kasdienybės ribas, suteikti supančiam materialiajam pasauliui papildomus laiko ir erdvės tūrius. Mus, visų pirma, domina vietinio žmogaus poreikis kalbėti apie nepaprastus, nekasdienius dalykus, kurti naujus siužetinius tradicinių pasakojimų vingius. Tikėti pasakojimu pasakotojui nėra būtina, tačiau jo komunikavimas yra sudėtinė sakinės, bendravimo kultūros dalis. Dalinimasis mintimis, įspūdžiais, galų gale, sapnais – tai visuomet yra ir kūrybos aktas, kuriame improvizacijos, pamelavimai, humoras yra pateisinami ar net būtini elementai. Tai, kad tradicinė kūryba neriboja vaizduotės, iliustruoja žvejo P.K. papasakotas kiek anksčiau aptarto padavimo apie *Galvės* ežere nuskendusią lobių skrynių variantas.

[Говорили ли, что как буд-то есть сундук, клад на дне озера? Рыбаки говорили?] Да. Это – первое апреля и никому не верьте. Да. [Но был разговор?] Был, и многий. Даже что дельфин вынес сундук. [Даже так?] Так. [И откуда этот сундук?] Это клад Витаутаса. Что был клад и опущенный. Тут его... хе хе... очень интересно.[...] Это разговоры.[Ну как говорили?] Так, [...] что это дельфин поднялся и выбросил этот клад, сундук. [...] В сундуке, в котором был клад сложен и после, когда...То это надо всю историю? [Да] За замком был запрятан княжеские ценности, и дельфин поднял. Дельфин – так говорили. Дельфин поднял богатство Литвы. [Богатство Литвы?] Да, было, было. Там же

эта Литва была поделенная на трех сыновей: князь Витаутас, Миндаугас и Ягло. Это длинный разговор и длинная история. [P.K. 2009]¹³¹

Svarbią vietą tyrimo dalyvių atmintyje užima salos pilies atstatymo istorija. Restauravimo ir statybos darbai truko visą XX a. Tai keitė Trakų ir dalies miestiečių gyvenimą. Anksčiau vietinių žmonių *Papile* vadinama sala su pilies griuvėsiais virto salos pilimi. Prieš prasidedant statyboms žmonės ne tik čia ganė ožkas, bet ir mėgdavo atplaukti valtelėmis papramogauti. Vaikai čia žaisdavo karą, karalius, jaunuoliai organizuodavo iškylas, pasimatymus. Kaip atkreipė dėmesį W. Zahorskis, vietos gyventojai nemokėjo saugoti šio „brangaus paveldo“ (*dragocennej pamątki*) ir vogdavo pilies akmenis ar plytas savo reikmėms (Zahorski 1902:13).

Atstačius pilį pasikeitė požiūris ir į objektą, ir į vietą. Anksčiau ji buvo suvokiama kaip viena iš ežero salų, kuri nuo kitų skyrėsi buvusiais griuvėsiais. Dabar ta pati vieta pradėta vertinti kaip pilis ir kaip muziejus (salos pilis Trakų istorijos muziejui perduota 1961 m.).

Ten griuvėsiai buvo, ten susirinkdavo dar anksčiau [...]. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą – susirinkdavo jaunimas piknikui. Pasiimdavo *samovorą*, pasiimdavo užkandos, gėrė arbatą, reiškia... Padraugauti, pašokti, ugnį pakūrendavo, juk ten nieko nebuvo, o griuvėsiai. Dabar tai atstatyta pilis. [M.Z. 2008]

Dar prieš įkuriant muziejų pilis tapo vietos gyventojų darbo vieta. Kaip vasaromis buvo dirbama, atstatant pilį, atsimena S.L., kuriam dar paauglystėje čia teko gesinti kalkes.

¹³¹ [Ar kalbėjo, kad tarytum dugne yra skrynja, lobis ežero dugne? Žvejai kalbėjo?] Taip. Čia – balandžio pirmą ir niekuo netikėkit. Taip. [Bet ar buvo kalba?]. Buvo, ir daug. Netgi kad delfinas išnešė skrynią.[Netgi taip?] Taip [juokiasi]. [Ir iš kur ta skrynja?] Tai Vytauto lobis. Kad buvo lobis, ir nuleistas. Čia jį... che che... labai įdomu [...]. Tai kalbos. [Bet kaip sakė?]. Taip, kad, kaip...o... Negaliu jums pasakyti tiksliai [...] tai, kad, sakė, jog delfinas iškilo ir išmetė tą lobį, tą skrynią. [...] Skrynioje, kurioje buvo sudėtas lobis, ir paskui, kai... Čia reikia visą istoriją? [Taip]. Už pilies buvo paslėptos kunigaikščių brangenybės, ir delfinas pakėlė. Delfinas, – taip sakė. Delfinas iškėlė Lietuvos lobį. [Lietuvos lobį?] Taip, buvo, buvo. Ten gi ta Lietuva buvo padalinta trims sūnums: kunigaikščiui Vytautui, Mindaugui ir Jogailai. Čia ilga kalba ir ilga istorija.

Pily dirbi, tavo amžiaus vaikinai, mergaitės į ekskursiją atvažiuoja. Tada tiltų nebuvo – su valtim atvažiuoja. O [šitoje pilyje] taip karšta – neįsivaizduojat. Kaip Afrikoj. Nu, jeigu nieko nedaryt, krūmuose ar po medį sėdėt – tai nieko, o čia atvežta kalkė, reikia ją gesint. Žinote, ką čia reiškia gesint? [...] Nu tokia ilga kaip grėblė įranka, nė jokio siurblio nebuvo. Vandenį, rodos, netoli, ale dvidešimt metrų šitą vandenį reikia su kibiru prinešiot, užpilt, maišyt, maišyt, paskui nešiot, išplaut. Šitą viską vandenį su kalkėm į duobę, o čia akmenai atsilieka, jų paskui išvalyt, kita partija. O čia karštis, nuo šito kalkės dar karštis. Nu, sakau, kaip pekloj. Kaip Afrikoj – tikra Afrika. O čia tau atvažiuoja tokie graži, jauni. O čia turi dirbti. Nu tokie dalykai. [J.L. 2013]

Žiemos metu vasarą pilyje dirbę vyrai imdavosi kitų darbų. Vienas jų – ledo pjaustymas ir gabenimas į Vilniaus priemiesčiuose besikuriančius kombinatų, kurie šaldė produktus. R.L. pats šio darbo nedirbo, tačiau stebėjo jį iš šalies, ir jo atmintyje išliko bemaž etnografinis vaizdas.

Pagrindinė [darbas] vasarą buvo pilis. Tiems, kurie statyba užsiiminėjo. O žiemą, būdavo, pjaustė ledą. Taigi ežere visą žiemą visos brigados, pilies brigados. Buvo sutartis sudaryta su kita organizacija, ir jie pjaustė ledą, ir su arkliais veždavo ledą į geležinkelį. Nu gi šaldytuvų tai nebūdavo. Mėsos kombinatai, pieno kombinatai. Kaip jie gyvendavo be ledo? Visas pagrindinis darbas ir pagrindinis uždarbis žiemą – ledas [...]. Žiemos uždarbis traktoriams, tiems, kur dirbo pily – tai tik ledas buvo. Nebuvo darbo. Čia nėra kalbų apie darbą. Pjaudavo rankiniais pjūklais. Prie vieno pririšdavo svorį, o prie kito žmogus stovi, ir... Dirbt reikia, gyvent nori [...]. Pastovi, parūko, pailsi, pakvėpuoja – ir toliau, ir toliau. Ir po biškį, po biškį, ir iki geležinkelio. O geležinkely stovėjo vagonai. Į vagonus kraudavo ledą ir veždavo ten, kur ten užsakymas būdavo. Laukdavo sezono – oho! Žiemą tai nieks negalėjo dirbt. Ir betonas. Ką jūs! Dešimt laipsnių, minus aštuoni laipsniai – visio. Visi statybos darbai buvo sustabdyti. [...] Vasara – kitas dalykas. Ir to, iki to laiko, kai buvo aštuoni-dešimt laipsnių šalčio, tai tuo laiku statybos darbai praktiškai vykdavo [...]. Pagrindinis buvo – atvežimas kalkių, akmenų, smėlio paruošimas [...] Dalis brigados pjaudavo ledą, o dalis brigados per ežerą, per ledą, viskas tas veždavo per ledą, į pilies teritoriją, paruošdavo krūvas visas akmenų, smėlio, kalkės. Kalkes

reikia sėt, reikia gesint. Čia gi darbo – o o o! Vasarą buvo suporintos valtys. Vienas – ant vienos, kitas – ant kito krašto valtys, iš kranto veždavo medžiagas į salą [...] Ne tik statybos medžiagas, bet ir mašinas. Paskiau taip ir būdavo. Du „Zilai“ užvažiuodavo ant to kelto, statybinio to kelto, ir veždavo į teritoriją pilies. O žiemą, kai būdavo.. Tai būdavo, kad ledas nestoras, tai specialiai dėdavo lentas, paskui dar su vandeniu užpildavo, kad pastorint tą vietą, kur važiuos mašina. Ir tokie variantai būdavo. [R.L. 2014]

Šiame skyriuje nesiekėme aprašyti visų su Trakų ežerais susijusių veiklų, be to, jos keitėsi. Svarbiau buvo parodyti jų įvairovę ir tai, kaip ežerai tarytum „sugeria“ atsiminimus apie žmonių gyvenimą ir savaip ją primena – per vietovardžius, toponiminius tekstus, kitus prisiminimus. Galima sakyti, kad ežerai *atspindi* miesto ir žmonių pasaulį. Tačiau yra dalykų, kuriuos gali atspindėti tik žmogaus sąmonė; tai intymus, asmeninis ryšys su ežerų pasauliu, giliai įsismelkiantys į asmens tapatybę, jo lokalinę savimonę, pasaulėžiūrą. Šį aspektą aptarsime kitame skyriuje.

5.5. Žmonių santykis su ežeru: intymus lokalumas

Ne kartą tyrimo metu kalbinti asmenys, pasakodami apie savo gyvenimą Trakuose, pažymėdavo, kad jis vyko *visą laiką prie ežero*. Miestiečių atminties naratyvuose nuolat išskyla tiesiogiai su ežerais susiję motyvai. Tai neatsiejama asmeninio gyvenimo dalis ir svarbus trakietiškos tapatybės elementas. Nuolat patiriamas vandens artumas turi ypatingą reikšmę vietos gyventojų santykiui su miestu, padeda formuoti lokaliniam mentalitetui.

Trakų ežerų erdvė žmonių pasakojimuose yra toks pats daugialypis reiškiny, kaip ir miesto erdvė, nes kiekvienas asmuo skirtingai pažįsta ežerų erdvę. Tai lemia daugelis mūsų anksčiau aptartų priežasčių: veikla, amžius, lytis, gyvenamoji vieta, kilmė, žmogaus būdas, jo gyvenimo istorija. Žvilgsnis iš vidaus niuansuoja kraštovaizdį, prisotina jį visu spektru patirčių, ypač jei jos perduodamos iš kartos į kartą. Tos patirtys padeda atsirasti smulkesniems vietovardžiams, padedantiems orientuotis erdvėje, ją suvokti ir jausti. Vieni mikrotoponimai yra žinomi visai bendruomenei, kiti – tik pavieniams asmenims ar grupėms. Ežerų pavadinimų ar

ežerų vietų vardų išmanymas atskleidžia dvasinį ryšį su vieta ir erdve. Tyrimo metu teko stebėti, kaip žmonės, kalbėdami apie ežerus, mėgaujasi tuo žinojimu, nes jis liudija gilų santykį su Trakais pačia intymiausia prasme – kaip su namais, ir bendriausia prasme – kaip su visa ežeryno kuriama erdve.

Jau mūsų aptarti pasakojimai apie paskendimus perteikia pagarbią stichijos baimę, tačiau kasdienybėje dominuoja kitokie pojūčiai – pripratimas, pažinimas, pasitikėjimas. Šiuo atžvilgiu įdomus dailininko W. Smokowskio pastebėjimas iš XIX a. pirmosios pusės. Šalia Trakų salos pilies freskų aprašymų jis nusprendžia papasakoti ir apie gilų įspūdį palikusį plaukimą į pilį kiaura valtimi. Vaizdingai ir emociškai rašoma, kaip plūdo ir sėmė kojas vanduo, o valtyje nebuvo jokio indo jam išsemti. Panikos apimti keleiviai (drauge plaukė toks Michalas) bandė tai padaryti odine kepure, puolė greičiau irkluoti, tačiau tik sukinėjo valtį ratu. Tuo tarpu valtininkas karaimas dėl susiklosčiusios situacijos nė kiek nesijaudino, jis ramino svečius, kad jau ne kartą yra ta valtimi plukdęs žmones, tad ir šį kartą viskas baigsis sėkmingai, visi „sausomis kojomis išlips į salą“: *Nie bójcie się Panowie, suchą nogą na wyspie staniemy* (W. Smokowski 1822: 164–165; KŽ 1988: 128).

Vandens sėmimas iš kiauros valtios yra ir šios disertacijos autorės vaikystės atsiminimų dalis. Tuomet atrodydavo, kad taip ir turi būti. Vyresnės kartos vaikystės atsiminimuose su vandeniu siejama ir gausybė kasdienių vaizdų: drabužių skalbimas, daržų laistymas, gyvulių girdymas, prausimasis, dantų valymas, maisto virimas, gėrimas.

Bet jūs žiūrėkite, nebuvo nei šulinių, nei nieko. Tiktai iš ežero. Ir ten ir maudėsi, ir ten ir plaudavo, ir ten ir viską... Ir niekad nieks nesirgo. Mano mama, pavyzdžiui, jinai net niekad negerdavo [...] vandenį virtą. Tiktai tiesiog iš ežero. [L.M. 2012]

Mes eidavom kiekvieną rytą plaut dantų, nusipraust, nusimaudyt ežere, kad nereikėtų vandens nešiot, bo vanduo buvo [tik] prie *trylikto*¹³², *kolonke*¹³³ [R.K. 2013]

¹³² Taip vadinamas tryliktu numeriu pažymėtas namas Karaimų gatvėje.

¹³³ Vandens kolonėlė.

Tarpukariu į Trakus iš Dzūkijos atvykusi O.B., pasakodama savo pirmuosius įspūdžius apie šį miestą, pastebėjo, kad Trakuose buvo labai mažai šulinių. Neverta tikėtis, kad neklausiami šulinius paminės čia gimę vyresnės kartos trakiečiai. O ir paklausti jie ilgokai galvodavo, kol juos prisimindavo, arba apsiribodavo paminėjimu, kad gal vienas kitas šulinys ir buvęs. Tuo tarpu O.B. apie neįprastus įrenginius pasakoja su nuostaba.

Visi gėrė, maistą darė, viską iš to ežero vandens. Ir Trakuose vienas šulinys buvo. Kur dabar Nepomuko paminklas, tai tenai su tokia didele pompa [...]. Ir antras šulinys buvo ten truputį Karaimų gatvėje padarytas, ir vienas – kur merija dabar yra, tai kieme. Nežinau, ar jis dabar yra [...]. Bet vat tada šitaip buvo. [...] [O.B. 2012]

Prisiminimai apie laikus, kai buvo galima gerti ežero vandenį, yra nostalgiški. Turizmo pramonė, neatsakingas žmonių elgesys ir ūkinė veikla gerokai nuskurdino ežerą, atitolino jį nuo Trakų gyventojų, jie jau mažiau ežeru naudojami savo reikmėms. Vandens gerti dabar pavojinga (nors kai kurie žmonės jį tebegeria), sumažėjo žuvų, užsiteršė krantai.

Było dużo ryby. A teraz wsio zasmiecona. Z maszynami koło jeziora, rybaki jak przyjadą, tam i chleba, i czego tam, kambikormy. Tam siedzo na tem, na jezioru, a potem że wszystko pływa, wszystko mułem zaszedszy te jezioro. Ócina rośni. Bardzo nieakuratne ludzi. [...]. Nie było tej óciny tak o. Ludzi kompali sia. Przy Sowietach ten pociong kuszował dwadzieście kopiejek. Subota to tut pełno ludzi. [...]. I wszystkie brzegi byli czyste. Nie rzucali tak papierów i śmiecia nie zostawiali. A teraz wszędzie śmiecie [...]. [I.Š. 2014]¹³⁴

Atmintis, sugrąžinanti kitokios tikrovės prisiminimus, tiesiogiai veikia ir dabartinių urbanistinių ir ekologinių procesų vertinimą – dažniausiai jis būna

¹³⁴ Buvo daug žuvies. O dabar viskas apleista. Su mašinomis prie ežero, žvejai kai atvažiuoja, tai ir duonos, ir ko, ir kombikormų. Sėdi prie ežero, o paskui viskas plūduriuoja. Muilu užėję tie ežerai. Švendrių priaugę. Labai netvarkingi žmonės. [...]. Nebuvo tiek tų švendrių. Žmonės maudėsi. Prie sovietų ten traukinys kainavo dvidešimt kapeikų. Šeštadieniais tai čia pilna žmonių. [...]. Ir visi krantai buvo švarūs. Nemėtė taip nei popierių. O dabar viskas pasikeitę.

neigiamas. Ypač, kai kėsinašasi į krantą, kuriame anksčiau semtas vanduo gėrimui, valyti dantys ar maudyšasi. Bene dažniausiai vietos gyventojų skundžiasi, kad sumažėjo žuvies. I.Š. prisimena, kad jos būta tiek, kad vyrai sėmdavo kibirais. O žvejys I.P., kalbėdamas apie žuvų gausa, nepasitenkina nusakydamas jos kiekį, ir pasitelkia akustinius įspūdžius – nuo žuvų gausos gaudžiančio ežero metaforą.

Рыбы почти нет сейчас. По сравнению. Обычно, я помню, начинается нерест плотвы весной, если ночь тихая – да? – выйдешь на озеро здесь, озеро гремело от этих, от рыбы. Уже лет десять я выхожу на берег, я не вижу что-бы такая на берегу была плотвичька [...]. Было, ё-маё – шумит озеро от неё. Было рыбы страшно много. [I.P. 2015]¹³⁵

Garsas yra neatsiejamas nuo gyvybės. Pavyzdžiui, M.F. prisiminė triukšmą, kurį keldavusios *Plomėnų* ežere lizdus sukusios žuvėdros ir kirai. Anot jo, netoliese gyvenantys žmonės net negalėjo susikalbėti. Viskas pasikeitė, kai po melioracijos, pastačius Lentvario hidroelektrinę, vanduo nuseko. Iš aukštesniame lygyje esančio *Plomėnų* ežero į *Totoriškių* ežerą pavasarį sruveno upelis, gausiai veisėsi žuvis, ypač karpiai, lizdus suko paukščiai. Ir šiandien *Plomėnų* ežeras ir aplinkui esanti pelkė yra ornitologinio draustinio dalis. Tai reikštų, kad vietovė yra palanki paukščiams gyventi. Tačiau klausantis M.F. susidaro įspūdis, kad esamos situacijos tiesiog neįmanoma palyginti su tuo, ką jis matė anksčiau, kai *Plomėnai* dar buvo vandeningas ežeras. Pasak jo, dabar viską sunaikino (*уничтожили*). Kituose vietinių žmonių pasakojimuose šie neigiami procesai vertinami kaip nulemti išorinių jėgų.

Tokie tekstai ir prisiminimai mums atskleidžia, kaip su Trakais glaudų asmeninį ryšį turintys žmonės patiria ežerą. Į suvokimo lauką įtraukiamos visos juslės – lytėjimas, rega, klausa, uoslė. Užusti ežerą taip pat reiškia kvėpuoti Trakų, savo vietos oru. Kai kurie žmonės pasakoja, kad tas oras gydo, nes jis kvėpia namais,

¹³⁵ Žuvis beveik nėra dabar. Palyginti. Paprastai, aš atsimenu, prasideda kuojų nerštas pavasarį, jeigu naktis tyli – taip? – išeisi čia ant kranto, ežeras gaudė nuo šitų, nuo žuvies. Jau dešimt metų aš išeinu ant kranto, aš nematau, kad tokios kuojelės būtų krante [...]. Buvo, jomajo – ošia ežeras nuo jos. Buvo baisiai daug žuvies.

draugais, jaunyste. Minėtasis žvejys I.P. ne tik girdėjo ežerą, bet ir savaip jautė jo kvapą, atsimindamas, kad vaikystėje palėpėje džiūstantys senelio tinklai jam „net kvepėjo“ (*аж пахли*). Jis čia pat paaiškino, kad tai tik posakis, kuriuo perteikiamas kadaisė patirtas nenumaldomas noras žvejoti. Dar jis pakomentavo, kad šlapi tinklai iš tiesų turėdavo vandens žolių kvapą. Tačiau mums, kaip ir I.P., svarbesnė būtent perkeltinė kvapo prasmė. Taip apibūdinamas ne tik aistringas noras žuvauti, bet ir troškimas būti ežere.

Žvejai taip pat nusipelno ypatingo dėmesio. Jau aptarėme jų veiklos ir gyvenimo ypatybes, tad kalbėsime apie pasakojimus, kuriuose reflektuojamas jų intymus ryšys su ežerais ir kraštovaizdžiu. M. Znamierowska-Prüfferowos teigimu, Trakų žvejai bendrauja kitokia kalba, nei visi kiti trakiečiai. Jie turi profesinę kalbą, nulemtą darbo pobūdžio, kurią sudaro lenkiškų, gudiškų ir rusiškų frazių mišinys. Iš kartos į kartą perduodamus valksmų pavadinimus ji taip pat skyrė žvejų terminologijai (Znamierowska-Prüfferowa 1930: 3, 63; Kulwiec 1939: 38). Vadinas, didžioji dalis Trakų ežerų vandenvardžių atspindi būtent žvejų kultūrą.

Kiekvienas ežeras žvejų regimas kaip atskiras pasaulis, su savo unikaliomis savybėmis, žuvavimo vietomis, krantais, dugnu, žuvų rūšimis. Pavyzdžiui, I.P. nurodė, kad tarp trakiečių tik žvejai *Galvę* lenkiškai vadino *Wielko* arba rusiškai *Большое*.

Как я помню, никогда не называли *Гальве* вот это... А называли когда-то рыбаки – *Большое озеро*. По польску оно – *Велько* называлась.[...] *Таторишки* называли, *Бернардину* называли, а *Гальве* почему-то не называли. “Где ловил?” “На *Большом*” или по польску “На *Вельком*”. А потом уже *Гальве*, *Гальве*... “Поедем, бендем ловить на *Вельком*”. [2015 I.P.]¹³⁶

Prisiminkime (5.1. skyriuje) aptartą Bražuolės gyventojų V.V. reakciją į Trakų ežerą ir jo dydį. Jis apie ežerą kalbėjo kaip apie pagarbos vertą reiškinį. Tuo

¹³⁶ Kaip aš atsimenu, niekada nevadindavome *Galvę* šito vat... O vadino kažkada žvejai – *Didysis ežeras*. Lenkiškai jis *Velko* vadinosi [...] *Totoriškes* vadinome, *Bernardinų* vadinome, o *Galvės* kažkodėl nevadindavom. „Kur gaudei?“. „*Didžiajame*“. Arba lenkiškai „*Na Velkom*“. O vėliau jau *Galvė*, *Galvė*... „Važiuojam, gaudysime *na Velkom*“.

tarpu žvejai, vartodami epitetą „didelis“, kalba ne apie dydžio matą ar jutiminį santykį su atsiveriančia erdve, bet paverčia jį tikriniu žodžiu – vietovardžiu, padedančiu *Galvę* išskirti iš kitų ežerų. Taip vadinamas *savas*, gerai pažintas ežeras.

Interviu metu stebint, kaip žvejys P.K. kalbėjo apie ežerus, buvo matyti, kad jis užsimiršta. Paprasčiausiai paklausus, ar jam patiko žvejoti, jis susigraudino, prisiminęs pusbadžiu praleistą vaikystę ir sunkų žiemos darbą, kai plikomis rankomis traukdavo tinklus. Tačiau toliau kalbinant apie ežerų vietas ir vardus, jo veidą nušvietė šypsny, P.K. šnekėjo emociškai, įsijautęs, tarsi viską vėl regėtų vidiniu žvilgsniu, iš kambario nukeldinančiu į gerai pažįstamą vandenų erdvę. Apibūdindamas *Veršelių (Byčki)* salą *Skaisčio* ežere, P.K. netikėtai susierzino ir kiek pakeltu tonu paaikšino, kad toji sala jam yra atsibodusi. Žmogui iš šalies sunku suprasti, kaip ir kodėl gali „atsibosti“ sala. Tokio santykio priežasties neatskleidė ir pašnekovas, tačiau iš jo jaunesnio kolegos I.P. pasakojimų galima spėti, kad tai susiję su žvejybos patirtimis – prie salų neretai pasitaikydavo didesni akmenys ar kranto pokyčiai, kurie trukdydavo žvejybai tinklais. Tokios patirtys negali būti neutralios. Žmogus, didžiąją gyvenimo dalį praleidęs ežerų vandenyse, kuriam žvejyba – ne pramoga, o kasdienis darbas, daug kartų permąsto savo patirtį. Kiekvieną kartą vis iš naujo žvejybai ruošdamas tinklus, jis žino ar bent nujaučia, ko galima tikėtis vienoje ar kitoje vietoje. Kolegos žvejai, konkretus ežeras, salos, seklumos, gelmės, akmenys dugne, žuvys, pakrantės – visa tai tampa menamo scenarijaus dalimi.

I.P. savo pasakojimuose itin daug dėmesio skyrė žuvų elgesiui, jų išvaizdai ir gaudymo ypatumams perteikti. Svarbi žuvis Trakų žvejams buvo seliava. XIX a. literatūroje nurodoma, kad Trakai garsėjo savo seliava (plg. Sirokohlė 1989: 40; Батюшков 1890: 111). Ši nedidelė būriais plaukianti žuvis mėgsta gilius ir vėsius vandenius. Jai pagauti reikia sumanumo, kadangi sunku nuspėti, kokiam aukštyje ji plauko. Ypač sunku seliavą gaudyti vasaros sezono metu, nes ši žvejyba vyksta tik trumpą laiką gegužės mėnesį (Kasperavičius 2014; RR 1907: 168–186).

„Пуховая“ селява интересная. Вода она... в начале мая [...] еще холодная вода. Она тогда гуляет по верху. Но на ночь она садилась [...]. Зимой держится около дна. Потому-что еще была вода немножко холоднее наверху, чем внизу. На

ночь она садилась.[...] А днем видишь как она поднявшись гуляет по верху. Называлась „пуховка“. Как раз в этот период когда тополи как есть, ну, пух летит. Так она и называлась „пуховка“. [...] Допустим плотвичька [...], или рауде – они выпрыгивают. Селява так не делает. Она, как вам сказать... Она не ходит одна, она ходит стаями. И она чуть так... ну, не прыгает как они, а чуть так спинки... На озере круги остается. И она на одном месте рассеялась, в другом месте. Так и гуляет. [I.P. 2015]¹³⁷

Skirtingu metų ir paros laiku žuvų elgesys būna kitoks. Kaip tą elgesį bandė paaiškinti žvejai, matosi iš šio pasakojimo, kuris sykiu liudija išskirtine patirtimi ir gamtos stebėjimu paremtą žvejų sakytinę tradiciją. Vasaros sezono metu seliavą praktiškai galima gaudyti tik pasakojime nurodytu laiku. Minėtą žvejybos ir žuvivaisos tyrimą atlikę mokslininkai taip pat pacitavo vietos žvejų teiginį, kad pūkas padengia ežero paviršių, o seliavos tais pūkais maitinasi. Pastaboje mokslininkai paminėjo, kad nesiima spręsti, šis teiginys yra pagrįstas ar ne (RR 1997: 170). Vadinasi, panašūs pastebėjimai ir apibūdinimai priklauso išimtinai vietos žinijai. I.P. pasakojimas perteikia dėmesingumą gamtai, ežerui ir jo gyvūnijai. Jis padeda suprasti, kaip ši žinija tampa neatsiejama vieno asmens tapatybės dalimi ir sykiu žvejų bendruomenės savastimi.

Vienas iš Trakų sakytinės kultūros pavyzdžių, atskleidžiančių būtent trakietišką požiūrį į ežerus (nepaisant žmonių veiklos, lyties, amžiaus) – pasakojimas apie salą, kurioje galima *daryti ką nori*. Ši sala lenkiškai taip ir vadinama – *Rób co chcesz*. Šį pavadinimą, tik išverstą į rusų kalbą, užrašė S. Firkovičius, pateikdamas komentarą, kad vieną salą karaimai užsispyrę vadina “Делай что хочешь“, ir taip sakydami labai smaginasi (Firkovičius 1992: 10). XXI a. trakiečiai, kalbėdami apie taip vadinamą salą, pasiduoda toms pačioms emocijoms.

¹³⁷ „Pūkinė“ seliava įdomi. Vanduo gegužės pradžioje [...]... dar šaltas vanduo. Ji tada vaikšto paviršiumi. Tačiau nakčiai ji leidosi [...]. Žiemą laikosi prie dugno. Todėl, kad dar vanduo būdavo šiek tiek šaltesnis viršuje, nei apačioje. Nakčiai ji leidosi [...]. O dieną matai, kaip ji pakilusi, plaukioja viršuje. Vadinosi „pūkinė“. Kaip tik tuo metu, kai yra tuopos, na, kai skrenda pūkai. Tai ji ir vadinosi „pūkinė“. [...] Štai kuoja, ar raudė – jos iššoka. Seliava taip nedaro. Ji, kaip jums pasakyti... Ji neina viena. Ji eina pulkais. Ir ji taip vos... na, nešokinėja kaip tos, o vos nugarėlės... Ežere ratilai lieka. Ir ji vienoje vietoje [pasisėjo], kitoje vietoje. Taip ir vaikšto.

Tai migruojantis pavadinimas. Skirtingi žmonės jį taiko vis kitai salai. Tačiau visas jas sieja tai, kad ten buvo ilsimasi, linksminamasi, stovyklaujama, skiriami pasimatymai. Kiekvienas turi vis kitokių laisvalaikio ežerų erdvėje patirčių, tad ir minėtą pavadinimą sieja su skirtingomis, bet dažniausiai didesnėmis, atokesnėmis salomis. Svarbu, kad ten galima *daryti ką nori*: pabėgti nuo pasaulio, pasislėpti. Dažniausiai taip pavadinama pati didžiausia – *Alka*, kurią vietiniai dažniau vadina *Volga* [P.K. 2008].

Kaip priešingybė *Rób co chcesz* atsirado dar vienas smagus lenkiškas pavadinimas *Nic nie zrobisz* (liet. *Nieko nepadarysi*). Jis pritaikytas pačiai mažiausiai salai, buvusiai *Bernardinų* ežere, taip pabrėžiant, kad toje saloje nieko neįmanoma nuveikti. Dabar ši sala nugrimzdusi ir virtusi sekluma, tačiau jos pavadinimas kartkartėmis išnyra žmonių pasakojimuose, todėl tikėtina, kad jis gali būti vėl pritaikytas kokiam nors kitam salelei.

Pav. 22. *Bernardinų* ežero viduryje esanti sala, kurią vietiniai vadino „*Nic nie zrobisz*“. 1964 m. nuotraukos dalis.

Laisvalaikio pramogos nulėmė ir įvairių tik nedidelėms žmonių grupėms ar individams žinomų ežero vietų pavadinimų atsiradimą. Kai XX a. antroje pusėje ežeras po truputį tapo poilsio, maudynių ir laisvalaikio praleidimo vieta, kiekvienas galėjo sugalvoti pavadinimą savo mėgstamai maudynių vietai. Anksčiau buvo žinomos vos kelios įprastos maudynių vietos. Pavyzdžiui *Zamostėje* priešais

Plytnicos (*Plytničia*) salą buvo vadinamoji *Kupalnia*, kur eidavo maudytis visi to miesto galo vaikai. Karaimai mėgdavo vietą kitoje *Totoriškių* ežero pusėje, už kapinių, vadinamą *Liasonek*. XX a. antrojoje pusėje vieną pamėgtą *Bernardinų* ežero krantą žmonės pradėjo vadinti *Liagušatniku* – esą ten ežere ir pakrantėje mirksta tiek mauduolių, kiek būna varlių neršto metu. Ir dabar tebėra tokių bendrų, dažnai miestiečių lankomų pakrančių, kurios turi pavadinimus, kaip antai: *Elingas* ar *Pliažas* (beveik sutampantis su *Liasonek*). Tačiau labiau vertinamos savos maudynių vietos, kuriose būtų kuo mažiau pašalinių žmonių. Taip randasi tik siauram žmonių ratui atpažįstami vietovardžiai, kurie yra labai efemeriški. Vienas įdomesnių pavyzdžių – iš jau pažįstamo karaimų ullu hazzano S. Firkovičius šeimos sakytinės tradicijos. Ją paliudijo ullu hazzano sūnus J.F., prisiminęs, kad jiedu su tėvu mėgdavo plaukti žvejoti į *Galvės* ežero vietą, kurią karaimiškai vadino *Tiŋgiž*, lietuviškai – *jūra* (*marios*).

Yra dar vienas toks pavadinimas. Tiesiog mes jį vadinom šitu – *Tiŋgiž*. Karaimiškai *Tiŋgiž* tai šitas ne ežeras, o šitas [...] *Marios*. Ir mes turėjom su tėvu jau tokį pavadinimą. Mažai kas žinojo. „Kur gaudyt žuvį?“ Mariose“. Jau aš žinau, kad šitoj vo, šitoj vietoj vidury, mariose, reiškia, gaudė tėvas, sugaudė lydekų, ešerų. O, *tiŋgižis iritim*¹³⁸ – Buvau *Mariose*. [J.F. 2007]

Trakų ežerų palyginimas su mariomis ar jūra nėra naujas. 1829 m. Juliaus Slovackio poemoje „Hugo“, jos herojus, kryžiuočių riteris, nusiskandina „Trakų jūroje“ (*Trockie Morze*) (1894: 10–15). Prisiminkime ir anksčiau cituotą W. Szukiewicziaus tekstą (plačiau 3.1. skyriuje). S. Firkovičius priklausė Trakų inteligentijai, rašė eiles. Labai domėjosi ežerais ir rinko apie juos padavimus, vėliau sukūrė literatūrines jų versijas (Firkovičius 1992). Eilėraščiuose jis *Galvę* lygino su *Juodąja jūra*, taip susiedamas Trakus su istorine karaimų tėvyne – Krymu (Firkovičius 2015: 310). Nors atrodytų, kad savitieji Trakų vandenių pavadinimai yra vertintini kaip individualios poetinės kūrybos pavyzdžiai, iš J.F. pasakojimo matyti,

¹³⁸ Gramatiškai teisingo frazės varianto nepavyko atsekti. Anot karaimo G. Juzefovičiaus, tai galėtų būti – *tiŋgiž* (arba *tiŋgiždia*) iliŋtišmia.

kad tai daugiau nei poetika. Šiandien, kai Trakų karaimai nebekalba savo kalba, vietovardis *Tingiz* drauge su 3.3. skyriuje minėtu *Čirik giol* liudija karaimiškai suvokiamą ir įvardijamą Trakų kraštovaizdį, kuris nusipelno išsamesnių tyrimų.

Reikėtų atkreipti dėmesį ir į naujakurius. Jų pasakojimai, prisitaikymo, pritaipimo ar nepritaipimo dramos – tai kita labai plati tema, taip pat verta išsamesnės studijos, tačiau ir mūsų tyrimui ši informacija naudinga, nes padeda geriau suprasti, kokios aplinkybės lemia asmens susigyvenimą su nauja vieta ir kokį vaidmenį šios adaptacijos procese turi kraštovaizdis (Bönisch-Brednich 2002: 70; Jürgenson 2002: 57–71; Jaago 2008: 293). Išsakyti, pritaipyti prie Trakų tiek senbuviams, tiek naujakuriams padeda atvirumas kraštovaizdžio kuriamam vietos dvasiniam kodui. Net jei nepasiseka užmegzti kontakto su bendruomene ar su miestu, užsimezga santykis su gamta, kuris padeda adaptuotis, o šioje vietoje gyvenančios kelios šeimos kartos su ja sutampa.

Pirmajai naujakurių kartai prisitaikyti psichologiškai sudėtinga. Kai kurie žmonės visą gyvenimą laiko save atvykėliais ir jų santykis su ežeru gali išlikti neutralus, bet gali būti ir kitaip – kartais būtent ežeras gali tapti pagrindine dvasios priebėga vietoje, prie kurios nepavyksta pritaipyti kitais atžvilgiais. Mums pažįstama *Rogatkos* gyventoja I.R. (žr. 4.2. ir 5.2. skyriuose) su vyru pasistatė namelį, kurį iš miesto pusės supo balos, o iš kitos pusės tyvuliavo *Bernardinų* ežeras. Vanduo ją ne susiejo su miestu, o nuo jo atskyrė. I.R. Trakuose gyveno tarytum dvasinėje tremtyje, jos žodžiais, visą laiką „gailėdama Grodno“ – vietos, iš kurios yra kilusi ir kur prabėgo vaikystė. O čia, Trakuose, ji glaudėsi prie ežero, tarsi iš pašalės stebėdama miesto ir miestiečių gyvenimą.

Dažniausiai gamta ilgainiui padeda žmogui prisitaikyti ir prie miesto. Tačiau tyrimo metu teko sutikti asmenų, kurie ežerams jautė priešišumą. Tokie pasakojimai yra dalis didesnio antagonistinio diskurso apie Trakus. Neretai neigiamos patirtys kyla iš žmonių patiriamų vidinių konfliktų, skausmingų išgyvenimų, su kuriais nesusitaikoma.

Trakuose dažniausiai žmonės skundžiasi kūniškomis negaliomis, dėl kurių esą kaltas ežeras. Įspūdingas karo pabėgėlis iš Baltarusijos nepritaipimo ir priešiškumo Trakams ir jų gamtai pavyzdys atsiskleidė gyvenimo pasakojime, kuris

savo emociniu krūviu, intonacija ir teksto struktūra priminė raudą. Per karą ji vos išsigelbėjo nuo gimtuosius namus pasiglemžusio gaisro, o gyvenimo pabaigoje (pokalbis vyko likus metams iki pateikėjos mirties) jai vėl teko gelbėtis nuo ugnies – degė jos namai Trakuose. Savo bedalį gyvenimą, benamystę, vietos šioje žemėje neturėjimą ji perteikė pasakojimu apie ežerus:

А тут что? Когда-то удивлялись этими озерами. Пойдешь на озеро, принесешь ведро воды, она мягкая бывает. Почему с озера? Потому-что голову хорошо мыть озерной водой – она мягкая. [...]. Так когда пойдешь вот так, берешь ведро, идешь на озеро за водой [...]. А отдыхающие, автобус, целый, остановился, бегут к озеру, снимает ботинки, моют ноги. И я стою. Они говорят: “Ой бабушка, как у вас хорошо!”. Я говорю: “Чем у нас хорошо?” “Ой, ну такого нигде’ж нету. Пожалуйста озера, вода теплая, и вы видимо недалеко тут живете, потому, что вы пришли тут с ведром.” Я говорю: “Да. И вы думаете я видела это озеро? И я хожу ноги мыть на озеро?” Я говорю: “Не. Я налью две кружки воды, миска у меня такая есть [...], поставлю ноги и вымою. А я сюда не пойду ноги мыть [...]”. И честно говорю вам, чтоб когда пошли на озеро мыться – мы не ходим. Ни муж не ходит, ни я. Дети, когда они собираются компанией [...], то они выезжают дальше как Тракай, находят места, говорят где бывают и где находятся. Тут они тоже не купаются. [P.T. 2013]¹³⁹

Visas P.T. gyvenimo pasakojimas liudija apie dvasinę traumą, kurią patiria žmogus, neradęs savo vietos. Gyvenimą Trakuose interpretuodama kaip nebūtį, tokią būseną cituojamame tekste ji paaiškino teiginiu, kad Trakuose ji iš tikrųjų „nematė“

¹³⁹ O čia kas? Každada stebėdavosi šitais ežerais. Nueisi prie ežero, parsineši kibirą vandens, – jis būna minkštas. Kodėl iš ežero? Nes galvą gerai plauti ežero vandeniū – jis minkštas [...]. Tai kada nueisi, paimsi kibirą, eisi prie ežero vandens [...]... O poilsiautojai, autobusas pilnas, sustojo, bėga prie ežero, nusiauna batus, plauna kojas. Ir aš stoviu. Jie sako: „Oi, močiute, kaip pas jus gerai!“ Aš sakau: „Kuo čia pas mus gerai?“ „Oi, na taip juk niekur nėra. Štai, prašom, ežerai, vanduo šiltas, ir jūs, matyt, čia gyvenate, nes atėjote čia su kibiru?“ Aš sakau: „Taip. Ir jūs manote, kad aš mačiau šitą ežerą. Ir aš vaikštau čia kojų plauti?“ Aš sakau: „Ne. Aš įsipilsiu du puodelius vandens, dubuo toks pas mane yra [...] įkišiu kojas ir nusiplausiu. O čia plauti kojų aš neisiu [...]“. Ir sąžiningai jums sakau, kad kada nors mes eitumėm plauti kojų į ežerą – mes neiname. Nei vyras nevaikšto, nei aš. Vaikai, kai jie susirenka kompanija [...], tai jie važiuoja toliau už Trakų, susiranda vietų, sako, kur būna ir kur leidžia laiką. Čia jie irgi nesimaudo.

ežerų, nors jos namai buvo visai netoli kranto. Gyvenimo patirties suformuota vidinė moters nuostata atskyrė ją ne tik nuo gamtos, bet ir nuo bendruomenės. Remdamasi tik asmenine patirtimi ir galbūt sąmoningai atmesdama vietos bendruomenės nuostatas, ji prarado galimybę pamatyti Trakų gamtą vietinio žmogaus akimis.

Užrašyti tokius pasakojimus nebuvo lengva. Trakų nemėgstantys žmonės paprastai atsisako dalintis savo jausmais su mažai pažįstamu asmeniu. Tačiau P.T. pasakojimas leidžia spėti, kad panašiai besijaučiančių žmonių Trakuose turėtų būti ir daugiau. Dažniau kiti pateikėjai minėjo pažįstantys žmonių, kurie nemėgsta ežerų, ir dalijosi jų nusiskundimais. Tad nagrinėjant negatyvų požiūrį į Trakų ežerus, išskirtini du aspektai. Pirmuoju atveju pasakojimuose ežerai visai neminimi, tarytum jie ne neegzistuoti, arba nebūtų išskirtinė Trakų ypatybė. Šio tipo pasakojimai atspindi P.T. dvasinei būsenai artimą dialogo su ežeru pobūdį, kurį galime apibūdinti kaip *būti nebūnant*. Antrajai grupei galima skirti pasakojimus, kuriuose minimas neigiamas ežerų poveikis sveikatai: nusiprausęs vandeniui išbėrė akis, ėmė kankinti sąnarių ligos, dėl drėgmės pagedo balsas ir panašiai.

Skirtumų akcentavimas nėra savaiminis šio darbo tikslas, o veikiau metodinė priemonė, padedanti geriau suprasti, kaip žmogus sąveikauja su aplinka. Kojų ežere neplovimas ir ežero vandens gėrimas – tai du priešingi veiksmai. Jei vienu atveju vieta atstumiamą, kitu – susisaistoma su ja. Liudijimas apie *buvimą nebūnant* ar *buvimą nematant* kontrasto principu labiau išryškina *buvimo matant, girdint, užuodžiant, įsigyvenant* į Trakų gamtą jausmus ir jausmais paradigmas, kaip vieną iš svarbiausių *buvimo trakiečiu* kriterijų.

Ežerų tema suteikia galimybę tirti pasakojančio žmogaus ryšį su vieta. Tie, kas gimę Trakuose ar augę čia nuo mažumės, ir tie, kas dėl įvairių priežasčių persikėlė čia gyventi, supantį kraštovaizdį vertina skirtingai. Kita vertus, visi – pritapę, nepritapę ar sutapę su šia vieta – ką nors jaučia ežerams. Tebūnie tai abejingumas ar net antagonizmas. Todėl ežerus turime vertinti ne tik kaip geografinį darinį, bet ir kaip kultūros tyrimų objektą ir jausminį reiškinį. Iš to, kaip žmogus reaguoja į Trakų gamtą, galima spręsti, kokią įtaką gamtinė aplinka turėjo to asmens tapatybei. Didžiausią įtakos mastą atskleidžia prisipažinimas, kad gyvenimas be Trakų neįsivaizduojamas. Tai liudija asmenys, kurį laiką turėję gyventi kitoje vietoje,

tačiau visada žinoję, kad sugrįš į Trakus. Jei sugrįžti nepavyko, stengiasi nors atvažiuoti, išsimaudyti ar pabūti prie ežero.

Vertinant Trakų kraštovaizdžio vizualines ypatybes ir menką apyežerių urbanizacijos lygį, būtų galima teigti, kad Trakų miestas (tas, kuris yra pusiasalio ribose ir sausumoje) yra ežeryno dalis. Ežerus laikyti vertingesniu ir labiau dominuojančiu Trakų kraštovaizdžio elementu siūlė ir geografas Č. Kudaba (Kudaba 1986: 38–41; 1987). Vis dėlto dažniausiai svarbiausiu Trakų objektu laikoma salos pilis. Ji, drauge su kitais istoriniais mūro statiniais Trakų pusiasalio teritorijoje, yra neatsiejama miesto silueto dalis (plačiau 3.1. skyriuje). Šiuo atžvilgiu ir ežerai tampa sudėtine Trakų miesto kraštovaizdžio dalimi. Šiuo metu salos pilis yra pagrindinis turizmo traukos centras ir viena svarbiausių miesto darboviečių (ten įsikūręs Trakų istorijos muziejus), *Galvės* ežeras (ypač pietinė jo dalis) yra viena aktyviausiai naudojamų miesto vietų, ypač vasarą, kai į Trakus ir pilį atvyksta daug lankytojų.

Šioje disertacijos dalyje siekta atskleisti, kad neatsiejama Trakų kraštovaizdžio dalis yra ir čia gyvenantys žmonės, jų atsiminimai, reakcijos, folkloras, vietovardžiai. V. Vaitkevičius yra pastebėjęs, kad gausybė vietovardžių ir vandenvardžių atspindi duomenis apie žmonių kilmę, socialinę padėtį, ūkį, verslus ir papročius. Vietovardžiai suteikia galimybę apie vietas kalbėti vietinių žmonių lūpomis (Vaitkevičius 2012: 59). Pasak R. Racėnaitės, „vietų vardai ir toponiminiai tekstai atskleidžia mentalinį folklorine atmintimi grįstą krašto žemėlapi: kiekviena savaip pavadinta vietelė turi tarsi savo mikroistoriją, kuri gali būti išskleista padavimo tekste, trumpame sakmiškame teiginyje ar tiesiog gyvuoti kaip tam tikras vidinis bendruomeninis žinojimas, kuriam nereikia papildomos naratyvinės artikuliacijos. Toks atidumas savajam kraštui, gebėjimas net menkiausiai vietelei sugalvoti taiklų pavadinimą ir jį vaizdingai paaiškinti kuria intymaus lokalumo įspūdį (Racėnaitė 2013: 127).

Jei reikėtų apibūdinti Trakų folklorą, didžioji jo dalis būtų susijusi būtent su ežerais. Tai nereiškia, kad folkloro, susijusio su kitomis miesto vietomis nėra arba jis mažiau svarbus. Šio tyrimo metu ir anksčiau daugiau užfiksuota būtent tų padavimų,

tikėjimų, prietarų, kurių veiksmas vyksta ežerų erdvėje. Pasakojimai apie ežerą, vietos folkloras padeda atskleisti trakietišką vietovės pajautą. Geras pavyzdys – padavimas, kad Galvės (ar kuriame kitame Trakų ežere) kasmet turi paskęsti nors vienas žmogus. Šis siužetas yra vienas populiariausių ir siejamas su daugybe kitų ežerų ne tik Lietuvoje. Tačiau atliekant lokalinius tyrimus, jis pirmiausiai vertintinas kaip vietos kultūros reiškinys, kurį reikia nagrinėti pasitelkiant kitus folklorinius, antropologinius, istorinius, archeologinius šaltinius. Aš jį nagrinėjau kaip platesnio diskurso, apimančio ir kitokius paskendimo, aukos ar bausmės motyvus, sudėtinę dalį. Į tą patį lauką patenka ir padavimai apie kunigaikščio Vytauto Didžiojo veiklą bei pasakojimai apie Trakų globėjo šventojo Jono Nepomuko skulptūrą ar Trakų Dievo Motinos paveikslą.

Naratyvinės tradicijos gyvybingumą palaiko nuolatinė ir neišvengiama Trakų gyventojų akistata su vandens stichija, jos dėsniniais. Žmogaus ir ežero santykiai persmelkti ne tik kasdienių, bet ir metafizinių patirčių. Vyresnio amžiaus trakiečių palaikoma sakytinė tradicija skatina kalbėti apie tarp *ežero* ir žmogaus jau daug amžių vykstantį dialogą, jo pragmatinius, estetinius ir net dvasinius aspektus.

Šio tyrimo metu surinkti pasakojimai apie įvairias ežere vykusias veiklas rodo, kokią įtaką trakiečių gyvenimo būdai, jų santykiui su gamta turėjo ežerų artumas. Ežerai darė didelę įtaką miesto raidai. Net praėjus šešiams šimtmečiams Trakai išliko miestu tarp ežerų. Tokia geografinė situacija buvo labai reikšminga su ežerais susijusiam vietos ūkiui. Dėl žemės trūkumo dauguma Trakų gyventojų buvo daržininkai, smulkūs verslininkai. Išskirtinis buvo agurkų auginimo verslas, kuriam ežerų vanduo buvo itin svarbus. Kadangi *Galvės* ežere yra net 21 sala, didesnės jų taip pat buvo naudojamos ūkinėms reikmėms – čia šienauta, ganyti gyvuliai. Taip pat ten mėgta linksmintis, leisti laisvalaikį. Ypatinga viduramžių pilies sala. Iš tyrimo dalyvių pasakojimų atsiskleidžia, kaip žmonės vertino šią vietą, kai tebuvo pilies griuvėsiai. Paaiškėjo, kad ji buvo suvokiama tik kaip viena iš *Galvės* salų, pernelyg neakcentuota pilies reikšmė. Kita vertus, pilis bei su ja susijusi kultūrinė atmintis visai ežerų erdvei suteikė išskirtinį folklorinį turinį. Net kelios salos ir kranto vietos siejamos su kunigaikščio Vytauto neva vykdytomis bausmėmis, pasakojamas padavimas apie paskendusį Kęstučio (arba Birutės) lobį.

Didžioji dauguma Trakų ežerų vardyno yra žvejų kultūros dalis. Tačiau dalis vietovardžių priklauso bendruomenės žinijai. Pirmiausia tai pasakytina apie sausumos vietų – salų ir krantų – pavadinimus. Amžius, lytis, darbo pobūdis, gyvenama vieta ir kilmės vieta – visi šie kriterijai lemia kiekvieno žmogaus santykį su ežerais ir jų pažinimą. Jie aptarti, analizuojant skirtingų žmonių asmenines dvasines patirtis.

6. KAITA IR TĖSTINUMAS

6.1. Trakai – žmonių miestas

Anna-Leena Siikala akcentavo, kad mus supantis kraštovaizdis nėra statiška erdvė. Veikiau dinamiška, nuolat pateikianti naujas bendruomenės gyvenimą atskleidžiančias reikšmes. Kai regimieji kraštovaizdžio artefaktai ir vietos yra siejami su praeities įvykių pėdsakais, šis kraštovaizdis tampa terpe, kurioje laikas ir erdvė susipina į mentalinius žemėlapius, apibūdinančius bendruomenę ir jos vietą pasaulyje. Šie mentaliniai žemėlapiai yra svarbūs individualios ir kolektyvinės savimonės formavimosi procesui (Siikala 2010: 141). Šiame darbe stengtasi atkreipti dėmesį į stabiluosius, laikų kaitą atlaikiusius ir simbolinį poveikumą visiems bendruomenės nariams išsaugojusius gamtovaizdžio ir miestovaizdžio bruožus. Ežerai, pusiasalis, medinis miestas, bažnyčia ir pilys, pagaliau, šv. Jonas Nepomukas – kiekvienas jų atskirai ir visi drauge yra *vietos dvasios (genius loci)* buveinės, pirminiai Trakų reprezentantai. Tačiau, žvelgiant į juos kompleksiskai, visą miesto erdvę regint kaip prasmingą kontekstą, galima kalbėti apie paradigminius jų santykius.

Lokalinį pasaulį galime pažinti, pasitelkę informacijos šaltinius, kurie padeda atskleisti subjektyvius mums rūpimų objektų vertinimus. Mūsų tyrime juos reprezentuoja vyresnės kartos Trakų gyventojai pasakojimai, elgsena ir jausenos, kurių dėka pažįstamas ne tik iš pirmo žvilgsnio vientisas Trakų kultūrinis kraštovaizdis, bet ir tam tikras prasmių tinklas, tarpusavyje susaistantis skirtingus objektus ir asmenis, epochas ir įvykius. Savojo gyvenamojo pasaulio patriotai M.Z., V.Č., I.P ir daugeliui kitų Trakus visų pirma suvokia per žmones.

Čia buvo vienas miestelis, vieni žmonės. Pažinojo nuo mažens kiekvieną ir ypatingai kuo nors... išsiskirdavo, tai kiekvienas elgdavosi taip, kaip jam išeina. [M.Z. 2008]

Я говорю, я своих сверстников знал от, этого, от *за моста до Rogatki*. [I.P. 2015]¹⁴⁰

Ну, что характерно для Тракай – это когда... Что никогда не было таких межнациональных каких-то между соседями. И в нашем небольшом городишке, вот, все жили неплохо: и татары, и евреи, и поляки, и русские, и караимы. [V.Č. 2011]¹⁴¹

Iki šiol daugiausia dėmesio buvo skirta pasaulėjautos tyrimams, o bendruomeniškumo tema vos tebuvo paliesta. Aptariant skirtingą erdvės suvokimą buvo kalbama ir apie etninį gyventojų pasiskirstymą, ežero pažinimą, taip pat vietos ryšį su tapatybe. Dabar norime pažvelgti į Trakus kiek kitaip – kaip į laiko, bendruomenės ir jos tarpusavio santykių suformuotą erdvę, bei išplėtoti pokyčių, įvykusių XX a. antrojoje pusėje, temą. Tai ir tyrimo dalyvių gyvenimo laikas. Vietiniai žmonės, dalindamiesi patirtimi, brėžia praeities ir dabarties ribą, kita vertus, jų gyvenimai ir sujungia šiuos du skirtingus laiko matmenis.

Tyrimo dalyviai praeičiai įvardinti vartojo tokias sąvokas, kaip „savas laikas“, „mano laikai“, „prie mano atminties“ ar tiesiog „buvo“ (plg. 4.1. skyriuje). Tačiau praeitis nelieka „už nugaros“, ilgainiui ji tampa vis svarbesnė ir netgi pradeda dominuoti erdvės, vietos, laiko, savęs ir kitų suvokimo lauke. Kitaip tariant, ji yra perkeliama į esamąjį laiką. Linijinė chronologinė laiko tėkmė dėl to nesuyra, tiesiog svarbu suvokti jos reliatyvumą, ne vien istoriškumą. Kaita žmogaus sąmonėje suvokiama ne kaip faktų seka, o kaip besikeičiančios dvasinės patirtys, kurios gali būti labai įvairios (plg. Jonutytė, Būgienė, Krasnovas 2013). Todėl tarp praeities ir dabarties gali įsiterpti net dešimtmečių intervalas, per kurį vieni kultūros reiškiniai nyko, užleido vietą naujiems, kiti transformavosi, o tretieji išliko nepakitę.

XX ir XXI amžiai keitė, bet neužgožė tų Trakų, apie kuriuos pasakojo vyresnės kartos tyrimo dalyviai: naujieji gyventojai susitiko su senbuviais, naujos

¹⁴⁰ Aš sakau, savo bendraamžius pažinojau nuo [*Užtiltės*] iki *Rogatkos*.

¹⁴¹ Na, kas Trakams charakteringa – tai kuomet... kad niekada nebuvo tokių tarpnacionalinių kažkokių nesutarimų tarp kaimynų. Ir mūsų nedideliame miesteliūkštyje, vat, visi gyveno neblogai: ir totoriai, ir žydai, ir lenkai, ir rusai, ir karaimai.

statybos vyko istorinio paveldo erdvėje, į daugiabučius kėlėsi gyventi ne tik naujieji miestiečiai, bet ir vietiniai žmonės. Ir dabar mieste netrūksta tokių kasdienės buities vaizdų, apie kuriuos rašė XIX–XX a. pradžios liudininkai arba pasakoję senieji trakiečiai. Pirmiausiai turėtume išskirti centrinę gatvę – viena kitą pratęsiančias dabartines Vytauto ir Karaimų gatves. Tai ne vieną amžių du miesto galus ir vietos žmones jungiantis stuburas bei informacijos sklaidos kanalas.

O caro laikais, tai kada iškūrendavo pirtį, jau galima maudytis – eina žmogus nuo Karaimų gatvės iki *Rogatkės* ir šaukdavo – „*Baby v baniu! Baby v baniu!*“¹⁴². Bobos imdavo *tazikus*, savo vaikus *podmyšku*, *i pošli v baniu kupatsia*¹⁴³. [M.Z. 2012]

Vienintelė visiems Trakams miesto pirtis ir jo kūrenimas kadaise visiems Trakams, visam miestui „*nuo Karaimų gatvės iki Rogatkės*“, tapdavo svarbiu savaitės įvykiu. Šis atsiminimas iliustruoja, kaip Trakuose žmogaus „balsas“ keliauja ir yra išgirstamas: jis sklinda gatve, iš lūpų į lūpas. Ir XXI a. miesto naujienas pirmiausia praneša ne laikraščiai ar interneto portalai, o žmonės. Ši informacijos sklaidos priemonė iki šiol visų žinoma kaip „Trakų radijas“. Sovietmečiu iš tiesų egzistavo Trakų radijas, kurio laidose buvo pranešama apie įvairias miesto gyvenimo aktualijas, kalbinami vietos gyventojai. Liko tik jos pavadinimas, pritaikytas sakytiniu būdu sklindančioms paskaloms įvardinti. Šis „Trakų radijas“ ne tik informuoja apie „čia ir dabar“ vykstančius ar neseniai įvykusius dalykus, bet ir praneša apie būsimus. Taigi, jis veikia kaip tam tikras orakulas. „Trakų radijas“ taip pat mėgsta aktualizuoti seniai pamiršus įvykius. Jis tarytum atminties institucija, kaupianti medžiagą tiek apie bendruosius reikalus, tiek apie kiekvieną miestietį atskirai. Deja, jau XX a. tarpusavio santykiai sumenko. Anot A.K., čia visi vieni apie kitus viską žino, kaip kaime, tačiau, susitikę gatvėje, apsimeta vieni kitų nebeatpažįstantys, mano, kad kaimyno bėda nebėra ir jo rūpestis, kaip mieste [A.K. 2013]. Kitaip tariant, sumažėjo nuoširdumo, atvirumo, pakantumo ir gerumo, rodomo vienas kitam. Todėl ir kolektyvinė žinią dažniau panaudojama piktam, o ne

¹⁴² Bobos, į pirtį, bobos į pirtį!

¹⁴³ Bobos imdavo savo bliūdus po pažastimi ir eidavo maudytis.

geriems tikslams. Vienas iš pagrindinių vyresnio amžiaus trakiečių nurodomų skirtumų tarp „praeities Trakų“ ir „dabartinių Trakų“ yra būtent sumažėjęs geranoriškumas, nes jie dar atsimena pagarba ir rūpesčiu apgaubtus tarpasmeninius santykius.

Anksčiau ėjau į mokyklą – tai kiekvienam senukui padedi vandenį atnešt, todėl, kad jam sunku. [...]. Kaip eini, tai su kiekvienu pasisveikini, todėl, kad pažįsti. [S.L. 2013]

Įeini į tuos Trakus – labai gražu buvo. Mediniai namukai, stogai mediniai. Prie kiekvieno suoliukas namuko. Žmonės labai geri buvo. O, kad žmonės geri buvo! O jau karaimai tai ten visai geri. [I.I. 2012]

Gerumas yra būtina moralinė sąlyga darniam įvairių tautybių ir skirtingų tapatybių sambūviui. Tačiau ką reiškia gerai sutarti arba būti geram tokiam mieste, kaip Trakai? Žiūrint iš savo asmeninę erdvę vertinančio šiuolaikinio žmogaus pozicijų, gyvenimas mažoje bendruomenėje, kurioje visi vienas kitą pažįsta, gali pasirodyti ne itin patrauklus vien dėl to, kad atskiro individo gyvenimas čia neapriklauso tik jam vienam. Kiekvienas asmuo – svarbi tos bendruomenės dalis. Svarbu ne tik pritapti prie kitų, bet ir kuo nors išsiskirti, tuomet žmonės turi apie ką kalbėtis. Galima pasakyti dar daugiau – aptarinėjant tokiu dalykus vyksta nuolatinis savosios lokalinės tapatybės kūrimas ir atnaujinimas.

Tuos bendruomenės narius, kurie buvo svarbūs miestui arba atstovavo kokiam nors viešajai įstaigai, trakiečiai atsimena vardais, pavardėmis, pravardėmis. Tai, visų pirma, šventikai, policininkai, valdžios atstovai, mokslininkai, daktarai. Ypatingu, visų atsimenamam herojumui tapo tarpukaryje, karo metu ir pokaryje dirbęs gydytojas *Krasnych* – „vienas daktaras ant visų Trakų“ [B.K. 2012]. Apie žmonių meilę šiam gydytojui pasakojo jo kolegė, Trakuose daugelio vyresnės kartos miestiečių žinoma *Lialios* vardu. Daktaras *Krasnych* buvo susirgęs ir išvežtas gydytis į Vilnių, o jam grįžtant visa gatvė buvo išpuošta gėlėmis. Daktarui mirus atsisveikinti atėjo minios žmonių – visi norėjo jam pabučiuoti ranką ir padėkoti už išgydymus. Net pirmasis

Trakų komunistų partijos sekretorius gerbė *Krasnych* už ištikimybę profesijai ir principingumą: sykį jis buvo priverstas laukti, kol daktaras apžiūrės anksčiau pas jį atėjusius ligonius.

Bet Krasnychą labai žmonės mylėjo. Labai. Jisai visur viską pats. [...]. Ligonis jam buvo svarbiausia. Viską mes, bet pas ligonį tuoj, be jokių kalbų [L.Š. 2014].

Kada jau jis iš ligoninės visgi pasveiko. Tai visa ligoninės gatvė buvo gelėm išbarstyta. Taip laukė jo sugrįžtant. Ir paskiau, kada numirė [...], tai pilna buvo žmonių. Bet, šita, vienas man įsiminė labai atminty. Kada gulėjo karste jau Krasnyhas, tai atėjo senukas toks, su pančiu tokiu užsirišęs, žilas va, ir stovi, ir verkia stovėdamas. [...]. Pabučiavo jam ranką ir sako: „Kiek šitos rankos gyvybių išgelbėjo“. Ir apsiverkė, pasimeldė ir išėjo. [L.Š. 2014]

Išskirtiniu asmeniu tokiam nedideliame mieste, kaip Trakai, gali tapti kiekvienos tautybės bendruomenės narys, bet, žinoma, dažniau aptarinėjami ir todėl ilgiau atsimenami aukštesnį visuomeninį statusą turintys asmenys: dvasininkai, gydytojai, įstaigų vadovai, verslininkai ar menininkai. Dažnai jų vardais pavadinamos ir tam tikros vietos. Pavyzdžiui, iki šiol prisimenama, kad dabartinės „Maximos“ parduotuvės vieta pietinėje Trakų dalyje vadinta *Malinovskio* vardu (sakoma *Prie Malinovskio*). Tai buvo vienas pirmųjų privačios parduotuvės savininkų po Nepriklausomybės atgavimo. Prisimenama jo kepta duona, kuri buvusi visai kito skonio, nei ankstesnė, sovietinė. Kitame miesto gale yra nedidelė parduotuvėlė, vadinama *Starikovičiaus* vardu. Einama *pas Starikovičių*, nepaisant to, kad ši parduotuvė seniai tam žmogui nepriklauso, dabar ten „Aibė“. 10 dešimtmečio pradžioje bene dažniausiai bendruomenė aptarinėjo nusikalstamo pasaulio atstovą, *mafijozą*, pravardė *Narkuša*. Visi žinojo, kad jis vairuoja tik „Alfa Romeo“ markės automobilius, daro poveikį politikų sprendimams, žinojo tikslią vietą, kur jam grasinta susidorojimu. O M.Z. prisimena kitą bendruomenės marginalą, dar tarpukariu Trakuose gyvenusį *Albinką*.

Buvo toks *Albinka* Trakuose. Neturėjo jis užsiėmimo. Kas jeigu blogai padėta, galėjo ir pavogti. Kalėjimo daug neduodavo. Du mėnesius, vieną mėnesį už vištų vagystę. Tai jis ateina, Trakuose pabūna, – neturi užsiėmimo. Ką nors pavogia, policija pagauna, porai mėnesių uždaro. Pasitinka Albiną: „Albinai, kur tu buvai?“ „O! Aš į Ameriką vaikštinėjau“. „Kaip į Ameriką? Juk į Ameriką garlaiviu reikia plaukti, o ne šita...“ „Ką tu, aš žinau kelią į Ameriką, pėsčias nueisi. Jeigu nori, aš tau parodysiu. Čia vat išeisi, parplauksi ežerą į Varnikėlius, už Varnikėlių yra miškelis toksai, ten upelis toksai yra, pereini. Sausa koja pereisi tą upelį. Dar pora kilometrų – ir jau Amerika“. „Ką tu čia paistai, ką čia meluoji?!“ „Jei nori, einam, aš tau parodysiu kelią“. Va toks buvo *bajarščikas*. [M.Z. 2008].

Trakuose vis atsiranda valkataujančių žmonių, dažniausiai vadinamų „bomžais“. Miestiečiai tokius asmenis pažįsta ir neretai sugalvoja jiems pravardes. Jau XXI a. vienas valkata dėl panašumo į pagrindinį sovietmečiu populiaraus kino filmo „Čigonas“ herojų buvo vadinamas *Budulajumi*. Dažnas trakietis savo pastebėjimais, ką šis žmogus veikia, ką kalba, kaip apsirengęs mėgo pasidalinti su kaimynais. Matyt, ir tarpukariu gyvenęs *Albinka*, ir šių laikų (neseniai miręs) *Budulajus* gyveno panašų gyvenimą, ir bendruomenėje turėjo išskirtinį statusą. I.I. prisiminė, kad miestui buvo svarbūs ir suoliukai prie namų. Ant suoliukų susėdusių kaimynų vaizdas įsimena visam likusiam gyvenimui. Sėdėjimas ant suoliuko, stovėjimas prie tvoros ar kitoks regimas buvimas prie savo namų – liudija atvirumą bendruomenei. Trakuose būti matomam, girdimam, atpažįstamam – tai natūralus psichologinis būvis, kurio nesibijoma ir nevengiama. Visiems žinoma ir tavo tautybė, ir išpažįstamas tikėjimas. Šiuo atveju galima kalbėti apie tradicijas, bendrabūvio kultūrą, jos tęstinumą – tokie bendruomenės narių santykiai gali būti suvokiami kaip įprasti, net prigimti, įgyjami šeimoje, kieme, gatvėje, mokykloje.

Vis dėlto neišvengiamos ir konfliktinės situacijos, kurias provokuoja susidūrimas su *kitu*. Bet pasitaikantys kivirčiai, etniniu pagrindu kuriamos pravardės, niekada nevirsta antagonizmo pliūpsniais.

Iš istorinių šaltinių pasiekę žinios apie XVII a. vykusį totorių *pogromą* ar XX a. žydų žudynės suvokiamos kaip nulemtos išorinių veiksnių, dėl jų pasekmių tyrimo dalyviai iki šiol nuoširdžiai apgailestauja. Pirmąjį įvykį M.Z., apmąstydamas

knygose perskaitytą informaciją, vertino kaip „juodą Trakų istorijos dėmę“. Jo nuomonė grindžiama viso gyvenimo išmintimi, įsivaizdavimu, kokie Trakai turėtų būti. Tokio pasaulėvaizdžio ištakos – vaikystėje: gyventa miesto centre, kur kiekvienas kaimynas buvęs vis kitos tautybės, pats būdamas karaimas, pradinėje mokykloje jis pramokęs ir katalikiškų maldų.

[...] čia nebuvo jokių klausimų, ar tu toks, ar tu kitoks. Pavyzdžiui, tėvas reikalavo, kad jeigu aš susitinku su lenku, aš turiu pasisveikinti su juo lenkiškai – „*Dzien dobry, panu*“. Jeigu aš susitinku su žydu, aš „*Gud morgen*“ sakydavau. Taip kad šitos tautinės... tautinių barnių niekada Trakuose nebuvo. [M.Z. 2008]

Niekas tada neklausė, kokios tautybės, Dieve mano. Nebuvo tokių. Trakuose buvo žydų, karaimų, lenkų, lietuvių, rusų. Ir visi drauge gyveno. Visi nesibardavo, nesimušdavo, niekas neklausinėjo, kokios tu tautybės. Visi ėjome į tą pačią mokyklą. Tik tai mes, karaimai, ėjom vakarais į karaimų mokyklą, kur mokė religijos, kalbos ir taip toliau. A tikyba dėstyti ateidavo į mokyklą kunigas. Tai katalikai, jie [gudavo paskaitas mokykloje], o mes – karaimai, žydai, rusai – laisvą pamoką turėjom. Vaikai išdykauja visą laiką. Tai kunigas ateidavo: „Marš į klasę“. Visus suvarydavo į klasę. „Paklausysit, nieko nepakenks jum. Nieko nepakenks“. Vo. Tai aš moku lenkiškai pamaldas, moku, galiu už kunigą būti. Taip, kad vaikystė praėjo. [M.Z 2010]

Pradinės mokyklos patirtys paskatino M.Z. ir rimčiau pasidomėti kitomis religijomis, palyginti jas su karaimų tikėjimo dogmomis ir tekstais. Vis dėlto Trakų lokalinėje kultūroje domėjimasis *kito* religija, lankymasis kitos konfesijos maldos namuose, nebuvo dažnas reiškinys, priešingai – skirtingų konfesijų trakiečiai aplankydavo vieni kitų maldos namus tik išskirtinėmis, visai miesto bendruomenei ar tarpasmeniniams santykiams svarbiomis progomis, dažniausiai per vestuves ar laidotuves. Iš jų susidarydavo nuomonę apie iš pirmo žvilgsnio panašias religijas: pavyzdžiui, sentikių ir stačiatikių arba karaimų ir žydų. Tokiu būdu įgytas supratimas nebūtinai atitiko tikrovę, tai jau trumpai aptarėme, kalbėdami apie karaimų tikyba

(plačiau 4.4. skyriuje). Tačiau draugiškiems bendruomenės narių tarpusavio santykiams svarbesnė yra pastanga suprasti *kitą* ir pripažinti kitam teisę būti *kitokiu*.

Starovėrai ir rusai – ne tas pats. *Starovėrai* kaip maldosi! Kai mirė žmogus – tai dieną ir naktį. Velykos taip pat – dieną ir naktį. Aš buvau kaip *starovėrai* maldosi, ir buvau cerkvėj. Gavau papeikimą. Nuo pirmo sekretoriaus partijos. O buvo vedėja tokia [...], kuri paskundė. Aš sakau, kad buvau ne karaimų, o rusų bažnyčioj. Niekas nežiūrėjo. Buvau visą naktį [...]. Ateina su *padsvėčniku*¹⁴⁴ šitas popas – „*Isus voskres, bogu molitsa nado*“¹⁴⁵. Ir tu turi pasakyt šitą žodį, ir viskas. Neišeis, kol tu nepasakysi. [...] Daug žmonių buvo. Pilna cerkvė rusų. Penki metai atgal buvau Vilniuje pas *starovėrus* bažnyčioje. Užėjau, taip pat man pasirodė. Mirė žmogus – tai *striošnas* dalykas, kiek maldų. Niekas neišeina rūkyt. Maldosi, maldosi, maldosi. [...] Iš Vilniaus atvažiuoja ir nei valgo, nieko – *i dajot*¹⁴⁶. Tik maldas skaito. [...]. Ten ir Vilniuje cerkvėje laisvai buvau, o čia buvo popas pažįstamas. Buvau ir pas lenkus bažnyčioje, [o ką aš blogo darau?] [Z.R. 2013].

Kokią religiją žmogus atstovauja, dažniausiai atpažįstama iš tam tikro jo elgesio. Kuo jis sunkiau suprantamas, tuo egzotiškesnė ir keistesnė atrodo ir religija. Iš kitoniškumo trakiečiai nevengdavo ir pasijuokti. Prisimenama, kad vaikėzai per žydų pamaldas į sinagogą prileisdavo varnų [S.S. 2013], o karaimams tą religinio kalendoriaus dieną, kai jie turėdavo būti namie ir atgailauti už nuodėmes, pro langą įmesdavo katiną [I.P. 2015]. Apie nepagarbius išsišokimus kaip mat būdavo informuojami suaugusieji, kurie dėl tokio elgesio savo atžalas bausdavo ir gėdindavo. Vis dėlto ir suaugusieji nepraleisdavo progos pajuokauti. Prisimenamos anekdotiškos situacijos. M.Z. ir V.Č. papasakojo, ką buvo girdėję dar iš savo tėvų ir senelių: anksčiau miesto vaikinai ar vyrai per stačiatikių Velykas mėgdavo nueiti cerkvę, nes šios šventės metu, sveikinant su Kristaus prisikėlimu, pagal rusų tradicijas buvo galima pasibučiuoti su moterimi. Sunku pasakyti, ar tokie pasakojimai paremti tikrais įvykiais, ar tai anekdotas, tačiau pasakotojo vartojamas

¹⁴⁴ Žvakide.

¹⁴⁵ Kristus prisikėlė, reikia Dievui melstis.

¹⁴⁶ Ir duoda

žodis „christosovatsia“ (sveikinama su Velykomis ir būtinai tris kartus bučiuojamasi į skruostus) rodo, kad ši realija gerai pažįstama:

Anekdot jest, smiejon sie takie. Tego... ze na Wielkanoc trzeba iść do cerkwi i wstać koło pienknej dziewczyny albo pienknej [...] kobiety, nu i pozdrowić jej. No, mówi – „Isus woskres“, nu odpowiada – „Vo istinu woskres“. Nu i trzeba wtedy pocałować [...], czyli „christosawatsa“, tak że tak powiem. [V.Č. 2013]¹⁴⁷

Atsimenami ir pasakojimai apie žydų Velykas. Nuo viduramžių gajūs prietarai, kad žydai velykinės duonos – macų – kepimui naudodavę krikščionių vaikų kraują. Tėvai prieš Velykas gąsdindavo tokiomis istorijomis vaikus, o šie savaite iki šventės ar šventės metu nuoširdžiai bijojo artintis prie žydų namų.

Мы очень боялись евреев. Мы так боялись! Были пустивши такую сказку, что евреи берут кровь и пекут на пасху мацу [...]. И эту мацу дети в школу приносили, эту мацу кушали [...]. А нас родители напугавши были, чтоб дети не ходили [...]. Нельзя было малым детям ходить перед Пасхой. А я пришла, он молился так вот – “Vu vu vu”. Как я испугалася, как я ничего не купила забыла, как я выбежала, как яички два в моих руках растиснулись. Он за эти яйца две тетрадки должен был дать. Бедно люди жили до войны. Очень бедно в Тракай. [V.P. 2013]¹⁴⁸

Pasakojime atsiskleidžia paradoksali situacija – nors ir baimindamiesi, kad jų kraujas nebūtų panaudotas macų tešlai, krikščionių vaikai mokykloje noriai macais vaišindavosi kartu su žydų kilmės bendraamžiais (plg. Anglickienė 2006: 144). Karaimų vaikai dalindavosi savo Velykų paplotėliais – tymbylais, o krikščionys –

¹⁴⁷. Yra anekdotas, juokaudavo taip. Na... kad per Velykas reikia eiti į cerkvę ir atsistoti prie gražios merginos ar moters [...], na ir pasveikinti ją. Na, sako „Kristus prisikėlė“, na, o atsako – „Tikrai prisikėlė“. Na ir reikia [ją] pabučiuoti [...], arba „christosavatsia“, taip pasakysiu.

¹⁴⁸. Mes labai bijojome žydų. Mes taip bijojome! Buvo paleista tokia pasaka, kad žydai ima kraują ir Velykoms kepa macą. [...] Ir šitą macą vaikai atnešdavo į mokyklą, šitą macą valgėme. [...] O mus tėvai buvo išgąsdinę, kad vaikai nevaikšiotų. [...] negalima buvo mažiems vaikams vaikščioti prieš Velykas. O aš atėjau, jis taip vat meldėsi “Vu vu vu”. Kaip aš išsigandau, kaip aš nieko nenupirkau užmiršau, kaip aš išbėgau, kaip du kiaušiniai mano rankose ištižo. Jis už tuos kiaušinius du sąsiuvinius turėjo duoti. Skurdžiai žmonės gyveno iki karo. Labai skurdžiai Trakuose.

margučiais. O dalinimasis padeda įveikti baimę ir prietarus, ypač vaikystėje, kol jie dar sąmonėje neįsiskynę.

Visi kalbinti žmonės labai palankiai vertino žydų parduotuvėles, pasitikėjimu grindžiamus prekybinius santykius: turėjai pinigų, ar ne, galėjai užėiti pas žydą į parduotuvę ir pasiimti, ko reikia, tik pažymėti pirkinį žurnale. Ir susimokėti buvo galima ne tik pinigais, bet ir natūrinėmis prekėmis, pavyzdžiui, kiaušiniais. V.P. mini, kad nuoširdžius tarpusavio santykius lėmė ir visus trakiečius vienijęs *neturtas* (plačiau 6.3. skyriuje). Net žydai ar karaimai, kurie kitų tautybių gyventojų buvo laikomi kiek turtingesniais (plg. 5.4. skyriuje), savo buitimi ir apranga nedaug tesiskyrė ir buvo pripažįstami savais – tai yra, tokiais pat vargšais, kaip ir likusieji.

Vyresnių žmonių atsiminimuose praeitis dažnai vertinama pozityviau, nei dabartis. Ypač, jei kalbama apie dalykus, kurie pasakotojui svarbūs. Šave tikrais trakiečiais laikę tyrimo dalyviai visuomet pabrėždavo, kad anksčiau ir žmonių tarpusavio santykiai buvo geresni, o Trakų naujakuriai dažniau minėjo neigiamas tų santykių puses. Susidūrus žmonėms iš skirtingų vietų ir kultūrų neišvengiamai randasi ir priešiškus, ir tik tiesioginiai asmeniniai kontaktai gali padėti geriau pažinti vienas kitą, skirtumus ir panašumus, tai, kas *sava*, ir tai, kas *a priori* suvokiama kaip *svetima*.

6.2. Besikeičianti bendruomenė

Tyrimo dalyvių pasakojimuose atsispindi ir demografiniai, ir urbanistiniai miesto pokyčiai. Įvairiais amžiais, po karo ar maro negandų, Trakų bendruomenė turėdavo vis iš naujo atsikurti, todėl ir XX a. antrosios pusės socialinius ir kultūrinius pokyčius galima vertinti kaip tam tikrą atsikartojimą (plačiau 3.4. skyriuje). Sakytiniai liudijimai apie XX amžių padeda iš dalies suprasti ir ankstesnių laikų patirtį. Vienais atvejais pokyčius sąlygojo istorinės aplinkybės, kitais – vietos gyventojų karjeros ar kitokie asmeniniai siekiai, susiję su besikeičiančiu miesto gyvenimu.

M.Z. užsirašė į savanorius vos Vokietijai paskelbus karą Lenkijai. Jis visą vaikystę svajotojo tapti karininku. Karaimai tokią karjerą rinkdavosi itin dažnai, nes

šis pasirinkimas buvo vertinamas nuo Vytauto laikų. Be to, kadaise kareivių buvo ir M.Z. tėvas, kuris vakarais nuolat pasakodavo apie Pirmojo pasaulinio karo įvykius ir patirtus nuotykius. Šį troškimą stiprino ir tarpukaryje Trakuose buvęs lenkų kariuomenės pasienio dalinys. Kareiviai kas sekmadienį žygiuodavo į bažnyčią, o M.Z. stengėsi nuo jų neatsilikti.

Aš svajoju, vaikas būdamas... ne vaikas, nu vo dvylika, trylika, keturiolika, penkiolika metų būdamas, aš labai svajoju apie karinę karjerą. Aš labai norėjau. Čia buvo Trakuose, batalionas pasieniečių stovėjo. Kariškiai, kurie saugojo Lietuvos sieną. Kiekvieną sekmadienį juos vesdavo į bažnyčią. *Orkestr v peredi*¹⁴⁹ – tū tū tū tū tū. Aš kai išgirstu – bėgu greičiau pasitikti juos. Ir kada su tais kareiviais aš einu koja į koją – viens du, viens du. Jie ateidavo į bažnyčios aikštę, palikdavo savo ginklus, vieną kareivį palikdavo saugoti, a visi kiti eidavo į bažnyčią. Ir man šitas...[...]. Labai aš norėjau kariškiu būti. Ir padaviau pareiškimą stoti į... puskarininkų mokykla buvo prie Varšuvos, Konin yra toks miestelis. Padaviau pareiškimą, patikrino akis, atsiuntė čia, sako: „*Negodišsia, dorogoj tovarščj*“¹⁵⁰, regėjimas blogas“. Nu ir nepriėmė. [...] Kokia perspektyva būtų buvusi – aš nežinau. Jei būtų Lenkija likusi, aš nežinau kaip. A tarybiniais laikais aš baigiau vidurinę, a paskiau stojau į institutą, baigiau institutą, ir turiu diplomą. Ir maža to, aš užsidirbau „*Zasluženyj ekonomist Litovskoj SSSR*“¹⁵¹. Dabar lenkai mane apdovanojo vėl vo šitu „*zaslužonec dlia kultury polskiej*“¹⁵². A tada – kokia mano perspektyva buvo? Agurkai? Anksti rytą ketvirtą valandą reikia keltis, reikia laistyt agurkus, ir taip toliau, ir taip toliau. Taip kad žmogaus gyvenime ne viskas... ne viskas išsipildo, kas norisi. Aš labai norėjau būti kariškiu, labai. [M.Z. 2012]

Žvelgdami iš laiko perspektyvos, šį vaikišką marširavimą paskui kareivius galime interpretuoti kaip pirmuosius M.Z. žingsnius iš Trakų, mylimo miesto, kuris, deja, siūlė tik vieną ir pernelyg ankštą gyvenimo būdą – agurkų auginimą. Nors svajonė tapti karininku neišsipildė, o karu teko nusivilti, M.Z. toliau lavinosi ir nemažai gyvenime pasiekė. Ir vyresnieji karaimai per karą turėjo nutraukti mokslus,

¹⁴⁹ Orkestras priekyje.

¹⁵⁰ Netinki, mielas pilietis.

¹⁵¹ Nusipelnęs Lietuvos TSR ekonomistas.

¹⁵² Nusipelnęs lenkų kultūrai.

tačiau pasibaigus istorinėms negandoms, juos tęsė net būdami suaugę. Prisimenama, kaip pokario Trakų vidurinės mokyklos klasėse drauge su paaugliais sėdėdavo jau ūsuoti karaimų vyrai [S.J. 2012; I.P. 2015]. Daugelis kitų tautybių trakiečių žavisi šia karaimų savybe: jie, nepaisydami visų pokario sunkumų, stengėsi ne tik baigti mokyklas, bet ir stoti į institutus, universitetus, o vėliau tapo mokslininkais, dirbo vadovaujama darbą.

Kitas karaimas, S.P., išvyko iš Trakų su pirmąja repatriacijos į Lenkiją banga. Jo gyvenimo pasakojimas liudija, kad pokyčiai vyko ne tik Trakuose, – keitėsi visa Lietuva, visas regionas, visas pasaulis.

Nors karaimams nebuvo suteikta teisė išvykti į Lenkiją – anot S.P., lietuviai karaimus laikė svarbiu Vytauto palikimu, todėl legaliai išvažiuoti jiems neleido, – tačiau pasakotojui pavyko patekti į repatrijuojančiųjų sąrašą ir išvykti. Pagrindinė jo pasitraukimo priežastis – nesutarimai su naująja valdžia, kuri jam pasiūlė bendradarbiauti su NKVD, bei tapatinimasis su lenkų kultūra. Jis labai detaliai papasakojo, kaip kirto Lietuvos-Lenkijos sieną, kaip stebėjo laiko kaitos ženklus. Ypač simboliškai atrodo geležinkelio bėgių keitimas: Lietuvoje liko rusiški-cariniai bėgiai, o Lenkijoje kaip tik jo kelionės metu buvo įrengiami nauji – europietiški. Taip buvo atskirti du geopolitiniai pasauliai ir dvi epochos. Svarbu, kad S.P. norėjęs atvykti į Lenkiją iki akademinų metų pradžios, nes suvokęs, kad be mokslų neturės ateities.

[...] V Lentvaris przed odjazdem pociongu zbiera sie cała grupa i czekają na przyjazd pociongu. I jest przy tym pełnomocnik do spraw repatriacji. Litewski i polski. Litewski pełnomocnik pyta, czy ja mam karte repatriacyjną. Ja mówię – mam. Proszę pokazać. Wyciongam z kieszonki i pokazuje. A on jego choba do swojej kieszonki. „Jūs karaimas, jums važiuoti negalima“. A za pietnaście minut przychodzi pociong Vilnius - Gardinas. Co robić? – pytam polskiego pełnomocnika. A on mnie mówi, że na granicy jest spis naszej grupy. I czasem było tak, że pogranicznik nie sprawdzał dokumentów, tylko według listy przepuszczał. Więc, jeżeli pan pojedzie tym pociongiem z całą grupą, to takie możliwości istnieje. Niepewne, ale możliwe. Ale tylko teraz, tylko z grupą [...]. Nu, wienc ja, kryjone sie przed Litwinem, wsiadam do pociongu i jedziemy do Grodna. W Grodnie szukamy jakiegoś samochodu, żeby

dojechać do granicy. [...]. Ale już dalej pociongi nie ido, bo stacja kolejowa, do której dochodzi pociong posażerski też z Grodna. Jakiś tam cienzarówka złapaliśmy, jedziemy z bagażami do granicy. [...] Już jest mróz. Pierwszy chyba mróz jesieni. A rano pogranicznik wzywa naszą grupę z tymi walizkami. [...] On rzeczywiście wycionga listy naszej grupy i po oczeredi czyta nazwiska i pszepuszcza. I wyczytał tak i moje nazwisko. Nu i ja z tymi walizkami pszeszedłem. Tam jest tak dużo samochodów cienzarowych, wojskowych, bo wszyscy jadą do Niemiec po trafiejnyje zdobyczy. Więc w tamtą stronę na zachód oni jadą puste. Zlondujemy sie do jakiegoś samochodu i mamy dojechać do stacji kolejowej. [...]. Dojeżdżamy do stacji, wylondowujemy sie, dowiadujemy sie, że pociongi nie chodzą, bo akurat zmieniają szerokość toru. Przed tym tam był szerokie tory sowieckie, czy jeszcze carskie rosyjskie, bo tą trasą szli transporty wojskowe [...], a to już jest zakończona wojna, bo wojna zakończyła się, jak wiadomo, dziewiontego maja, a to już jest październik. Wienc zdecydowano, że trzeba znowuż te tory zmniejszyć, zwenzić na polski, na europejskie. I pociongi przez kilka dni mają nie chodzić. [S.P. 2015]¹⁵³

Apie iš Trakų repatriavusių lenkų ir kitų gyventojų patirtis žinome labai mažai, todėl S.P. pasakojimas šiek tiek užpildo šią spragą. Iš Trakų išvyko labai daug žmonių, tad repatriacija ir migracija yra svarbi ir iš esmės atskiro tyrimo reikalaujanti tema.

S.P. atsakymas į klausimą, kur jo tikrieji namai, buvo viena jautriausių šio tyrimo akimirkų. Jis su ašaromis akyse teištare vieną žodį – „Trakai“, kuriame viskas

¹⁵³ Prieš išvykstant traukiniui Lentvaryje susirenka visa grupė ir laukia atvykstančio traukinio. Ir ten yra įgaliotinis repatriacijos klausimu. Lietuvos ir Lenkijos. Lietuvos įgaliotinis klausia, ar aš turiu repatriacijos kortą. Aš atsakau, kad turiu. „Prašau parodyti“. Ištraukiu iš kišenės ir rodau. O jis įsideda į savo kišenę: „Jūs karaimas, jums važiuoti negalima“. O už penkiolikos minučių atvyksta traukinys Vilnius-Gardinas. „Ką daryti?“ – klausiu lenkų įgaliotinio. O jis man atsako, kad prie sienos yra mūsų grupės sąrašas. Ir kartais nutikdavo taip, kad pasienietis netikrindavo dokumentų, tiktai perskaitydavo sąrašus. Todėl, „jei ponas važiuos tuo traukiniu su visa grupe [...]“. Todėl aš, vengdamas lietuvių, įsėdu į traukinį ir važiuoju į Gardiną. Gardine laukiame kažkokio automobilio, kad galėtumėm nuvažiuoti iki sienos. [...] Bet toliau traukiniai neina [...]. Pasigauname kažkokį sunkvežimį, važiuojame su savo manta iki sienos. [...] Jau šąla. Gal pirmi rudens šalčiai. Iš pat ryto pasienietis išskviečia mūsų grupę su visais lagaminais. [...] Jis, žinoma, išsitraukia mūsų grupės sąrašą, iš eilės skaito pavardes ir praleidžia. Taip perskaitė ir mano pavardę. Na, ir aš su tais lagaminais persėdau. Ten tiek daug krovinių ir karinių automobilių, nes visi važiuoja į Vokietiją trofėjų parsigabenti. Tuo tarpu į priekį važiuoja tušti. Todėl mes pasigauname kažkurį automobilį ir važiuojame į traukinių sotojį. [...] Atvykstame prie stoties, išlipame, išsiaiškiname, kad traukiniai nevažiuoja, nes keičia bėgių plotį. Iki tol buvo platūs sovietiniai, arba net caro laikų bėgiai, kuriais gabendavo karo transportą [...], o čia jau karas pasibaigęs, nes karas, kaip žinoma, pasibaigė gegužės devintą, o dabar jau spalio. Nutarta, kad reikia vėl tuos bėgius pakeisti, susiaurinti kaip Lenkijoje, pakeisti į europietiškus. Ir traukiniai turi kelias dienas nevažiuoti.

tilpo, buvo akivaizdu, kad šiam devyniasdešimties metų senoliui nėra mielesnės ir artimesnės vietos. Nors sienos atviros, tačiau sugrįžimas gerokai sudėtingesnis, nei jaunystės kelionė į Lenkiją – antroji tėvynė susaisto ne ką mažiau, nei pirmoji.

Lenkė A.B. pasirinko kitokį kelią. Nors ir galėjo išvykti iš Trakų, ji griežtai apsisprendė likti čia. Kai jos šeima nusprendė pasinaudoti repatriacijos teise, ji saviškiams pagrasinusi „palįsti po traukiniu“, jei ją vers išvažiuoti. A.B. pakluso ne ateities ir geresnio gyvenimo vizijai, o vietos šauksmui. Ji jau daug metų gyvena viename Trakų daugiaaukščių, tačiau, kol buvo sveika, vis stengdavosi nueiti ten, kur anksčiau stovėjo jos šeimai priklausęs medinis namelis, sudegęs per 1947 m. gaisrą miesto centre (plačiau 5.3. skyriuje). Net ir gyvendama Trakuose, ji tebesiilgi tos vietos, kurią laikė sava.

[...] „Если вы поедите, то я под почионгем брошусь“. И они ради меня [остались].[...] Мне вот тут тянет, аж мне тут пахло. Еще сейчас я привыкла, а я ведь родилась там [где *Зимова дорога*], меня там так и тянуло. Так уже старость, мне ноги болят, я ходить не могу, а так меня там... Мне Тракай – все. Я Тракай никогда ни за что. Как уезжаю там за границу – я не представляю. Я помню, ездила в гости к своим в Польшу. Они говорят – „Во тут родина...“. Я мувие – „Не, Тракай родина“. Тракай мне родина [...].Тракай мне все. Я очень люблю Тракай. [A.B.2012]¹⁵⁴

Apie tai, kad Trakai yra gražūs ir mylimi, A.B. interviu metu pritarė ir kitos ant suoliuko sėdėjusios skirtingų tautybių moterys – rusė sentikė, lenkė, baltarusė, lietuvė. Jos visos gyvena daugiaaukščiuose namuose ir dažnai susirenka pasėdėti lauke. Ši tyrimo akimirka buvo svarbi, nes parodė, kad net ir XX a. pokyčius simbolizuojančioje pietinėje miesto dalyje gali tarpti tokia pat bendravimo kultūra, kaip ir „mediniuose Trakuose“. Tarpusavio santykiams puoselėti svarbus buvo ir

¹⁵⁴ Jeigu jūs važiuosite, tai aš po traukiniu krisiu“. Ir jie dėl manęs [liko] [...]. Mane čia taip traukia, kad man čia net kvėpėjo. Dabar jau pripratau, o juk gimiau ten [kur Žiemos kelias], mane ten traukė. Taip jau senatvė, man kojas skauda, aš vaikščioti negaliu, o taip mane ten... Man Trakai – viskas. Aš Trakų niekada nė už ką. Kaip išvažiuoju ten į užsienį – aš neįsivaizduoju. Aš atsimenu, važiavau į svečius pas saviškius į Lenkiją. Jie sako: „Va, čia tėvynė...“. Aš sakau: „Ne, Trakai tėvynė“. Trakai man tėvynė. Trakai man viskas. Aš labai myliu Trakus.

aptartasis suoliukas. Nesvarbu, ar jis prie nuosavo namelio, ar prie daugiaaukščio – tokia vieta suartina žmones, moko jautrumo vienas kitam.

Tiesa, susėsti ant suoliuko ir surasti bendrą kalbą pavyko ne visiems į Trakus naujai atsikrausčiusiems žmonėms. Dalis jų čia atkeliavo nelaimių genami. Pritapti trukdė toli paliktų namų ilgesys, tapatybės klausimai ir gyvenimo traumos. Galima prisiminti dramatišką P.T. gyvenimo istoriją (plačiau 5.5. skyriuje), kitą jos pasakojimo fragmentą, šįsyk iliustruojantį, su koku kultūriniu kraičiu kai kurie naujakuriai atsikėlė gyventi į Trakus, užpildydami tuščias, repatrijavusių lenkų ir holokausto metu nužudytų žydų paliktas erčias.

После войны, вот, в сорок пятый год война кончилась, и взять шесть семь лет, как я приехала сюда. Там был голод, смертность большая. Ой, страшно. Ну ничего не оставалось кроме камней. Никаких продуктов не было, щавиля не было. Ничего небыло. Голод гнал сюда. Тут большинство смоленских и за Смоленском есть города, приезжали сюда. В начале ходили, просили милостыню. Потом перестали подавать, сказали – „Надо идти работать, а не просить“. Потом устраивались на работу. Я тоже устроилась, еще мне было только девять лет... [P.T. 2013]¹⁵⁵

Baltarusė Z.K. taip pat atvažiavo į Trakus be nieko, iš „išdegintos žemės“. Vaikystėje likusi be motinos, mačiusi kaip „didelę rusišką krosnį“ degantį Vitebską (rus. *как большая русская печка горит Витебск*), karo metu buvusi vokiečių lageryje ir išgyvenusi bombardavimą, ji grįžo su tėvu ir pamotė tėvynėn, kur jų niekas nelaukė. Netrukus tėvą už tai, kad jis buvo vokiečių darbo stovykloje, apkaltino išdavyste ir išsiuntė į Sibiro lagerius. Pamotė atsisakė ją prižiūrėti. Du kartus praradusi dokumentus Z.K. liko visiškai viena, be tėvynės ir tapatybės. Vėliau ta pati pamotė, atradusi šalia Trakų giminaičius, pasikvietė ir Z.K., kad būtų drąsiau gyventi naujoje vietoje. Sutikusi atsikelti į Trakus, vėliau ji vis stengėsi iš čia ištrūkti.

¹⁵⁵ Po karo, vat, keturiasdešimt penktais metais baigėsi karas, ir po šešių septynių metų aš čia atvažiavau. Ten buvo badas, didelis mirtingumas. O baisu. Na nieko neliko, tik akmenys. Jokių produktų nebuvo, rūgštynių nebuvo. Nieko nebuvo. Badas čia varė. Čia dauguma smolenskiečių ar už Smolensko yra miestų, atvažiuodavo čia. Iš pradžių vaikščiojo, prašė išmaldos. Paskui nustojo duoti, pasakė: „Reikia eiti dirbti, o ne elgetauti“. Po to susiradom darbą. Ir aš susiradau, man dar buvo tik devyni metai...

Jai pasisekė išvykti į Kauną mokytis ir dirbti. Ten išmoko lietuvių kalbos ir prisirišo prie miesto, prie stiprios stačiatikių bendruomenės. Tuo tarpu su Trakais, į kuriuos vėl teko sugrįžti po tėvo mirties, susiklostė analogiški santykiai, kaip su pamote, – priverstiniai. Čia ji gavo kambariuką komunaliniame name, tokį patį mažą, kaip ji pati. Iš Z.K. teksto matyti, kad po karo jai neliko nieko, tik maldos, kurių buvo išmokiusi senelė. Toks buvo jos kraitis. Todėl ir Trakuose jai svarbiomis tapo tik su jos naująja tapatybe susijusios vietos – kambariukas su ikonomis bei cerkvė.

А когда немцы заступили, в первую очередь Белоруссию сразу заняли. И тут неожиданно всё. Сколько тут повывозили! Всех. На работы... Им жешь там бомбят, а надо рабочую силу. Ну вот. И нас всех вывезли. От так. Так вот видишь – он [отец] в одном лагере побывал, а когда приехал с того лагеря, так в этот лагерь попал сразу. [...]. Ну и все, не вернули. А мы сидим где? – одни коробки в Витебске. Ни одного дома нет. Вот стены, и все. Коробки побитые и все. А сестра маленькая была. Она же на десять лет моложе... [...]. Ну что его – без следствия, сразу, этапом в вагон телячий, и все. [...] На Калыму, в Воркуте. [...]. Ну, я что? Когда бабушка меня с детства научила молится, что я умела, то я молилась – “Богородицу” читала, “Отче наш”. [Z.K. 2013]¹⁵⁶

Abi šios moterys neturėjo kur grįžti, nes jų vaikystės namai buvo sunaikinti. Kitaip jaučiasi tie žmonės, kurie turi ką prisiminti ir ko ilgėtis. *Rogatkės* gyventoja I.R. turėjo mylimą Gardiną. Čia atitekėjusi ukrainietė A.M. turi gimtąjį Dubno kaimą vakarų Ukrainoje. Jos vaikystė taip pat buvo labai sunki: anksti mirė motina, po karo teko gyventi pusbadžiu, o tėvas susirado pamotę ir „nė grašio“ visą gyvenimą nedavė. Ištekant jos visas turtas buvo tik „sauja žemių nuo motinos kapo“. Tačiau šita sauja kaip bambagyslė siejo ją su tolima tėvyne. Gyventi Trakuose padėjo ne tik įgimtas komunikabilumas, bet ir pasitikėjimas likimu. Vienas senolis iš Dubno

¹⁵⁶ O kada užėjo vokiečiai, pirmiausia iškart užėmė Baltarusiją. Ir čia viskas netikėtai. Kiek čia išvežė! Visus. Į darbus... Jiems juk ten bombarduoja, o reikia darbo jėgos. Tai vat. Ir mus visus išvežė Vat taip. Tai vat matai – jis [tėvas] viename lageryje pabuvo, o kai atvažiavo iš to lagerio, tai iškart pateko į tą lagerį [...]. Na ir viskas, negražino. O mes kur sėdim? – vienos dėžutės Vitebske. Nė vieno namo nėra. Vat sienos, ir viskas. Dėžės sugriautos – ir viskas. O sesuo buvo maža. Ji jum dešimčia metų jaunesnė... Na ką ji – be teismo, iškart, etapu į gyvulinį vagoną, ir viskas. [...] Į Kalymą Vorkutoje. [...] O ką aš? Kai mane senelė nuo vaikystės išmokė melstis, ką aš mokėjau, tą ir meldžiausi – „Sveika Marija“ skaičiau, „Tėve mūsų“.

visiems girdint išpranašavo, kad ji ištekės už „vokiečio“ ir gyvens kitoje šalyje. Tuo „vokiečiu“ tapo lietuvis iš Trakų.

Так видно и сказал *дядку Стах*. Каже – „Пыйде за нимца. Она тут жити не буде“. [...] Так и получилось. За нимца и пишла. Выехала. Такая моя судьба, Лина. [А.М. 2013]¹⁵⁷

Vaikystės atmintis sukuria ypatingą trauką gimtajai vietai. А.М., užsiminusi apie Dubno, kaipmat pradėdavo kalbėti ukrainietiška. Kalba – ypatingas paveldas, kuris, kaip ir atmintis, lieka ištikimas gyvenimo palydovas net ir svetimoje šalyje. Tačiau sykiu tai trukdo išsakyti. Ypač galingu faktoriumi, neleidžiančiu prigyti naujoje žemėje, reikėtų laikyti kultūrinį paveldą, su kuriuo atvyksta žmogus. Prie šios temos dar grįšime, bet norėdami geriau suprasti, į kokią emocinę terpę pateko Trakų naujakuriai, turime aptarti, koks buvo psichologinis senbuvų nusiteikimas, kaip jie reagavo į besikeičiančius veidus, kaip prisimena naujakurius mieste.

Senajai Trakų bendruomenei XX a. viduryje teko patirti du didelius sukrėtimus – susitaikyti su prarastais nariais – žydais bei repatriavusiais lenkais (taip pat karaimais, rusais) ir priprasti prie naujų *kitų* – rusų kareivių ir valdžios atstovų, pabėgėlių baltarusių, rusų bei lietuvių. V.Č. ir daugelio kitų miestiečių atmintyje žydų sunaikinimas siejamas su skausmingu praradimu. Atsimenamas šešerių metų vaiko išgastis, matant, kaip žydai nesipriešindami leidosi varomi į mirties vietą, o jo vyresnė sesuo iš susijaudinimo net susirgo.

Nu jak zobaczyła, to tak przyjęła sia, że zachorowała od razu. [...] I z tego przyjęcza, ja nie wiem, róża jej powstała na nodze. Takie przerażenie [od] tego wszystkiego. [V.Č. ir Z.Č 2012]¹⁵⁸

¹⁵⁷ Taip, matyt, ir pasakė senolis Stachas. Sako: „Išeis už vokiečio. Ji čia negyvens“ [...]. Taip ir atsitiko. Už vokiečio ir išėjau. Išvažiavau. Toks mano likimas, Lina.

¹⁵⁸ Na kai pamatė, tai taip susijaudino, kad iškart susirgo. [...] Ir nuo to susijaudinimo, aš nežinau, jai atsirado rožė ant kojos. Taip ji viską giliai priėmė.

Daugelis žmonių atsimena, kaip jų tėvai ir jie patys verkė ir gedėjo žydų, eidavo pažiūrėti į sušaudymo vietą, nurodydavo budelius ar žydų turtą pasisavinusius asmenis.

[Czy pani pamięta Żydów?] [...] Pamientam [...]. Nosila dla Żydów mleczko, wszystkich znała. Ojciec napłakał się, ich poza cmentarzu pendzili [...] A ojciec. Jak oni jemu pomagali i dzieci hodować. A ojciec... Zemby rozboleli się, lata, płaczą, zemby bolo, a ich pendzili poza cmentarzu szczelać. Niemcy... Niemcy szczelali... Nu Niemcy sami nie szczelali, no przykazali. U nas już nie ma, umarli, potem uciekał. On tam żył przy jeziorze, Litwin taki Walejsza. I on szczelał. I przyszedł do domu, a żonka miała polska. I mówi tak: „W krwi żydowskiej pomył reńce, a teraz jeszcze w polskiej“. [M.B. 2015]¹⁵⁹

A u nas tam z tamtej dalej co za jeziorem wioska, wlaż na domb. [...] Na domb wlaż i paczył jak szczelali. Kogu rozdiewali do gułego, już kto miał lepsze ubranie. Tak o – czy popadli, czy nie popadli – tach tach tach. I oni lecieli do tej jamy. A rów wielki. Byli zapendziwszy naszych młodzież kopać. [...] A potem my musi za parę dni poszli już jak wsio spokojnie popaczyć z daleka. [...] Ziemia stenkała. Jeszcze słyhać jak tego – eee – tam. Straszny widok. [...] Potem poszli popaczyć – jeszcze ziemia stenkała. [...] A dzieciów za reńce małych brali, dzieci wo takich aniołków i rzucali w jama żywych. [...] Straszny wid był, straszny. Ojciec nasz musi biedninki za to i przeżył bardzo. Mówi: „Mnie was pomagali hodować, a teraz wo jak ja ich uwidza. Swoich“. Trockie i lentwarowskie Żydy. Ich wiencej nie ma. [M.B. 2015]¹⁶⁰

¹⁵⁹ [Ar, ponias, atsimenate žydus?] [...] Atsimenu [...]. Nešiojau jiems piną, visus pažinojau. Tėvas prisiverkė, [kai] juos už kapinių varė [...]. Vokiečiai... vokiečiai šaudė... Na, vokiečiai patys nešaudė, bet įsakė. Pas mus jau nėra, numirė [...]. Jis gyveno ten prie ežero, lietuvis toks Valeiša. Ir jis šaudė. Ir atėjo namo.. o žmoną turėjo lenkę... ir sako jai taip: „Žydų kraujyje nusiploviau rankas, dabar dar lenkų kraujyje nusiplausiu“.

¹⁶⁰ [...] O pas mus ten toliau prie ežero yra kaimas, ir įlipo į ąžuolą [toks vyras], ir matė, kaip šaudė. Ką išrengdavo nuogai, kas turėjo geresnius drabužius. Tai va ta – ar papuolė, ar nepapuolė – tach tach tach. Ir krito į duobę. O ravas didelis. Buvo mūsų jaunimą nuvarė kasti. [...] Už poros dienų nuėjome pažiūrėti [...]. Žemė dar dejavo. [...] O vaikai... už rankų ėmė mažučius, va tokius angelėlius, ir gyvus metė į duobę. [...] Buvo baisus vaizdas, baisu. O mūsų tėvas dėl to labai pergyveno. Sako: „Man padėjo statyti, o kaip dabar aš juos išvydau, savuosius...“. Trakų ir Lentvario žydai. Jų daugiau nebėra.

Prisimindami lenkų repatriaciją, daugelis kalbintųjų gailisi netekę, jų manymu, intelektualiosios, šviesiausios bendruomenės dalies, į kurios vietą atsikėlę „tamsesni“ ir svetimesni žmonės. Keičiantis gyventojams, kito ir moralinės bendrystės normos. Jei anksčiau buvo galima išeiti iš namų ir palikti duris nerakintas, o valtis bei kitus daiktus – įprastose vietose, žinant, kad niekas jų neims, tai septintajame XX a. dešimtmetyje tokia idilė pasibaigė. Žvejys I.P. sako, kad po karo žmonės dar buvo labai geri vienas kitam, nes bendra nelaimė visus vienijo. Tačiau vėliau jis pastebėjo, kad *Kapūstiankos* saloje kažkas pradėjo vogti arba plėšyti žvejų džiovinamus tinklus. Anot jo, taip besielgiantys žmonės mieste atsirado tada, kai Trakai pradėjo „statytis“. Žinoma, kenkti galėjo nebūtinai naujųjų namų gyventojai, ši sąsaja gali būti sąsaja, atsiradusi sugretinus vienalaikius įvykius: svetimi žmonės, svetimas elgesys ir svetimi pastatai skiriami prie tų pačių pokyčių, kuriuos galima įvardinti sakytinėje tradicijoje dažnai išgirstama fraze: „Trakai tapo nebe tokie, kaip anksčiau“.

Kritiškiausiai į urbanistinius, socialinius ir kultūrinius pokyčius reagavo tie asmenys, kurie patys nebuvo statybų, migracijos ir gyvenimo būdo kaitos liudininkais, bet pamatė jau įvykusias permainas. Tai po karo arba vėliau, sovietmečiu, išvažiavę gyventi svetur, ir po kurio laiko sugrižę trakiečiai. Po karo repatrijavęs S.P. Trakų peizaže pirmiausiai pasigedo į Vilnių vežamų agurkų vaizdo. Jaunesnės kartos karaimės R.K., kuri vaikystės vasaras leisdavo Trakuose, bet po to ilgai gyveno Lenkijoje, pasakojimuose atsiskleidė ir urbanistiniai, ir tautiniai, socialiniai bendruomenės gyvenimo pokyčiai, kurie yra glaudžiai tarpusavyje susiję.

Nes kai va pastatė tuos daugiabučius, tai jau tada pra[si]dėjo, kad yra žmonių, kurių nepažįsti. Vien tai, kad gyvendavo po vieną šeimą namuose, nebent kam nors nuomodavo [...], o čia *vdrug* padarė iš vieno namo keturis komunalinius butus. Tu žiūrėk, kiek tokių namų iki šiol stovi. [...] Pavyzdžiui, tėvai turėjo keturis namus, juos visus nacionalizavo ir įkėlė čia gyvent atvykėlių šeimas. Tuos pačius rusus. O paskui jau, kai pradėjo statyti tuos mūrinius namus, tie, kas užėmė kokias tai pareigas – gaudavo tuos namus. [...] Ir kooperatyvinius paskiau dar pradėjo ten statyt. Nes skaitėsi tada gyvent mediniame name – fui. [...] Nelygis. [R.K. 2013]

[...] Gyveno iš pradžių pagrinde lenkai. Nu, tas sociumas, kuris darė kultūrinę, socialinę kultūrinę [...] įtaką. [...] Iš pradžių buvo lenkai, paskui atvežė rusus, paskui atvežė lietuvius. Ir vat tas kaip... pastebėt, kaip keitėsi nuo to visa šita... Aš tau sakiau, atrodo, kad Galina sakė, čia ta iš *tuteišų*, kur lygtai jos senelis buvo padėjėjas sodininko Užutrakyje. Jo? Jinai sakė, kad jos mama sakydavo, kad vat visi lenkai inteligentai išvažiavo, liko tiktai *tuteiša*. Chamai, *v smysle*¹⁶¹. Nu ir prie tų chamų prisidėjo rusai, palikti po karo specialiai. Taip? Paskui lietuviai, kurie negavo nukreipimo į Vilnių, ir Trakai buvo antra vieta [...]. Tiksliau, buvo Vilnius, Kaunas, Klaipėda, paskiau – Trakai [...]. Ir kaip tai suformavo [...] visuomeninę kultūrinę erdvę. Nes po Nepriklausomybės nieko nepasikeitė. Visiškai. Žinai, kas naujas atvažiavo į Trakus gyventi po devyniasdešimtų metų? [R.K. 2013]

Nesunku pastebėti kritišką R.K. nusiteikimą pokyčių atžvilgiu ir gana grubius palyginimus. Moteris, pagyvenusi svetur, žvelgia į Trakus tarytum iš šalies, jausdama, kad ji pati jau nebeprisitaikė miesto bendruomenei. Bet iš pasakojimo matyti, kad be čionykštės bendruomenės pritarimo įvykę pokyčiai neleidžia būti tik abejingu stebėtoju. Galima pastebėti, kad karaimų tautos atstovai, kurie jaučiasi šio krašto šeiminkais ir iki šiol yra susiję su *Karaimščyzna*, mažiausiai paliesta urbanistinių pokyčių, visuomet leidžia sau pasakyti daugiau, nei kiti trakiečiai.

R.K. minimas komunalinių butų įrengimas anksčiau privatiems asmenims priklausiusiuose namuose – tai pokyčiai, keičiantys įprastą gyvenimą, bendrabūvio formas, taip kėsinamasi į Trakus kaip bendruomenę, kuria sudaro konkretūs atpažįstami asmenys. Tai, kad Trakuose „atsirado žmonių, kurių nebepažįsti“, – mini daugelis trakiečių, ir tai išvada, lydinti nostalgiską pasakojimą apie praeitį. V.S. apgailestauja, kad Trakuose „nebėra kam rankos einant gatve paspausti“ [2015]. J.L., lygindama praeitį ir dabartį, sako, kad anksčiau einant Karaimų gatve su visais susitikusiais sveikindavosi, o dabar bereikia džiaugtis, kad „sutikai nors vieną žmogų“ [2012]. Kitas dalykas – tai visiškai bendruomenės gyvenimą pakeitęs turizmas, dėl kurio mieste nuolat būna daug svetimų žmonių iš įvairių pasaulio vietų.

¹⁶¹ Ta prasme.

Nu matote, senų laikų nebesugrąžinsi. Čia vienas dalykas. Anksčiau, kai buvo miestelis, tai čia vietiniai gyventojai buvo. Dabar, kai čia eina, tai nepažįsti nė vieno. Labai daug svečių atvažiuoja. Ir sąlygos keičiasi, kaip ten bebūtų. [L.R. 2014]

Naujieji komunalinių, o vėliau daugiaaukščių namų gyventojai dažniausiai siejami su atvykėliais ir būna išskiriami etniniu požiūriu, nurodant, kad ten gyvena lenkai iš kaimų arba lietuviai. Pasakodami apie gyventojų kaitą, trakiečiai paprastai kalba apie tam tikrus etapus, jau įvardintus R.K. tekste: iš pradžių padaugėjo rusų, po to atsirado lietuvių ir lenkų. Miesto „sulietuvėjimas“ kai kurių lenkų ir karaimų kilmės trakiečių vertinamas kaip ribinis laikų kaitos ženklas. Anot V.Č., maždaug nuo septintojo XX a. dešimtmečio „prasidėjo lietuviškieji Trakai“. Lietuvių atsiradimas siejamas ir su įvairių naujų įstaigų kūrimusi. Pirmiausia minima Senujų Trakų Nerūdinių statybinių medžiagų gamykla, į kurią dirbti siuntė specialistus iš įvairių Lietuvos vietų. Mokyklos-internato įsteigimas paskatino daug lietuvių šeimų iš atokesnių Trakų rajono kaimų ar miestelių siųsti čia savo atžalas įgyti vidurinio išsilavinimo. Vaikai čia mokėsi ir gyveno, o vėliau dalis jų ir liko Trakuose.

Tutaj Litwinów poczti nie było. Do pierwszej klasy ja szła i potem to była litewska szkoła, to tylko trzech, trzech tylko dzieci było. A potem, w [...] sześćdziesiątym roku postawili tam szkoła – internat [...], i wtedy zwiezli wszystkich litewskich dzieci. Litewski szkoła – internat. Wot wtedy pojawili sia tut Litwini. [...]. Rosjan do wojny, nie, nie było. Byli starawiery [...]. Ale oni po polsku umieli rozmawiać. Dużo było. [...] Starawiery to oni kartofla sadzili to to... Wienciej na wsi byli. A takie czysto ruskie, to posle wojny... Nie posle wojny, a jak zaczele stroić wszystko tut. Mosty, drogi. Inżyniery. [...] Z Moskwy, z Leningradu. [I.Š. 2014]¹⁶²

Było tak, te emigracje... zostawali domy. [...] Pierwsze to było takie, że Białorusini przyjechali do Trok. Jako tak emigracja z Białorusji była, bo też nie mieli miejsca,

¹⁶² Čia lietuvių beveik nebuvo. Ėjau į pirmą klasę ir vėliau tai buvo lietuvių mokykla, tai tik trys, tik trys vaikai buvo. O po to, [...] šešiasdešimtais metais ten pastatė mokyklą-internatą [...], ir tada suvežė visus lietuvių vaikus. Lietuvių mokykla-internatas. Štai tada atsirado lietuviai.[...]. Rusų iki karo ne, nebuvo. Buvo sentikiai [...]. Bet jie mokėjo kalbėti lenkiškai. Daug buvo. [...] Sentikiai sodino bulves, tai... Daugiausiai kaime buvo. O tokie grynai rusai, tai po karo... Ne po karo, o kai pradėjo viską čia statyti. Tiltus, kelius. Inžinieriai. [...]. Iš Maskvos, iš Leningrado.

nie mieli domów. A później już tam Rosjanie i już kto z wojsku był [...]. I dużo było... wtedy przyjechało i Litwinów też tak samo. Już zaczęło się Troki, że tak powiem, litewskie [V.Č. 2012]¹⁶³

Lietuvių tautybės žmonės, kurie atsikėlė gyventi į Trakus dar prieškaryje ar po karo, taip pat galėjo matyti besikeičiančią miesto bendruomenės etninę sudėtį. Tačiau jie labiau stebėjosi Trakų rusėjimu ar lenkėjimu, lietuvišumą vertindami kaip savaime suprantamą reiškinį. Žemiau cituojamų pasakojimų autorės – buvusios Trakų mokytojų seminarijos absolventės O.B. ir V.K., jau nuo 1939 m. ruoštos lietuviybės Trakuose skleidimui.

Aplamai gyventojų sudėtis labai pasikeitė va tik po karo. Labai daug lenkų, kurie turėjo čia savo namukus [...] išvažiavo į Lenkiją. Ir paskui čia buvo taip vadinami valdiški. Ir va jau tada, paskiau prasidėjo tų valdiškų butų skyrimas. Ir skirdavo daugiausiai, pirmoj eilėj tiem, kurie buvo atkelti čia dirbti rusai[...]. Lenkai išvažiavo, ir pirmoj eilėj atvažiavo rusai. Ir Trakai pasidarė... iš lenkiškų jau pasidarė gana rusiški. Ir labai mokykla pradėjo augti, jau rusiška mokykla. Ir dar pradžioje progimnazija, rusų progimnazija, buvo įkurta, kur senas internatas buvo, kur švietimo skyrius yra buvęs. Ten buvo rusų progimnazija, o tuose kituose pastatuose mokytojų seminarija buvo lietuviška. Kadangi aš ten mokiausi, tai mane prievarta paskyrė mokyt lietuvių kalbą. Kaip man ten buvo sunku. Įsivaizduokit, sėdi pirmo sekretoriaus [Afonino] gana mandagus toks berniukas, bet jis vis tiek atsistojęs sakydavo „*Učitelnica, začem nam etot litovskij jazyk*“. Nenori mokytis tos lietuvių kalbos, o aš atėjusi mažai kuom skiriuosi savo amžiumi nuo jų. Tai jis sako: „Eikit jūs pažaiskit su mumis, ir praeis ta pamoka vadinama“. Vienu žodžiu, va tokie dalykai. Paskiau, gyventojai įstaigose – dauguma rusų. Nueini kalbėti, reikia rusiškai – lietuviškai nesusikalbėsi. Vienas kitas lietuvis dirbo įstaigose, bet ne atsakingose postuose. [Vardina karininkus, įstaigų vadovus, kurių bijojo, nes vežimai buvo]. Dokumentacija buvo rusų kalba vedama [O.B. 2013]

¹⁶³ Buvo taip... Tie emigrantai... palikdavo namus [...]. Pirmą buvo taip, kad baltarusiai atvažiuodavo į Trakus. Taip kaip emigracija vyko iš Baltarusijos, nes taip pat neturėjo vietos, neturėjo namų. O vėliau jau ten rusai ir jau kas iš kariuomenės buvo [...]. Ir daug buvo... tada atvažiavo ir lietuvių. Jau tada prasidėjo Trakai, pasakysiu, lietuviški.

Kai leido lenkams išvažiuoti į Lenkiją, tai išvažiavo nemažai jų čia. Jautėsi tas išvažiavimas. O paskui staigiai vėl atsirado. [...]. Liko lenkų labai nedaug, vienas kitas. Bet jeigu atsirasdavo nors vienas lenkas, tai būdavo kam suagituoti, tai ir vienam vaikui duodavo mokytoją. Dirbtinu būdu buvo priauginta lenkų. [...] O lietuvių tai augo. Trakų mokykla, kai aš pradėjau dirbti, tai per dvi klases turėjau aštuonis vaikus. O paskui kasmet ateidavo vis daugiau ir daugiau. Ir paskiau susidarė paralelinės klasės. Pristatė čia tų namų mūrinių, kurių anksčiau nebūdavo. Apsigyveno čia iš pradžių, ir lietuvių iš kažkur atsirado, aš nežinau iš kur, atsirado jiems darbo, ir paskiau padaugėjo. Ir mokinių padaugėjo mokykloj lietuviškų [V.K. 2014]

Lietuviškieji Trakai dažnai priešpastatomi prieškario realybei, kai lietuvių čia tebuvo vos vienas kitas, o ir tie patys kalbėjo lenkiškai – taip, kaip visi. Lenkų kalba tuomet Trakuose buvo *lingua franca*, ją mokėjo visų tautybių atstovai. Tie naujieji gyventojai, kurie nejautė diskomforto, bendraudami visomis kalbomis, ir suvokė kalbą tik kaip komunikacijos, o ne tapatybės raiškos formą, tapo Trakų bendravimo kultūros tęsėjais. O tie, kurie akcentavo tik savąją kalbą, pradėjo formuoti tarsi neregimą, bet gerai juntamą ir „girdimą“ ribą tarp etninių grupių. Pirmiausia – tarp lenkų ir lietuvių. Antagonizmą stiprino nesusikalbėjimas, nes nei viena, nei kita etninė grupė, bent jau iš pradžių, nemokėjo viena kitos kalbos arba net sąmoningai vengdavo jos mokytis. Klausiant lietuvių kilmės trakiečių, kokie buvo jų pirmieji įspūdžiai Trakuose, itin dažnai prisimenamas kokio nors nesusikalbėjimo pavyzdys. Ligoninėje dirbusi D.M. pasakojo, kaip jai nemiela ir sunku buvo gyventi nelietuviškoje aplinkoje. Kiekvieną kartą grįžtant iš savo tėviškės į Trakus, jai taip suspausdavo širdį, kad net išsivystė aritmija, nuo kurios ji kenčianti ir dabar. Nepritapimas prie išskirtinės vietos gali sukelti ne tik psichologinę, bet ir fizinę negalią (žr. 5.5. skyriuje).

Nesusipratimų galėjo atsirasti ir dėl skirtingų kultūrinių tradicijų. Pavyzdžiui, pokaryje į Trakus atvykęs dirbti lietuvis klebonas Vytautas Pranciškus mokėjo kalbėti ir lenkiškai, ir gudiškai. Buvo ištikimas kunigiškam pašaukimui ir nepaisė tautinių skirtumų. Jis gerbė lenkakalbius parapijiečius, tačiau kai kuriems lietuvis

kunigas kėlė didelį nerimą. Ne dėl politinių ar kalbinių priežasčių, bet dėl religinių motyvų: nuogaštauta, kad kunigas, vardu *Vytautas*, gali būti pagonis.

Žinoma, čia taip negalvojo visi, bet buvo tokių papirijiečių, kada mane atkėlė į Trakus... Matai, mano vardas yra Vytautas, bet Pranciškus – antras vardas [...]. Bet mane vadindavo visi Vytautu. Pranciškumi niekas nevadino. Kada aš atvažiavau į Trakus, tai sako – „*Vitold*, tai čia yra *poganska imia*“ [...]. Buvo tokios kalbos. Tai sakė – „*Co bendzie?* Greičiausiai uždarys bažnyčią, kadangi jis pagonis“. Va čia naivumas, matai, koks žmonių [...]. [K.V. 2012]

Jei P.T. ar Z.K. pritapti Trakuose trukdė nukirstos šaknys – prarastas ryšys su gimtine, tai daugelis lietuvių negalėjo pritapti dėl savo etninės tapatybės ir kilmės sureikšminimo. Tokia nuostata atskyrė nuo Trakų lokalinės kultūros, kuri skleidėsi kitokia kalba, kitokia istorijos interpretacija ir kitokiu bendravimu. Naujakuriai lenkai čia jautėsi geriau – dėl kalbinės aplinkos jie nepatyrė psichologinio diskomforto ir nesunkiai pritapo prie Trakų kultūrinės erdvės. Trakai apskritai traukdavo ne lietuviakalbius asmenis. Antai karo veteranas iš Rusijos gilumos V.N., tarnavęs NKVD Tauragėje, norėjo atsikraustyti į Trakus būtent dėl to, kad galėtų gyventi lingvistiškai palankioje terpėje ir laisvai bendrauti rusiškai [M.N. 2014]. Tuo tarpu naujakuriai lietuviai patirdavo didelę nuoskaudą, kai su jais atsisakydavo kalbėti lietuviškai. Kaip bebūtų, tačiau būtent rusų kalba, pasikeitus valdžiai įgijusi aukštesnį statusą, pokariu pamažu perėmė *lingua franca* kalbos funkciją iš lenkų, ir suteikdama galimybę susikalbėti įvairioms naujakurių ir senbuvių etninėms grupėms. Net ir lietuviams su lenkais.

Я никогда не различала как другие – там поляк, литовец, русский. Мне, например, подружка была литовка. Мы с ней дружили. А по русски разговаривали. Так, что по польски не умела, а я – по литовски. [A.B. 2012]¹⁶⁴

¹⁶⁴ Aš niekada neišskirdavau, kaip kiti – ten lenkas, lietuvis, rusas. Pavyzdžiui, mano draugė buvo lietuvė. Mes su ja draugavome. O rusiškai kalbėjome. Taip, kad ji lenkiškai nemokėjo, o aš – lietuviškai.

Pritapti prie Trakų lietuviams kartais padėdavo senbuviai trakiečiai, kurie taip pat stengėsi prisitaikyti prie naujų istorinių aplinkybių. Visų pirma, karaimai. Keičiantis valdžioms, kultūrinėms aplinkybėms, XX a. daugelyje šeimų net kelis kartus keitėsi namų kalba. Lanksčiai žiūrėta ir į bendrąją miesto kalbos kultūrą. Prioritetas buvo teikiamas bendravimui, o ne konfliktui. Taip pat elgėsi ir Trakuose įsišaknyję lenkai. Pavyzdžiui, S.L. guodėsi, kad lietuvių kalbos jis vaikystėje neišmokęs tik todėl, kad niekas ja nekalbėjo, o ne iš užsispyrimo. Jo nuomone, visos kalbos ir visos tautos yra vienodai vertingos [S.L. 2013]. Vadovaudamasis tokiu pat pagarbiu bendravimo modeliu, apie kurį pasakojo M.Z., teigdamas, kad su kitos tautybės asmeniu reikia sveikintis jo kalba, S.L. per interviu, gerbdamas pas jį atėjusios tyrėjos tapatybę, visą laiką kalbėjo lietuviškai.

6.3. Vietos gyventojų požiūris į miesto kaitą

Tyrimo metu prieita išvados, kad Trakų gyventojų atmintyje iš visų pokyčių dažniausiai negatyviai vertintos stichinės nelaimės (karas, gaisras) ir socialiniai pasikeitimai (naujos tautinės tapatybės gyventojų atsiradimas, žydų žūtis, lenkų repatriacija). Tuo tarpu naujas daugiaaukščių namų kvartalas, nors kai kurių pokalbininkų siejamas su neigiamais bendruomenės gyvenimo pasikeitimais, didžiosios dalies trakiečių buvo sutiktas gana palankiai. Tai gali paaiškinti aptartasis skurdo naratyvas: naujos statybos asocijavosi su „geresniu gyvenimu“, galimybe išbristi iš nepritekliaus. Kaip aukščiau cituotame tekste minėjo R.K., gyventi sename mediniame name buvo „ne lygis“, o gyventi bute – siekiamybė.

Norėdami geriau suprasti, kodėl žmonės teigiamai vertino XX a. antros pusės urbanistinius miesto pokyčius, turime įvertinti pragmatinį aspektą, kuris susijęs su kasdiene buitimi. Tyrimo metu pastebėta, kad apie skurdų kasdienį Trakų gyvenimą buvo kalbama daug. Itin sunkiai gyveno žvejyba vertęsi žmonės (plačiau 5.2. skyriuje). Štai kaip vienas jų apibūdina savo vaikystę:

Жизнь так была – не дай Бог никому, собаке никакой [...]. Я сам, я в четвертый класс шел, то мать... не было на обед ничего... так не картошку, шелуху эту, спекла такой блин на сковороде, на целую сковороду, там какой-то свиного

жира намазала. Спекла и мне на четвертый класс в лес. В четвертый класс погнали в лес заготавливать на зиму в школе дрова [...]. [P.K. 2010]¹⁶⁵

„Šuniško“ gyvenimo metaforą pavartojo ir R.L., prisiminęs iš senelės girdėtą pasakojimą apie gyvenimą Trakuose pirmaisiais metais po Pirmojo pasaulinio karo.

Tėvų laikais pagrindinis tai daržas buvo maitinimas. Iš daržo ir pavalgo. Vaikas buvo pakeltas. Arkliai buvo savi, ir turėjo vežti viską šitą į Vilnių. Papuldavo į Vilnių anksti, užvažiuodavo pas žydą į kiemą, duodi arkliui valandą pailsėti, ten viską duodi ir atgal namo. Namuose motina pamaitina, biškį pailsi, ir į laukus dirbti. Va taip ir gyveno. Vieną kartą į savaitę diedukas jau pats, jau su prekėm važiuodavo pas tą žydą atsiskaityti. Visą laiką laukdavo dieduko, nes visą laiką ką nors atveždavo. Būdavo laikai tokie sunkūs, kad atveždavo vandenį nuo silkės, ir tuo džiaugėsi. Robačevskiai, kai atvažiavo iš Krymo, skundėsi tėvui: „Kodėl mes atvažiavom čia? Mūsų šuo ten geriau gyveno, nei čia“. [R.L. 2014]

Jis pats gimė jau po Antrojo pasaulinio karo, tačiau vaikystėje dar matė, kaip gyveno tėvai, ir dažnai klausydavosi senelės prisiminimų, tad galėjo palyginti, kaip žmonės vertėsi tarpukaryje, ir kaip keitėsi gyvenimas XX a. antrojoje pusėje. Anot R.L., kai daržas nustojo būti pagrindiniu pragyvenimo šaltiniu, kai dėl duonos kąsnio nebereikėjo auginti agurkų – gyvenimas pagerėjo, atsivėrė naujos galimybės. Interviu metu tikintis sužinoti apytikrą datą, kada žmonės nustojo auginti agurkus, R.L. suprato tą klausimą savaip, vietoje datos konstatuodamas gerokai svarbesnį faktą – gyvenimo aplinkybių pasikeitimą, naujų ūkio šakų Trakuose atsiradimą.

[Kada baigėsi agurkų auginimas?] Geresnis gyvenimas prasidėjo. [Kada visa tai baigėsi?]. Supratimo neturiu, kada baigėsi. Praktiškai iki šešiasdešimtų-septyniasdešimtų metų. Praktiškai su agurkais, [kai] nereikėjo į Vilnių vežt, nes čia

¹⁶⁵ Gyvenimas buvo toks, kad neduok Dieve niekam, nei jokiam šuniui. [...]. Aš pats, aš į ketvirtą klasęėjau, tai mama... nebuvo nieko pietums... tai ne bulves, o lupenas tas, iškepė tokį blyną ant keptuvės, per visą keptuvę, ten kažkokių kiaulės taukų pritepė. Iškepė ir man į ketvirtą klasę... į mišką. Ketvirtoje klasėje išvare į mišką ruošti žiemai malkas mokyklai [...].

bazės prasidėjo, restoranai, vežti nereikėjo. Dėdė buvo kolūkio primininkas, tai iš ten veždavo organizuotai agurkus *pod Hale*, tai drauge ir šeimos nariai užmesdavo. [Norėtumėt dar taip gyvent?] Ne. Labai sunku. Visiem buvo sunku. Ir tėvam, ir vaikam. Kito gyvenimo nežinojom. Dar tada, kai galima rinktis gyvenimą, tada gal kažką gali rinktis, sakyti, kad ten buvo geriau. Kito gyvenimo niekas nežinojo. Neužmirškite, kad tuo laiku gyvenimas buvo daug lengvesnis [...] negu mano tėvų jaunystė. Daug lengvesnis gyvenimas. Taip taip. [R.L. 2014]

Tarpukaryje arkliais kinkytais vežimais, po Antrojo pasaulinio karo – vežimais ir trofėjiniais sunkvežimiais, vėliau – net traukiniais į Vilnių gabenami agurkai buvo įprastas sezoninis reginys, o daugeliui trakiečių – svarbus metų darbų ciklo etapas. Auginti agurkus reiškė ir priklausyti nuo jų, nuo derliaus, nuo pirkėjų dosnumo, nuo sėkmingos kelionės Vilniun, nes pakeliui galėjo apiplėšti valkatų gaujos. Apie plėšikavimą, apibūdindamas prieškarį situaciją, paliudijo M.Z., o apie pokarį papasakojo Z.R., kurio tėvui pačiam tekdavo susiremti su tais banditais. Tuo metu trakiečius plėšti buvo įnikę „Didžiojo tėvynės karo invalidais“ save vadinę asmenys.

Čia anksčiau agurkus vežė su vežimu į Vilnių. Į turgų. Prikrausi, [...] išvažiuoji šeštą valandą, nu, jau pusę penkių, pusę keturių jau Halėj turguj būnam. [Šeštą vakaro?] Taip. Anksčiau va šita *razvilka*¹⁶⁶, kur čia Barčiukai, buvo šitie va chuliganai, rusai tokie – „*Invalidy Velikoj otečestvennoj vojny*“¹⁶⁷. Ir vogdavo. Jeigu važiuoja mano tėvas – jų nėra. Šitų *žulikų* nėra. Kaip nėra tėvo, važiuoja moterys arba silpnas vyras – *vsio*, paims agurką, ir viskas. Anksčiau, kaip šitas apvažiavimas buvo, nu – šita *razvilka*, kaip šita, skaitosi, Trakai–Vilnius, senas kelias, stovėjo šitas briedis tokis, moniumentas. Ir prie šito moniumento – „*Vsio, stok*“. Naktį – „*Stok, davaj*“. Neduodi, dar per galvą duos. Aš prisimenu, važiavom daug kartų. [...] [O tuos banditus atsimenat?] Taip, buvo užpuolę. Pirmą kartą važiuojam... o *padvadas*, ne viena važiuoja, o penki, šeši *padvados* važiuoja, ir šitie rusai „invalidai *Velikoj Otečestvennoj vojny*“ – „*Davaj agurką*“. Ne, tai į snukį duoda. Dar atsimenu, tėvas

¹⁶⁶ Kelių išsišakojimas, sankryža.

¹⁶⁷ Didžiojo Tėvynės karo invalidai

ant rankos lenciūgą tą pusę metro – ir *davaj, borjba*¹⁶⁸ eina. [Mušdavosi?] O jūs ką galvojat, reikdavo, reik išsigelbėt. [...]. Dabar parduoda agurkus po kilogramą, o anksčiau – ant *desiatkq*¹⁶⁹. Ateina, ima sau į *tašę*¹⁷⁰ agurkus. Sako: „*Ja invalid velikoj otečestvennoj vojny*“. Bobutė prasidės rėkt, jis su *kastyliu*¹⁷¹ per galvą, ir viskas. Anksčiau ką norėjo tie invalidai [...], tą ir darė. [Z.R. 2013]

Daržininkams ar žvejams miestiečiams išbristi iš nepritekliaus nebuvo taip paprasta. Išgelbėti galėjo mokslas, verslas, karjera už Trakų ribų. Ne visiems kalbintiems trakiečiams tai pasiekti pavyko, ne visi ir svajojo apie kitokį gyvenimą. Tie, kas norėjo ištrūkti iš metų ciklo rato ir pamatyti platesnį pasaulį, stengėsi išnaudoti visas galimybes, kurias teikė permainingas XX a. vidurys.

Vienas pirmųjų civilizacijos ženklų Trakuose – elektros, o vėliau – dujų balionų atsiradimas. L.M. prisimena, kaip kruopščiai ir pagarbiai valydavo pirmųjų šviestuvų stiklus [L.M. 2013], o V.Č., kalbėdamas apie dujas, netgi galėjo įvardinti, kas pirmieji savo namuose įsirengė balioną: čigonų šeima Švedkovai. Jo motina, pripratusi prie savo ūkio tvarkos, iš pradžių tokia naujove labai piktinosi ir vadino ją „šėtonu“. Bet po to šis patogumas jai labai patiko [V.Č. 2012]. Kai jau išgalėjo įsigyti patogesnių buities daiktų, trakiečiai pradėjo griauti rusiškas krosnis, atsikratyti rankinių girnų, kuriomis dar ir pokaryje prisimaldavo miltų, nes malūnai buvo per toli. Visi norėjo patogumų, kuriuos siūlė sovietmečiu naujai statomi mūriniai daugiaaukščiai. Tiesa, vėliau tie patys žmonės ilgėjosi tų medinių Trakų vaizdų su karvių bandomis, sodais, daržais, tvoromis. Tačiau šis ilgesys daugiau siejosi su nostalgija tam tikram gyvenimo etapui, o ne kraštovaizdžiui. Priprasti prie naujų Trakų vaizdų padėjo ir tai, kad daugiaaukščių statybos truko ne vieną dešimtmetį. Žmonės su tuo procesu tiesiog suaugo.

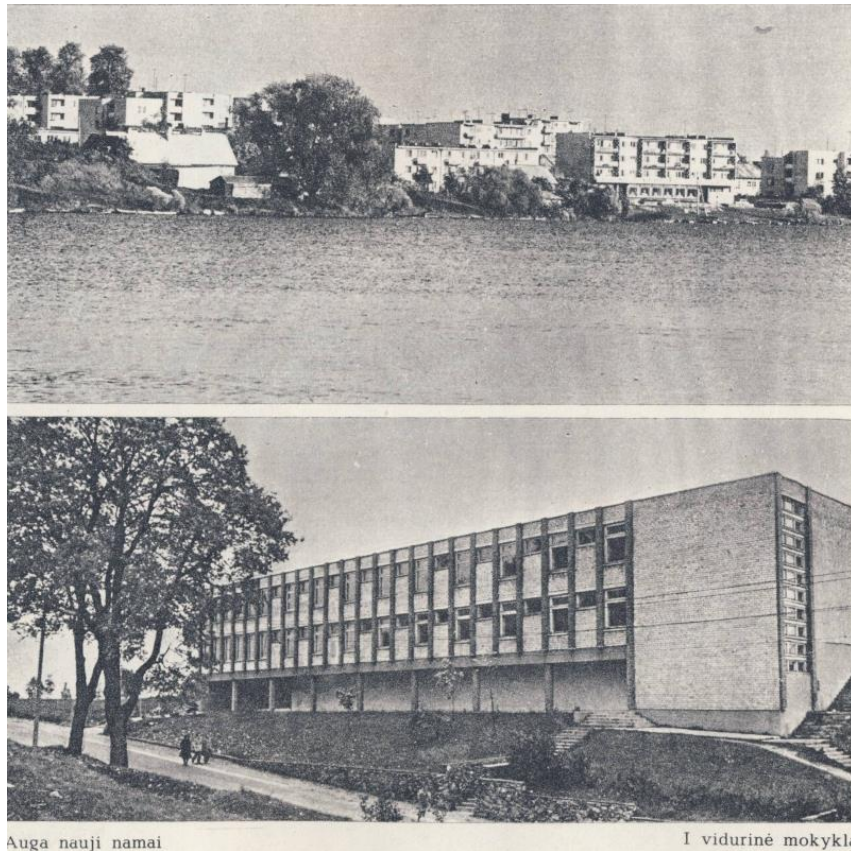
¹⁶⁸ Ir prasideda kova.

¹⁶⁹ Po dešimt.

¹⁷⁰ Į rankinę.

¹⁷¹ Su ramentu.

Что было в Тракае? Ничего не было после войны. [...]. Первый дом построили советы. [...] Мы росли – дома строились с нами в месте. [V.P. 2012]¹⁷²

Pav. 23. Sovietmečio statiniai pietinėje Trakų dalyje. Viršutinėje nuotraukoje: gyvenamieji namai prie Totoriškių ežero. Apatinėje nuotraukoje: Pirmoji vidurinė (rusų-lenkų) mokykla. Apie 1981 m.

Miestovaizdžio pasikeitimas buvo suvokiamas kaip netektis, kai jis buvo susijęs su koku nors labai subtiliu išgyvenimu, tačiau pokyčiai reiškė ir pažangą, kuri buvo vertinama pozityviai. V.Č. buvo vienas pirmųjų trakiečių, įsikėlusių į kooperatyvinį mūrinį namą su patogumais, ir senosios buties jis labai nepasiilgdavo. Tačiau paprašytas nupiešti savo sodybos planą, jis ypač jautriai ir detalai apibūdino ir piešė sodo medžius. Paaiškėjo, kad tie medžiai yra išlikę, ir pavasarį gražiai žydi tarp šešiaaukščių namų ir judrios centrinės gatvės. Sodų liekanų galima rasti ir kitose

¹⁷² Kas buvo Trakuose? Nieko nebuvo po karo. [...] Pirmą namą pastatė sovietai. [...] Mes augome – namai su mumis drauge statėsi.

Trakų vietose, tačiau dauguma jų – statybų „palaidoti“ po žeme. Tą „laidojimo“ aktą skaudžiai įsiminė T.M.:

[...] И мне было так страшно, когда неопилованные яблони засыпали землей. Тут же гора, вот, где стадион, да? А там было низко. И вот там чей то сад был, и засыпали яблони. Мы как-раз вот на работу ездили на „ковровую“ с мужем. [...] Это какой-то ужас. Засыпанные – и верхушка тока яблони. Почему не спилили? Понятия не имею. Вот выпилили и все. Да? Не знаю, не знаю экономия какая была тут. [Т.М. 2012]¹⁷³

Šis statybos epizodas taip sukrėtė moterį, kad jai lenkų-rusų mokykla visuomet atrodė baisi tarytum kalėjimas. Tik užaugus medžiams ir žalumai užgožus pastatą, su juo tarytum susitaikyta. Tačiau pripratimas negali būti prilygintas užmarščiai, ypač jei pokyčiai buvo itin drastiški. Viena didžiausių intervencijų į Trakų kraštovaizdį – tai mūsų ne kartą minėtos *Jursdykos* teritorijoje esančios balos užpylimas (žr. 3.3. ir 3.5. skyriuose). Darbų vykdytojams tai nebuvo paprasta užduotis, nes reikėjo „kovoti su ežeru“. Trakiečiams ši „kova“ paliko neišdildomą įspūdį.

Где сейчас стадион, так тут озерко было. И капитальное озерко такое было. [...] Метров пятьдесят на пятьдесят наверное. И когда начали... где вот эти дома стоят сейчас, так тут огромная гора была. Так эту всю гору в это болото всунули. [...] Потом возили еще. [...] И когда открылся карьер в Старом Тракае, так скрышу возили сюда и засыпали это болото. [...] Можете себе представить – такие горы всунуть, и оказалось мало. [I.P. 2015]¹⁷⁴

¹⁷³ [...] Ir man buvo taip baisu, kai tas nenupjautas obelis užpylė žemėmis. Čia gi kalnas, vat, kur stadionas, taip? O ten buvo žemai. Vat ten kažkieno sodas buvo, ir užpylė obelis. Mes kaip tik į darbą važiuome, į „kilimus“ su vyru. [...] Čia kažkoks siaubas. Užpiltos, ir tik viršūnėlė obels. Kodėl nenupjovė? Neturiu supratimo. Vat nupjautų, ir viskas. Taip? Nežinau, nežinau, koks čia buvo taupymas.

¹⁷⁴ Kur dabar stadionas, tai čia buvo ežeriukas. Ir kapitalinis ežeriukas toks buvo. [...] Penkiasdešimt ant penkiasdešimt metrų turbūt. Ir kai pradėjo... kur vat šitie namai dabar stovi, tai čia buvo didelis kalnas. Tai šitą visą kalną į šitą pelkę įkišo. [...] Paskui dar vežiojo. [...] Ir kai atsidarė Senuose Trakuose karjeras, tai žvyrą čia veždavo, ir užpylė tą balą. [...] Galite įsivaizduoti – tokius kalnus įkišti, ir pasirodė maža.

Dažniausiai tiek vyresnės, tiek jaunesnės kartos trakiečiai šią vietą vadina rusiškai „boloto“, arba lietuviškai – „bala“. Vieni atsimena, kad čia gaudė žuvis, kiti – žaidė indėnus, tretį dar braidė po balas, net tada, kai jau buvo „sukišti čia kalnai“. Net pakeitus šios vietos paskirtį, nauji objektai dar ilgai neįveikė vandens. Tiek prasmege sovietmečiu įrengti teniso kortai, tiek dabar čia įrengtas futbolo stadionas atrodo svetimi, tarytum „ne savo vietoje“. Tokių vietų Trakuose yra labai daug, tačiau kiekvieno žmogaus sąmonėje jos reflektuojamos skirtingai. Vieni daugiau pastebi bendruosius miesto pastatus, kiti savo artimąją erdvę ir epochinius gyvenimo būdo pokyčius.

Šitie namai, iš kairės pusės kurie yra, tai čia buvo daržai, statybos valdyba tokia buvo, komunalinio kombinatas. Paskui, kur „Maxima“, – buvo sodai mokyklos. Vo tenai buvo mokykla vidurinė, ant kalnelio. [...]. Po to išvertė viską ten, pastatė naują. Dabar tiktai laikraštį skaičiau, kad savivaldybė ne vietoj stovi, policija ne vietoj stovi, savivaldybė ne vietoj stovi. Viskas ne vietoj stovi. Ten kur va šita dauba, ten jinai visą laiką buvo dauba. Ten kur stadionas [...] – ten bala buvo. Žuvis ten, karosus gaudydavo, nes jis su ežeru susijungdavo ten kažkaip. Ten visi daržai buvo, sodai buvo, tuščia buvo. Nu, o dabar, kai užpylinėjo ten, tai atsirokavo. [P.D. 2014]

Kai kurie pokyčiai vietos gyventojų buvo įvertinti kaip įvykę „savo vietoje“ ir laiku. Tai daugiausia vieši, su malonumais, laisvalaikio susiję objektai, teikę bendravimo džiaugsmą ir estetinį pasitenkinimą. Jie pradėjo keisti kaimišku, uždaru Trakų įvaizdį. Vaikščiodamas po miestą, galėjai pasijusti kaip kitoje pasaulio vietoje. Su trakiečių vaizduotės lakumu ir humoro jausmu jau susipažinome anksčiau (plačiau 5.2. ir 6.1. skyrius). Humorą paprastus dalykus pakylėja į kūrybos lygmenį, o neeilinius įvykius priartina prie savo kiemo lygio. Taip nutiko su dviem naujais sovietmečiu pastatytais restoranais. Pirmasis – „Galvė“ – pastatytas išdegusiame miesto centre. Jis tapo ypatingu žmonių traukos centru ir civilizacijos simboliu. Perfrazuojant R.K., tai buvo visai šalia namų esantis „Europos centras“.

[O kai „Galvė“ pastatė, čia buvo įvykis?] O, koksai! *Prosto – Centr Evropy*. O dėdė kaip džiaugėsi. Prie pat namų! Čigoniškas orkestras ten grojo. Pradėjo šnekėti, kas

ten vaikšto su žmona, ar su kažkuom. Kaip čia jis tiek pinigų turi, ir taip toliau. [R.K. 2013]

Kitas su Europos dvasia siejamas pastatas, o tiksliau – pastatų kompleksas, atsirado *Karaimščyzoje*, priešais Salos pilį nugriovus kelis senus medinius namus ir pastačius ten barą bei apžvalgos aikštelę. Vietos gyventojai taip buvo sužavėti netikėta naujos vietos estetika, kad netrukus jai prigijo *Paryžiaus* vardas.

To praeiviai tak. To nie *Paryž*, a praeivali tak. [Kto praeival?]. My same praeivali. My tam, my to i kolega, my robili tam ten remont. Nu ja w signalizacijach róznych pracowałem dziesięć lat. Tu to sygnalizacji i nazwali – *Maleńki Paryž*. Nu potem *Paryž* i *Paryž*. I tak poszła nazwa od tego. [...] Zrazu malutki, a potem już *Paryž*. Zastroili, nu... To tak bywa jak w *Paryže*. [...]. Wszystko ładnie. Nu teraz jeszcze ładniej. Wcześniej nic tu takiego nie było. [J.B. 2013]¹⁷⁵

Matote, savo laiku čia buvo padaryti labai graži dalykai. Čia gi dabar išpirkta, lietuvių ir vokiečių. Anksčiau, savu laiku, čia buvo padaryti kioskai – spaudos kioskas, gelių kioskas, baras. Šita vieta Trakuose buvo pati gražesnė vieta. Būtent vakare. Apšviesta. Iš tikrųjų – vaizdas labai gražus [R.L. 2014].

Paryžių kai pastatė, atsimenu. Irgi buvo įdomu. Iš pradžių tokios būdos buvo tam Paryžiu. [Kodėl?] Todėl, kad pastatė tas būdas va taip va aplinkui, per vidurį buvo lietsargiai ir plastikinės kėdės, nu ir – *kak w Paryže*. [Gražu?] Nu taip. Lietsargiai ir kavinė kieme. Iš pradžių tenais buvo toks stiklinis paviljonas. Kai aš Lenkijoj buvau. O paskui padarė tokius iš raudonų plytų, tokie kioskai. Ir *parasoliai* [R.K. 2013].

Trakams labai „tiko“ ir „patiko“ ir prie *Bernardinų* ir *Galvės* ežerų pasodinta medžių alėja, kuria galima pereiti visus Trakus, neužeinant į miesto centrą. L.M.

¹⁷⁵ Tai pavadino taip. Tai ne *Paryžius*, o pavadino taip. [Kas pavadino?]. Mes patys pavadinom. Mes ten, mes ten ir bendradarbis, mes ten remontą darėme. Aš visokį apšvietimą dariau dešimt metų. Tai [ten] taip ir pavadino – *Mažasis Paryžius*. Pakui *Paryžius* ir *Paryžius*. Taip prigijo tas pavadinimas nuo šito [...]. Iš karto mažuoju, o po to jau – *Paryžium*. Užstatė, ir... Na ten buvo kaip *Paryžiuje*. [...]. Viskas gražu. Na dabar dar gražiau. Anksčiau nieko tokio nebuvo.

atsimena, kad šią alėją sodino daugelis trakiečių, mat kiekvienai miesto įstaigai buvo paskirtas gabaliukas teritorijos, kurią talkų metu tvarkė ir kurioje medžius sodino visi jos darbuotojai. Net ir tiesioginio pirminio ryšio su šia pakrante neturinti jaunesnės kartos atstovė A.K. alėją vadina Trakų „šventovių šventovė“ (*sviatąja sviatych*). Ji tapo tam tikra centrinės gatvės alternatyva, tik žmonės čia susitinka ne intensyvios darbo dienos metu, o laisvalaikiu ar sportuodami. Kaip ir centrinė gatvė, ši alėja yra „padalinta“ į dvi dalis. Karaimai „sava“ laiko tik tą jos dalį, kuri vingiuoja palei *Karaimščyznos* krantą, ir tik ją jaukiai vadina „*Alėja*“. Vasaros turizmo sezono metu ji virsta bulvaru, kur Trakų lankytojai kartais net sunkiai prasilenkia. Tuomet alėja tartum susvetimėja, bet nustojus šviesti saulei, vėl tampa vietos žmonių erdve, tiesa, mažiau pelninga valčių nuomotojams.

Kai kurie kalbinti asmenys stebino savo harmoningu santykiu su Trakais, net ir pokyčiuose neįžvelgdami jokio pasikėsinimo į miestą ir sugebėdami matyti jį tokį patį, kaip vaikystėje, nors vietoje balos atsirado stadionas ar namas, vietoje takelio – gatvė, vietoje laukų – mokykla, ir taip toliau. Tiek su kaimietiškais Trakais, tiek su besikeičiančiu miestu siejami atsiminimai yra svarbūs, nes viskas priklauso tai pačiai erdvei – Trakams.

Troki, tak [...]. Zmian żadnych... Wszystko to, co było, to i zostało. Wszystkie ulicy, wszystkie [...] miejscowości. Tylko że zabudowane. [V.Č. 2012]¹⁷⁶

V.Č. nuomone, miestas *tik (tylko)* užstatytas. Niekas ne sunaikinta, ne pražuvę, ne dingę. Užstatymas nekliudo jausti Trakų taip pat, kaip kadaise vaikystėje. Išlikęs gatvių tinklas – tai yra, takai, kuriais vaikščiota ir tebevaikščiojama, – organiškai pratęsia savo miesto tapatybę iš vienos epochos į kitą. Šie keliai tarytum sukuria chronologines jungtis tarp praeities ir dabarties, tarp naujo ir seno. Galima prielaida, kad toks santykis su laiku ir vieta būdingas prigimtinį ryšį su Trakais turintiems gyventojams. Atmintis, atgaivindama anksčiau buvusio kraštovaizdžio ypatybes, padeda patirti praeitį kaip lygiavertę dabarčiai. Kadaise buvusios balos,

¹⁷⁶ Trakai, taip [...]. Jokių pokyčių... Visa tai, kas buvo, tas ir liko. Visos gatvės, visos [...] vietovės. Tiktai užstatyta.

krūmai, daržai ir nameliai puikiausiai koegzistuoja su dabar jų vietoje stovinčiomis parduotuvėmis ir daugiaaukščiais namais. Lygiai taip pat žmogaus atmintyje senatvė ir vaikystės atsiminimai kartu kuria pasakojančio žmogaus tapatybę. Todėl V.Č. galima laikyti žmogumi, kuris augo ir keitėsi drauge su savo mylimu miestu, kuris tik gerėjo ir gražėjo.

Kiti trakiečiai sugebėdavo itin išsdingai pokyčius ignoruoti arba žiūrėti į juos su atlaidžia, o kartais – ir gana kandžia ironija. Pavyzdžiui, mums jau žinomas *Paryžius* atsirado ne tuščioje vietoje. Du tyrimo dalyviai – S.L. ir S.P. – nurodė, kad dabar prezidentai fotografuojasi „jų kiemo“ vietoje. O apie dabar arčiausiai *Paryžiaus* gyvenančio karaimo, pravarde *Globusas*, požiūrį į šią vietą liudijo jo bičiulis lenkas I.P.:

Я не забуду только такой случай с этим Глобусом. Там около него, где сейчас этот Париж, где ресторан этот, тут была прокатно лодочная станция. Арендовали лодки на прокат [...]. Ну и сидим. Воскресение, погода хорошая, народу много. Вдруг, вырывается Глобус со своего двора... А там такие ступеньки есть... В таких вот шортах, фэска турецкая, знайте, с этим красным [...], рубашка вот такая [короткая], “барабан” как надо [...]. В одной руке бутылка, в другой – килька в томате. И садится на эти ступеньки. [...]. И проходила молодая пара тут около озера. Посмотрел как прошли: “Чёрт побери, чего вы тут ходите по моему столу!”. Так там мы упали со-смеху [I.P. 2015].¹⁷⁷

Ši citata puikiai tinka į Trakų žmonių požiūrio į Trakus, savo vietą mieste, savo teises ir žmones, kurie būna šalia, apibendrinimui. Trakai visaip keitėsi, ir nemaža dalis tų pokyčių buvo gana drastiški. Ypač tie, kurie ardė bendruomenę ir

¹⁷⁷ Aš tik nepamiršiu vieno nutikimo su šituo Globusu. Ten prie jo, kur dabar tas *Paryžius*, kur tas restoranas, ten buvo valčių nuomos stotis. Nuomojo valtį ten [...]. Na ir sėdime. Sekmadienis, geras oras, žmonių daug. Staiga iš savo kiemo „išrulina“ Globusas... Ten kokie laiptai yra... Su tokiais šortais vat, turkiška feska, žinote, su tokiu raudonu [...], marškinėliai tokie [trumpi], „barabanas“ kaip reikiant [...]. Vienoje rankoje butelis, kitoje – šprotai pomidorų padaže. Ir sėdasi ant tų laiptų. [...] Ir pro šalį čia prie ežeroėjo jauna pora. Pažiūrėjo, kaip praėjo: „Velniai griebtų, ko jūs čia po mano stalą vaikštote!“. Tai mes net nukritome iš juoko.

naikino įprastą, šeimos paveldėjimo teise paremtą, privačios nuosavybės sistemą. Kadaisė vien tik privačiais mediniais nameliais su juos juosiančiomis iki pat ežero nutįsusiomis tvoromis apstatyti Trakai XX a. antrojoje pusėje tapo daugiaaukščių ir komunalinių namų miestu. Su šeimų pavardėmis susijusios vietos liko tik žmonių atmintyje. Beveik neliko tvorų, nes sovietmečiu jos buvo draudžiamos. Dalis neišsikėlusių ar neiškeldintų iš savo sodybų žmonių instinktyviai apsisodino namus krūminėmis gyvatvorėmis. Nepaisant to, trakiečių sąmonėje išliko labai stiprus nuosavybės jausmas, paremtas prigimtinio įsitikinimu, kad Trakai yra jų „kiemas“, o visi, kurie čia atvyksta, vaikšto po „jų stalą“. Iš šios perspektyvos vertinamos, atrodytų, netgi visiškai svetimų žmonių užgožtos turistinės vietos. Taipogi ir į miesto simboliu tapusią Trakų salos pilį žiūrima kaip į vieną iš sudėtinių to „kiemo“ elementų. Jos svarba vietos gyventojų suvokiama veikia iš kontekstinės kompozicinės pusės, nei iš hierarchinės.

Skyrius „Kaita ir tęstinumas“ tarytum papildė bei apibendrina ankstesnius šios disertacijos skyrius, kurie buvo skirti miesto ir ežerų erdvės analizei. Čia plačiau atskleidžiama, kokios socialinės ir psichologinės priežastys formuoja savitą kalbintų žmonių santykį su Trakais. Dėmesys istoriniams pokyčiams padeda atskleisti, kokie dalykai yra svarbūs vietos gyventojams šiandien. Juk pasakodami apie tai, kas buvo, žmonės kalbėjo ir apie dabartį. Kita vertus, XX a. Trakų demografiniai, kultūriniai, lingvistiniai pokyčiai – tai labai plati tema, kuriai išsamiai aptarti reikėtų atskiros studijos.

Turėtume apklausti dar daugiau įvairaus amžiaus trakiečių ir norėdami išsiaiškinti, kaip jie suvokia, kuo Trakų lokalinis pasaulis yra savitas. Žinoma, svarbus vaidmuo tenka kraštovaizdžiui. O kai pasakojant atmintyje atgaivinamas praeities kraštovaizdis, jo metaforinės prasmės perkeliamos į dabartį. Kaip rašė A.M. Åström, asmuo, kuris atsimena kraštovaizdį, geba palyginti įvairius praeities ir dabarties aspektus, susieti diametraliai priešingas epochas (Åström 2004: 44).

Vietų ir asmeninės patirties naratyvai padeda apčiuopti, kas formuoja kiekvieno trakiečio unikalųjį *habitus*. Gyvenant vienoje teritorijoje šie *habitus* persipina, taip randasi tam tikri simboliniai kodai, kurie, savo ruožtu, formuoja grupes ar bendruomenes vienijančius naratyvus. O jais dalinantis įtvirtinamas kultūrinės tapatybės fenomenas, kuris savo prigimtimi yra intersubjektyvus (Olsson 2004: 51).. Tie keliai, kuriais jis vaikšto, tos vietos, kurias jis lanko, tie asmenys, su kuriais jis susitinka ir, žinoma, jo atmintyje išlikusios su miestu susijusios gyvenimo patirtys sudaro Trakų paveikslą. Pasakojimų ir atminties dėka į dabartį perkeliamas praeities kraštovaizdis, jo metaforinės prasmės.

Trakų gyventojų pasakojimai ir jų patirtys galbūt padėtų suprasti ir didesnio regiono – Vilnijos krašto istorines ir kultūrinės realijas, lemiančias šios Lietuvos dalies išskirtinumą.

7. IŠVADOS

Trakų lokalinis pasaulis analizuotas kaip naratyvais konstruojama realija. Empirinių lauko tyrimų metu surinkta sakytinė medžiaga apima gyvenimo pasakojimus bei su Trakais susijusius pasakojimus apie vietas, žmones, įvykius, kasdienio gyvenimo epizodus, tarpusavio santykius, tautybes, miesto raidą, taip pat užfiksuota tautosakos, padavimų, tikėjimų pavyzdžių. Kadangi dauguma tyrime dalyvavusių žmonių buvo vyresnės kartos atstovai, jų pasakojimuose reflektuojami įvykiai ir reiškiniai leido nagrinėti gana plačią laiko skalę, kuri apima tarpukario, Antrojo pasaulinio karo, sovietmečio ir Nepriklausomybės periodus. Daugiausia dėmesio skirta ankstyvesniam minimo laiko tarpsniui, nes jis sutapo su dažniausiai kalbintų žmonių reflektuojamu gyvenimo etapu – vaikyste ir jaunyste. Tam laikui būdingos erdvinės pasaulėžiūros ir santykio su vieta rekonstrukcija yra šios disertacijos pagrindas, kurį sudaro: 1) miesto teritorijos, 2) miesto supančio ežerų kraštovaizdžio ir 3) miesto bendruomenės kuriamo sociokultūrinio erdviškumo analizė ir interpretacija. Atliktas tyrimas leido padaryti šias išvadas:

1. Trakai yra kontrastų erdvė. Joje persipina kaimo ir miesto, provincijos ir kultūros centro bruožai, kontrastuoja seno ir naujo miesto urbanistinės charakteristikos, pietinės ir šiaurinės Trakų dalies miestovaizdis. Lokalinę bendruomenę sudaro daugiatautė senoji vietos bendruomenė ir ne mažiau daugiatautė įvairių tautybių naujakurių visuma. Kita vertus, tokie faktoriai, kaip Trakų pusiasalio ribos, ežerų artumas, minėtasis bendruomenės daugialypumas, vizualieji miesto bruožai laikytini vietą steigiančiais elementais. Gyventojų pasakojimuose ir folklore visa tai įpinama į savitą miesto erdvės suvokimo sistemą, kuri disertacijoje buvo nagrinėjama teritoriniu, istoriniu, etniniu, religiniu, memuariniu, folkloriniu aspektais.
2. Lokalumas yra daugialypis reiškinys. Siauriausia prasme juo galima apibūdinti vieno žmogaus pasaulį, plačiausia – ištisą regioną. Tiriant Trakus atsižvelgta į keturis lokalumo matmenis – individualų, bendruomeninį, urbanistinį ir geografinį. a) Individualiame lygmenyje analizuojant, su kokia vieta pasaulyje žmogus save tapatina, kaip apskritai vertina savo vietą

Žemėje, nustatyta, kad didelę įtaką kiekvieno žmogaus erdviniam santykiui su Trakais turi ankstyvosios gyvenimo patirtys, pirmasis įspūdis apie Trakus (jei asmuo čia atsikėlė gyventi), namų vieta (tiek gimtoji, tiek ta, kurioje gyventa tyrimo metu), veikla ir lytis. b) Bendruomeniniame lygmenyje Trakai atsiskleidė kaip sociokultūrinė erdvė: analizuoti tokie komunikaciniai sakinės kultūros aspektai, kaip gandai, tarpusavio santykiai, etniškumas, kalbos kultūra. Taip pat tirti tautinės ir religinės tolerancijos naratyvai, apimantys tiek pozityvius, tiek negatyvius požiūrio į „kitą“ aspektus. Holokausto, repatriacijos ir imigracijos temos vietos gyventojų buvo vertinamos iš esmės negatyviai. c) Miesto lygmenyje atskleista įvairių urbanistinių elementų, atskirų objektų ir jų kompleksų įtaka Trakų erdviškumo visumos bei atskirų miesto dalių suvokimui. d) Geografiniame lygmenyje nustatyta, kad erdvės suvokimo apimtims ir riboms didelę įtaką turi žmonių veiklos pobūdis, tautybė, religija, amžius, lytis ir gyvenama vieta. Taip pat parodyta, kad Trakų pusiasalio teritorija bei miestą supantys ežerai formuoja vietos žmonių sampratą apie miesto kultūrinės erdvės ribas.

3. Kiekvienas žmogus, priklausomai nuo savo gyvenamosios vietos, tautybės, kartos, išsilavinimo, gyvenimo patirties, turi savus lokalumo kriterijus ir nuostatas Trakų tapatumo klausimu. Viena miesto dalis jam asocijuojasi su „tikrais Trakais“, o į kitą einama tik retais atvejais, todėl pastaroji atrodo lyg ne savas miestas. Individualus suvokimas taip pat yra persipynęs su kolektyvine topologine sistema. Ją galima laikyti kultūrinės atminties paveldu, tačiau tiksliau būtų sakyti, kad tai yra ir kasdienybės realija, kuri yra paveiki bent jau dalies trakiečių mąstymui apie savo miestą. Kiekvienas vietos gyventojas savaip mąsto, kas Trakai yra, o kas ne. Miesto prieigos vertinamos pagal tokį principą: „jau Trakai“, „beveik Trakai“, „vis dar Trakai“ ir „nebe Trakai“. Pačiame pusiasalyje esančios erdvės taip pat nėra lygiavertės – gali būti „labiau Trakai“, „mažiau Trakai“, „tikri Trakai“ ir netgi „ne Trakai“. Trakų dydis tokiems vertinimams taip pat yra svarbus faktorius. Miestas yra per mažas, kad nebūtų įmanoma aprėpti jo viso. Kita vertus, jis yra per didelis, kad visas jo vietas ir erdves pavyktų pažinti vienodai gerai.

4. Trakų lokalinį pasaulį sudaro tiek Trakų pusiasalio, tiek kitos su juo glaudžiai susijusios erdvės vietos, bei ežero erdvė. Remiantis vyriausių gyventojų pasakojimais, įvardinamos penkios Trakų sudėtinės dalys: *Rogatka*, *Miasto*, *Jursdyka*, *Karaimščyzna* ir *Zamostė*. Kiekviena šių dalių gali būti vertinama kaip mikrolokalinė Trakų teritorija, nulemianti čia gyvenančio žmogaus požiūrį į kitas miesto vietas bei miesto visumą. Daroma prielaida, kad dalis šių teritorijų yra istoriškai susiklosčiusios XV–XVIII a. egzistavusių jurisdikų pagrindu. Jos visos atspindi tas urbanistines–administracines charakteristikas, kurios formavosi dar miestui kuriantis ir fragmentiškai išliko iki šių dienų (plg. *Jursdyka*, *Karaimščyzna*, *Miasto*). Tyrimas parodė, kad socialiniai ir kultūriniai žmonių ryšiai padeda į miesto suvokimo ribas integruoti priemiesčiais laikytas teritorijas už Trakų pusiasalio ribų (plg. *Rogatka*, *Zamostė*). Be tų ribų, kurias diktuoja natūralūs gamtos barjerai, t.y. Trakų pusiasalis, remiantis gyventojų pasakojimais galima išskirti ir šias: 1) kelių žiedai (pietinėje ir šiaurinėje miesto dalyse); 2) kapinės (katalikų bei stačiatikių kapinės pietinėje bei karaimų kapinės šiaurės vakarų pusėje); 3) istoriškai su Trakais siejamų tautybių žmonių gyvenamos vietos (totoriai *Rogatkoje*, karaimai *Zamostėje*).

a) Pietinėje Trakų dalyje esančios *Rogatkos* analizė atskleidė skirtingas Trakų miesto ribų interpretavimo galimybes. Vienais atvejais miestas baigiasi dar Trakų pusiasalyje, kitais atvejais – gerokai už jo ribų. Tai nemaža dalimi susiję ir su *Rogatkos* apimtimis. Dažniausiai šis vardas taikomas Trakų pusiasalio pradžioje esančiam kelių sankryžai, kuri šiandien siejama su transporto žiedu bei stotimi. Taigi *Rogatka* pirmiausia siejama su Trakų pradžia, įvažiavimu į miestą. Tačiau kai kurie gyventojai taip vadina gerokai didesnę teritoriją, kuri prasideda prie praktiškai miesto centre esančios stačiatikių cerkvės ir baigiasi prie katalikų kapinių. Etniniu atžvilgiu *Rogatka* daugiausiai siejama su totoriais.

b) *Jursdykos* pavadinimas šiandien mažai žinomas, istoriškai atitinka Trakų parapinės bažnyčios jurisdiką. Tą rodo ir folklorinis vietovės pavadinimas – *Jursdyka*. Tyrimo dalyviai nurodė taip vadinę aplink bažnyčią esančią

miesto dalį, kuri tęsiasi iki Bernardinų kalvos. Tirdami *Jursdyką* pristatėme Trakus, kaip svarbų kultūrinės traukos centrą katalikams. Būtent mišios, atlidai ir su jais susiję turgūs lėmė, kad didelei daliai trakiečių bei aplinkinių kaimų gyventojų būtent Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia tapo svarbiausiu miesto objektu.

- c) *Miasto, Miestas* arba *Centras* istoriškai sietinas su XV a. Trakų miestui suteikta savivaldos teise. Šioje teritorijoje įsikūrusios svarbiausios administracinės įstaigos (savivaldybė, paštas, policija ir pan.) bei viešosios erdvės (turgaus aikštė, parkas, kultūros namai, restoranai ir pan.). Atsiminimuose ji siejama su žydais, po Antrojo pasaulinio karo vykusiu dideliu gaisru, šv. Jono Nepomuko koplytstulpiu.
- d) *Karaimščyzna* istoriškai sietina su XV a. Mažuoju miestu, arba karaimų miestu. Tik po Antrojo pasaulinio karo čia pradėjo gyventi daugiau kitų tautybių žmonių. Dėl turizmo vasaros metu *Karaimščyzna* tampa judriausia miesto dalimi. Karaimai būtent šią miesto dalį laiko tikraisiais Trakais. Jos riba brėžiama tarp Šv. Jono Nepomuko koplytstulpio pietuose ir šiaurinėje Trakų pusiasalio dalyje esančio tilto. Karaimų pasakojimuose Trakų mentalinis žemėlapis paremtas žinojimu apie tai, kur gyvena bendrataučiai. Jie gali išvardinti visus saviškius, atsidūrusius už *Karaimščyznos* ribų. Kitų tautybių gyventojų pasakojimuose karaimai apibūdinami kaip gudresni ir turtingesni, mokantys gerai auginti agurkus, sėslūs.
- e) *Zamostė* (liet. *Užtiltė*) nėra siejama su jokia miesto teritorija pusiasalyje. Jei *Rogatką* galima laikyti *ribine zona*, kurioje persipina miesto ir užmiesčio bruožai, nes ji išsidėsčiusi tiek pačiame pusiasalyje, tiek už jo ribų, tai *Zamostę* pirmiausia reikėtų traktuoti kaip *užribio zoną*, kuri, patekdama į socialines ir mentales miesto apimtis, suteikia naujus geografinius kriterijus Trakų riboms suvokti. Karaimai šią miesto dalį savinasi dėl to, kad čia gyveno kelios jų tautiečių šeimos, netoliese yra jų kapinės. Tuo tarpu kitų tautybių gyventojai nurodo, kad čia daugiau

gyveno lenkų, rusų. *Zamostė* ir *Rogatka* dažniai siejamos su mieste vykusiomis paauglių tarpusavio kovomis.

5. Trakus supa tarpusavyje susiję *Galvės*, *Bernardinų*, *Totoriškių*, *Nerespinkos* ir *Skaisčio* ežerai. Istoriniai šaltiniai bei sakytinės tradicijos duomenys leidžia manyti, kad anksčiau tai buvo vienas ežeras *Galvė*, kuris, miestui kuriantis, įgijo bendrą *Trakų ežero* pavadinimą. Miestas įsiveržė į pasaulį, kuriame iki tol dominavo *ežeras* ir su juo susietos kultūrinės teritorijos reikšmės. Trakų atsiradimas tas reikšmes pildė ir keitė, tačiau visiškai neužgožė. Tokiu būdu *ežeras* tapo praeities reprezentantu, *kitos* kultūros ir *kito* laiko terpe. Šis aspektas išryškėjo Trakuose itin paplitusiame padavime apie tai, kad šiame ežere kasmet turi paskęsti nors vienas žmogus. Toks tikėjimas gali būti siejamas su ikikrikščioniškais laikais. Miesto kultūra išplėtė šio padavimo reikšmes. Jis tampa didesnio naratyvo, apimančio ir kitokius paskendimo, aukos ar bausmės motyvus, dalimi. Į šio naratyvo lauką patenka padavimai apie kunigaikščio Vytauto Didžiojo veiklą bei pasakojimai apie Trakų globėjo ir nuo vandens negandų apsaugančio šv. Jono Nepomuko skulptūrą. Padavimas taip pat iškalbingai atskleidžia subjektyvius žmonių santykius su ežerais. Baimė paskęsti persipina su suvokimu, kad taip turi būti.
6. Trakus supantys ežerai formuoja vieningą fizinę erdvę. Jie įrėmina miestą pusiasalio sausumoje, kita vertus, išplečia jį iki tolimų krantų. Šio tyrimo metu surinkti pasakojimai apie įvairias ežeruose vykusias veiklas rodo, kokią įtaką trakiečių gyvenimo būdui, jų santykiui su gamta turėjo ežerų artumas. Net praėjus šešioms šimtmečiams Trakai išliko miestu tarp ežerų. Tokia geografinė situacija buvo labai reikšminga su ežerais susijusiam vietos ūkiui. Išskirtinis buvo agurkų auginimo verslas, apie kurį senieji vietos gyventojai pasakojo itin daug, ne tik apibūdindami savo vaikystę, bet ir apskritai trakiečių buitį, priklausomybę nuo daržovių derliaus, tarpusavio santykius. Ūkiui buvo pritaikytos ir didesnės *Galvės* ežero salos, kuriose šienauta, ganyti gyvuliai. Taip pat jose mėgta linksintis, leisti laisvalaikį. Ežerais buvo keliaujama; tą liudija tiek miesto teritorijoje, tiek ežeruose nurodomos vietos, vadinamos „žiemos keliais“ arba „keliais“. Tyrimo metu apie vietovardžius ar su ežerais

susijusią veiklą plačiau kalbėjo vyrai, o daugiausiai žinojo senieji žvejai, kurie galėjo išvardinti ne tik ežerų vardus, bet ir šimtus smulkiųjų hidronimų. Jų žinomi vietų vardai ne tik reprezentuoja kultūrinę atmintį, bet ir atskleidžia žvejams gamtines vietos ypatybes, padeda orientuotis erdvėje.

7. *Galvės* ežere stovinti vadinamoji „Trakų pilis“ tyrime analizuota kaip ežerų erdvės dalis. Tyrimo dalyvių pasakojimuose atsispindi, kaip žmonės šią vietą vertino tada, kai čia dar buvo tik griuvėsiai. Aiškėja, kad ji buvo suvokiama veikiau kaip viena iš *Galvės* salų (*Papilė*), pernelyg neakcentuojant jos istorinės reikšmės. Tai atskleidžia ir padavimai, kuriuose pasakojama apie Vytauto vykdytas bausmes: juose veiksmas vyksta ne tik ten, kur pilis, bet ir kitose ežero salose bei krantų vietose. Tačiau yra ir tokių padavimų, folklorinių pasakojimų, kuriuose pilis iškyla kaip tam tikros istorinės erdvės centras ir laiko pradžios vieta. Tai padavimai apie tunelį, kuris jungia pilį su kitomis Trakų ar Lietuvos vietomis, ir kai kurių žmonių pateikta folklorinė išmonė, kad *Galvė* yra „kunigaikštiškos kilmės“ ežeras. Su pilimi susijusi kultūrinė atmintis visai ežerų erdvei suteikia išskirtinį folklorinį turinį.
8. XX a. antrojoje pusėje Trakuose vyko procesai, kurie keitė miesto vaizdą, bendruomenę, kasdienę kultūrą. Tarp svarbiausių netekčių paminėtinos vokiečių okupacijos metu sunaikinta žydų bendruomenė, lenkų tautybės žmonių repatriacija pokaryje, medinių sodybų griovimas. Iš didžiausių pokyčių svarbiausi: pietinės miesto dalies užstatymas daugiaaukščiais namais, kraštovaizdžio keitimas, nukasant kalvas, naujų lietuvių, rusų ir lenkų tautybės žmonių imigracija. Keičiantis miestui, keitėsi ir tradicinės gyvensenos formos, išstumdamos natūrinį ūkį, keitusi su juo susijusį kalendorinį gyvenimo ritmą. Tyrimas parodė, kad kaita žmogaus sąmonėje suvokiama ne kaip faktų seka, o kaip tam tikri reiškiniai ir dvasinės patirtys. Minėti pokyčiai žmonių pasakojimuose pateikiami kaip atskiriantys praeitį ir dabartį. Tačiau pasakodami žmonės dažnai nurodo tokius dalykus, kurie egzistuoja ir šiuo metu, tokiu būdu integruodami į senąją erdviškumo struktūrą tiek praėjusių, tiek naujųjų laikų paveldą. Tai leidžia daryti išvadą, kad naujausieji laikai keitė, bet neužgožė tų Trakų, apie kuriuos pasakojo

vyresnės kartos tyrimo dalyviai: nauji gyventojai susitiko su senbuviais, naujos statybos vyko istorinio paveldo erdvėje, į daugiabučius kėlėsi gyventi ne tik nauji miestiečiai, bet ir vietiniai. Ir dabar mieste netrūksta tų kasdienės buities elementų, kuriuos pastebėjo XIX–XX a. pradžios liudininkai arba apie kuriuos pasakojo senieji trakiečiai. Pirmiausiai turėtume išskirti centrinę gatvę – tai yra, viena kitą pratęsiančias dabartines Vytauto ir Karaimų gatves. Ji yra vienas svarbiausių tęstinumo rodiklių, ne vieną amžių du miesto galus ir vietinius žmones jungiantis stuburas bei informacijos sklaidos kanalas.

9. Labiausiai vietos bendruomenę keitė vietinio vs. nevietinio ir lenkų vs. lietuvių santykių dialektika. Tiek lenkų, tiek lietuvių tautybės naujakuriai *a priori* nesudarė vieningų bendruomenių. Socializuotis su „saviškiais“ tautiniu pagrindu visų pirma padėjo gimtoji kalba, kadangi kitų kalbų paprasčiausiai nemokėta arba mokėta prastai. Šioje situacijoje išsiskiria karaimai, kurie kaip lakmuso popierėlis sugėrė, įsisavino ir kūrybingai adaptavo permainingo XX a. kultūrinius pokyčius. Dažnoje jų šeimoje mokama kalbėti visomis kalbomis. Drauge su senbuviais lenkais ir negausiais totoriais jie tapo jungiamąja grandimi tarp praeities ir dabarties Trakų.
10. Vieniems gyventojams Trakai yra pasaulio centras, namai, kitiems – tremtis ar likimas, su kuriuo reikia susitaikyti. Gilų ryšį su Trakais turintys asmenys paprastai yra čia gimę, šiame mieste gyveno kelios jų šeimos kartos. Svarbiausieji jų gyvenimo pasakojimai būna susiję su Trakais. Tekstuose nurodoma daugiau vietovardžių, žmonių vardų. Pokalbio metu dažniau juokaujama, pasakojami anekdotai ar nepaprasti nutikimai. Dažniau akcentuojama taikaus sugyvenimo svarba. Ne Trakuose gimę žmonės gali būti skirstomi į tuos, kurie pritapo prie šios vietos, ir tuos, kurie nepritapo. Pastarieji labai nedaug pasakoja apie Trakus, dažnai pabrėžia jų neigiamas savybes, o gyvenimo pasakojimuose dominuoja trauminiai naratyvai.

SANTRUMPOS

LCVA – Lietuvos centrinis archyvas

LLMA – Lietuvių literatūros ir meno archyvas

LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

MABR – Mokslo akademijos bibliotekos rankraštynas

TINP – Trakų istorinis nacionalinis parkas

L.L. – Linos Leparaskienės pastaba

AVK – 1906. *Акты, издаваемые Виленского комиссiею для разбора древнихъ актовъ*, [Т.] 31. Вильна.

KŽ – 1988. *Kraštai ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai* (XIV-XIX a.). Parengė A. Šidlauskas. Vilnius

LKŽ – 2005 (atnaujinta versija, 2008). *Lietuvių kalbos žodynas*, [Т.] I–XX, 1941–2002, [elektroninis variantas]. Prieiga internetu: www.lkz.lt

LM – 1971. *Lietuvos metraštinis: Bychovco kronika*. Vilnius.

LMT – 2008. Trakai XV–XVIII amžiuje. *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, [Т.] VI. Parengė A. Baliulis. Vilnius.

MD – *Mały Dziennik*, Nr. 40, 1936.05.21

R.R. – 1907. *Рыболовство и Рыбоводство в северо западном крае (Ковенская, Виленская и Гродненская губернии. Отчеты экспедиции 1904 года.* [Императорское Русское общество акклиматизации животных и растений. Отдел ихтиологии] [Т.] V., с. 315

ESGP – 1863. *Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861–62 г.* К. Вульф [et al.]. Санктпетербург.

TDEV – 2010. *Trakų didžiųjų ežerų vardynas*. Sudarė L. Sokolovaitė. Vilnius.

TDP – 1995. *Trakai: dabartis ir perspektyvos: (sociologinis aspektas)*, [kolektyvinė monografija]. Vilnius.

TLD – *Trakų landšaftinis draustinis 1974/1975 m. – Trakų landšaftinio draustinio tyrimai*. [Lietuvos TSR mokslų akademija. Zoologijos ir parazitologijos institutas. Geografijos skyrius], parengė K. Kilkus [et al.]. [TINP direkcijos direkcijos archyvas]

TSRP – 1972. *Trakų senamiesčio regeneracijos projektas. Istorinė apybraiža*. Lietuvos TSR kultūros ministerija. Paminklų konservavimo institutas. Vykdė A. Baliulis. Vilnius. [LLMA 445-1-311, l. 1.]

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Aleksandravičius Egidijus 2014. *The construction of national narratives and politics of memory in the Central and Eastern European region after 1989*. Sudarė E. Aleksandravičius. Kaunas, p. 257–276

Aleksandravičius Egidijus 2015. XIX a. Lietuvos pasakojimo likimas po 1990 m.: tarp funkcionalumo ir inercijos. *Tautiniai naratyvai ir herojai Vidurio Rytų Europoje po 1989 m.* Kaunas, p. 467–539

Prieiga internetu: <http://milosz.vdu.lt/resources/Tautiniai-naratyvai-ir-herojai-Vidurio-Ryt---Egidijus-Aleksandravicius.pdf> [žiūrėta 2015 12 02]

Alver Bente Gulveig 1990. Creating the Source through Folkloristic Fieldwork. A Professional Narrative. *FF Communications*, [No.] 246. Helsinki.

Andrews Molly 2008. Looking Back on Narrative Research: An Exchange. *Doing narrative research*. Edited by Squire, C. and M. Tamboukou. London.

Anglickienė Laima 2006. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius.

Åström Anna-Maria 2004. The City as Living Room. *Memories of My Town. The Identities of Town Dwellers and Their Places in Three Finnish Towns, Studia Fennica. Ethnologica*, [No.] 8. Edited by A.-M. Åström [et al.]. Helsinki, p. 19–48.

Åström Anna-Maria, **Korkiakangas** Pirjo 2004. Introduction. *Memories of My Town. The Identities of Town Dwellers and Their Places in Three Finnish Towns, Studia Fennica Ethnologica*, [No.] 8. Edited by A.-M. Åström [et al.]. Helsinki, p. 7–16.

Bairašauskaitė Tamara 2006. Apibrėžimo ir tapatumo kolizija: Lietuvos karaimų socialinio statuso klausimu XIX amžiaus pirmojoje pusėje. *Lituanistica*, [T.] 65. [Nr.] 1. Vilnius, p. 24–37

Baliński Michał, **Lipiński** Tymoteusz 1886. *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, [T.] IV. Warszawa

Baliulis Algirdas 1975. 1681 m. Lorencavo palivarko inventorių – Trakų istorijos šaltinis. *Architektūros paminklai*, [T.] 3. Vilnius, p. 199–202.

Baliulis Algirdas 1987. Trakų miesto jurisdikos ir plano raida. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų darbai. Urbanistika ir rajoninis planavimas*, [T.] 14. Vilnius.

Baliulis Algirdas. 2008. Trakai XV – XVIII amžiuje. *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, [T.] VI. Takai. Vilnius.

Baliulis Algirdas, **Mikulionis** Stasys, **Miškinis** Algimantas 1991. *Trakų miestas ir pilys*. Vilnius.

Baltrūnas Valentinas, Andriušytė-Žukienė Rasa, Karmaza Bronislavas [et al.] 2001. *Ar tikrai Raigardas prasmego? :kompleksinių tyrimų duomenys* : [kolektyvinė monografija]. Vilnius.

Balys Jonas 2000. *Raštai*, [T.] II. Parengė R. Repšienė. Vilnius.

Balys Jonas 2003. *Raštai*, [T.] IV. Parengė R. Repšienė. Vilnius.

Berger Ludwig Peter, **Luckmann** Thomas 1999. *Socialinis tikrovės konstravimas (Žinojimo sociologijos traktatas)*, Vertė A. Radžvilienė. Vilnius.

Błaszczak Tomasz 2015. Tarp valstybingumo ir etniškumo. 1918–1939 m. laikotarpio interpretacijos ir atminties politikos konstravimas Lenkijoje, Lietuvoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje. *Tautiniai naratyvai ir herojai Vidurio Rytų Europoje po 1989 m.* Kaunas, p. 237–314.

Prieiga internetu: <http://milosz.vdu.lt/resources/Tautiniai-naratyvai-ir-herojai-Vidurio-Ryt---Egidijus-Aleksandravicius.pdf> [žiūrėta 2015 12 02]

Bogdel Galina 1994. *Trakų ežerų legendos*. Vertė S. Stasevičius. Trakai.

Bogdel Galina 1996. *Trakų krašto legendos ir pasakos*. Vertė S. Stasevičius. Trakai.

Bonda Moreno 2015. Apie vienybę nacionalinėse istorijose. *Tautiniai naratyvai ir herojai Vidurio Rytų Europoje po 1989 m.* Kaunas, p. 109–258.

Prieiga internetu: <http://milosz.vdu.lt/resources/Tautiniai-naratyvai-ir-herojai-Vidurio-Ryt---Egidijus-Aleksandravicius.pdf> [žiūrėta 2015 12 02]

Bönisch-Brednich Brigitte 2002. Migration and narration. *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, [Vol.] 20, p. 64–77.

Prieiga internetu: <https://www.folklore.ee/folklore/vol20/brednich.pdf> [žiūrėta 2011 06 02]

Bourdieu Pierre 1989. Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, [Vol.] 7, [No.] 1. American Sociological Association. Prieiga internetu: <http://www.soc.ucsb.edu/ct/pages/JWM/Syllabi/Bourdieu/SocSpaceSPowr.pdf> [žiūrėta 2012 04 15]

Bourdieu Pierre, **Wacquant** Loic 2003. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius.

Bryceson Deborah Fahy 2007. Introduction. *Identity and Networks– Fashioning Gender and Ethnicity Across Cultures*. Edited by D. Bryceson [et. al.]. Webber. New York.

Brocki Marcin 2008. Landscapes of Memory – Narratives of Past Places. *Koht ja Paik/ Place and Location. Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics*, [Vol.] VI. Edited by E. Närepea [et al.]. Tallinn, p. 219–226

Buchowski Krzysztof 2004. Uwagi o tak zwanych "repatriacjach" ludności polskiej z Litwy etnicznej w latach 1945-1947. *Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku. Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego*, redakcja M. Kietliński [et. al.]. Białystok, p. 102–11

Buchowski Krzysztof 2005. *Przesiedlenie ludności polskiej z Litwy etnicznej w latach 1945–1947, Dzieje Najnowsze*, Nr. 1, p. 69–78.

Bučas Jurgis 2003. Trakų istorinio nacionalinio parko išskirtinė komplėsinė vertė. *Trakų istorinis nacionalinis parkas Unesco paveldo sąrašuose. Poreikis ir galimybės*. Vilnius, p. 91–98.

Bučas Jurgis 2015. *Trakų istorinis nacionalinis parkas (Trakai Historical National Park)*. Vilnius.

Bulhakas Janas 2006. *Vilniaus peizažas*. Vilnius.

Bumblauskas Alfredas 2009. Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas, *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas: straipsnių rinktinė*. Vilnius, p. 15–47.

Bumblauskas Alfredas [et. al.] 2013. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos*, [straipsnių rinkinys]. Vilnius.

Būgienė Lina 1999. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse. *Tautosakos darbai*, [T.] XI (XVIII). Vilnius, p. 13–81.

Būgienė Lina 2008. Objekto problema šiandienos tautosakos moksle ir naratyvų analizės perspektyvos, *Tautosakos darbai*, [T.] XXXV, p. 38–51.

Būgienė Lina 2012a. Pasaulio refleksija autobiografiniuose vyrų ir moterų pasakojimuose. *Homo narrans: Folklorinė atmintis iš arti*. Vilnius, p. 69–95.

Būgienė Lina 2012b. Istorijos patirtis ir refleksija Valkininkų krašto žmonių pasakojimuose. *Tautosakos darbai*, [T.] 44. Vilnius. p. 121–136.

Cashman Ray 2012. *Storytelling on the Northern Irish Border: Characters and Community*. Indiana University Press.

Clifford James 2006. *Kultūros problema: XX amžiaus etnografija, literatūra ir menas: sociologinė studija*. Vilnius.

Coffey Amanda 2012. *The Ethnographic Self. Fieldwork and the Representation of Identity*. London.

Conrad Joann 2004. Mapping Space, Claiming Place. The (ethno-) politics of everyday Geography in Northern Norway. *Creating Diversities. Folklore, Religion and the Politics of Heritage. The Studia Fennica Folkloristica*, [Vol.] 14. Edited by A.-L. Siikalla [et al.]. Helsinki, p.165–189.

Crapanzano Vincent 1992. *Hermes' Dilemma and Hamlet's Desire: On the Epistemology of Interpretation*. Cambridge: Harvard University Press.

Cresswell Tim 2004. *Place. A short introduction*. Oxford: Blackwell publishing Ltd.

Čekmonas Valerijus 1995. Įvedamasis straipsnis. *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie = O происхождении польскоязычных ареалов в Вильнюсском крае*. Wilno.

Daugirdaitė Vilma 2006. Folklorinės patirties apraiškos gyvenimo pasakojimuose. *Tautosakos darbai*, [T.] 32, p. 214–224.

Daugirdaitė Vilma 2009. Folklorinės holokausto refleksijos. *Tautosakos darbai*, [T.] XXXVII, p. 148–161.

Daugirdaitė Vilma 2010. Svetimas turtas neina į gera“: poholokaustinės refleksijos iš folklorinės perspektyvos. *Tautosakos darbai*, [T.] XL, p. 80–96.

Daugirdaitė Vilma 2012. Folklorinis naratyvas apie žydus: tekstai ir kontekstai. *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti*, [kolektyvinė monografija]. Sudarė B. Srundžienė. Vilnius, p. 96–140.

Daukšas Darius 2008. Pase įrašytoji tapatybė: Šalčininkų lenkų etninio/nacionalinio tapatumo trajektorijos. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, Nr. 8 (17), p. 53–68.

Daukšas Darius 2011. Dominuojantis nacijos, teritorijos ir valstybės diskursas lietuviškoje 1988-1991 m. periodikoje. *Liaudies kultūra*, [Nr.] 5., p. 7–16.

Daukšas Darius 2012. Lietuvos lenkai: etninio ir pilietinio identiteto konstravimas ribinėse zonose. *Lietuvos etnologija; socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, Nr. 12 (21), p. 167–193.

De Carteau Michel 1992. *The practice of everyday life*. Translated by S. Rendall, University of California press.

Dundes Alan 1980. *Interpreting folklore*. Bloomington: Indiana University Press.

Firkavičiūtė Karina 1992. Iš karaimų apeiginės tautosakos. *Tautosakos darbai*, [T.] 1(8). p. 239–248.

Firkovičius Simonas 2015. „Bir kiuń ědi... Buvo tokia diena...“. Sudarė G. Kobeckaitė ir K. Firkavičiūtė. Vilnius.

Gaižutytė-Filipavičienė Žilvinė 2015. Kultūrinė atmintis, kultūrinis kapitalas ir vizualumas. *Logos* [Nr.] 83, p. 45–49.
Prieiga internetu: http://litlogos.eu/L83/Logos_83_045_049_Gaizutyte.pdf

Gärdenfors Peter 2004. Conceptual Spaces as a Framework for Knowledge Representation. *Mind and Matter*, [Vol.] 2(2), p. 9–27. Prieiga internetu: http://www.cc.gatech.edu/classes/AY2013/cs7601_spring/papers/gardenfors.pdf [žiūrėta 2014 10 11].

Geertz Clifford 2005. *Kultūrų interpretavimas: straipsnių rinktinė*. Sudarė A. Sverdiolas. Vilnius.

Greimas Algirdas Julius 2011. Topologinės semiotikos linkui. *Baltos lankos. Tekstai ir interpretacijos*, [T.] 34. Vertė K. Nastopka. Vilnius, p. 144–173.

Gunnell Terry 2006. Narratives, Space and Drama: Essential Spatial Aspects involved in the Performance and Reception of Oral Narrative. *Electronic Journal of Folklore*, [Vol.] 33. Edited by M. Kõiva, Tartu, p. 7–25.
Prieiga internetu: <http://www.folklore.ee/folklore/vol33/terry.pdf> [žiūrėta 2012 05 25]

Gutauskas Mindaugas 2010. *Dialogo erdvė. Fenomenologinis požiūris*. Vilnius.

Harvilahti Lauri 2000. Variation and Memory. *Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition*. Edited by L. Honko. Helsinki, p. 57–75.

Heimo Anne 2006. Places Lost, Memories Regained. Narrating the 1918 Finnish Civil War in Sammatti, *Narrating, Doing, Experiencing. Nordic Folkloristic Experiences. Studia Fennica–Folkloristica*, [Vol.] 16. Edited by A. Kaivola–Bergenhøj [et al.]. Helsinki, p. 47–63.

Honko Lauri 2000. Thick Corpus and Organic Variation: an Introduction. *Thick Corpus. Organic Variation and Textuality in Oral Tradition. Studia Fennica Folkloristica*, [T.] 7. Edited by L. Honko. Helsinki, p. 3–29.

Ivanauskaitė–Šeibutienė, Vita 2011. Mirusiųjų sapnavimas katalikiškuose tikėjimo patirčių ir liudijimų kontekstuose. *Tautosakos darbai*, [T.] XLII, p. 56–77.

Ivanauskaitė-Šeibutienė Vita 2012. Sapno pasakojimas kaip folklorinis naratyvas, *Homo narrans: Folklorinė atmintis iš arti*, [kolektyvinė monografija]. Sudarė B. Stundžienė. Vilnius, p. 178–218.

Ivanauskaitė-Šeibutienė Vita 2014. Folklorinė sapno kalba: oneiriniai naratyvai bendruomeninėje komunikacijoje, *Tautosakos darbai*, 2014, [T.] XLVIII, p. 53–70.

Ytrehus Alice 2002. The Generalized Other: Cultural Relativism and Ethics. *Research on Ethnic Minorities. Folklore Fellows Communications*, [Vol.] 292, p. 193-164.

Jaago Tiiu 2008. Kothla – Järve: One Place, Different Stories. *Koht ja Paik/ Place and Location. Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics*, [Vol.] VI. Edited by E. Näripea [et al.]. Tallinn, p. 285 – 303.

Jackson Bruce 1987. *Fieldwork*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Jonkus Dalius 2009. Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai. Kaunas.

Jonutytė Jurga 2008. Tradicinio žinojimo tyrimas: Paradigmų kaita. *Tautosakos darbai*, [T.] 35, p. 13–24.

Jonutytė Jurga 2011. *Tradacijos sąvokos kaita*. Vilnius.

Jonutytė Jurga, **Būgienė** Lina, **Krasnovas** Aleksandras 2013. *Lietuvos pasienio miestelių atmintis ir tapatybė: Valkininkai, Vilkyškiai, Žeimelis*. Vilnius.

Jučas Mečislovas 2002. Jučas, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, Vilnius.

Jürgenson Aivar 2002. The Wild and Homely in Siberia: How Siberian Estonians Perceive their Natural Environment. *Folklore. Electronic journal of folklore*, [Vol.] 21, p. 52–76. Prieiga internetu: <https://www.folklore.ee/folklore/vol21/siberia.pdf> [žiūrėta 2011 06 03]

Kairaitytė Aušra 2008, Mergelės Marijos apsimušimų traktuotė lietuvių folklore. *Soter*, Nr. 28(56). Kaunas, p. 155–165.

Kairaitytė Aušra 2012. Religinės patirtys lietuvių folkloro naratyvuose. *Soter*, [Nr.] 43(71), p. 71–87.

Kairiūkšytė Nastazija 1992. Lenkų repatriacija iš Lietuvos 1944–1947 m. *Rytų Lietuva*. Vilnius, p. 124–141

Kaivola–Bregenhøj Annikki 1996. *Narrative and Narrating. Variation in Juho Oksanen's Storytelling*. FF Communications, [Vol.] 261. Helsinki.

Kaivola–Bregenhøj Annikki 1999. Life as narrative: Ingrian-Finns tell about their vicissitudes. *Ingrians and neighbours : focus on the eastern Baltic Sea region*. Edited by M. Teinonen [et. al.]. Helsinki, p. 48–60.

Kaivola–Bregenhøj Annikki 2005. Pasakojimas ir pasakojimo pateikimas, *Tautosakos darbai*, [T.] XXII (29), p. 173–184.

Kaivola–Bregenhøj Annikki 2009. History Bursts into Story. Women's Tales of War, *Folklore Fellows' Network*, [No.] 37, p. 2–17.

Kasperavičienė Žymantė 1994. „Trakų Dievo Motina“, *Kultūros paminklai*, [Nr. 1], p. 118–128.

Kasperavičius Vladas 2014. Seliava plaukioja giliai. *Trakų žemė, Trakų rajono laikraštis*. 2014-09-05.

Prieiga internetu: <http://www.traku-zeme.lt/seliava-plaukioja-giliai/> [žiūrėta 2015 08 19]

Kerbelytė Bronislava 1970. *Lietuvių liaudies padavimai*. Vilnius.

Kerbelytė Bronislava 1999. *Žemės atmintis: lietuvių liaudies padavimai*. Parengė B. Kerbelytė; iliustracijas parengė V. Vaitkevičius. Vilnius

Kerbelytė Bronislava 2002. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, [T.] III: *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*. Vilnius.

Kerbelytė Bronislava, **Novikovas** Jurijus 1993. Karaimų sakmės. *Tautosakos darbai*, [T.] II (IX). Vilnius, p. 208–211.

Prieiga internetu:

http://baltnexus.lt/uploads/images/2013/Tautosakos%20darbai/Karaim%C5%B3_sakm%C4%97s.pdf [žiūrėta 2014 01 20]

Keršytė Nijolė 2009. A. J. Greimo semiotika teksto ir juslinės patirties analizės kryžkelėje. *Filosofija. Sociologija*, [Nr.] 1, p. 44–54

Kilkus Kęstutis 2003. Trakų ežeryno hidrografijos ir hidrologijos ypatumai. *Trakų istorinis nacionalinis parkas Unesco paveldo sąrašuose. Poreikis ir galimybės*. Vilnius, p. 22–31.

Klein Barbro 2006. Introduction: Telling, Doing, Experiencing. Folkloristic Perspectives on Narrative Analysis. *Narrating, Doing, Experiencing. Nordic Folkloristic experiences (Studia Fennica–Folkloristica*, [Vol.] 16). Edited by A. Kaivola-Bregenhøj [et al.]. Helsinki, p. 6–23.

Knuuttila Seppo 2001. How to Seize Mentalities. *Rethinking Ethnology and Folkloristics, Vanavaravedaja*, [Nr.] 6. Edited by P. Runnel. Tartu, p. 17–55.

Kobeckaitė Halina 1997. *Lietuvos karaimai*. Vilnius.

Morita Koji 2006. *Przemiany socjolingwistyczne w polskich społecznościach na Litwie (region Trocki) i Białorusi (region Iwieniecki): studium porównawcze*. Warszawa.

Kõresaar Ene 2004. Memory, Time, Experience, and the Gaze of a Life Stories Researcher. *She Who Remembers Survives: Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Edited by T. Kirss [et al.]. Tartu, p. 35–61.

Korkiakangas Pirjo 2004. Memories and the Identity of Place. *The Identities of Town Dwellers and Their Places in Three Finnish Towns, Studia Fennica. Ethnologica*, [No.] 8. Edited by A.-M. Åström [et al.]. Helsinki, p. 7–16.

Korzeniewska Katarzyna 2013. „Vietinis“ (tutejszy), lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje ir Turgeliuose). *Etniškumo studijos*, [T.] 2013/2: *Etniškumas Pietryčių Lietuvoje: tarp istorinės atminties ir šiuolaikinių socialinių procesų*. Vilnius, p. 149–178.

Prieiga internetu: http://ces.lt/en/wp-content/uploads/2014/10/2013_2-Etniskumo-studijos.149-179.pdf [žiūrėta 2014 11 17]

Koskinen–Koivisto Eerika 2011. Disappearing Landscapes. Embodied Experience and Metaphoric Space in the Life Story of a Female Factory Worker. *Ethnologia Scandinavica*, [Vol.] 41. Stockholm, p. 25–39.

Koskinen-Koivisto Erica 2011. Disappearing Landscapes. Embodied Experience and Metaphoric Space in the Life Story of a Female Factory Worker. *Ethnologia Scandinavica*, [Vol.] 41.

Prieiga internetu: http://www.kgaa.nu/upload/tidskrifter/5_2011.pdf. Žiūrėta 2013-06-20

Kraujalis Petras 1924. *Trakų pilis ir jos likimas*. Vilnius.

Kudaba Česlovas 1986. Trakai ir jų gamtinis apy miestis. *Kultūros barai*, [Nr.] 9, p. 38-41.

Kudaba Česlovas 1992. Kelias: Ką žinome apie Trakų rajoną? *Galvė*, [Nr.] 27, 12-04-03.

Kulwieć E. 1939. *Troki: przewodnik*. opracował E. Kulwieć. Wilno.

Kurtz Jan 1847. *Wycieczka do Trok*. Warszawa.

Lisauskaitė Birutė 2003. Trakai iki septynioliktojo šimtmečio. *Trakų istorinis nacionalinis parkas Unesco pasaulio paveldo srašuose. Poreikis ir galimybės*. Vilnius, p. 57–76.

Loytard Jean-François 1984. *The Postmodern Condition*. English translation by G. Bennington and B. Massumi, University of Minnesota Press. Prieiga internetu: https://www.abdn.ac.uk/idav/documents/Loytard_-_Postmodern_Condition.pdf [žiūrėta 2015 04 20]

Lorentz Stanisław 1932. *Wycieczki po województwie Wileńskiem*. Wilno, p. 14-20.

Maceika Juozas 1939. *Trakai*. Vilnius.

Mankiewicz Szymon 2013. *Kościół Farski Trocki Cudami Przenajświętszej Bogarodzisy Panny Maryey Objasniony (...)*. Trakų Dievo Motinos stebuklai :Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios Dievo Motinos – Lietuvos Globėjos – paveikslų vainikavimo (1718 m. rugsėjo 4 d.) 300-osioms metinėms. Voruta. Trakai, p. 39–73.

Manžuch Zinaida 2008. Atminties institucijos: saugyklos, teatrai, lobynai ar duomenų bazės, *Knygotyra* Nr. 51, p. 126–147.

Marcinkevičius Andrius, **Petrušauskaitė** Vita 2013. Pratarė. Etninių grupių Pietryčių Lietuvoje tyrimai: istorija ir dabartis. *Etniškumos studijos. Etniškumas Pietryčių Lietuvoje: tarp istorinės atminties iš šiuolaikinių socialinių procesų*, [No] 2013/2. Vilnius, p. 7–13.

McQuillan Martin 2000. *The Narrative reader*. London, New York: Routledge.

Medeksza Stephani Francisci 1875. *Księga pamiętnicza wydarzeń zaszlych na Litwie 1654-1668*. Kraków.

Mekas Karolis 1968. Ar Trakų ežerai nuseko? *Mokslas ir gyvenimas*, [Nr.] 4, p. 42–43.

Merkienė Irena Regina 1999: Atmosferos „valdymo“ būdai. *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. Etnologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992, 1993, 1995 metais*. Vilnius, p. 208–222.

Metsvahi Merili 2004. The self-conception of the Setu Woman Ksenia Määrsepp. *Folklore. An Electronic Journal of Folklore*, [Vol. 28], p. 41–56. Prieiga internetu: <https://www.folklore.ee/folklore/vol28/concept.pdf> [žiūrėta 2011 05 03]

Mickūnaitė Giedrė 2008. *Vytautas Didysis: valdovo įvaizdis*. Vilnius.

Mickūnaitė Giedrė 2010. Trakų parapiinės bažnyčios restauravimas: atradimai, praradimai, vertinimai. *Atrasti Vilnių. Skiriama Vlado Drėmos 100-mečiui*. Sud. G. Jankevičiūtė. Vilnius, p. 242–251.

Mickūnaitė Giedrė 2012. Bažnyčia ir pilis XV amžiaus Trakų miestovaizdyje: bizantinės sienų tapybos ir bažnyčios architektūros interpretacija. *Acta Academiae Artium Vilnensis. Lietuvos kultūros karališkasis dėmuo: įvaizdžiai, simboliai, reliktai*. [T.]. 66–56. Vilnius, p. 93–105.

Mickūnaitė Giedrė 2013. Stebuklingasis Dievo Motinos atvaizdas ir „graikiškos“ tapybos tradicija Trakų parapiėje bažnyčioje. *Acta Academiae Artium Vilnensis. Kultiniai atvaizdai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: importas ir sklaida*. [T.]. 69. Vilnius, p. 47–64.

Mikulionis Stasys 1977a. Sokrato Vorobjovo Trakų miesto piešiniai. *Statyba ir architektūra*, Nr. 12. Vilnius, p. 22–23.

Mikulionis Stasys 1977b. Trakų įkurimo ir urbanistinės raidos klausimu. *Lietuvos TSR architektūros klausimai. Lietuvos miestų genezė ir raida*, [T.]. 5. Vilnius, p. 39–62

Mikulionis Stasys 1987. Trakų miesto silueto formavimasis ir vaizdavimas ikonografijoje. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Urbanistika ir rajoninis planavimas*, [T.]. 14. Vilnius, p. 69–85.

Misztal Barbara 2003. *Theories of social remembering. Theorizing Society*. Maidenhead-Philadelphia.

Miškinis Algimantas 1987. Kai kurios XIX – XX a. Trakų miesto architektūrinio formavimosi koncepcijos. *Lietuvos LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Urbanistika ir rajoninis planavimas*, [T.]. 14. Vilnius, p. 3–17

Morita Koji 2006. *Przemiany socjolingwistyczne w polskich społecznościach na Litwie (region Trocki) i Białorusi (region iwieniecki): studium porównawcze*. Warszawa.

Naveh Zev, **Liebermann** Arthur S. 1990. *Landscape Ecology. Theory and Application*. New York.

Nikžentaitis Alvydas 1998. LDK kultūrinės tradicijos praradimas: Vytauto Didžiojo kultas Lietuvoje XV– XX a. *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis*. Vilnius, p. 324–335.

Nikžentaitis Alvydas 2011. Įžangos žodis. Istorija, kolektyvinė atmintis, atminties ir atminimo kultūros. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir*

Ribentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje. Sudarė Alvydas Nikžentaitis. Vilnius, p. 7–25.

Nyberg Patricia [et al.] 2000. Observations on Interview in a Depth study on Saami Folklore, *Thick Corpus. Organic Variation and Textuality in Oral Tradition. Studia Fennica Folkloristica*, [Vol.] 7. Edited by L. Honko. Helsinki, p. 489–536.

Nora Pierre 1997. Conflicts and Divisions. *Realms of Memory: Rethinking the French Past*, [vol.] 1. New York.

Nora Pierre 2005. Pasaulinė atminties viešpatija. *Europos kultūros profiliai: atmintis, tapatumas, religija. Sudarė A. Samalavičius. Vilnius, p. 9–24.*

Olsson Pia 2004. Constructing Local Identity. *The Identities of Town Dwellers and Their Places in Three Finnish Towns, Studia Fennica. Ethnologica*, [No.] 8. Edited by A.-M. Åström [et al.]. Helsinki, p. 49–62.

Orzeszkowa Eliza 1910. Skarb zaklęty w zamku Trockim. *Kwartalnik Litewski*. [T.] 2. Petersburg, p. 94, 95.

Paulson Ivar 1971. The Old Estonian Folk Religion. Indiana University.

Paxson Margaret 2005. *Solovyovo: The Story of Memory in a Russian Village*. Indiana University Press.

Pekkala Armi 2007. Persuasion or Coercion? Striving for Understanding in Conducting Open Interviews, *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life, FF Communications*, [Vol.] CXL. Edited by B. Gullveig (et al.). Helsinki, p. 167–191.

Piasecka Beata, **Stankevičiūtė** Ida, **Vaitkevičius** Vykintas 2005. Vilniaus apylinkių padavimai. *Tautosakos darbai*, [T.] XXII (XXIX) XXIII. Vilnius, p. 219–261.

Piasecka Beata, **Stankevičiūtė** Ida, **Vaitkevičius** Vykintas 2007. Vilniaus apylinkių padavimai. *Tautosakos darbai*, [T.] XXIII. Vilnius, p. 128–247

Piškinaitė–Kazlauskienė Laura. *Žvejybos istorijos apybraižos. (XX a. 3–10 dešimtmečiai)*. Vilnius.

Potašenko Grigorijus 2009. Istorijos kultūra šiuolaikinėje Lietuvoje: daugiakultūriškumo samprata visuomenėje ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tyrimuose. *Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys*, [T.]. 7. Sudarytojai: A. Bumblauskas, G. Potašenko. Vilnius. Prieiga internetu: <http://www.journals.vu.lt/lietuvos-istorijos-studijos/article/view/8750/6422> [žiūrėta 2015 03 12]

Poviliūnas Virgilijus 2015. *Šventasis Jonas Nepomukas - Trakų miesto globėjas (Šviėty Jan Nepomucen – patron Trok)*, [parodos katalogas]. Sudarė V. Poviliūnas. Trakai.

Purvinienė Marija 2003. *Istoriniai miestai sovietų okupacijos metais. Istoriniai miestai. Sena ir šiuolaikiška*. Vilnius.

Purvinas Martynas, **Purvinienė** Marija 1987. Takų miesto bei apylinkų plėtojimo ir formavimo principai. *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Urbanistika ir rajoninis planavimas*, [T.] 14. Vilnius.

Racėnaitė Radvilė 2013. Folklorinė atmintis: retrospektyvus santykis su vieta lietuvių liaudies sakmėse. *Tautosakos darbai*, 2013, [T.] XLVI, p. 107–131.

Račiūnaitė Tojana 2011. LDK stebuklingųjų Švč. Mergelės Marijos atvaizdų apmąstymo būdai: istoriografinės pastabos. *Religinės kultūros paveldo studijos*, [T.] 3. *Virgo venerabilis: Marijos paveikslas Lietuvos kultūroje*. Sudarė G. Surdokaitė. Vilnius, p. 54–69.

Račiūnaitė–Paužuolienė Rasa 2011. Šiuolaikinių gyvenimo istorijų bei asmeninės patirties pasakojimų analizės ypatumai. *Lituanistica*, [T.] 57. Nr. 2 (84). Vilnius, p. 188–197.

Ramonienė Meilutė 2010. *Miestai ir kalbos. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, [T.] I. Vilnius.

Ramonienė Meilutė 2013. *Miestai ir kalbos. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis* [T.] II. Vilnius.

Rabinow Paul M. 1977. *Reflections on Fieldwork in Morocco*. University of California Press.

Ricoeur Paul 2004. *Memory, History, Forgetting*. University of Chicago Press.

Ryden Kent C. 1993. *Mapping the Invisible Landscape: Folklore, Writing, and the Sense of Place*. American Land & Life.

Rowell Stephen Christopher 2003. Trakai – Lietuvos didžiosios kunigaikštystės mikrokosmosas. *Trakų istorinis nacionalinis parkas Unesco pasaulio paveldo srąsuose. Poreikis ir galimybės*. Vilnius, p. 38–44.

Rubavičius Vytautas 2013. Kultūrinė atmintis: lietuvybė ir Kitas. *Literatūra ir menas*, 2013-05-17 [Nr.] 3427. Prieiga internetu: <http://literaturairmenas.lt/2013-05-17-nr-3427/813-publicistika/1274-vytautas-rubavicius-kulturine-atmintis-lietuvybe-ir-kitas> [žiūrėta 2013 12 04]

Ruotsala Helena 2001. Fieldwork at Home: Possibilities and Limitations of Native Research. *Rethinking Ethnology and Folkloristics. Vanavaravedaja*, [No.] 6, p. 111–131.

Sauka Donatas 2007. *Lietuvių tautosaka*, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius.

Savukynas Virginijus 2003. Etnokonfesiniai santykiai Pietryčių Lietuvoje istorinės antropologijos aspektu. *Kultūrologija*, [T.] 10. *Kultūriniai tapatumai ir pokyčiai*. Vilnius. p. 80–98.

Savukynas Virginijus 2012. *Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII-XIX amžiaus Lietuvoje*. Vilnius.

Sepp Tiina 2014. Reflections on the Camino de Santiago and Glastonbury as Expressions of Vernacular Religion: Fieldworker's Perspective". *Dissertationes Fokloristicae Universitatis Tartuensis*. [Vol.] 21. Tartu.

Siikala Anna-Leena 1990. Interpreting Oral Narrative. *FF Communications*, [No.] 245. Helsinki.

Siikala Anna-Leena 2004. Sites of Belonging. *Recreating Histories. Creating Diversities. Folklore, Religion and the Politics of Heritage*. Studia Fennica Folkloristica, [Vol.] 14. Edited by A.-L. Siikala [et. al.]. Helsinki, p. 139–152.

Sirokomlė Vladislovas 1989. *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*. Vilnius.

Smokowski Wincenty 1841. Wspomnienie Trok w 1822 r. *Athenaeum*, [T.] 5. Wilno, p.157–181.

Staliūnas Darius 2008. *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuviška atminties vieta*. Vilnius

Stravinskienė Vitalija 2007. Rytų ir Pietryčių gyventojų repatriacija į Lenkiją. *Lituanistica*, [T.] 69, Nr. 1, p. 36–50. Prieiga internetu: http://www.lmaleidykla.lt/publ/0235-716X/2007/1/Lit_036_050.pdf [žiūrėta 2011 10 10]

Stravinskienė Vitalija 2008. Gyventojų repatriacija iš Lietuvos į Lenkiją 1944–1947 m.: turto ir materialinių vertybių išsigabenimo klausimai. *Lituanistica*, [T.] 54. Nr. 4(76), p. 17–30.

Strazdas Jonas 1914. Trakai. Galvės ežero salų vardai. *Vairas*, [Nr.] 12, p. 18.

Stundžienė Bronė 2008. Folkloro rinkėjo laboratorija iš arti: Norbertas Vėlius ir jo rankraščiai, *Tautosakos darbai*, [T.] XXXVI, p. 15–36.

Stundžienė Bronė 2012. Šiuolaikinė lietuvių folkloristika ir jos metodologiniai horizontai. *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti*, [kolektyvinė monografija]. Sudarė B. Stundžienė. Vilnius, p. 13–39.

Suojanen Päivikki 1989. The Spontaneous Sermon: its Production and Performance. *Studia Fennica*, [Vol.] 33. Helsinki, p. 90–98.

Szyszmann Abraham 1936. *Osadnictwo karaimskie i tatarskie na ziemiach Wielkiego Ksiestwa Litewskiego*. Wilno.

Szukiewicz Wladislaw 1908. *Zamek Trocki. Kalendarz iliustrowany "Kurjera Litewskiego" na rok 1909*. Wilno. p. 200–213.

Szukiewicz Wladislaw 1910. *Niektóre wierzenia, przesady i zabobony liudu naszego, legendy i podania. Kwartalnik Litewski*, [T.] 2. Petersburg, p.94–95.

Šaknys Žilvytis, **Lapinskaitė** Daiva 2008. Lietuvos karaimai: etninis ir konfesinis tapatumas XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje. *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. [Nr.] 8 (17), p. 69–92.

Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Jurgita 1999. Ką rado Trakuose Žilberas de Lanua, arba kas yra Trakų žydai *Lietuvos istorijos studijos*, [T.] 7, p. 28–38.

Prieiga internetu:

<http://www.lis.if.vu.lt/?Lang=LT&id=archyvas&tomasid=7&archyvaspl=28&archyvaskiekis=1> [žiūrėta 2012 02 17].

Šinkūnaitė Laima 2002. Trakų Švč. Mergelės Marijos Lietuvos globėjos paveikslas ir jo sekiniai. *Acta Academiae artium Vilnensis. Dailė*, [T.] 24. Vilnius, p. 241–256.

Prieiga internetu:

<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/obj/LT-LDB-0001:J.04~2002~1367161665761> [žiūrėta 2013-10-15]

Šmitienė Giedrė 2009. Subjektyvumo klausimas tiriant folklorą. *Tautosakos darbai*, [T.] 37, p. 83–98.

Šutinienė Irena 2011. Tautos istorijos pasakojimo simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*. Vilnius, p. 297–396.

Titon Jeff Todd 2003. Text. *Eight words for the study of expressive culture*. Edited by B. Feituch, Urbana: University of Illinois Press, p. 69–98.

Tyszkiewicz Eustachy 1840. Rzeczy krajowe. Kiernów i Troki. *Tygodnik Petersburski*, [Nr.] 79, p. 446–448.

Tochtermann Jan Jerzy 1935. *Troki. Zaryz antropogeograficzny*. Wilno.

Troskovaitė Dovilė 2013. Modernios karaimų tapatybės kūrimas XX a. pradžioje. *Istorija: Lietuvos aukstųjų mokyklų mokslo darbai*, [T.] 90.

Prieiga internetu:

http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=495&Itemid=472 [žiūrėta 2014 01 21].

Troskovaitė Dovilė 2014. *Lenkijos ir Lietuvos karaimų savivokos formavimas XIX a. viduryje – XX a. pirmoje pusėje: tarp atsiskyrimo ir prisitaikymo*. Daktaro disertacija. Klaipėda.

Tuan Yi Fu 1979. *Space and Place: The Perspectives of Experience*. Minneapolis.

Tuan Yi Fu 2003. *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis.

Tulving Endel 1993. What is Episodic Memory? *Current directions in psychological science*.

Prieiga internetu: <http://www.fafich.ufmg.br/cogvila/discexp3/tulvingepismem.pdf>. [žiūrėta 2011 05 10].

Turska Halina 1995. *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie = O происхождении польскоязычных ареалов в Вильнюсском крае*. Wilno.

Vaišvilaitė Irena 2008. Šv. Jono Nepomuko kulto aspektai ir Lietuva. *Acta academiae artium vilnensis*. [Nr.] 51. Vilnius, p. 147–154. Prieiga internetu:

<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2008~1367165347835/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2015 03 02]

Vaitkevičienė Daiva 2013. „Man ta žemė viską duoda...“: Žemdirbio pasaulėjauta Rakščių patirties pasakojime. *Liaudies kultūra*, [Nr.] 5 (152), p. 41–70.

Prieiga internetu: http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Vaitkeviciene_Daiva/Vaitkeviciene_LK_2013_5.pdf [žiūrėta 2015 06 11].

Vaitkevičius Vykintas 2003. *Alkai. Baltų šventviečių studija*. Vilnius.

Vaitkevičius Vykintas 2009. The Sacred Groves of the Balts: Lost History and Modern Research. *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, [Vol.] 42. Edited by T. Jonuks, p. 81–94.

Prieiga internetu: <https://www.folklore.ee/folklore/vol42/vaitkevicius.pdf> [žiūrėta 2012 02 03].

Vaitkevičius Vykintas 2012. *Neris. 2007 metų ekspedicija I*. Vilnius.

Vaitkevičius Vyktas 2012. Kraštovaizdžio skaitymas su patirties žodynu. *Liaudies kultūra*, [Nr.] 4, p. 50–61.

Vasenkari Maria 1999. A Dialogical Notion of Field Research. *Nordic Yearbook of Folklore*, [Vol.] 55. Lund, p. 51–72.

Vasenkari Maria, **Pekkala** Armi 2000. Dialogic Methodology. *Thick Corpus. Organic Variation and Textuality in Oral Tradition. Studia Fennica Folkloristica*, [Vol.] 7. Edited by L. Honko. Finnish Literature Society. Helsinki, p. 243–255.

Vercinkevičius Juozas 1981. *Trakų rajonas*. Vilnius.

Veteikis Darijus 2002. Kraštovaizdžio antropogenizacijos mokyklos. *Geografija*, [T.]. 38 (2). Vilnius, p. 18–26.

Vėlius Norbertas 1967. *Lietuvių tautosaka*, [T.] IV. *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Sudarė N. Vėlius. Vilnius.

Vėlius Norbertas 1995. *Ežeras ant milžino delno. Lietuvių liaudies padavimai*. Vilnius.

Vėlius Norbertas 1999. Apie etninę kultūrą. *Norbertas Vėlius*. Sudarė I. Seliukaitė [et al.]. Vilnius, p. 393–400.

Vitkauskienė Birutė Rūta 2011. Marijos kultas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius. p. 335–336.

Vitkus Hektoras 2011. Mažoji Lietuva kaip lietuvių atminties vieta: teorinis modelis. *Daugiareikšmės tapatybės tarpuerdvėse: Rytų Prūsijos atvejis XIX–XX amžiais. Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, [T.] XXIII. Sudarė V. Safronovas [et al.]. Klaipėda, p. 203–233.

Vitkauskienė Birutė Rūta 2001, „Trakų Marijos paveikslo aptaisai. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys, Acta Academiae Artium Vilnensis*, [T.]. 21. Sudarė R. Butvilaitė. Vilnius, p.153–166

Vosyliūtė Adelė 1995. Trakai: miestas kaip kultūrinių reikšmių visuma. *Trakai: dabartis ir perspektyvos: (sociologinis aspektas)*, [kolektyvinė monografija]. Vilnius.

Warglien Massimo, **Gärdenfors** Peter 2013. Semantics, Conceptual Spaces and the Meeting of Minds. *Synthese*, [Vol.] 190(12) 2165–2193. Prieiga internetu: <http://logic.sysu.edu.cn/Article/UploadFiles/200810/20081022091135682.pdf>. [žiūrėta 2014 11 30]

Zinkevičius Zigmas 1993. *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*. Vilnius.

Zinkevičius Zigmas 2012. *Vilnijos lenkakalbių pavardės*. Vilnius.

Znamierowska-Prüfferowa Maria 1930. *Rybołówstwo jezior Trockich: Rys etnograficzny*. Wilno.

Žičkienė Aušra 2011. Daugialypė kultūrų jungtis: apeiginės rytų Lietuvos ir šiaurės vakarų Baltarusijos dainų melodijos. *Liaudies kultūra*, [Nr.] 3(138), p. 26–39.

Ассман Ян 2004. Культурная память, *Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности*, Москва.

Батюшков Помпей 1890. *Белоруссия и Литва: исторические судьбы Северо-Западного края* /издано П.Н. Батюшковым. С.-Петербург.

Бреский Олег, **Адвилониене** Живиле 2011. *Локальность. К нормативным основаниям социального места и порядка*. Вильнюс.

Гурская Юлия 2005. Образ князя Витовта в народной культуре белорусов. *Tautosakos darbai*, [Т.] XXX. Vilnius, p. 166–172.

Коницкая Елена.1999. Заимствования из русского языка в польской речи жителей д. Бражуоле Тракайского района Литвы. *VII zinātniskie lasīumi. Fonētika un gramatika. Leksika*. Daugavpils, p. 75–80.

Коницкая Елена 2014., Из диалектологического архива: польская диалектная речь жителей окрестностей Бражуоле (Тракайский район, 1992 г.), *Slavistica Vilnensis*, [Т.] 59.Vilnius, p. 189–204.

Корева Антон 1861a. *Виленская губерния*. Санкт-Петербург.

Корева Антон 1861b. Караимы в Виленской Губернии. *Памятная книжка Виленской губернии на 1861*, [Ч.] 2. Сборник статей исторического и статистического содержания. Виленский губернский статистический комитет. Вильна, с. 115–129.

Корневкий Петр 1912. В царстве теней и призраков. *Из прошлого и настоящего Литвы*. С.Петербург.

Турцевич Арсений 1901. Трокский замок. *Виленский календарь на 1902 год*. Вильна, с. 281–307

Успенский Борис 1988. История и семиотика: (Восприятие времени как семиотическая проблема). *Труды по знаковым системам*, [Т.] XXII, Зеркало. Семиотика зеркальности. Тарту, p. 66–84.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Firkovičius Simonas 1992 Trakų karaimų padavimai. [Simono Firkovičiaus rusų kalba surašyti Trakų padavimai]. Sudarė Jadvyga Kulikienė. [Trakų rajono viešoji biblioteka, kraštotyros fondas].

Jūrų ir kolonijinės lygos Vilniaus apygardos fondas [LCVA 1187]

Lietuvos lenkų repatriacijos statistiniai duomenys [LCVA 841-10-27]

Mikulionis Stanislovas. Sokrato Vorabjovo Trakų miesto piešiniai. [Juodraštis] [LLMA 445-1-69-4]

Tyszkiewicz Eustachy. Kiernów i Troki 1840 r. [Juodraštis] [MAB RS F 31-1326]

Trakų ežerų plano nuorašas, atliktas ranka ant balto polieriaus lakšto. 1846/~1930 m. [LCVA 739-12-152]

Trakų magistrato raštas 1754 m. [LVIA, SA 5913, l.158-199]

Vaitkevičius Vykintas. Vievio ir Aukštadavario apylinkėse surinkta tautosaka 1993 [LTR 6241 (1^a)]

Vaitkevičius Vykintas. Vievio ir Aukštadavario apylinkėse surinkta tautosaka 1993 [LTR 6167 (143)]

Visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo statistika. Prieiga internetu: <http://osp.stat.gov.lt/2011-m.-surasymas> [žiūrėta 2012 04 15]

Геометрический Специальный План Рыконтского Уезда Имения Карацисек. Описание смежных земель. [LVIA F. 526, b.8, l. 154]

Шишман Александр. Легенды и предания караимов, 1937-1944. [MABR, F. 143, b. 1531]

Interneto šaltiniai

Jakulytė–Vasil Milda 2007. Trakų miestas. Žydai Lietuvoje. <http://www.zydai.lt/lt/content/viewitem/724/>

Lietuvių kalbos žodynas, [T.] I–XX, 1941–2002 [elektroninis variantas]. www.lkz.lt

Trakų miesto planas. 2015 m. <http://www.trakai.lt/index.php?2867158956>

Visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenys. 2011 m.

<http://osp.stat.gov.lt/2011-m.-surasymas>

Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, [Т.] XX, с. 801

<http://gatchina3000.ru/brockhaus-and-efron-encyclopedia-dictionary/070/70985.htm>

Урочище reiškę paaškinantys internetiniai šaltiniai:

a) http://clubs.ya.ru/narod-karta/replies.xml?item_no=41102;

b) <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B8%D1%89%D0%B5>;

c) <http://urochishe.ru/urochishhe/#i>

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

Pav.1. XIX a. vidurio salos pilies vaizdas pavasari. Karolio Raczyńskio piešinys. [TINP direkcijos archyvas]

Pav. 2. XVII a. T. Makovskio graviūra. [Prieiga internetu: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Troki._%D0%A2%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%96_\(T._Mako%C7%94ski,_XVII\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Troki._%D0%A2%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%96_(T._Mako%C7%94ski,_XVII).jpg) (žiūrėta 2015 02 18)]

Pav. 3. XIX a. vid. S. Vorobjovo piešinys [Baliulis, Mikulionis, Miškinis 1991: 167]

Pav. 4. Viename Trakų miesto kiemų. XX a. vidurys. [TINP direkcijos archyvas]

Pav. 5. Penkios Trakų miesto dalys. 1846 m. Trakų miesto planas [LVIA. 526-3-11314]

Pav. 6. *Rogatka*. Trakų miesto žiedas ir autobusų stotis apie 1970 m. [TINP direkcijos archyvas]

Pav. 7. Trakų miesto centras nuo parapijinės bažnyčios varpinės. Tarpukariu daryta nuotrauka. [TINP direkcijos archyvas]

Pav. 8. *Jursdyka* nuo Bernardinų kalvos. XX a. pradžios Trakų peizažas. Atvirukas. [TINP direkcijos archyvas]

Pav. 9. 1930 m. Jachtklubo atidarymo ceremonija. Fone rytinė *Karaimščyznos* pusė iš *Galvės* ežero pusės. [TINP direkcijos archyvas]

Pav. 10 Vakarinė *Karaimščyznos* pusė. Iš *Totoriškių* ežero pusės. Apie 1910 m. [Asmeninis I. Špakovskos archyvas]

- Pav. 11.** XIX a. Trakų miesto plano dalis. [Планъ Уездного города Трокъ Виленской Губернии (LVIA 526-3-11314, 1.1)]
- Pav. 12.** Trakai ir apylinkės. XIX a. antros pusės žemėlapis. [Žemėlapis. 1965/1872. Карта г. Биленской: лист 4. М 1:1: 126 000]
- Pav. 13.** Trakai. 1937 m. žemėlapis. [Žemėlapis. Aukštadvaris-Trakai. Karo topografijos skyriaus 1937 m. leidinys iš instrumentalinių rekognaskavimų, atliktų 1933.–1934. Braižė kapitonas Lagenpušas. М 1: 100 000]
- Pav. 14.** Karaimų tiltas. XX a. antros pusės nuotrauka [Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijos archyvas]
- Pav. 15.** Trakų apylinkių žemėlapis. [Iškarpa iš Lietuvos kelių atlaso. 2012 m., p. 128]
- Pav. 16.** Kariotiškių valdos planas. 1840 m. Nurodytas ežero pavadinimas: *Озеро Трокское или Лука*. [LVIA 526-8-154].
- Pav. 17.** *Galvės* ežere rastos akmeninės galvos. [Saugomos Trakų istorijos muziejuje]
- Pav. 18.** *Galvės* ežero vardynas su žvejo I.P. pastabomis (pieštuku). Iš viso šiame ežere registruoti 127 vietovardžiai. [TDEV 2010]
- Pav. 19.** Trakų turgaus aikštė XX a. pradžioje. Nepaisant to, kad nėra šv. Jono Nepomuko skulptūros, 1910 m. Maskvoje išlestame atviruke kolona vadinama jo vardu (Poviliūnas 2014, Pav. 14).
- Pav. 20.** Trakai. Žvejai traukia tinklą *Totoriškių* ežere, XX a. I pusė. [TINP direkcijos archyvas]
- Pav. 21.** S. Mikulionio sudaryta Trakų miesto plano schema XIV-XV a. riboje. Punktyrais pažymėti žiemos keliai, vedantys per *Bernardinų* ir *Totoriškių* ežerus. Kaip tik šiose vietose nurodyti „žiemos keliais“ vadinami vandenvardžiai XX ir XXI a. riboje. [Mikulionis 1977b: 48]
- Pav. 22.** *Bernardinų* ežero viduryje esanti sala, kurią vietiniai vadino „Nic nie zrobisz“. 1964 m. nuotraukos dalis.
[<http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?t=13952>]
- Pav. 23.** Sovietmečio statiniai pietinėje Trakų dalyje. Viršutinėje nuotraukoje gyvenamieji namai prie *Totoriškių* ežero. Apatinėje nuotraukoje Pirmoji vidurinė (rusų-lenkų) mokykla. [Vercinkevičius 1981: 49]

CURRICULUM VITAE

LINA LEPARSKIENĖ (SOKOLOVAITĖ)

Tel.: +370 656 58394;

el.paštas: linute.arch@gmail.com

IŠSILAVINIMAS

Vilniaus Universitetas, Istorijos fakultetas, archeologijos katedra. Archeologijos mokslų bakalauro laipsnis. <i>Tautosaka ir archeologija. Švedkapiais vadinamų paminklų analizė</i>	2001 – 2005
Vilniaus Universitetas, istorijos fakultetas, archeologijos katedra. Archeologijos mokslų magistro laipsnis. <i>Trakų kultūrinė erdvė. Istorinės atminties studija</i>	2005 – 2008
Jungtinė Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ir Vilniaus universiteto doktorantūra. <i>Trakų Lokalinio pasaulio refleksijos žmonių pasakojimuose</i>	2010 – 2015
Collegium Civitas ir Instytut Adma Mickiewica. Podiplominės studijos. <i>Dyplomacja Kulturalna XXI wieku e-learning</i>	2013
Vilniaus turizmo ir informacijos centras. <i>Gido kvalifikacija</i>	2014 – 2015

STAŽUOTĖS, KITA VEIKLA

Stażuotė Kretos universitete pagal <i>Socrates Erasmus</i> programą	2005 – 2006
Jaunimo Socialinių metų Vilniuje programa	2002 – 2003
Gyvosios archeologijos dienos Kernavėje	2003 – 2005
Stażuotė Hitzackerio Archeologijos Centro muziejuje po atviru dangumi	2004
Mokslinė stażuotė Tartu universiteto, filosofijos fakulteto, Estijos ir lyginamojo folkloro departamente, pagal trumpalaikę dešimties mėnesių <i>ESF DoRa</i> doktorantūros studijų programą	2011 – 2012

DARBO PATIRTIS

Trakų Vytauto Didžiojo gimnazija Istorijos mokytoja	2006
Trakų istorinio nacionalinio parko direkcija Kultūrinės veiklos vadybininkė. ES struktūrinių fondų finansuojamo projekto vadovė. Renginių organizatorė. Gidė.	2006 – 2011
Turizmo įmonė „Ditmos projektai ir ko“ Kelionių organizatorė, vadybininkė	2013
Individuali veikla Šviečiamoji veikla, edukacijos, ekskursijų organizavimas ir vykdymas	nuo 2014
Visuomeninė veikla Trakų krašto kultūros ir amatų asociacijos valdybos narė	nuo 2009

DALYVAVIMAS MOKSLINĖSE EKSPEDICIJOSE

Ekspedicija „Neris ir jos krantai. Grafo K. Tiškevičiaus keliais po 150 metų“ (Baltarusija, Lietuva)	2007
Ekspedicija Gervėčių krašte (Baltarusija)	2010 – 2011
Ekspedicijos Trakų krašte (Lietuva)	2008 – 2016

MOKSLINĖS PUBLIKACIJOS

1. *Trakų didžiųjų ežerų vardynas* [šaltinių publikacija], rengėja Lina Sokolovaitė, Vilnius, 2010.
2. Sokolovaitė, Lina 2012. Folklorinės atminties beiėškant, *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti* [kolektyvinė monografija], Vilnius, P. 40–65.
3. Leparskienė, Lina 2014. Trakų erdvė vietos gyventojų pasakojimuose: pasaulis už miesto vartų, *Liaudies kultūra*, Nr. 6, P. 48-60.
4. Leparskienė, Lina 2015. Ežeras: dialogas tarp Trakų miesto ir gamtos, *Liaudies kultūra*, Nr. 4, P. 21-33.

DALYVAVIMAS KONFERENCIJOSE DISERTACIJOS TEMA

1. 2011 m. spalio 20–21 d. LLTI kasmetinė mokslinė folkloro konferencija „Regioniškumas praeities ir dabarties folkloro kontekstuose“. Skaitytas pranešimas „Nesuprastas regionas: Vilnija/Wileńszczyzna“.
2. 2011 m. lapkričio 7-8 tarptautinė konferencija Vilniuje: „Gervėčiai: istorinė atmintis ir kultūrinis tapatumas“. Skaitytas pranešimas „Gervėčių tautosakos rankraščiai Estijos literatūros muziejaus archyvuose“.
3. 2011 m. lapkričio 30 d. LLTI folkloro seminare skaitytas pranešimas „Folklorinė atmintis: sąvokos reikšmės beieškant“.
4. 2012 m. kovo 5 d. II prigimtinės kultūros seminaras. Skaitytas pranešimas „Trakų lokalinės kultūros polifoniškumas: subjektyvus ir bendruomeninis vietų patyrimas“.
5. 2012 m. balandžio 17 d. LLTI ir Tartu Universiteto Estų ir lyginamojo folkloro katedros organizuota pirmoji tarptautinė jaunųjų folkloristų konferencija Vilniuje. Skaitytas pranešimas „Folkloric Implication in the Natural Flow of Memory. Discussion on Fieldwork Theory“.
6. 2012 m. spalio 24 d. – spalio 26 d. Estijos tautosakos archyvo jubiliejinė 85 metų konferencija „Archyvai ir bendruomenės“. Skaitytas pranešimas The Case of The Third Volume of Lithuanian Manuscripts (ERA, Leedu 3) in Estonian Folklore Archives/ Trečiojo Lietuvių tautosakos rankraščių tomo (ERA, Leedu 3) iš Estijos tautosakos archyvo byla.
7. 2013 m. birželio 25 d. – 29 d. tarptautinis ISFNR 16th kongresas Vilniuje „Folk Narrative in the Modern World: Unity and Diversity“. Skaitytas pranešimas „Folk Narrative Research: Disciplinary Focus on Forgetfulness?“.
8. 2013 m. spalio 16 d. Europos koledžo studentams skaitytas pranešimas „The Karaim Community and Language in Lithuania“.
9. 2014 m. birželio 4 d. ketvirtoji tarptautinė jaunųjų folkloristų konferencija. Skaitytas pranešimas „Zoja Michailovna: The Witness of the Apocalypse“.
10. 2014 m. birželio 29 d. VII prigimtinės kultūros seminaras. Skaitytas pranešimas „Agurkų auginimas Trakuose: praėjusios epochos vaizdiniai miestelėnų gyvenimo naratyvuose“.